ГРАМАДСКАЕ АБ'ЯДНАННЕ
«МІЖНАРОДНАЯ АСАЦЫЯЦЫЯ БЕЛАРУСІСТАЎ»

ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ
БЕЛАРУСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА ЎНІВЕРСІТЭТА

ІНСТЫТУТ ПОЛЬСКІ Ў МІНСКУ

БЕЛАРУСІКА
ALBARUTHENICA
36

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІЯ
МОЎНЫЯ, ЛІТАРАТУРНЫЯ, ГІСТАРЫЧНЫЯ І КУЛЬТУРНЫЯ
СУВЯЗІ

Зборнік артыкулаў

МІНСК, «КНІГАЗБОР», 2015

УДК 008(476+438)(082)
ББК 74(4Беи)
Б43

Серыя заснавана ў 1993 годзе

Рэцэнзенты:
кандыдат філалагічных навук *С. М. Запрудскі*;
кандыдат філалагічных навук *Л. Г. Кісялёва*

Пад рэдакцыяй кандыдата філалагічных навук *І. Э. Багдановіч*

Выданне ажыццёўлена пры падтрымцы Інстытута Польскага ў Мінску.

Беларуска-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі **:**
Б43 зб. арт. / пад рэд. І. Э. Багдановіч. — Мінск : Кнігазбор, 2015. — 228 с. — (Беларусіка = Albaruthenica; Кн. 36).

ISBN 978-985-7119-17-2.

Новы зборнік навуковых артыкулаў, прысвечаных беларуска-польскім узаемасувязям у галіне мовазнаўства, літаратуразнаўства, гісторыі і культуры, вызначаецца актуальнасцю тэматыкі, закранае шырокае кола гуманітарных праблем і культурна-гістарычных узаемадачыненняў абодвух народаў ад старажытнасці да сучаснасці. Адметнасцю дадзенага зборніка з’яўляецца асаблівая ўвага даследчыкаў да пытанняў гістарычнага ўзаемадзеяння беларускай і польскай моў на лексікаграфічным і граматычным узроўнях; увага літаратуразнаўцаў да сучасных стасункаў у галіне драматургіі і тэатра; пашыраная цікавасць да заходнебеларускай праблематыкі; прапанаваны новыя тэарэтычныя падыходы да разумення літаратурнага працэсу на Беларусі ў XIX ст., а таксама новыя акцэнты ў вывучэнні спадчыны Я. Чачота, Я. Булгака, У. Караткевіча, «белавежцаў».

Зборнік разлічаны на беларускіх і польскіх даследчыкаў-гуманітарыяў, беларусістаў іншых замежных краін, выкладчыкаў вышэйшых навучальных устаноў, настаўнікаў, студэнтаў і ўсіх зацікаўленых культурна-гістарычнымі стасункамі паміж беларускім і польскім народамі, а таксама праблемамі сучаснай славістыкі ў цэлым.

Рэдакцыйная калегія можа мець думку, адрозную ад думкі аўтараў.

УДК 008(476+438)(082)
ББК 74(4Беи)

ISBN 978-985-7119-17-2

МОВАЗНАЎСТВА

Michał Sajewicz *(Lublin, Polska)*

REJESTR POMIARY WŁÓCZNEJ Z 1560 ROKU JAKO NAJWCZEŚNIEJSZE ŹRÓDŁO WIEDZY O IMIENNICTWIE XVI-WIECZNYCH MIESZKAŃCÓW MIASTA KLESZCZELE I OKOLIC NA PODLASIU

I. Uwagi ogólne

Kleszczele powstały na granicy ziemi bielskiej z brzeską, w miejscu przeprawy przez rzekę Nur (Nurzec) na starym trakcie prowadzącym z Grodna do Brześcia. Już w XIV–XV w. istniał tu dwór hospodarski lub duże gospodarstwo rolne, w którym podróżujący królowie i książęta mogli znaleźć pożywienie i nocleg [4, s. 24]. Badacze nie wykluczają także istnienia w tym miejscu osady, która dała początek przyszłemu miastu [4, s. 40]. «Okolice te były dogodnym miejscem na założenie miasta. Właśnie tutaj droga do Brześcia rozgałęziała się na Drohiczyn i dalej na Warszawę. Przebiegała tędy także droga z Brześcia do Bielska. To skrzyżowanie kilku dróg dodatkowo przemawiało za utworzeniem w tym miejscu lokalnego ośrodka miejskiego. Rzeka Nur (Nurzec) przepływająca przez Kleszczele nie była co prawda żeglowną, ale umożliwiała budowanie młynów, niezbędnych przecież w każdym ówczesnym mieście» [4, s. 24].

Historyczna nazwa Kleszczele pojawiła się w dokumentach już w XV wieku. Znamienną datę w historii Kleszczeli stanowi jednak rok 1513. W tym właśnie roku po śmierci królowej Heleny, wdowy po królu i wielkim księciu litewskim, dobra wielkoksiążęce na Podlasiu, wraz z Bielskiem, Surażem, Brańskiem, Narwią i Kleszczelami, zostały zastawione Radziwiłłom [3, s. 107]. «Właśnie wojewoda wileński i kanclerz wielki litewski Mikołaj Mikołajewicz Radziwiłł na polecenie króla Zygmunta Starego dokonał pierwszej nieudanej lokacji miasta. […] Niestety nie wiemy, w którym roku ta pierwsza, nieudana próba założenia miasta miała miejsce» [4, s. 25]. I. Sankiewicz [6, s. 172–179] podaje rok 1506, natomiast M. Roszczenko [4, s. 25], autor monografii o Kleszczelach, za bardziej prawdopodobny uznaje termin późniejszy i sytuuje go pomiędzy 1513 a 1522 r.

W 1523 r. większość królewszczyzn na Podlasiu, w tym również Kleszczele wykupił od Radziwiłłów Olbracht Gasztołd, ówczesny wojewoda wileński i sta-

rosta bielski. Jemu to właśnie Zygmunt Stary, jako formalny właściciel tych ziem, ponownie polecił lokować miasto Kleszczele. Król zatwierdził lokację Gasztołda i nadał miastu prawo chełmińskie swym przywilejem lokacyjnym z 22 marca 1523 roku [1].

W 1553 roku królowa Bona, żona Zygmunta Starego, wykupiła z rąk Olbrachta Gasztołda królewszczyzny ziemi bielskiej, w tym również Kleszczele. Królowa uważała, że królewszczyzny są zarządzane nieodpowiednio i przynoszą w związku z tym dochody mniejsze od oczekiwanych. Dlatego też z inicjatywy królowej Bony dokonano na Podlasiu w 1560 roku pomiary włócznej, która przyczyniła się do zwiększenia przychodów z czynszu oraz ułatwiła ściąganie powinności.

Liczba mieszkańców Kleszczeli w połowie XVI wieku jest trudna do ustalenia, ponieważ brak jest na ten temat dokładnych informacji w źródłach. M. Roszczenko szacuje, że w tym czasie w Kleszczelach zamieszkiwało około 2000 osób. Autor stwierdza, że «jest to szacunek bardzo niedokładny, ale wydaje się, iż liczba mieszkańców bynajmniej nie została zawyżona. Potwierdza go zresztą szacunek oparty na ilości domów. Otóż dwadzieścia lat później (1580) było w Kleszczelach 385 domów i jeżeli odliczymy nawet owych dwanaście pustych, to i tak możemy liczbę mieszkańców Kleszczel[1] szacować na około 2000, zakładając, że rodzina w owym okresie liczyła średnio co najmniej 5–6 osób» [4, s. 39]. M. Roszczenko zauważa, że Kleszczele były w XVI wieku drugim pod względem liczby mieszkańców miastem Podlasia, ustępując jedynie Bielskowi [4, s. 39–40].

Ludność osiedlająca się w mieście Kleszczele pochodziła głównie z pobliskich wsi i miast ziemi bielskiej. Sądząc po imionach XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli, zamieszkiwali tu głównie Rusini (80–90 %) i Polacy (10 %) [4, s. 40–41]. Dodajmy, że pierwsze wzmianki o żydowskich mieszkańcach Kleszczeli pochodzą dopiero z 1580 roku. W tym czasie w Kleszczelach mieszkała jedna rodzina żydowska [2, s. 130].

Słusznie zauważają badacze dziejów Podlasia, że pomiara włóczna, «dokonana ze względów fiskalnych, ma dziś ogromne znaczenie historyczne. Rejestry pomiarowe dają nam pierwszy, niekiedy jedyny obraz poszczególnych miejscowości w dawnych stuleciach. Jest to właściwie pierwszy spis mieszkańców, czy raczej rodzin, ponieważ wymienieni są tylko właściciele określonych działek gruntów» [2].

W rejestrach pomiarowych sporządzonych w 1560 r. w Kleszczelach przez S. Dziewiałtowskiego Skoczka uwzględniono ponad 600 właścicieli placów i gruntów i mieście i w pięciu sąsiednich wsiach, zwanych przedmieściami: Dobrowoda, Nurzec, Kosna, Babicze (Kuzawa) i Trubianka. Nazwiska w tym czasie były

---

[1] M. Roszczenko konsekwentnie używa w dopełniaczu formy Kleszczel zamiast Kleszczeli (por. [4]).

[2] W województwie podlaskim w ziemi bielskiej lustracja starostwa kleszczelewskiego przez Dziewiałtowskiego w roku tysiąc pięćset sześćdziesiątym czyniona z pomiarą włoczną i placową (Źródło: [1], w: [4, Aneks 2, s. 323–360]).

jeszcze dość rzadkie, najczęściej więc w rejestrach podawano imię i przezwisko właściciela gruntów.

Rejestry pomiarowe z 1560 r. są doskonałym i najwcześniejszym źródłem wiedzy o antroponimii szesnastowiecznych mieszkańców miasta Kleszczele i okolicznych wsi, w szczególności o ich imionach i przezwiskach, a także o początkach kształtowania się miejscowego systemu nazwiskowego.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie wstępnych wyników badań męskich form imiennych używanych przez mieszkańców miasta Kleszczele i jego przedmieść w połowie XVI w. Były to w zdecydowanej większości ludowe odpowiedniki kanonicznych imion prawosławnych i katolickich. Formy te ukształtowały się w rezultacie przekształceń struktury imion kanonicznych mających na celu dopasowanie ich do systemu językowego miejscowych gwar ukraińskich. Kanoniczne formy imion, pochodzące przeważnie z języka greckiego, hebrajskiego i łacińskiego, najczęściej przekształcały się w wyniku daleko idących ucięć (nagłosowych, śródgłosowych i wygłosowych) i dodania odpowiednich formantów słowotwórczych. Niejednokrotnie oba te zabiegi były stosowane jednocześnie[1].

II. Rezultaty badań męskich form imiennych używanych przez mieszkańców Kleszczeli w połowie XVI wieku

1. W XIV wieku mieszkańcy Podlasia używali już powszechnie imion kanonicznych[2]. Ludność pochodzenia ruskiego, która zamieszkiwała wówczas ziemie położone między Bugiem a Narwią, nosiła imiona świętych czczonych w Cerkwi wschodniej. Były to w przeważającej części imiona pochodzenia greckiego, znacznie rzadziej — hebrajskiego i łacińskiego. Te imiona z rzadka tylko występowały w wersji kanonicznej, ponieważ «adaptując się na gruncie słowiańskim poddane zostały transformacji dopasowującej je do struktury fonetycznej przyjmującego systemu językowego» [7, s. 15]. Proces ten wpłynął na znaczne zróżnicowanie form imion używanych na badanym terenie.

Na Podlasiu w XVI–XVIII wieku częstokroć spotykamy kilka, kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt ludowych odpowiedników imion kanonicznych, głównie cerkiewnych, por. np. imię cerk. *Pietr* i jego odpowiedniki ludowe: *Pecz*, *Petko*, *Petr*, *Petrasz*, *Petro*, *Petros*, *Petruch*, *Petruk*, *Petrus*, *Petrusz*, *Petruszko*, *Petrysz*, *Petryszko*, *Piec*, *Piecha*, *Piechut*, *Piecia*, *Piecko*, *Piecz, Pieczura, Pieczyło, Piećko, Pieszko, Piet, Pietia, Pietko, Pietr, Pietran, Pietras*, *Pietrasz, Pietraszko*, *Pietro*, *Pietruch*, *Pietruk*, *Pietrun*, *Pietrus*, *Pietruszko*, *Pietrycha*, *Pietryk*, *Pietrysz*, *Pietryszko*, *Pietrz*, *Pietuch*, *Piet'*, *Piotr*, *Piotran*, *Piotras*, *Piotrasz*, *Piotrucz*, *Piotruk*, *Piotrus*, *Piotrz*. Znaczne zróżnicowanie wykazywało również imię cerk.

---

[1] Dokładniej o tym zjawisku zob.: [7; 8; 5].

[2] Imiona pochodzenia słowiańskiego były nadawane w tym czasie stosunkowo rzadko. Nosili je tylko nieliczni mieszkańcy XVI-wiecznych Kleszczeli.

Grigorij, por. *Chrehor*, *Chrin*, *Chryhor*, *Chryn*, *Gregor*, *Gregory*, *Greś*, *Grygor*, *Grzegor*, *Grzegorz*, *Grzes*, *Grzesko*, *Grześ*, *Grzyska*, *Hrehor*, *Hrehorej*, *Hrehoryj*, *Hrehory*, *Hric*, *Hricz*, *Hriczina*, *Hrić*, *Hriehor*, *Hrieś*, *Hrihor*, *Hrihorej*, *Hrihoriej*, *Hrihorij*, *Hrin*, *Hrinczuk*, *Hriniec*, *Hrinko*, *Hriń*, *Hrińko*, *Hriszka*, *Hriszko*, *Hryc*, *Hrychor*, *Hrycko*, *Hrycz*, *Hryć*, *Hryhor*, *Hryhoriej*, *Hryhorij*, *Hryhory*, *Hryhoś*, *Hryn*, *Hrynisko*, *Hryń*, *Hrys*, *Hrysa*, *Hrysko*, *Hryszko*, *Hrzegorz*, *Rychor*, *Ryhor*, *Ryhory*, *Hrynis*[1].

B. Tichoniuk zauważa, że występowanie tak licznych wariantów imion cerkiewnych na Podlasiu mogło także wynikać z niedoskonałości ortografii lub norm języka urzędowego, w których sporządzano na tym terenie akta urzędowe [7, s. 25]. Zapisy XVI-wiecznych podlaskich form imiennych zawierają liczne błędy popełnione w przeszłości przez urzędników, którzy nie zawsze biegle posługiwali się językiem ruskim.

2. Ludność, która osiedlała się w Kleszczelach, pochodziła przeważnie z pobliskich wsi, gdzie mieszkali głównie chłopi ruscy wyznania prawosławnego, a po 1569 r. unickiego, którzy na co dzień posługiwali się gwarą ruską z przeprowadzoną dyspalatalizacją spółgłosek przed **e, *i* i okaniem. Z charakteru imion, którymi posługiwali się XVI-wieczni mieszkańcy Kleszczeli, wynika, że w tym mieście osiedlali się głównie Rusini (80–90 %) i Polacy (10 %) [4, s. 40].

3. Na ogół łatwo jest określić przynależność etniczną mieszkańców XVI-wiecznych Kleszczeli na podstawie imion, jeżeli formy imion były typowe dla prawosławia bądź katolicyzmu, np. *Charyton*, *Chwiedor*, *Chrocz, Mokiey, Niczypor*, *Olichwier*, *Onikiej*, *Ostap*, *Panas*, *Pierchur*, *Siechen*, *Wolos*, czy też *Bartosz*, *Jerzy*, *Szczęsny*, *Wojciech*. Trudniej to jednak uczynić wówczas, gdy imiona mieszkańców były popularne w obu wyznaniach, por. np. imiona *Michał*, *Roman*, *Paweł*, *Piotr*. W XVI-wiecznych źródłach takie imiona nierzadko zapisywano w odniesieniu do miejscowej ludności ruskiej w dwóch wersjach — polskiej i ruskiej, por. *Jan* i *Iwan*, *Leon* i *Lewon*, a niekiedy tylko w wersji polskiej, por. *Andrzej*, *Jerzy*, *Michał*, *Piotr* [4, s. 40].

4. Najwcześniejsze informacje o antroponimii XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli i okolicznych wsi zawierają rejestry pomiarowe z 1560 roku. W rejestrach uwzględniono imiona i przezwiska właścicieli domów i gruntów w Kleszczelach i pobliskich wsiach-przedmieściach. W spisach odnajdujemy prawie wyłącznie antroponimy odnoszące się do mężczyzn, którzy najczęściej byli właścicielami spisywanych nieruchomości i gruntów. Rejestry pomiarowe z 1560 są znakomitym źródłem wiedzy o imionach i przezwiskach mieszkańców Kleszczeli w połowie XVI w., a także o początkach kształtowania się miejscowego systemu nazwiskowego.

5. Imiona mieszkańców Kleszczeli w połowie XVI w. z rzadka pokrywały się z ich odpowiednikami cerkiewnymi, por. *Konon* — cerk. *Конон*, *Nikita* — cerk.

[1] Przytoczone formy imienne zostały zaczerpnięte z [7].

Никита, *Nikon* — cerk. *Никон*, *Timon* — cerk. *Тимон*. Czasem były tożsame z imionami używanymi przez Polaków: por. *Andrzej*, *Jakub*, *Michał*, *Szymon*, *Szczęsny*.

6. Formy imienne XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli najczęściej w znaczny sposób różniły się od swoich odpowiedników kanonicznych, por. *Cham* — cerk. *Фома*, *Chanko* — cerk. *Фантин*, *Chrocz* — cerk. *Флор*, *Froł* — cerk. *Флор*, *Helian* — cerk. *Илья*, *Jacko* — cerk. *Иакинф*, *Juchno* — cerk. *Евфимий*, *Mielech* — cerk. *Емилиан*, *Ochrym* — cerk. *Ефрем*, *Olichwier* — cerk. *Елевферий*, *Onacz* — cerk. *Ионафан*, *Kocz* — cerk. *Константин*, *Piecz* — cerk. *Петр*, *Pierchur* — cerk. *Порфирий*, *Sacz* — cerk. *Исаак*, *Siechen* — cerk. *Евсигний*, *Supron* — cerk. *Софроний*.

7. «Różnice fonetyczne zarejestrowane w odnotowanych formach imion mogą być rezultatem adaptacji imion chrześcijańskich, interferencji, określonych procesów zachodzących w rozwoju języka, jak i fluktuacji dźwiękowej o cechach przypadkowości» [7, s. 15].

8. Adaptacja fonetyczna[1] polegała na zastąpieniu dźwięków obcych rodzimymi, por. zamianę spółgłoski *f* na *ch*, *chw*, *p*, np. *Евфимий* — *Juchno*, *Елевферий* — *Olichwier*, *Афанасий* — *Panas*, wymianę samogłoski *g* na *h*, np. *Герасим* — *Harasim*, *Григорий* — *Hryc,* występowanie pojedynczej głoski na miejscu obcej grupy samogłoskowej, np. *Феодор* — *Chwiedor*, *Феона* — *Chwien*, występowanie spółgłosek epentetycznych, np. *Иларион* — *Jarywon*, *Кион* — *Kiwoń*, degeminacja, np. *Калинник* — *Kalinik*, *Каллистрат* — *Kalisz*, uproszczenie grup spółgłoskowych, np. *Евфимий* — *Juchno*, *Елевферий* — *Olichwier*, afereza, np. *Афанасий* — *Panas*, *Ипатий* — *Pac*, *Исидор* — *Sidor*, wymianę samogłosek nagłosowych imienia, np. *Анастасий* — *Onosko*, *Алексий* — *Oleksiej*, występowanie głosek protetycznych przed *a* i *e*, np. *Аттий* — *Hacz.*

9. W analizowanych imionach chrześcijańskich znalazły także swoje odzwierciedlenie procesy zachodzące w przyjmującym systemie językowym[2]. Są to głównie różnorodne i rozbudowane wymiany samogłosek i spółgłosek, które w znacznym stopniu różnicowały imiona kanoniczne i ich odpowiedniki występujące w XVI-wiecznych Kleszczelach. Należy ponadto odnotować zjawisko interwersji, np. *Łowhin* — *Łohwin*, i metatezy, np. *Fłor* — *Chrocz*[3], rozdzielenie grup spółgłoskowych samogłoską, np. *Hordiey* — *Hurodic*, kontrakcji, np. *Иларион* — *Jarywon*. Nie mniej ważną rolę pełniły również opozycje spółgłosek pod względem dźwięczności — bezdźwięczności i palatalności — niepalatalności.

10. W analizowanym materiale antroponimicznym odnotowano również cechy wynikające ze wzajemnego oddziaływania na siebie dwóch systemów imienniczych — prawosławnego i katolickiego[4]. Pod wpływem języka polskiego

[1] Por. szczegółowe uwagi na ten temat w [7, s. 15–18].
[2] Por. szczegółowe uwagi na ten temat w [7, s. 18–22].
[3] Imię cerk. Fłor jest pochodzenia łacińskiego, por. wschsł. nazwisko Frolak (metateza).
[4] Por. szczegółowe uwagi na ten temat w [7, s. 23–25].

ukształtowały się niewątpliwie następujące formy imienne: *Andrzey*, *Andrzey*, *Adrzey*, *Bardko*, *Bartosz*, *Bazyli*, *Bochdan*, *Grzegorz*, *Grześ*, *Jerzy*, *Jurek*, *Sebastyan*, *Siechen*, *Szczepan*. Polszczyzna wywarła również wpływ na ukształtowanie się form imiennych *Denis* i *Sydor*[1]. Z kolei do form hiperpoprawnych ukształtowanych pod wpływem wschodniosłowiańskim możemy zaliczyć takie imiona, jak *Mihał*, *Trohim*.

11. Poddane analizie imiona mieszkańców XVI-wiecznych Kleszczeli zawierają zazwyczaj więcej niż jedno przekształcenie fonetyczne. Formy imienne typu *Olichwier* —cerk. *Елевферий*, *Juchno* — cerk. *Евфимий*, *Jołtuch* — cerk. *Евтихий*, *Jotłuch* — cerk. *Евтихий* zawieraja kilka takich przekształceń.

12. Proces adaptacji morfologicznej imion chrześcijańskich polegał na upodobnieniu ich struktury do form rodzimych. W tym celu dokonywało się skracanie imion chrześcijańskich do jednej lub dwóch sylab i dodawanie do skróconych imion rodzimych formantów sufiksalnych.

13. Końcowe cząstki imion ulegały często wymianie, np. *Алексий — Alexiey*, *Андрей — Andrui*, *Гордий — Hordiey*, *Мокий — Mokiej*, lub odrzuceniu, np. *Василий — Wasil*, *Дорофей — Doros*, *Макарий — Makar*, *Парфений — Parchwien*, *Прокопий — Prokop*, *Тарасий — Taras*.

14. Formy imion powstawały z początkowej, np. *Василий — Wasil*, *Зиновий — Zien*, *Каллистрат — Kalis*, *Нектарий — Niecz*, z końcowej, np. *Поликарп — Karp*, i środkowej części imienia, np. *Акутий — Kucz*, *Димитрий — Mic*, *Ипатий — Pac*, *Исидор —Sidor*. Formy imion mogły również powstawać z dwu różnych części imienia, np. *Зинон — Zan*[2].

15. Do skróconych form imion chrześcijańskich często dodawano sufiksy hipokorystyczne, które wnosiły do imion określone znaczenie emocjonalne. Najczęściej dodawano formant z podstawowym *k* w części sufiksalnej, por. np. *Bard-ko*, *Hryc--ko*, *Jur-ko*, *Kucz-ko*, *Onis-ko*, *Pas-ko*, *Paszk-o*, *San-ko*, *Stecz-ko*, *Was-ko*, *Pacz-uk*, Często również wykorzystywano sufiksy z podstawowym *c*, *cz*, *ć*, por. *Hry-c*, *Cha-cz*, *Hry-cz*, *Ste-cz*, *Hry-ć*, *Jarm-ocz*, z podstawowym *ch*, por. np. *Kon-ach*, *Piel-uch*, z podstawowym *sz*, *s*, *ś*, por. np. *Grze-s*, *Sta-s*, *Bart-os*, *Mart-ys*, *Mat-ys*, *Bartosz*, z podstawowym *n*, *ń*, por. np. *Hry-n*, *Hry-ń*. Pozostałe typy formantów sufiksalnych dodawano do skróconych form imiennych rzadziej. Odnotowano także nieliczne przypadki dołączania sufiksów do pełnych form imion chrześcijańskich.

16. Słusznie zauważył B. Tichoniuk, że materiał antroponimiczny zawarty «w dawnych aktach sporządzonych według wszystkich zasad panującego języka kancelaryjnego nie jest wolny od ówczesnej niedoskonałości ortograficznej. Struktury graficzne niektórych nazw mogą zawierać także zmiany wprowadzane (najczęściej

---

[1] Wschodniosłowiańskie imiona typu Dienis, Sidor, Wasil, Tichon są zazwyczaj oddawane w polszczyźnie z twardą wymową spółgłosek, por. Denis, Sydor, Wasyl, Tychon.

[2] Forma imienna Zan mogła powstać w wyniku elizji środkowego elementu imienia cerkiewnego oraz alternacji o : a, Зинон ≥ Zan. Por. także formę Sien, która powstała z dwu różnych części imienia pochodzenia hebrajskiego Siemieon [7, s. 28].

nieświadomie) przez osobę sporządzającą dokument. Dlatego też różnice pomiędzy zmianami fonetycznymi a graficznymi są niekiedy trudno uchwytne» [7, s. 25]. Uwaga ta dotyczy m.in. używanych w Kleszczelach w XVI w. form imiennych, które w wygłosie zawierają grafemy *c*, *cz* i *ć*. Analiza materiału wykazała, że grafem *cz* mógł być wówczas użyty na oznaczenie trzech różnych dźwięków — [c], [cz] i [ć], por. np. antroponimy *Sac Burmistrz* i *Sacz Burmistrz* odnoszące się do tego samego mieszkańca Kleszczeli [7, s. 31].

Pomimo licznych niedoskonałości i ewidentnych pomyłek, rejestr pomiary włócznej starostwa kleszczelewskiego z 1560 r. stanowi doskonałe źródło wiedzy o imiennictwie osobowym mieszkańców tego miasta podlaskiego w połowie XVI w. i o początkach kształtowania się na tym terenie systemu nazwiskowego.

Streszczenie

W rejestrach pomiarowych sporządzonych w 1560 r. w Kleszczelach przez S. Dziewiałtowskiego uwzględniono ponad 600 właścicieli placów i gruntów w mieście i w pięciu sąsiednich wsiach-przedmieściach. Nazwiska w tym czasie były jeszcze dość rzadkie, najczęściej więc w rejestrach podawano imię i przezwisko właściciela gruntów.

Rejestry pomiarowe z 1560 r. są doskonałym i najwcześniejszym źródłem wiedzy o antroponimii

XVI-wiecznych mieszkańców Kleszczeli i okolicznych wsi, w szczególności o ich imionach i przezwiskach, a także o początkach kształtowania się miejscowego systemu nazwiskowego.

Celem niniejszego opracowania jest opis męskich form imiennych używanych przez mieszkańców miasta Kleszczele i jego przedmieść w połowie XVI w. Były to w zdecydowanej większości ludowe odpowiedniki imion cerkiewnych, rzadziej katolickich. Formy te ukształtowały się w rezultacie przekształceń struktury imion kanonicznych mających na celu dopasowanie ich do systemu językowego miejscowych gwar ukraińskich. Kanoniczne formy imion, pochodzące najczęściej z języka greckiego, hebrajskiego i łacińskiego, najczęściej przekształcały się w wyniku daleko idących ucięć (nagłosowych, śródgłosowych i wygłosowych) i dodawania odpowiednich formantów słowotwórczych. Niejednokrotnie oba te zabiegi były stosowane jednocześnie.

Literatura

1. Archiwum Państwowe w Białymstoku, Kamera Wojenna i Domen Prus Nowowschodnich w Białymstoku. Sygn. 2674.
2. E. R. Kleschtscheli // Encyclopaedia Judaica das Judentum in Geschichte und Gegenwart. Bd. 10. — Berlin, 1934.
3. Jabłonowski, A. Polska XVI wieku pod względem geograficznym / A. Jabłonowski // T. VI. Podlasie (województwo). Cz. II. Warszawa, 1908–1910. (Źródła Dziejowe. T. XVII).

4. Roszczenko, M. Kleszczele / M. Roszczenko. — Bielsk Podlaski; Kleszczele, 2002.
5. Sajewicz, M. Jednozgłoskowe formy skróconych imion osobowych używanych na Podlasiu wschodnim w XVI–XVII wieku / M. Sajewicz // Acta Albaruthenica–12 / red. M. Khaustovich, M. Timoszuk. — Warszawa, 2012. — S. 173–181.
6. Sankiewicz, I. Miasto Kleszczele na Podlasiu, z przydaniem widomości o Jadźwingach / I. Sankiewicz // Biblioteka Warszawska. — T. III. — 1845.
7. Tichoniuk, B. Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839 / B. Tichoniuk. — Zielona Góra, 2000.
8. Tichoniuk, B. Transformacja nazwisk wschodniosłowiańskich w Polsce na przykładzie niektórych struktur antroponimicznych z sufiksem *-uk / -czuk* / B. Tichoniuk // Ze studiów nad językami i literaturami wschodniosłowiańskimi / red. B. Tichoniuk, W. Wilczyński. — Zielona Góra, 2004. — S. 157–162.

Zofia Abramowicz *(Białystok, Polska)*

WSCHODNIOSŁOWIAŃSKIE FORMY IMION CHRZESTNYCH NA PODLASIU W XVI–XVII W.

Narody słowiańskie, podobnie jak inne nacje na całym świecie posiadały własne systemy imiennicze, które ukształtowały się w sposób naturalny na przestrzeni wielu stuleci. Rodzime imiona słowiańskie niepodzielnie panowały w językach i kulturach poszczególnych narodów słowiańskich do przyjęcia chrześcijaństwa. Od tego momentu zarówno w Polsce, jak i na ziemiach ruskich zaczynają pojawiać się imiona chrześcijańskie, które z biegiem czasu wyparły rodzime imiona słowiańskie. Ukształtowały się nowe narodowe systemy imiennicze oparte przede wszystkim na chrześcijańskiej podstawie, których charakterystyczną cechą jest hybrydalność. J. Bubak [2, s. 12–16] wyodrębnił w nich kilka warstw chronologicznych:

a) Imiona biblijne starotestamentowe — przeważnie hebrajskiego pochodzenia: *Adam, Beniamin, Michał, Ew*a i in.

b) Imiona wywodzące się z Nowego Testamentu:

— z hebrajskiego: *Jakub, Jan, Maciej, Mateusz, Szymon* itd.

— z aramejskiego: *Bartłomiej, Tadeusz, Tomasz* itd.

— z greckiego: *Andrzej, Piotr, Filip, Nikodem, Szczepan, Teofil* itd.

— z łaciny: *Marek, Paweł, Sylwan* itd.

c) Imiona świętych (męczenników i wyznawców) okresu starochrześcijańskiego (do V wieku n.e.) związane z cywilizacją śródziemnomorską:

— imiona greckie i łacińskie męczenników rzymskich: *Eustachy, Pankracy, Sebastian* itd.

— imiona męczenników związanych z różnymi miejscami we współczesnych Włoszech: *Feliks, Protazy, Wiktoryn* itd.

— imiona pierwszych papieży: *Klemens, Sylwester, Wiktor* itp.

— świętych z różnych krajów (biskupów, doktorów Kościoła, mnichów, pustelników itp.): *Ambroży* (Mediolan), *Dionizy* (Paryż), *Dymitr* (Tessaloniki), *Bazyli* (Cezarea) *Prokop i Pantaleon* (Palestyna), *Mikołaj* (Mira) itd.

Właśnie te imiona w średniowieczu tworzyły zrąb imienniczy chrześcijańskich narodów Europy. Imiona młodszych warstw chronologicznych już wybiórczo wchodziły do imienników chrześcijańskich Europejczyków. Są to bowiem imiona świętych (duchowieństwa oraz osób z dynastii panujących) wywodzących się z nawróconych ludów: celtyckich, germańskich i słowiańskich. Dlatego imiona takie jak *Stanisław, Władysław, Kazimierz, Czesław* itp. są przez Polaków uznawane za katolickie i polskie, zaś *Igor, Światosław, Włodzimierz, Olga* itp. — za prawosławne i ruskie zarazem, imiona *Bernard, Eberhard, Herman, Konrad* i in. — za niemieckie.

Podlasie jest miejscem styku dwóch kultur mających swoje zakorzenienie w chrześcijaństwie. Z jednej strony tradycja kulturowa chrześcijańskiego zachodu oparta na wyznaniu rzymskokatolickim, z drugiej — oparta na prawosławiu spuścizna kulturowa bizantyjskiego wschodu. Współistnienie i współoddziaływanie obu tradycji w największym stopniu uwidacznia się w nazewnictwie osobowym, a ściślej rzecz ujmując, w imionach chrzestnych i powstałych na ich bazie nazwiskach. Systemy imiennicze podlaskich katolików i prawosławnych od początków chrześcijaństwa na tych ziemiach różniły się wieloaspektowo. Różnice dotyczą nie tylko zasobu imion wykorzystywanych w obu konfesjach. Imiona chrześcijańskie wspólnych warstw chronologicznych różnią się w obu wyznaniach także na poziomie fonetyki, morfologii i słowotwórstwa.

Zróżnicowanie fonetyczne i strukturalne wspólnej warstwy imion chrześcijańskich związane było z okresem ich przejmowania i sposobem adaptacji w językach narodowych. Najważniejszą rolę odegrały w tym procesie języki liturgiczne, który były pośrednikiem w przejmowaniu imion chrześcijańskich różnego pochodzenia. Językiem liturgicznym katolików była łacina, a więc do polszczyzny imiona przenikały za pośrednictwem łaciny oraz języków zachodnioeuropejskich (czeskiego, niemieckiego). Narody związane z prawosławiem od początku chrześcijaństwa w liturgii posługiwały się językiem cerkiewnosłowiańskim, który odegrał niezwykle ważną rolę w kształtowaniu systemu antroponimicznego Słowian wschodnich. W przejmowaniu imion chrześcijańskich pośredniczył język grecki. Na chrzcie nadawano imiona w postaci zaadaptowanej do języka cerkiewnosłowiańskiego, natomiast w języku potocznym i gwarach formy cerkiewnosłowiańskie podlegały dalszej obróbce fonetycznej i strukturalnej. Ze względu na niezwykłe bogactwo imion i form pochodnych w tym miejscu zwrócę uwagę na procesy fonetyczne odzwierciedlone w imionach Podlasian z XVI i XVII w.[1], które funkcjonowały

[1] Podstawą badań jest materiał źródłowy zgromadzony w publikacjach: Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz [1] oraz L. Citko [3].

zarówno w języku potocznym, jak i w obiegu oficjalnym. Na poziomie fonetyki wystąpiły przekształcenia imion biblijnych i chrześcijańskich greckiego, rzadziej łacińskiego pochodzenia charakterystyczne dla gwar wschodniosłowiańskich, częściowo także i polskich.

Zmiany w nagłosie imienia

Zmiany zachodzące w nagłosie imion zazwyczaj dotyczą form cerkiewnych, chociaż niektóre mają charakter ogólnosłowiański, jak np. pojawianie się spółgłosek protetycznych. Bardzo często towarzyszą im inne zjawiska fonetyczne, dlatego formy pochodne od imion często przybierają postać daleko odbiegającą od wyjściowej cerkiewnej lub zakorzenionej w języku polskim postaci imienia[1]. Do najczęstszych zmian w nagłosie imienia należy zaliczyć aferezę, zanik nagłosowego ***j/i***, pojawianie się spółgłosek protetycznych, podwyższenie lub obniżenie artykulacji samogłosek oraz jej przesunięcie poziome. W wielu wypadkach przekaształcone fonetycznie formy imion chrzestnych odzwierciedlają kilka różnych zabiegów artykulacyjnych, np. usuwanie nagłosowej samogłoski i zmianę artykulacji spółgłoski, samogłoski w kolejnej sylabie itp. Prześledźmy najbardziej charakterystycne zmiany:

- **afereza:**

pol. Agaton, cerk. Агафон > **Hapon**: *u Hapona Kisluka* 1662, PnM 515; *Hapon Iwanczow* 1558, RG 32; pol. Agata, cerk. Агафия > **Hapa**: *Hapa Korolczycha, Hapa Kuzlanka, Hapa Maleszanka* 1662, PnM 429, 531, 532; **Hapna**: *Hapna Chwedkowicz* 1662, PnM 528; pol. —, cerk. Акилина > **Kulina**: *Kulina Kliszewicz* 1560, PMŁ 129; pol. Anastazja, cerk. Анастасия > **Nastasia**: *Nastazia Jarosicha, Nastasia Jarosicha z synem* 1560, PK 11, 21; pol. Józef, cerk. Иосиф > **Osip**: *Osip, Lec, Parchuc Jackowicz, Osip Myntach* 1560, PMŁ 125, 146; **Osiwka**: *Osiwka Bosskowic* 1571, IT 16; **Osyp**: *Osyp Dudło* 1558, IB 40; **Ożep**: *Ożep, Chic Jucewicz* 1560, PMŁ 125; pol. Gerazym, cerk. Герасим > **Arasim**: *Jewtuch Arasim Chwedzkowicz* 1560, PMŁ 134; pol. Gabriel, cerk. Гавриил > **Auriłło**: *Auriłło Mokiejcz* 1577, JI 164; **Awryło**: *Awryło Kruczyk, Awryło Markowicz* 1662, PnM 431, 432; pol. Habakuk, cerk. Аввакум > **Bakun**: *Bakun* 1545, IMŁI 98; *Bakun garncarz* 1551, IMŁII 245; pol. Emilian, cerk. Емелиан > **Mielian**: *Mielian Borysik* 1662, PnM 429;

- **spółgłoski protetyczne h, j, w:**

---

[1] Przytoczone formy cerkiewne imion są zaczerpnięte z opracowań A. Superańskiej [10], zaś podstawowe polskie ich odpowiedniki — z publikacji J. Bubaka [2], M. Malec [4] oraz Słownika imion opr. W. Janowowa i in. [5]. Polskie formy biblijne cytowane są za A. Troniną [6], natomiast ich odpowiedniki cerkiewne lub rosyjskie ustalane są na podstawie tekstu biblijnego [7]. Analiza fonetyczna i etymologiczna oparta jest przede wszystkim na własnych kompetencjach językowych. Przy ustaleniach etymologicznych form pochodnych oprócz wyżej wymienionych brane były pod uwagę także publikacje: M. W. Biryły [8], R. Kersty [9], M. Malec [4] oraz A. Uścinowicz [11 i 12].

pol. Abram, cerk. Авраамий, Авраам > **Habram**: *Habram z cześnikami swemi z Biziow…* 1580 JI 54; **Jabram:** *śl. Jabram z Jątewia* 1580, JI 120; *Jabram Boszkowicz* 1565, IA 8; pol. Adam, cerk. Адам > **Jadam**: *ur. Jadam z Harynek z Dołubowa ..., szl. Jadam Goleni Przesmycki, szl. Jadam Nowosielski* 1569, AU 266, 271, 275; pol. Agnieszka, cerk. Агния > **Jagnieszka**: *Jagnieszka Czechowa* 1580, JI 2; *Jagnieszka Mołodczanka* 1662, PnM 428; pol. Augustyn, cerk. Августин > **Jagustin**: *śl. Wawrzyniec ol. Jagustina Choynowski* 1580, JI 119; **Jagustynik**: *Szymko Jagustynik* 1639, OP 142; pol. Ignacy, cerk. Игнатий > **Hichnat**: *Hichnat olim Daniło* 1569, AU 246; pol. —, cerk. Ираида > **Hordzia**: *Hordzia Kasianowa* 1560, PK 12; pol. Justynian, cerk. Иустиан > **Hustian**: *Hustian, pani Gnoinskiej, piekarz* 1580, JI 81; pol. Elżbieta, cerk. Елисавета > **Helżbieta**: *Helżbieta z Zebrzydowic Iwanowska* 1569, AU 285; *Helżbieta Jabłonska Koczowa* 1640-1641, KB 10; pol. Jeremiasz, cerk. Иеремия > **Weremiey**: *Weremiey Baraniuk* 1662, PnM 431; *Wieremiei* Diak 1562, RBS 452; **Weremiy**: *Weremiy Krawczuk* 1662, PnM 424; pol. Eudokia/Eudoksja, cerk. Евдокия > **Wowdia**: *Pałucka Wowdia* 1662, PnM 515;

- **podwyższenie artykulacji nagłosowych samogłosek:**

przejście nagłosowego a > o:

pol. Abercjusz, cerk. Аверкий > **Owierko**: *Owierko Horszczor* 1560, PK 10; *Owierko olim Homa* 1640–1641, KB 18; pol. — Agapiusz, cerk. Агапий > **Okopiey**: *Okopiey Gizakiew* 1578, IG 87; pol. — Akwila; cerk. Акила/Акула > **Okuła**: *Terey a Okuła Abramowiczy, Okuła Iwaszkiewicz, Okuła Michawicz* 1558, RG 362, 376, 53; pol. Aleksander, cerk. Александр > **Oleksa**: *Oleksa Dołhasowicz, Oleksa Palasowicz* 1560, PK 11, 16, 6; **Oleksza**: *Oleksza Korpacz, Olieksza Ostapkowicz* 1551, IMŁII 259, 266; pol. Aleksy, cerk. Алексий > **Olexi**: *Olexi Michajłowicz* 1600, AK 153; **Olexiey**: *Olexiey Jarmoczik z żoną* 1662, PnM 523; *Olexiey Klimuczek* 1639, OP 135; **Olekszty**: *Olekszty Czuryło* 1578, IG 58; **Oliksiej**: *Oliksiej Oliskowicz* 1560, PK 5; pol. Ananiasz, cerk. Анания > **Onacko**: *Onacko Kuzmicz, Onacko Nozczyc* 1551, IMŁII 309, 293; **Onacz**: *Onacz Hulkowicz* 1560, PK 17; **Onaczko**: *Onaczko Czoch, Onaczko* 1558, IB 44, 45; *Onaczko Hulkowicz* 1560, PK 26; **Onaszko**: *Onaszko Kaliszik* 1662, PnM 413; pol. Andrzej, cerk. Андрей > **Ondrij**: *Brukacz Ondrij* 1662, PnM 425; **Ondro**: *Ondro Bocckiewic* 1571, IT 26, 18; **Ondrosz**: *Ondrosz Kulusz* 1639, OP 124; **Ondruszko**: *Ondruszko Dowojnowicz* 1438, JIII 245; lit. Anele, Anelius > **Onelis**: *Onelis* 1565, IK 234; pol. Anizja, cerk. Анисия > **Onisina**: *Onisina Bodakowicz* 1558, IB 38; pol. Antoni, cerk. Антоний > **Onton**: *Onton z żoną, Onton Liszik, Onton Mateuszik* 1662, PnM 521, 422, 429; pol. Astiusz, cerk. Астий > **Ostey**: *Ostey Klimowicz* 1558, IB 39; pol. Aretas, cerk. Арефа > **Orefa**: *Orefa Kodzicz* 1545, IMŁI 105; **Orehwa**: *Orehwa olim Iwan* 1569, AU 245; **Orech**: *Łochwien a Philip y Orech* 1565, IA 5; **Orzeszko**: *Stanisław Orzeszko Chwalatycki* 1579-1597, JIII 252; pol. Atanazy, cerk. Афанасий > **Opanas**: *Opanas Nuszkowicz* 1545, IMŁI 92; *Opanas filius Jasman* 1569, AU 246; pol. Auksencjusz, cerk. Авксентий > **Oksiuft**: *Oksiuft Kosierzenia* 1558,

IN 74; **Oksiuta**: *Oksiuta Kleszkowicz* 1560, PMŁ 128; **Oxten**: *Oxten Bohdanów* 1578, IG 82; pol. Alfeusz lub Atenej, cerk. Алфий lub Афиней > **Ofiey**: *Andrzey syn Ofiey z Brańska* 1558, IB 34; pol. Albrecht, cerk. — > **Olbracht**: *Olbracht Gasztołd* 1513, UP 59; *Olbracht (Albrycht) Kurzeniecki* 1640, UP 38; **Olbrych**: *Pan Olbrych Irzykowicz* 1580, JI 78; **Olbrycht**: *Olbrycht Gasztold* 1513–1530, JIII 246; *Olbrycht Hornacki* 1662, PnM 526; pol. —, kalend. imię wsł. Авксивий > **Oxief:** Oxief Karsukowicz 1558, IN 74; pol. Obadiasz, cerk. Авдий > **Owdziey**: *Owdziey Narkoicz* 1577, JI 164; **Owdziesz**: *Owdziesz* 1545, IMŁI 114;

- **przejście nagłosowego e / je > i:**

pol. Eulampiusz, cerk. Евлампий, Евиласий > **Iwlas**: *Iwlas* 1558, IS 53;

- **przesunięcie artykulacji nagłosowych samogłosek przedniego rzędu do tylnego:**

e / je > o / czasami też jo:

pol. Eudoksja, cerk. Евдокия > **Owdota**: *Owdota Klimkowa* 1560–1563, RBS 436; pol. bibl. Efraim/Efrem, cerk. Ефрем > **Ochrem**: *Ochrem Gryszkiewicz* 1639, OP 109; **Ochrym**: *Ochrym Juskowicz* 1560, PK 17; **Ofrem**: *Ofrem Irczyc, piekarz* 1580, JI 81; pol. — Eleutery, cerk. Елевферий > **Olichwier**: *Olichwier Filipów* 1578, IG 70; **Olifer/Olifier**: *Olifer Omelianowicz* 1639, OP 112, 142; pol. Elizeusz, cerk. Елисей > **Olesiey**: *Olesiey Awrylik, Olesiey Ihnatyk, Olesiey Miskowicz* 1662, PnM 431, 432, 433, 522; **Olisiey**: *Olyssiey Boryssowicz* 1558, IS 52; *Olisiej Kulikowicz* 1560, PK 5; pol. Eufemiusz, cerk. Евфимий > **Olchim**: *Olchim Chimaniewicz* 1577, JI 165; *Olchim Olfieiewicz* 1569, IA 10; **Owkim**: *Owkim a Wasil Mielessewiczy* 1558, RG 21; **Jołchim**: *Jołchim Daczuk* 1662, PnM 413; pol. Euzebiusz, cerk. Евсевий > **Owsiey**: *Owsiej Czytow* 1578, IG 329; pol. Eleazar, cerk. Елеазар > **Olizar**: *Olizar Onchemonicz* 1560–1563, RBS 497; **Olyzar**: *Olyzar Onichimowicz* 1558, IS 58; pol. Eustachy, cerk. Евстафий > **Ostafiey**: *Ostafiey Andrzeiowicz* 1639, OP 109; **Ostap**: *Ostap Sanka Babiczi* 1560, PK 12; **Ostapko**: *Ostapko Chodkowicz, Ostapko Laczewicz* 1560, PK 8, 14; pol. Eutychiusz, cerk. Евтихий > **Oltuch**: Ol**t**uch 1577, JI 163, 165; *Hryniec a Oltuch Paczuczyczy* 1558 RG 26; pol. Helena, cerk. Елена > **Olona**: *Olona Harasimowa, Olona Ihnationka y chłopiec, Olona Łaykowna* 1662, PnM 428, 427; pol. Emilian, cerk. Емилиан > **Omelian**: *Omelian Bojarczuk, Omelian Chomik, Omelian Kuczuk, Omelian Kurko y żona Warusza* 1662, PnM 531, 6, 411, 522; **Omieliuch**: *Omieliuch* 1558, IB 37;

- **zanik nagłosowego j / i przed u:**

pol. Justyn, cerk. Иустин > **Ustin**: *Ustin Czołnik* 1662, PnM 423; *Ustyn, Iwan… Sidor Iwaszkowicz* 1560, PMŁ 167; pol. Justynian, cerk. Иустиниан > **Ustian**: *Ustian Batan* 1560, PK 22; pol. Justyna, cerk. Иустина > **Ustina**: *śl. Ustiny Janowny* 1580, JI 102; **Usia**: *Usia Hrycowa* 1662, PnM 434.

W materiale imienniczym XVI–XVII w. zaobserwować można bardziej złożone procesy fonetyczne, które przebiegały w kilku etapach. Przykładem mogą być zmiany w nietypowych dla języków słowiańskich połączeniach nagłosowych typu ***eu-/jew-***, ***geo-***, gdzie obserwuje się kilka nakładających się na siebie warstw zmian fonetycznych: pojawienie się ***j*** przed ***e,*** adaptacja greckiej samogłoski

u jako ***w*** w języku cerkiewnosłowiańskim, następnie przejście w gwarach wschodniosłowiańskich cerkiewnego ***w*** w ***u***. Ostatni etap zmian obejmuje redukcję grupy samogłoskowej: ***jeu- > ju-***. Podobnie złożoną drogę przeobrażeń możemy obserwować w wypadku grupy ***geo-***: *Georgius > Georgij > Giurgij > Jurgij > Jurij,* porównajmy imiona w źródłach XVI- i XVII-wiecznych:

eu / jew > ju:

pol. Eufemiusz, cerk. Евфимий > **Juchim**: *Juchim Czeszko* 1662, PnM 529; **Juchna/o**: *Juchno* 1545, IMŁI 108; *Jozef Juchna a Mikołaj, Juchno Łyczuk* 1578, IG 324, 315;

je / geo > ju:

pol. Jerzy z łac. Georgius, cerk. Георгий > **Jurga**: *szlachetny Stanisław Jurga z synami swojem*i 1580, JI 23; **Jurgi**: *Jurgi, Marcin Bałtromiejowicz* 1639, OP 123; **Jurgiel**: *Jurgiel Bundar* 1558, IS 56; **Jurgisz**: *Jurgisz Janczeliew* 1558, RG 366; **Juri:** Juri Jakubowicz 1528, JI 187; *Juri Jakubowicz* 1528, JI 187; **Jurij**: *Jurij Bochlejewicz* 1567, IMBS 181; *Jurij Bodak* 1528, JI 189; *Jacz pop Jurija* 1560, PK 10; **Jurko**: *Jurko Adamów* 1578, IG 74.

Zmiany wewnątrz wyrazu

Podobnie jak w wypadku zmian w nagłosie, tu również można zaobserwować różne zabiegi upraszczające wymowę często skomplikowanych fonetycznie form imion obcego pochodzenia. Najczęściej dochodzi do usuwania jednej z występujących obok siebie samogłosek, ekwiwalencję nieznanych w słowiańszczyźnie głosek, upraszczanie grup spółgłoskowych itp. W wielu wypadkach czysto fonetycznym zabiegom towarzyszą także zmiany strukturalne. Porównajmy:

1. Zmiany w obrębie samogłosek:

- **podwyższenie artykulacji:**

o > u:

pol. Ozeasz, cerk. Иосий, Иосия > **Jusiy**: *Jusiy Daniluk* 1662, PnM 426; pol. Kosma, cerk. Косма > **Kusma**: *Kusma Awdzieiowicz* 1562, RBS 500; **Kus**: *Kus Chodijrkowicz* 1551, IMŁII 280; **Kuszko**: *Kuszko Mileyków* 1578, IG 303; **Kuzma**: *Kuzma Bilewicz, Kuzma Miecowicz* 1551, IMŁII 258, 287; pol. Konrad, cerk. Кондратий, także Конон > **Kunach**: *Kunach Bozyk z żoną, Kunach Kudela* 1662, PnM 426, 423; **Kunat**: *szl. Jurgi Kunat Wyrozemski* 1569, AU 274; **Kuniec**: *Kuniec Duczyc* 1545, IMŁI 93; *Kuniec Dumczycz* 1560, PMŁ 138; pol. —, cerk. Полиен > **Puleian**: *Puleian Jonczenicz* 1560–1563, RBS 496; pol. Sofroniusz, cerk. Софроний > **Supron**: *Matwiey a Supron Bohatyrowiczy…* 1558, RG 373; *Supron Jewchimowicz, Supron, Iwan Lencewicz* 1560, PMŁ 122–170; **Suprun**: *Suprun Banieczki* 1662, PnM 432; *Suprun Jaroczik z żoną* 1662, PnM 429; *Suprun Kałabun* 1560, PMŁ 122; *Suprun Kalabunowicz* 1551, IMŁII 241;

e > i:

pol. Artemiusz, cerk. Артемий > **Arcim**: *Arcim Dudarenia* 1639, OP 143; **Artim**: *ślachetny Artim Łazowski* 1580, JI 33; pol. Gleb, cerk. Глеб > **Hlib**: *Hlib*

Kasaralik 1662, PnM 424; pol. Macedoniusz, cerk. Македон > **Makidon**: *Makidon Kalisiewicz* 1558, IN 75;

• **obniżenie artykulacji:**

i > e:

pol. —, cerk. Силуан > **Sieliwon**: *Sieliwon Ihnatowicz* 1560, PK 6; *Sieliwon Kalennikow* 1578, IG 79;

i > o:

pol. Cyprian, cerk. Киприан > **Kopryian**: *Kopryian Łobik* 1662, PnM 426; **Kopyryian**: *Kopyryian Korczuwaczyk, Kopyrjan Kuzmik, Kopyrian Łobik* 1662, PnM 424, 426;

e > a:

pol. Jeremiasz, cerk. Иеремия > **Jaroma**: *Lieniecz a Jaroma Manczewiczy* 1558, RG 20;

• **przesunięcie artykulacji z przedniego rzędu do tylnego:**

i > u:

pol. Eutychiusz, cerk. Евтихий > **Jewtuch**: *Jewtuch Arasim Chwedzkowicz* 1560, PMŁ 134; pol. —, cerk. Акиндин > **Kudzin**: *Kudzin Jeskowicz, Kudzin Nieścierowicz* 1560, PMŁ 238, 158; pol. Cyprian, cerk. Киприан > **Kuprian**: *Kuprian Chodiewicz, Kuprian Martynowicz* 1560, PK 11, 25; **Kuprasz**: *Kuprasz, Moysa Kowalewicz* 1560, PMŁ 155; pol. —, wsł. kalend. Кириан (: z łac. Kurianus) > **Kurian**: *Kurian Cołpienik, Kurian Czyzik* 1662, PnM 426, 427; **Kurko**: *Kurian, Kurko Hościlowicz* 1560, PMŁ 139; pol. Cyryl, cerk**.** Кирилл > **Kuryło:** *Kuryło Boryszkowicz Ławnik* 1560, PMŁ 129; *Kuryło Lewonowicz* 1558, IB 41; *Kuryło Linczkowicz* 1558, IS 54; pol. —, cerk. Трифон **>** **Truchon**: *Truchon Iwanowicz, Truchon Marczyk* 1560, PMŁ 151, 158;

• **usuwanie polskich samogłosek nosowych: ę > a:**

pol. Szczęsny, cerk. — > **Szczasny**: *Szczasny Drozd* 1528, JI 195; *Szczasny Karskii* 1528, JI 183;

• **akanie:**

pol. Hieronim, cerk. Иероним > **Haranym**: *Haranym Kuszkowicz* 1560, PK 17; pol. Gordian, cerk. Гордиан > **Hardina**: *Hardina Małosowicz* 1558, IB 41; pol. —, cerk. Родион > **Radziwon**: *Radziwon Jakowczyk* 1560–1563, RBS 497; **Radziwan**: *Radziwan Łowow* 1578, IG 84; pol. Sofoniasz, cerk. Софония > **Sawon**: *Sawon Hryszkiewicz* 1639, OP 125; **Sawonko**: *Sawonko Kistiutowicz* 1551, IMŁII 238;

• **pełnogłos:**

pol. Błażej, cerk. Власий > **Wołos**: *Wołos Abramowicz*, *Wołos Byk* 1551, IMŁII 268, 281; **Wołosz**: *Wołosz Kunczyc* 1558, IB 49;

2. Zmiany w obrębie spółgłosek — dotyczą w zasadzie każdej części imienia:

• **oboczności spółgłosek pol. i cerk. f > ch, chw, w, p :**

pol. Aretas, cerk. Арефа > **Arecha**: *Arecha Kuszczycz* 1560, PMŁ 169 i **Orech**: *Łochwien a Philip y Orech* 1565, IA 5; **Orehwa**: *Orehwa olim Iwan* 1569, AU 245; pol. Atanazy, cerk. Афанасий > **Opanas**: *Opanas Nuszkowicz* 1545, IMŁI 92;

Panas: *Panas Bohdanowicz, Panas Honiczowicz, Panas Hryniewicz* 1560, PK 21, 86; pol. Eufemiusz/Eufemian, cerk. Евфимий > **Auchim**: *kuniosz Auchim z bracią* 1558, IB 38; **Jewchim**: Jewchim Jeskowicz 1560, PMŁ 122; pol. Filemon, cerk. Филимон > **Chalimon**: *Chalimon Krupicz* 1662, PnM 526; *Chalimon Kuzmicz* 1682, KWB 8; pol. Filip, cerk. Филипп > **Chilip**: *Chilip Chacuczycz* 1578, IG 139 i **Pilip**: *Pilip Iwanik* 1662, PnM 426; pol. Eufemian, cerk. Евфимиан > **Chiman**: *Chiman z Michałem* 1577, JI 170, 169; pol. Eustachy, cerk. Евстафий > **Ostap**: *Ostap Sanka Babiczi* 1560, PK 12; **Ostapko**: *Ostapko Chodkowicz, Ostapko Laczewicz* 1560, PK 8, 14; pol. Józef, cerk. Иосиф > **Osip**: *Osip, Lec, Parchuc Jackowicz, Osip Myntach* 1560, PMŁ 125, 146; **Osyp**: *Osyp Dudło* 1558, IB 40; **Ożep**: *Ożep, Chic Jucewicz* 1560, PMŁ 125; pol. Parteniusz, cerk. Парфений > **Parchwien**: *Parchwien Bonda* 1560, PK 20; *Parchwien Cewielkowicz z bracią* 1558, IB 40; **Parchuc**: *Parchuc Jackowicz* 1560, PMŁ 125; pol. Sofoniasz, cerk. Софония > **Sowon**: *Sowon, Sienko, Chilko Klimowicz* 1560, PMŁ 133; **Sowonko**: *Sowonko Łabaczewicz* 1545, IMŁI 103; **Sawon**: *Sawon Hryszkiewicz* 1639, OP 125; **Sawonko**: *Sawonko Kistiutowicz* 1551, IMŁII 238; **Sowan**: *Sowan Howienowjcz* 1560, PMŁ 159; pol. Sofroniusz, cerk. Софроний > **Supron**: *Matwiey a Supron Bohatyrowiczy*…1558, RG 373; **Suprun**: *Suprun Banieczki*, *Suprun Jaroczik z żoną* 1662, PnM 432, 429; *Suprun Kałabun* 1560, PMŁ 122; pol. Stefan, cerk. Стефан > **Stepan**: *Jacub Stepan Czupurnowiczi* 1560–1563, RBS 483; *Stepan Guzuk z żoną* 1662, PnM 426; pol. Teodor, cerk. Феодор > **Chodor**: *Chodor* 1545, IMŁI 100; **Chwedor**: *Chwedor Bruszczyk* 1662, PnM 424; f. **Chwieda**: *Chwieda Chwiedorowna mamka, Chwieda wdowa Łaczkowa* 1662, PnM 434; *szl. Chwieda Hobasiowa* 1569, AU 275; pol. Tomasz, cerk. Фома > **Choma**: *Choma Bodagowicz z Maciejem* 1558, IB 35; pol. —, cerk. Трифон > **Truchon**: *Truchon Iwanowicz, Truchon Marczyk* 1560, PMŁ 151, 158; pol. Trofim, cerk. Трофим > **Trochim**: *Trochim Dudkowicz* 1558, IB 36; *Trochim Olipkowicz* 1560, PK 14; **Trochym**: *Trochym Babaienia* 1639, OP 134; **Trohym**: Trohym Opanasowicz 1560, PMŁ 140; pol. Tymoteusz, cerk. Тимофей > **Cimoch**: *Cimoch Bondar, Cimoch Łozowik* 1639, OP 116, 143;

- **spółgłoski tylnojęzykowe: g > h, h', ch, chw:**

pol. Agaton, cerk. Агафон > **Hapon**: *u Hapona Kisluka* 1662, PnM 515; *Hapon Iwanczow* 1558, RG 32; pol. Agata, cerk. Агафия > **Hapa**: *Hapa Korolczycha, Hapa Kuzlanka, Hapa Maleszanka* 1662, PnM 429, 531, 532; **Hapna**: *Hapna Chwedkowicz* 1662, PnM 528; pol. Gabriel, cerk. Гавриил > **Chawryło**: *Chawryło Olizaruk* 1662, PnM 412; pol. Gawin, Gawiniusz, cerk. Гавиний > **Howien**: *Howien Bohdziejów, Howien Cewnow* 1578, IG 75, 71; pol. Grzegorz, cerk. Григорий > **Chrin**: *Chrin Kolicznik* 1558, IB 37; **Hrehor**: *Hrehor, Michael olim Fiedor de Szumki*, *Hrehor olim Łesz* 1569, AU 245, 259; **Hrehory**: *Hrehory Haponowicz* 1662, PnM 524; pol. Genady, cerk. Геннадий > **Henady**: *Henady* 1520, JIII 244; pol. Gleb, cerk. Глеб > **Hleb**: *Hleb Haczenia* 1662, PnM 428; *Hleb Hankowicz woit Moszczony* 1560, PMŁ 162; pol. Longin, cerk. Лонгин > **Łochwien**: *Łochwien*

a Philip y Orech 1565, IA 5; **Łochwin**: *Lucz … Łochwin Chroczewiczy* 1560, PK 24; pol. Sergiusz, cerk. Сергий > **Sierhey/ Sierhiey**: *Sierhey Dmitrowicz* 1639, OP 116; *Sierhiey Wacuta Kalenikowicze* 1560, PMŁ 135; *Sierhiey Ofanasowicz* 1545, IMŁI 105; pol. —, cerk. Евсигний > **Siechen**: *Siechen Kuczkowicz* 1560, PK 70; *Siechen Liecowicz* 1560, PK 12; **Siegien**: *Siegien Olinczycz* 1545, IMŁ94; **Siehen**: *Siehen olim Hricz* 1640–1641, KB 11;

- **spółgłoski interwokalne w, j:**

pol. Hilarion, cerk. Иларион > **Jarywon**: *Jarywon, Jariwon brat jego* 1545, IMŁI 115, 93; *Jarywon Liska* 1560, PK 24; pol. Jan, cerk. Иоанн > **Iwan**: *Iwan Anchimowicz* 1560, PMŁ 122; **Iwaniec**: *Iwaniec, Dorosz Ihnatowicz* 1528, JI 196; **Iwanko**: *Iwanko Chwiedczowicz* 1560, PK 13; pol. —, cerk. Кион > **Kiwoń**: *Hrycz Bobren z synem Kiwoniem* 1560, PK 23; pol. Leon, cerk. Лев > **Lewon**: *Lewon Abramowicz* 1567, IMBS 183; *Lewon Andruszkowicz, Lewon Jewchimowicz* 1560, PMŁ 122–170; pol. —, cerk. Родион > **Radziwon**: *Radziwon Jakowczyk* 1560–1563, RBS 497; **Radziwan**: *Radziwan Łowow* 1578, IG 84; pol. —, cerk. Силуан > **Sieliwon**: *Sieliwon Ihnatowicz* 1560, PK 6; *Sieliwon Kalennikow* 1578, IG 79; pol. Cyprian, cerk. Киприан > **Kopryian**: *Kopryian Łobik* 1662, PnM 426; **Kopyryian**: *Kopyryian Korczuwaczyk, Kopyrjan Kuzmik, Kopyrian Łobik* 1662, PnM 424, 426;

- **zblizona wymowa spółgłosek: c’ i cz’ oraz s’ i sz’**:

Wymowa spółgłosek palatalnych ***c’*** oraz ***s’*** jako ***cz’*** i ***sz’*** jest charakterystyczna dla ludności wschodniosłowiańskiej, także innych napływowych mieszkańców Podlasia, np. Żydów. Typowa dla polszczyzny oraz gwar białoruskich prawidłowa artykulacja powyższych spółgłosek dla niektórych mieszkańców Podlasia w badanym okresie prawdopodobnie była trudnością nie do pokonania i prowadziła do oboczności ***cz, t’, c’*** > ***cz’*** oraz ***sz, s’*** > ***sz’***, co odzwierciedla się w wariantywnych zapisach imion. Często są to zapisy charakterystyczne dla określonych źródeł.

c’ / **cz’**:

pol. Maciej, cerk. Матфей **> Macziey:** *Macziey Buczkonicz, Simon Macziei Chorkowicz,* 1560–1563, RBS 481, 426; **Maczii**: *Maczii Hutko, Maczii Lesczinski* 1560–1563, RBS 426; **Maczieiko:** *Maczieiko Nareikowicz* 1560–1563, RBS 497; pol. Marcin, cerk. Мартин > **Marczin**: *Marczin Arkawy* 1558, RG 29; *Marczyn Bruszowski* 1640–1641, KB 34; **Marczis**: *Stas, Marczis Budkoniczi* 1560–1563, RBS 471; *Marcziss a Stasz Mikielewicz* 1558, RG 87; **Marczisko**: *Marczisko Bliudziewicz, Marczisko Czieslia* 1560–1563, RBS 463, 468; *Jak, Marczisko Jakuboniczi* 1563, RBS 481; pol. Stefan/Szczepan, cerk. Стефан > **Sczieczko**: *Sczieczko Hładki* 1558, IB 40;

s’ / sz’:

pol. Symeon/Szymon, cerk. Симеон > **Sziman**: *Sziman Dzietko, Sziman Nowotnicz* 1577, JI 166; **Szimko**: *Szimko Janowicz* 1558, IB 41; **Sziemion**: *Sziemion Dziertkow* 1578, IG 85; *Sziemion a Ihnat Koroliewici* 1558, RG 6; **Sziomoczko**: *Sziomoczko Mały* 1558, IB 45; pol. Izydor, cerk. Исидор > **Szidor**: *Sak Dziechowic*

synem Szidorem, Szidor Mico 1558, RG 362, 6; pol. Bazyli, cerk. Василий lub pol. Jan, cerk. Иоанн, wsł. Иван > **Waśko**: Waśko Chlabowicz 1639, OP 108; *Waśko Łancew* 1578, IG 139; i **Waszko**: *Waszko Hrynczewic, Waszko a Ostapko Mikuliczi* 1558, RG 28, 5; *Coscziuk olim Waszko* 1569, AU 245; **Wasiel**: *ślachetny Wasiel Korowicki* 1580, JI 39; i **Waszel**: *Waszel Maskalus* 1662, PnM 435; **Wasil**: *Wasil Andrzeiewicz, Wasil Copko* 1551, IMŁII 252, 270; *Wasil Jeskowicz* 1545, IMŁI 117; i **Waszil**: *Waszil a Iwan Maliewiczy, Waszil Oliesskowic* 1558, RG 15, 375;

- **mieszanie n / m:**

pol. Nikita, cerk. Никита > **Mikita**: *Chaczuta a Mikitha Bohatyrowiczy …* 1558, RG 373; *Mikita Dawidow, Mikita Mincew* 1578, IG 309, 75; **Mikitka**: *Mikitka* 1577, JI 167; pol. Justyn, cerk. Иустин > **Ustim**: *Ustim Liecowicz* 1551, IMŁII 261;

- **palatalizacje:**

k > c, cz:

pol. Nicefor, Nikifor, cerk. Никифор > **Nicyper**: *Nicyper* 1545, IMŁI 108; **Niczypor**: *Niczypor Marcinowic* 1558, RG 14;

t / t' > c', cz / cz' — zjawisko ciakania:

pol. Anastazja, cerk. Анастасия F: **Naścia**: *Naścia Krzywa* 1560, PMŁ 130; *Naścia Kulakowicz* 1551, IMŁII 144, 243; pol. Justynian, cerk. Иустиниан > **Uscian**: *Wasko, Uscian, Piotr Hlebowiczi* 1560–1563, RBS 490; *Uscian Krapowicz* 1560, PK 6; pol. Nestor, cerk. Нестор > **Niestior**: *Niestior Honczucz* 1578, IG 310; **Nescier**: *Nescier Minkowicz* 1560, PMŁ 163; **Nieścier**: *Nieścier Babicz* 1551, IMŁII 273; pol. Terencjusz, cerk. Терентий > **Cierech**: *Cierech, Chyc Oleszkowicz* 1560, PMŁ 141; **Czereszko**: *Czereszko Kuryłow* 1578, IG 56;

pol. Tymoteusz, cerk. Тимофей > **Cimoch**: *Cimoch Bondar, Cimoch Łozowik* 1639, OP 116, 143; **Czimosz**: *Czimosz Klimonicz* 1562, RBS 500; pol. Sebastian, cerk. Севастиан > **Sowasczyan**: *Sowasczyan a Mikita Jacewiczi* 1558, RG 5; **Sowosciey**: *Sowosciey Kuryło* 1639, OP 112; **Sowościan**: *Sowościan Jakubowicz* 1639, OP 124; pol. Stefan, cerk. Стефан > **Sciepan**: *Sciepan Dzietko, Sciepan Hlinski* 1639, OP 143, 116; **Sciecko**: *Sciecko Dołobowicz, Sciecko Lelekowicz* 1551, IMŁII 260, 257;

d, d' > dz, dz' — zjawisko dziakania:

pol. Damian, cerk. Дамиан, ros. Демьян > **Dziemian**: *Dziemian Dudczyk, Dziemian Olizarowicz* 1639, OP 142, 112; **Dziemiasz**: *Hacz filius olim Dziemiasz* 1569, AU 258; **Dziemieszko**: *Dziemieszko Cirkowicz* 1551, IMŁII 255; *Dziemieszko Citkowicz Mielnik* 1560, PMŁ 148; pol. Diomed, cerk. Диомид, ros. Демид > **Dziemid**: *Dziemid Jeskowicz, Dziemid Manczyc* 1551, IMŁII 251, 274; *Dziemid Onasskowic* 1558, RG 20; pol. Dionizy, cerk. Дионисий, ros. Денис > **Dzienis**: *Dzienis Karakula, Dzienis Macewicz* 1551, IMŁII 274, 340; pol. Dymitr, cerk. Димитрий > **Dzmitr**: *Dzmitr Korobkowicz* 1551, IMŁII 321; pol. Teodor, cerk. Феодор > **Fiedzia**: *Zien a Fiedzia Klimowicze* 1560, PMŁ 133; **Fiedzko**: *Fiedzko Bura* 1551, IMŁII 269;

• **dyspalatalizacja:**

pol. Bazyli, cerk. Василий > **Wasyl**: *Wasyl Bobryk* 1560, PK 14; pol. Józef, cerk. Иосиф > **Osyp**: *Osyp Dudło* 1558, IB 40; pol. Onezym, cerk. Онисим > **Onisym**: *Onisym Fiedorowicz sweszczennik Mszanski* 1662, PnM 427; pol. Augustyn, cerk. Августин > **Awgusztyn**: *Awgusztyn Janowicz* 1528, JI 217; pol. Charyton, cerk. Харитон > **Charyton**: *Charyton Harasiuków* 1578, IG 81; pol. Gabriel, cerk. Гавриил > **Chawryło**: *Chawryło Olizaruk* 1662, PnM 412; pol. Grzegorz, cerk. Григорий > **Chryn**: *Chryn Iwansiec* 1558, IB 25; **Hrehor**: *Hrehor Oleximowicz* 1640–1641, KB 21; **Hrehory**: *Hrehory Haponowicz* 1662, PnM 524; **Hryhor**: *Hryhor Lewczenia* 1639, OP 136; **Hryhory**: *Hryhory Matelewicz* 1639, OP 124; pol. Gerazym, cerk. Герасим > **Harasym:** *Harasym* 1520, JIII 144; pol. Hieronim, cerk. Иероним > **Haranym**: *Haranym Kuszkowicz* 1560, PK 17; pol. Dawid, cerk. Давид > **Dawyd**: *Dawyd a zięć iego Protasz* 1551, IMŁII 350; pol. Katarzyna, cerk. Екатерина > **Kataryna**: *Kataryna Janczycha* 1662, PnM 428; pol. Teodor, cerk. Феодор > **Fedor**: *Fedor Bartłomiejczyk, Fedor Bohdanka, Fedor Bucko, Fedor Chilimonik* 1639, OP 143, 111;

3. Inne zabiegi artykulacyjne:

• **synkopa:**

pol. Teodor, cerk. Феодор > **Fedor/Fiedor**: *Fedor Bartłomiejczyk, Fedor Bohdanka* 1639, OP 143, 111; *Fiedor Bohdanik, Fiedor Czeczel* 1662, PnM 427, 432; pol. Grzegorz, cerk. Григорий > **Hryor**: *Hryor Androżenia* 1639, OP 135;

pol. Joachim, cerk. Иоаким > **Jachim**: *Jachim Andrzeiewic* 1558, RG 357; pol. Pantaleon, cerk. Пантелеймон > **Pantalan**: *Pantalan Gaspar Thomas* 1640–1641, KB 14.

• **hiperpoprawność:**

p > w:

pol. Spirydon, cerk. Спиридон > **Swiryd**: *Zien, Swiryd Kosteszik* 1662, PnM 413;

a > o:

pol. Haman, cerk. Аман > **Homan**: *Homan olim Olieszewicz* 1569, AU 246;

pol. Gawin, Gawiniusz, cerk. Гавиний > **Howien**: *Howien Bohdziejów, Howien Cewnow, Howien Moniew* 1578, IG 75, 83, 71;

ie > eja:

pol. — , cerk. Полиен > **Puleian**: *Puleian Jonczenicz* 1560–1563, RBS 496;

ie > wa:

pol. — , cerk. Полиен > **Pulwan**: *Pulwan Inurzenicz* 1560–1563, RBS 496;

u / w > l:

pol. Eufemiusz, cerk. Евфимий > **Jołchim**: *Jołchim Daczuk* 1662, PnM 413;

w > u:

pol. Gabriel, cerk. Гавриил > **Auriłło**: *Auriłło Mokiejcz* 1577, JI 164; **Hauryło**: *Hauryło Chomicz* 1558, IB 34.

Zmiany w wygłosie imienia

Zmiany w wygłosie imienia w dużym stopniu są związane z adaptacją morfologiczną imienia. Włączenie imienia do słowiańskiego systemu deklinacyjnego wymagało często także zabiegów natury fonetycznej, jak np. w wypadku dostosowywania cerkiewnych form na ***-ij*** do wschodniosłowiańskich norm językowych. Do najczęstszych zabiegów adaptacyjnych należą:

- **apokopa:**

pol. Andrzej, cerk. Андрей > **Andr**: *Niewier, Andr Lomzieniczi* 1560–1563, RBS 481; i też: Andrzej Łomzowicz, Niewier Łomzowicz 1558, IS 55; **Andrzy**: *Andrzy Bohdanowicz* 1558, RG 17; pol. Antoni, cerk. Антоний > **Anton**: *Anton z Nosowa piekarz* 1580, JI 21; pol. Apolinary, cerk. Аполлинарий > **Apolinar**: *śl. Apolinar Gałąskowski* 1580, JI 31; pol. Artemiusz, cerk. Артемий > **Arciem**: *Arciem Kuźma Miciewicz* 1560, PMŁ 160; **Arcim**: *Arcim Dudarenia* 1639, OP 143; **Artim**: *ślachetny Artim Łazowski* 1580, JI 33; pol. Grzegorz, cerk. Григорий > **Grigor**: *Grigor Moniuszkiewicz* 1536, O 24; pol. Klemens, cerk. Климентий > **Klim**: *Klim Abramowicz* 1640, KB 11; pol. Laurencjusz, cerk. Лаврентий > **Ławryn**: *Ławryn Boiaryn* 1560–1563, RBS 432; pol. Pantaleon, cerk. Пантелеймон > **Pant**: *Hieronim z Bratem Pantem* 1565, IA 9; pol. Tymoteusz, cerk. Тимофей > **Cimoch**: *Cimoch Bondar, Cimoch Łoozowik* 1639, OP 116, 143;

- **cerk. -ij >-ej; -ija > -ej, -ij:**

pol. Bazyli, cerk. Василий > **Wasiley**: *Wasiley Ignatowicz* 1560, PMŁ 152; pol. Onezym, cerk. Онисий > **Onisiey**: *venerabilis Onisiey Fiedorowicz praezbiter* 1662, PnM 522; pol. Jeremi/Jeremiasz, cerk. Иеремия > **Jeremiey**: *Jeremiey* 1545, IMŁI 112; pol. Astiusz, cerk. Астий > **Ostey**: *Ostey Klimowicz* 1558, IB 39; pol. —, cerk. Мокий > **Mokiej**: *Mokiej Bieniewicz* 1560, PK 14; pol. Ozeasz, cerk. Осия > **Osiej**: *Osiej … Kozicz, Osiey Micewicz* 1560, PMŁ 122,123, 127, 157; **Osij**: Osij Kozijcz 1551, IMŁII 234;

-el/-ił > -iło:

pol. Gabriel, cerk. Гавриил > **Auriłło**: *Auriłło Mokiejcz* 1577, JI 164; **Awryło**: *Awryło Kruczyk, Awryło Markowicz* 1662, PnM 431, 432; pol. Daniel, cerk. Даниил > **Daniło**: *Daniło Antonowicz, Daniło Onaczowicz* 1560, PK 7, 21; pol. Kornel, cerk. Корнилий > **Korniło**: *Korniło Ciełko, Korniło Gumienczyk* 1662, PnM 430, 424; *Korniło miejski pisarz* 1560, PK 4; pol. Michał, cerk. Михаил > **Michaylo**: *Michaylo Droniecz* 1558, RG 374; *kniaź Michajło Hlinski sam tret* 1528, JI 184; pol. Samuel, cerk. Самуил > **Samayło**: *Samayło Łebkowicz* 1662, PnM 411; **Samoilo**: *Samoilo Morducsaiowicc* 1571, IT 15; **Samuyło**: *Samuyło Antonik* 1662, PnM 438.

* * *

Materiał ilustracyjny dobitnie świadczy, że zaprezentowane tu zjawiska nie wyczerpują tematu. W związku z dużym zróżnicowaniem etnicznym i kulturowym Podlasia. zmiany fonetyczne w chrześcijańskich imionach na badanym obszarze w XVI–XVII wieku były bardzo skomplikowane, ponieważ nakładały się cechy językowe wielu języków i gwar. W imionach odnajdujemy cechy charakterystyczne dla języka i gwar białoruskich (akanie, dziakanie i ciakanie), ukraińskich (przejście jat' i ***e*** w ***i***, dyspalatalizacja), charaktyrystyczna dla regionu jest wymowa ***g*** (od zwarto-wybuchowej dźwięcznej do szczelinowej bezdźwięcznej), mieszanie spółgłosek ***s'*** z ***sz/sz'*** oraz ***c'*** i ***cz/cz'***. Przekształceniom fonetycznym ulegały imiona wszystkich grup etnicznowyznaniowych, jednak w największym stopniu zmiany dotykały cerkiewnych form imion, co pośrednio może świadczyć o dominacji ludności ruskiej, zwłaszcza na wschodnich obrzeżach Podlasia.

Źródła i ich oznaczenia

Rękopisy

IA — Inwentarz włości augustowskiej z 1565 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Archiwum Potockich z Radzynia 213.

IG — Inwentarz przyjęcia darów starostwa grodzieńskiego z 1578 r., AGAD, Archiwum Kameralne I / 10.

IMŁI — Inwentarz starostwa mielnickiego i łosickiego. Regestr popisu z 1545 r. AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), dz. LVI, M.2.

IMŁII — Inwentarz starostwa mielnickiego i łosickiego z 1551 r., AGAD, ASK, dz. LVI.

IT — Inwentarz starostwa tykocińskiego, 1571 i 1573 r., AGAD, ASK, dz. LVI, t. 4.

KB — Księga grodzka Brańska 1640–1641, WAP w Białymstoku.

KWB — Księgi wójtowskie, burmistrzowskie króleskiego miasta Mielnik 1631–1698, WAP w Białymstoku

PK — Rejestr pomiary włócznej miasta Kleszczele z 1560 r., WAP w Białymstoku.

PMŁ — Rejestr pomiary włócznej starostwa mielnickiego i łosickiego z 1560 r., AGAD, ASK, dz. LVI.

RPD — Regestr podwójnego dwojga w roku 1676 uchwalonego. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Rkps 1099, 1775.

Druki

AK — Aktovaja kniga Melnickogo grodskogo suda // AWAK. T. XXXIII. Wilno, 1908. Lata 1562–1567. S. 61; 1567–1571. S. 69; 1583–1586. S. 92; 1599–1600. S. 153–156.

AU — Spis szlachty ziemi bielskiej i drohickiej składającej przysięgę na wierność Koronie Polskiej w 1569 r. // Akta Unii Polski z Litwą 1385–1791, wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz. Kraków, 1932. S. 236–264.

AWAK 31 — Akty o litovskich Tatarach // Akty izdavajemyje Vilenskoju Archeografičeskoju Komissijeju. T. XXXI. Wilno, 1906.

IB — Inwentarz miasta Brańska z 1558 r. // AWAK. T. XIV. Wilno, 1887. S. 24–25.

IK — Inwentarz starostwa knyszyńskiego z 1565 r. // Jabłonowski, A. Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym. T. VI. Podlasie. Źródła dziejowe. T. XVII. Cz. III. Warszawa, 1910. S. 233–234.

IMBS — Inwentarz wsi Maleszki, Bielewicze i Supraśl z 1567 r. // AWAK. T. XIV. S. 181.

IN — Inwentarz miasta Narwi z 1560 r. // AWAK. T. XIV. S. 61–76.

IS — Inwentarz miasta Suraż z 1558 r. // AWAK. T. XIV. S. 46–60.

JI — Popis wojenny ziemian województwa podlaskiego z 1728 r.; Regestrum wybierania poboru w mieście knyszyńskiem, 1577 r.; Powiat Bielski, Drohicki i Mielnicki, 1580 r. // Jabłonowski, A. Polska XIV wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. VI. Podlasie. Żródła dziejowe. T. XVII. Cz. I. Warszawa, 1908.

JIII — Spis urzędników województwa Podlaskiego XV–XVII w. // Polska XVI w. pod względem geograficzno-statystycznym. T. VI. Podlasie. Źródła dziejowe. T. XVII. Cz. III. Warszawa, 1910. S. 246–256.

O — Opis starych i nowych granic grodzieńskich, bielskich i goniądzkich, 1536 r. // Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi. T. I. Wilno, 1864. S. 18–31.

OP — Ordinacyja korolevskich pušč w lesničestvach byvšego Velikogo Knjažestva Litovskogo, sostavlennaja … Isajkovskim P. D. i Belozorom Ch. v 1641 g. Wilno, 1871.

PnM — Perepis' naselenija Melnickogo poveta po prichodam i veroispvedanijam, 1662 r. // AWAK. T. XXXIII. S. 497–536.

RBS — Regestr pomiary miasta Brańska i Suraża z należącymi do nich włościami z 1560–1563 r. // Piscovaja kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavlenijami, cz. II. Wilno, 1882.

RG — Regestr pomiary włócznej ekonimii grodzieńskiej dokonanej w latach 1558–1563 // Piscovaja kniga Grodnenskoj ekonomii s pribavlenijami, cz. I. Wilno, 1881.

UP — Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy, opr. Dubas-Urwanowicz, E., Jarmolik, W., Kulecki, M., Urwanowicz, J. Kórnik, 1994.

Inne skróty

bibl. — biblijny
cerk. — cerkiewny
kalend. — kalendarzowy
łac. — łaciński
pol. — polski
ros. — rosyjski
wsł. — wschodniosłowiański

Literatura

1. Abramowicz, Z. Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.) / Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz. — W 2-ch t. — Białystok, 1997–1998.
2. Bubak, J. Księga naszych imion / J. Bubak. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1993.
3. Citko, L. Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w. / L. Citko. — Białystok, 2001.
4. Malec, M. Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce / M. Malec. — Kraków, 1994.
5. Słownik imion / oprac. W. Janowowa, A. Skarbek, B. Zbijowska, J. Zbiniowska. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991.
6. Tronina, A. Biblijne nazwy osobowe i topograficzne: słownik etymologiczny / A. Tronina, P. Walewski. — Częstochowa, 2009.
7. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — М., 1998.
8. Бирила, М. В. Белорусская антропонимия / М. В. Бирила. — В 3 т. — Минск, 1966–1982.
9. Керста, Р. Українська антропонімія XVI ст. — чоловічи іменування / Р. Керста. — Київ, 1984.
10. Суперанская, А. Словарь русских личных имён / А. Суперанская. — М., 1998.
11. Усціновіч, А. Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.) / А. Усціновіч. — Мінск, 1975.
12. Усціновіч, А. Слоўнік асабовых уласных імён / А. Усціновіч. — Мінск, 2011.

Lilia Citko *(Białystok, Polska)*

SŁOWNIK CERKIEWNOSŁOWIAŃSKO-POLSKI (1722) JAKO ŹRÓDŁO DO HISTORII LEKSYKI

Mało znane dziełko leksykograficzne, jakim jest wydany przez oficynę bazylianów supraskich w 1722 r. *Leksykon cerkiewnosłowiańsko-polski*[1] stanowić może interesujące źródło do historii leksyki języka cerkiewnoruskiego i regionalnej polszczyzny Podlasia. Rejestr hasłowy słownika zawiera **około 4 tysięcy wyrazów cerkiewnosłowiańskich odbitych cyrylicą, które objaśniono za pomocą blisko 5 tysięcy leksemów polskich tłoczonych łacinką.** Wzorem dla słownika supraskiego posłużył wydany niemal 100 lat wcześniej **Леѯіконъ славенорѡсскій и именъ тлъкованїе Pamby Beryndy**[2]**. Anonimowy redaktor z Supraśla wykorzystał w swoim źródle większość wyrazów hasłowych z pierwowzoru, jednak zdecydowanie zmodyfikował część objaśniającą słownika, tłumacząc ją na język polski i znacznie upraszczając strukturę artykułów hasłowych.** W zamierzeniu autora miał on pełnić wyłącznie funkcję słownika tłumaczeniowego, stanowiącego opracowanie o charakterze czysto użytkowym, dydaktycznym, pozbawionym kwalifikatorów, informacji gramatycznej oraz materiału ilustracyjnego. Służyć miał jako pomoc dla kandydatów do stanu duchownego Cerkwi unickiej, wykazujących się słabą znajomością języka cerkiewnosłowiańskiego, co **wydawcy podkreślają w przedmowie do czytelników: ко сотный Іерей, едва Славенскій разꙋмѣетъ зыкъ, невѣдай что чтетъ, въ Божественной Слꙋжбѣ, съ погибелїею своеѧ, и порꙋченныхъ Паствѣ его дꙋшъ** (…).

Słownictwo występujące w rejestrze hasłowym *Leksykonu* dokumentuje jego południowo- bądź wschodniosłowiańską genezę. Liczne wyrazy zdradzają swoje cerkiewnosłowiańskie lub ruskie pochodzenie cechami formalnymi (fonetycznymi, morfologicznymi) oraz semantycznymi. W niniejszym artykule krótkiej charakterystyce poddane zostaną obydwie grupy leksyki. Zwrócona zostanie również uwaga na obecne w rejestrze hasłowym słownika elementy polskie.

Wśród wyrazów **cerkiewnosłowiańskiej proweniencji** wyodrębnić można kilka pól semantycznych: leksyka religijna (I), słownictwo abstrakcyjne (II), leksyka bytowa (III).

I. W *Leksykonie* przeznaczonym zasadniczo do nauki języka liturgicznego i lektury ksiąg cerkiewnych, z oczywistych względów, dominuje leksyka religijna

---

[1] Pełny tytuł słownika brzmi **Леѯиконъ Сирѣчъ Словесникъ Славенскіи имѣющъ в себѣ словеса первѣе Славенскїѧ азбꙋчныѧ посемже Полскїѧ Благопотребный къ выразꙋмѣнїю Словесъ Славенскихъ, Обрѣтающихсѧ въ Книгах Церковных**. Jego reedycja została przygotowana przez autorkę artykułu [por. 4].

[2] Pierwsze wydanie słownika Beryndy ukazało się w roku 1627 w Kijowie, drugie ze znacznymi zmianami, już po śmierci autora, w Kuteinie w roku 1653.

należąca do różnych zakresów tematycznych. Pod względem etymologicznym sporą grupę stanowią w niej zapożyczenia z greki, zwykle mające swoje poświadczenie już w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, jak **єпендитъ**, **катапєтазма**, **кивотъ**, **папєртъ**, **параклисъ**. Odnotować należy również kalki — dosłowne tłumaczenia grecyzmów — często także notowane w starosłowiańszczyźnie [2, s. 231], np. **благодать** ‘łaska’, **благоѡбразный** ‘uczciwy’, **благодѣтєлство** ‘dobrodźieystwo’[1]. Mniej wyrazistą grupę stanowią stosunkowo późne cerkiewizmy, powstałe niejednokrotnie już na gruncie ruskim, jak: **бєзмолвнникъ** ‘pustelnik’, wobec scs **отъходьникъ**, **отъшьльць** ‘ts’ [12, s. 438], **ѡчистилищє** ‘ołtarz’, **жєртовникъ** ‘ołtarz’ wobec scs **олътарь** ‘ts’ [12, s. 411].

Zróżnicowane tematycznie słownictwo religijne zabytku reprezentuje kilka grup[2]:

a) nazwy osób, stanów i urzędów cerkiewnych, np. **єѯарха** ‘poseł, nuncyuβ’, **инокъ** ‘mnich’, **инокинѧ** ‘mniszka’, **клирікъ** ‘kleryk’, **папа** ‘papież, pop’, **попъ** ‘prezbiter’, **проигꙋмєнъ** ‘bywβy igumen’, **проповѣдникъ** ‘kaznodźieia’, **скитникъ** ‘Bogomyślec’, **съборник** ‘kaznodźieia, zakryʃtyan’, **стратигъ** ‘hetman’, **жрєцъ** ‘ofiáruiący, wieβczek, kápłan’, **пришлєцъ** ‘pielgrzym’, **таинствєнникъ** ‘kápłan’;

b) nazwy Boga, np. **Богъ** ‘Bog’, **Господь**, **Господинъ** ‘Pan’, **Міродєржєцъ** ‘Monarcha świata’, **Спасъ** ‘Zbawićiel’, **Творєцъ** ‘Stworzyćiel’, **Властєлинъ** ‘Władca, Pan’; **Ѵпостасъ** ‘Osoba, Perʃona’; **параклитъ** ‘poćieβyćiel, Duch Swięty’;

c) nazwy sakramentów, np. **бракъ** ‘wesele’, **брачꙋсѧ** ‘‘zenię się’, **крєщєнїє** ‘chrzest, omywanie’, **исповѣданиє** ‘spowiedź, wyznánie’, **тайна**, **таинство** ‘taiemnica, sákráment’, **сакрамєнтъ** ‘swiątośći, sákráment’;

d) określenia form i elementów nabożeństw oraz świąt, np. **литꙋргїѧ** ‘służba boża, mβa’, **часъ** ‘godzina, czas’, **часєцъ** ‘godzinka’, **просфомидїа**, **просфора** ‘przynoβenie, dar’, **параклисъ** ‘moleben’, **трєба** ‘ofiara’, **жєртва** ‘ofiara’, **пѧтдєсѧтница** ‘Pięďźieśiątnica, Zielone Swiątki’;

e) nazwy świątyni i jej części, nazwy innych budowli sakralnych, np. **цєрковъ** ‘cerkiew’, **катапєтазма** ‘zasłona’, **олтаръ** ‘ołtarz’, **ѡчистилищє** ‘ołtarz’, **папєртъ** ‘przytwor cerkiewny, babiniec’, **свѧтынѧ** ‘cerkiew, ołtarz’, **жєртовникъ** ‘ołtarz’, **капищє** ‘pogáńʃka swiʃątnica’; **пастохорїѧ** ‘domy kapłáńʃkie’;

---

[1] W cytowanych przykładach cerkiewnosłowiańskich nieco upraszcza się pisownię. Natomiast podawane po polsku definicje znaczeń leksemów zachowują pisownię oryginału, zaświadczającą wiele osobliwości ówczesnej grafiki polskiej, np. wariantywne oznaczanie spółgłosek **s / ʃ** (spowiedź / perʃona), **sz / β** (mniszka / przynoβenie), **i / y** (kaznodźieia / bogoboyny), rozróżnianie **a / á** (ołtarz / száta), dodatkowe kreskowanie miękkich **ć**, **ź**, **ś** przed **i** (uczyćiel, nieʃkáźitelny).

[2] Wszystkie cytowane wyrazy zostały skonfrontowane z danymi poświadczonymi w słownikach języka cerkiewnosłowiańskiego: [3, 10, 11, 12].

f) nazwy przedmiotów liturgicznych, np. **икона**, **кализа** ‘kielich’, **кивотъ** ‘puβka do chowánia Nayśw. Sakrámentu’, **ладанъ** ‘kadźidło’, **плащеница** ‘prześćieradło’, **потіръ** ‘kielich’, **скрижаль** ‘tablica’, **требникъ**;

g) nazwy szat liturgicznych, np. **епендитъ** ‘fartuch’, **нарамница** ‘naplecznik’, **подиръ** ‘száta kápłańʃka’, **риза** ‘száta’;

h) wyrazy określające stosunek do wiary i Boga, np. **благодать** ‘łaʃká’, **благостыня** ‘dobrotliwość’, **благодѣтелство** ‘dobrodźieyʃtwo’, **добродѣтель** ‘cnota’, **ѹблажаю** ‘dobrodźieyʃtwo czynię’, **величаю** ‘wielbię’; **ѿрыцаюся** ‘zápieram ʃię, wymáwiam ʃię’, **ѿвергаюся** ‘zapieram ʃię’;

– w tym nazwy osób określające postawy pozytywne z punktu widzenia wartości wiary, np. **богобоязненный** ‘bogoboyny’, **благодатный** ‘łaskawy’, **благодѣтеленъ** ‘łaskawy’, **благоωбразный** ‘uczciwy’, **прпдбный** ‘swiątobliwy, swięty’, **нетлѣнный** ‘nieʃkáźitelny’, **ωглашенный** ‘początek Nauki przyimuiący, nie chrzczony, ale do chrztu przyʃtąpić maiący’;

– oraz postawy naganne, np. **беззаконникъ** ‘niecnota’, **не преподобный** ‘nie pobożny’, **неистовъ** ‘szálony’;

i) nazwy miejsc transcendentnych, np. **адъ** ‘piekło’, **рай** ‘sád, ray’, **царство** ‘krolewstwo’, **пропасть** ‘otchłań, ciemność, przepaść’;

j) nazwy określające władzę w Kościele: **сvнодъ** ‘synod, sobor, zgromadzenie’, **съборъ** ‘zgromadzenie, zebranie’;

k) inne wyrazy o nacechowaniu religijnym, np. **ересь** ‘herezya’, **хѹла** ‘bluznierʃtwo, hanba’, **гробъ** ‘grob, jama’, **мзда** ‘zapłata’.

II. Odrębną grupę cerkiewizmów tworzą rzeczowniki oznaczające pojęcia abstrakcyjne: **понырство** ‘zdrada, złość’, **распря** ‘swar, rozruch’, **ропотъ** ‘narzekanie, szemranie’, **скорбъ** ‘fraʃunek, smutek’, **скверна** ‘zmaza, nieczyʃtość’, **совѣсть** ‘sumnienie, rozum’, **страсть** ‘męka, cierpienie’, **съблазнь** ‘zgorβenie’, **трепетъ** ‘strach, boiaźń’ i inne.

Szczególnie wyraziście prezentują się w tej grupie liczne abstracta o charakterze czynnościowo-rezultatywnym (z rygorystycznie przestrzeganą cerkiewnosłowiańską normą w zakresie graficznej realizacji formantu -¿е; zupełnie nie notuje się wschodniosłowiańskiego wariantu -je), por. **бденїе**, **блистанїе**, **величанїе**, **видѣнїе**, **въздвѣженїе**, **вънесенїе**, **въскресенїе**, **дерзновенїе**, **злостраданїе**, **забвенїе**, **завѣщанїе**, **зиданїе**, **каленїе**, **лобзанїе**, **медленїе**, **плѣненїе**.

III. Analiza haseł słownika ujawniła również obecność słownictwa bytowego, należącego do różnych zakresów tematycznych i rejestrów stylistycznych. Swoją reprezentację znalazła tu leksyka z kręgu terminologii:

a) zawodowej (głównie nazwy zawodów, funkcji, stanowisk), np. здатель ‘budowniczy, robotnik’ (**здатель** ‘ts; garncarz’ [10, s. 199]), **казатель** ‘uczyćiel’ (**казатель** ‘nauczyciel; kaznodzieja’ [10, s. 241]), **милотаръ** ‘kuśnierz’ (**мелотарь**, **милотарь** ‘ts’ [11, II/1/1, s. 127, 139]), **паличникъ** ‘szubienicznik, kát’ (**паличникъ** ‘pilnujący porządku w mieście, chodzący z kijem, pałką’ [10, s.

405]), **прегꙋдникъ** ‘sztorćista, dudarz’ (**прегꙋдьникъ** ‘ts’ [11, II/2/1, s. 1627]), **пѣстꙋнъ** ‘dzieci wodzący, inſpektor’ (**пѣстꙋнъ** ‘opiekun, wychowawca’ [10, s. 530]), **слононачальникъ** ‘przełożony nád słoniámi’ (**слононачальникъ** ‘ts’ [10, s. 618]), **сопецъ** ‘surmacz, kornećista’ (**сопецъ** ‘ts’ [10, s. 539]), **ѵсмаръ** ‘gárbarz’ (**ѵсмарь** ‘kuśnierz; szewc’ [10, s. 761]);

b) odrębną grupę tworzą nazwy osobowych nosicieli cech, służące do bezpośredniej charakterystyki, połączonej nieraz z oceną emotywno-wartościującą, np. **небрежникъ** ‘niedbały, niechluia’, **навадникъ** ‘zwádca’ (**навадьникъ** ‘oszczerca’ [11, II/1/1, s. 267]), **ласкатель** ‘pochlebca’ (**ласкатель** ‘ts’ [10, s. 279]), **ѡбрѣтословецъ** ‘wymowny, łgárz’ (**обрѣтословьць** ‘ts’ [10, s. 369]).

Według powyższego modelu utworzone zostały również nieposwiadczone w źródłach formacje: **лаатель** ‘szczekacz’ (**лаѧти** ‘oczerniać’ [10, s. 279]), **рꙋбищеносецъ** ‘oßarpániec, szubráwiec’ (**рꙋбище** ‘stara, zniszczona odzież’ [10, s. 558], [11, III/1/1, s. 182]).

W przypadku niektórych spośród analizowanych cerkiewizmów trudno się oprzeć wrażeniu, że powstały one w wyniku świadomej modyfikacji wyrazów ruskich przez nałożenie na nie charakterystycznych cech języka cerkiewnosłowiańskiego. Tak można tłumaczyć obecność w słowniku m. in. leksemu **растъ** ‘lichwa’, występującego obocznie do wschodniosłowiańskiego **ростъ** ‘ts’ (zastąpienie inicjalnego ro- przez ra-) bądź przysłówka **съпреди** ‘z przodu’ (substytucja pełnogłosowego -ere- przez -re-). Należy zaznaczyć, że cerkiewizujące modyfikacje leksemów ruskich, jak też polskich pojawiają się już w słowniku Beryndy. Leksykograf supraski przeważnie je przejmuje, równocześnie jednak sam dokonuje takich zabiegów, o czym świadczy np. obecność w jego słowniku dwóch odrębnych haseł **ростъ** ‘lichwa’ i **растъ** ‘ts’, podczas gdy u Beryndy notuje się jedynie **ростъ**.

Kilka grup kategorialnych reprezentuje poświadczone w Leksykonie **słownictwo ruskie**. Jest to leksyka:

b) medyczna (głównie nazwy chorób): **френчꙋга** ‘fráncuſka choroba’, **огница** ‘gorączka’, **жегавѣца** ‘gorączka’;

c) botaniczna (nazwy flory, fauny), np. **пилюкъ** ‘kania’, **пиѳикъ** ‘kot morſki’, **рѧбка** ‘járząbek, kuropátwa’ (**рѧбь** ‘kuropatwa’ [11, 3/1/1, s. 229]), **ꙋдодъ** ‘dudek’;

d) nazwy zawodów, zajęć: **грамотникъ** ‘bakałarz’, **иконникъ** ‘malarz’, **ковачъ** ‘kowal, kotlarz’, **тисаръ** ‘stolarz’, **звожчикъ** ‘woźnica’, **возотай**, **вознакъ** ‘woznica, wozowik’;

e) na szczególną uwagę zasługuje fakt, że leksykograf nie stronił również od umieszczania w rejestrze hasłowym słownictwa nacechowanego stylistycznie, potocznego, np. **трибꙋхъ** ‘zołądek, brzuch’, (leksem o tym samym znaczeniu zachował się we współczesnym języku białoruskim, w TSBM [13, 5, s. 529] notowany jest z kwalifikatorem potoczny), **высокотꙋпцѣ** ‘pantofle’.

Obraz słownictwa udokumentowanego w supraskim słowniku byłby niepełny bez krótkiej wzmianki o obecności w jego części «cerkiewnosłowiańskiej» **leksemów o genezie polskiej**. Jak wiadomo z badań historyków białoruszczyzny [7; 8; 1, s. 11–22], skutkiem postępującej w XVI wieku infiltracji polszczyzny do języka starobiałoruskiego był wzrost pożyczek polskich, które stanowiły największą grupę wśród zapożyczeń okresu starobiałoruskiego (przed latynizmami i germanizmami). Zwiększenie wpływów polskich obserwowane jest szczególnie po unii lubelskiej (1569), po tym okresie notuje się coraz silniejsze nasycanie różnych gatunków tekstów polonizmami. Bez trudu przenikają one również do literatury religijnej, zwłaszcza unickiej, czerpiącej obficie z wzorów i źródeł polskich.

Oto kilka przykładów pożyczek polskich zaświadczonych w charakterze wyrazów hasłowych słownika supraskiego. Wszystkie zostały odnotowane przez historyków języka białoruskiego jako wcześniejsze zapożyczenia [por. prace 5; 7; 9]: катехименъ ‘gotuiący ſię do chrztu’, пекло, сакраментъ ‘swiątośći, sákráment’ [7, s. 292; 9 (31), s. 41]; wyraz poświadczony od XVII w. [5], помпа ‘buta, pycha’ [7, s. 252], сонмъ ‘zgromádzenie’ [7, s. 295; 9 (31), s. 189], велможа ‘wielmożny, śilny’ [7, s. 59].

Analogicznie do zabiegów stosowanych w odniesieniu do leksyki ruskiej słownik dokumentuje przykłady formalnej modyfikacji polonizmów, mającej na celu ich cerkiewizację, np. скрань ‘policzek’ (niepełnogłosowe scs -ra- w miejscu przestawkowego -ro- [9 (31), s. 375]), твержа ‘wieża’ (substytucja dz za pomocą ż, będącego ruskim refleksem *dj).

Odrębnym zagadnieniem, które zasługuje na osobną analizę, a w tym miejscu zostanie jedynie zasygnalizowane, jest objaśniająca część słownika. Może ona stanowić interesujące źródło badań nad polszczyzną regionalną XVII–XVIII wieku, na co zwrócił uwagę W. Witkowski [6, s. 209–213] w artykule poświęconym słownictwu polskiemu Leksykonu. Oprócz archaizmów, regionalizmów, Leksykon utrwalił bowiem sporą liczbę zapożyczeń z żywej ruszczyzny nasyconej cechami gwarowymi ukraińskimi bądź białoruskimi. Część pożyczek ruskich znana była badaczom polszczyzny jedynie z tekstów późniejszych, głównie XIX wieku, por. bystrzynia wodna ‘nurt’, chmara ‘półmrok’, czerha ‘szereg, kolej’, kor ‘szkarlatyna, kowsz ‘konew, czerpak’, kruk ‘hak’, moszka ‘muszka’, muraszczka ‘mrówka’, otruta ‘trucizna’, radno ‘gruba tkanina konopna lub lniana’, skowroda ‘patelnia’, świściołka ‘flet’, tłokno ‘owsianka’, winnik ‘winiarz’, żniec ‘żniwiarz’.

Znaczna grupa leksemów polskich zaświadcza wpływ fonetyki ruskiej, np. substytucja zwartego g przez szczelinowe h (w tym w terminach): hangrena, heometrya, zamiana grupy spółgłoskowej śl przez szl: myszlę, szlubuię. W zakresie morfologii zwraca uwagę duża frekwencja form czasownikowych z końcówką -am w 1. os. l. p. w miejscu literackiej końcówki -ę, np. patrzam, szarpam, znacząca produktywność iteratiwów na -iwam zamiast dzisiejszego -uję, np. oszukiwam, wypasywam, zanocowywam, zatrzymywam itp. [6, s. 212].

Z przeprowadzonej analizy wynika, że rejestr hasłowy Leksykonu supraskiego oparty został w głównej mierze na słownictwie cerkiewnosłowiańskim, stanowiącym przede wszystkim rozbudowaną i zróżnicowaną kategorialnie grupę terminów sakralnych. Obecne jest również słownictwo abstrakcyjne z charakterystycznymi dla cerkiewszczyzny wykładnikami formalnymi typu -ije oraz leksyka bytowa. Należy jednak podkreślić, że słownikarz nie rezygnował także z zasobów leksykalnych żywej ruszczyzny, próbując niejednokrotnie dostosować ją poprzez modyfikacje formalne do wzorów cerkiewnosłowiańskich. Swoją reprezentację znalazła w słowniku także leksyka zapożyczona z polszczyzny, która w okresie powstawania źródła, tj. w XVIII w., stanowiła bez wątpienia integralną część zasobu słownikowego języka starobiałoruskiego.

Ten pobieżny ogląd słownictwa dowodzi, że zawierające je źródło zasługuje na uwagę leksykologów, w tym również badaczy leksyki białoruskiej. Mimo bowiem, iż zasadniczym przedmiotem uwagi autora pracy była cerkiewszczyzna, a rolę metajęzyka pełnił język polski, to elementy żywych języków ruskich również znalazły w niej poświadczenia.

Literatura

1. Citko, L. O zapożyczeniach leksykalnych z polszczyzny w języku latopisów starobiałoruskich / L. Citko // Białostockie Archiwum Językowe. — Białystok, 2010. — № 10. — S. 11–22.
2. Karpluk, M. Z prawosławnego słownictwa ruskiego w polszczyźnie XVI wieku / M. Karpluk // Staropolskie studia językoznawcze. — Kraków, 2010. — S. 227–233.
3. Slovník jazyka staroslověnského / red. J. Kurz. T. I–IV. — Praha, 1958–1983.
4. Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski (Supraśl 1722) / redakcja naukowa i wstęp L. Citko. — Białystok, 2012.
5. Witkowski, W. Dzieje przenikania terminologii religijnej kościoła bizantyjskiego do języka polskiego, tudzież terminologii religijnej kościoła rzymskiego do języka ukraińskiego / W. Witkowski // Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 5 / red S. Stępień. — Przemyśl, 2000 [online], http://www.pwin.pl/Publikacje/witkowski_art.html, [15.12.2013].
6. Witkowski, W. O polszczyźnie bazyliańskiego słownika supraskiego z 1722 r. // Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów / W. Witkowski; red. K. Handke. — Warszawa, 1992. — S. 209–213.
7. Булыка, А. Даўнія запазычанні беларускай мовы / А. Булыка. — Мінск, 1972.
8. Булыка, А. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст. / А. Булыка. — Мінск, 1980.
9. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 1–**...** — Мінск, 1982–**...** .
10. Полный церковно-славянский словарь / сост. Г. Дьяченко. — М., 1900.
11. Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка /И. И. Срезневский. — М., 1989.
12. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. — М., 1994.
13. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэд. К. К. Атраховіч. — Мінск, 1977–1984.

Святлана Богуш *(Мінск, Беларусь)*

ПАЛАНІЗМЫ Ў МОВЕ СПРАВАВОДСТВА БССР (1920–1930-я ГАДЫ)

Розныя аспекты ўзаемадачыненняў польскай і беларускай літаратурных моў 1920–1930-х гадоў аналізаваліся многімі беларускімі даследчыкамі: І. К. Германовічам [3], А. І. Жураўскім, І. І. Крамко [4], Л. М. Шакуном [11], А. Я. Баханьковым [1], С. М. Запрудскім [5, с. 180–198], Г. І. Кулеш [8] і іншымі. Тым не менш, некаторыя пытанні, звязаныя з выкарыстаннем паланізмаў у беларускай мове ў акрэслены перыяд, патрабуюць далейшага вывучэння і ўдакладнення. У прыватнасці, маладаследаваным застаецца пытанне пра ролю паланізмаў у беларускай справаводчай традыцыі, якая закладвалася менавіта ў першыя дзесяцігоддзі існавання БССР.

Спецыфіка развіцця адміністрацыйна-канцылярскага падстылю беларускай літаратурнай мовы ў названы перыяд палягала ў тым, што, з аднаго боку, ён знаходзіўся пад моцным уплывам рускай мовы, паколькі ўсе формы дакументаў і стандарты іх афармлення пераносіліся ў беларускія дакументныя тэксты з расійскіх; з іншага боку, развіццё афіцыйна-справаводчага стылю беларускай мовы адбывалася ў межах адзінага моўнага працэсу і было часткай крышталізавання літаратурнай мовы, таму ўсе адметныя рысы, якія выяўляліся ў гэтым працэсе, так ці інакш знаходзілі адлюстраванне і ў мове справаводства.

Адной з уласцівасцей беларускай літаратурнай мовы 1920-х гадоў быў значны ўплыў на яе лексічны склад польскай мовы, які істотна аслабіўся ў наступным дзесяцігоддзі [5, с. 180–181]. У сувязі з гэтым паўстае пытанне, у якой ступені польская мова паўплывала на фарміраванне моўных сродкаў адміністрацыйна-канцылярскага падстылю беларускай мовы ў 1920-я гады і ці змянілася яе роля ў 1930-я.

Перыяд беларусізацыі і першыя гады пасля яе згортвання былі пазначаны выданнем дапаможнікаў па справаводстве на беларускай мове. У перыяд з 1926 па 1934 год было выдадзена не менш за восем спецыяльных дапаможнікаў па справаводстве, выходзілі інструкцыі аб вядзенні дакументацыі ў розных дзяржаўных установах, ствараліся слоўнікі юрыдычнай і канцылярскай тэрміналогіі. Моўны матэрыял гэтых выданняў дакладна адлюстроўвае заканамернасці развіцця адміністрацыйна-канцылярскага падстылю беларускай мовы. У межах гэтага даследавання мы спыніліся толькі на некаторых выданнях [2; 6; 7; 9; 10].

Аналіз лексічнага матэрыялу абраных дапаможнікаў дазваляе сцвярджаць, што найбольшая колькасць запазычанняў з польскай мовы зафіксавана ў самых ранніх выданнях, якія адносяцца да 1926 года, — у невялікім перакладным слоўніку Л. Вашкевіча і ў дапаможніку С. Серады.

Паланізмы — моўная адзінка, запазычаная з польскай мовы. У больш шырокім разуменні да іх адносяцца і тыя словы, што ўвайшлі ў беларускую мову праз пасрэдніцтва польскай. Сярод паланізмаў, зафіксаваных у «Расійска-беларускім слоўнічку дзеля чыгуначных мясцкомаў» Л. Вашкевіча, вылучаюцца такія лексемы, як *рачавістасьць*[1], *саля*, *адмена* (у значэнні ‘змена’), *грубіна* (‘таўшчыня’), *адпавядальнасьць* (‘адказнасць’) і іншыя. Усе гэтыя словы былі пашыранымі ў той час у беларускай мове, пра што сведчыць выкарыстанне іх і ў іншых лексікаграфічных крыніцах (напрыклад, у ПРБС–24). Ужываюцца ў слоўнічку Л. Вашкевіча і не зафіксаваныя ў слоўніку М. Байкова і М. Гарэцкага паланізмы — напрыклад, *варункі*, *надужыцьце* (‘злоўжыванне’) і некаторыя іншыя.

Істотны ўплыў польская мова аказала і на лексіку «Дзелавода» С. Серады. Выданне змяшчае ўзоры некаторых дакументаў, слоўнік канцылярскіх тэрмінаў і ўстойлівых словазлучэнняў, пашыраных у мове справаводства. Аўтар выкарыстоўваў такія паланізмы, як *дажывоцьце*, ***дажывотнае** ўладаньне* (‘пажыццёвае валоданне’), *жыўленьне* (‘харчаванне’), ***істота** справы* (‘сутнасць справы’), *сяброўская* ***складка*** (‘членскі ўзнос’) і іншыя. Уплыў польскай мовы выявіўся не толькі на лексічным узроўні, але і на акцэнтуацыйным (*пахаджэньне*, а не *паходжанне*), словаўтваральным (*разводнік* як адпаведнік рускаму *разводящийся* ўтворана на ўзор польскага *rozwodnik*), сінтаксічным (*чакаць на каго, здаць да друку, карыстаць з чаго*). З пэўнай доляй умоўнасці да семантычнага паланізму можна аднесці слова *век* у значэнні ‘ўзрост’. У такім значэнні слова ўжывалася яшчэ ў старабеларускай мове, аднак у 1930-я гады яно было выцеснена адпаведнікам *узрост*.

Адметнасць працы С. Серады ў параўнанні з іншымі дапаможнікамі па справаводстве 1920–1930-х гадоў палягае ў тым, што яна з’яўляецца арыгінальнай, а не перакладной. Пры яе стварэнні аўтар карыстаўся слоўнікамі М. Гарэцкага і М. Байкова, В. Ластоўскага, іншымі лінгвістычнымі працамі, а таму ў тэксце «Дзелавода» найбольш выразна выяўлены тэндэнцыі развіцця літаратурнай мовы таго часу. Гэтым тлумачыцца і вялікая колькасць запазычанняў з польскай мовы. Відавочна, С. Серада пры выбары паміж запазычаннем з рускай і польскай моў аддаваў перавагу другому.

Адваротнай пазіцыі прытрымліваўся перакладчык «Інструкцыі і правілаў аб справаводстве па асабоваму складу», што пабачыла свет у 1928 годзе. У тэксце «Інструкцыі» ўжываюцца некаторыя паланізмы, аднак колькасць іх нязначная: *слабоднае мейсца, памоцнік, мяйсцовасьць* і некаторыя іншыя. Непаслядоўна выкарыстоўваюцца ў тэксце прыслоўі, утвораныя паводле польскай словаўтваральнай мадэлі з дапамогай суфікса *-е*: *аўтаматычне, катэгорычне, практычне, сыстэматычне*. Іншыя прыслоўі запісаны з характэрным для беларускай мовы суфіксам *-а*: *безнадзейна, безадкладна* і іншыя.

[1] Ілюстрацыйны матэрыял прыводзіцца з захаваннем арфаграфіі арыгіналу.

Пэўны ўплыў польскай мовы выяўляецца і на марфалагічным узроўні, у прыватнасці, пры скланенні некаторых займеннікаў: *тэй, аднэй* і падобных, аднак такія канчаткі займеннікаў падаваліся ў «Беларускай граматыцы для школ» Б. Тарашкевіча, а таму былі нарматыўнымі на час выдання інструкцыі. Значна большы ўплыў, чым польская, аказала на пераклад інструкцыі руская мова. Колькасць русізмаў у выданні вельмі вялікая: *апрадзяліць, вучачыяся, расьпісаньне, подліны* і іншыя. Такі падыход да перакладу інструкцыі, якая мусіла стаць узорнай для супрацоўнікаў дзяржаўных установ, адлюстроўвае новую тэндэнцыю ў развіцці літаратурнай мовы, абумоўленую экстралінгвістычнымі фактарамі, — курс на збліжэнне беларускай і рускай моў і, адпаведна, «ачышчэнне» беларускай мовы ад паланізмаў.

У значнай ступені гэта тэндэнцыя выявілася ва ўсіх пазнейшых дапаможніках: колькасць паланізмаў у іх зусім нязначная, тым часам як лексічныя адзінкі з рускай мовы пранікалі ў тэксты выданняў нават у тых выпадках, калі існавалі ўласнабеларускія адпаведнікі. Даволі выразна тэндэнцыя да змяншэння колькасці паланізмаў у слоўніку беларускай літаратурнай мовы выяўляецца праз супастаўленне лексікаграфічных крыніц розных гадоў выдання, што бачна і з прыведзенай ніжэй табліцы.

Паланізмы, зафіксаваныя ў дапаможніках па справаводстве	*БНТ–10*	*РБС–28*	*РБС–37*
Пахаджэньне [10, с. 11; 5]	Паходжаньне	Пачатак, пахаджэньне, род	Паходжанне
Век [10, с. 12]	Век, узрост	Век, узрост	Узрост
Адменьнік (варыянт) [10, с. 96]	Адменьнік, варыянт	Адменьнік	Варыянт
Складка (узнос, укладка) [10, с. 97]	Адданьне	Уклады, узносы, укладка, заплата	Узнос
Відочнасьць [10, с. 97]	Відочнасць	Відочнасьць, бачнасьць	Відомасць, бачнасць
Вінавайца [10, с. 97]	Вінавайца	Вінавайца	Віноўнік
Довад (доказ) [10, с. 102]	Довад	Довад, доказ	Доказ, довад
Выстарчальнасьць [10, с. 102]	Выстарчальнасьць	Дастатнасьць, заможнасьць	Дастатковасць
Мяшканьне (жылішча) [10, с. 103]	Жылішча	Памяшканьне, жытло, гаспода, кватэра	Жыллё
Застава (залог, заклад) [10, с. 105]	Залог	Застава	Залог
Відоўня (глядзельня) [10, с. 106]	—	Глядзельня	Глядзельны зал

Паланізмы, зафіксаваныя ў дапаможніках па справаводстве	*БНТ–10*	*РБС–28*	*РБС–37*
Маёнтак (двор, маёмасць) [10, с. 107]	Маемасьць	Маёнтак, двор	Маёнтак, двор
Гатоўка [10, с. 111]	Гатовы (капітал)	Гатоўка	Гатоўка
Залюднёны (людны) [10, с. 112]	—	Залюднёны, людны	Населены
Канечны (патрэбны, неабходны) [10, с. 113]	Патрэбны; неабходнасьць	Канечны, канечнапатрэбны, неабходны, пільны	Неабходны
Платнік (плацежнік) [10, с. 120]	Плацежнік	Платнік	Плацельшчык, выплатчык, платнік
Слабодны [7, с. 25]	Вольны, свабодны	Вольны, павольны, свабодны, слабодны	Свабодны, вольны
Мейсца [7, с. 18; 5]	Месца	Месца, пляц; пасада	Месца
Памоцнік [7, с. 52]	Памоцнік	Памочнік, памагальнік, памагаты, памагач	Памочнік

Асобна варта сказаць пра «вандроўныя калькі» [5, с. 163–165]. Нельга выключаць, што такія словы маглі трапіць у беларускую мову як запазычанні з польскай мовы. Такія лексічныя адзінкі былі пашыраны ў беларускай тэрміналогіі, у тым ліку справаводчай, у 1920-х і першай палове 1930-х гадоў. Напрыклад, лексема *абежнік* ужывалася ва ўсіх спецыяльных дапаможніках 1920-х гадоў (як сінонім прыводзілася і слова *цыркуляр*). Аналагічна і ў падручніку для працоўна-папраўчых устаноў, выдадзеным у 1932 годзе, аднак у РБС–37 фіксуецца толькі лексема *цыркуляр*. У розных дапаможніках 1920–1930-х гадоў ужываліся такія лексічныя адзінкі, як *лякарня, кніжня, жыццяпіс* і некаторыя іншыя. У слоўніку 1937 года ім адпавядаюць *бальніца, бібліятэка, біяграфія*. Гэта таксама ўскосна сведчыць пра імкненне лексікографаў той пары захаваць у слоўніку беларускай мовы як мага меней слоў, сугучных з польскай мовай.

Прывядзём яшчэ адзін прыклад, які адлюстроўвае гэтую тэндэнцыю. У інструкцыі 1939 года паслядоўна выкарыстоўваецца лексічная адзінка

экзэмпляр, тым часам як у слоўніку С. Серады, апрача названага, падаецца яшчэ адзін варыянт перакладу тэрміна — *паасобнік* (відавочны уплыў польскага *osobnik*). Не ўжываецца ў інструкцыі і слова *гатоўка*, яго замяніла словазлучэнне *наяўныя грошы* (у пэўным кантэксце назоўнік *грошы* мог апускацца) [7, с. 6].

З усяго адзначанага вынікае, што ў перыяд 1920-х і 1930-х гадоў уплыў польскай мовы на фарміраванне моўных сродкаў адміністрацыйна-канцылярскага падстылю беларускай мовы выяўляўся неаднолькава. У першае дзесяцігоддзе існавання БССР польская мова была адной з галоўных крыніц запазычання спецыяльнай лексікі, заставалася ўзорам, на які арыентаваліся беларускія лексікографы і лінгвісты. Пры гэтым у слоўнік літаратурнай мовы ўводзіліся не толькі словы, для якіх не было адпаведных беларускіх лексем (напрыклад, ужываўся тэрмін *гатоўка*, адпаведнік *наяўныя грошы* ўзнік пазней), не толькі сінонімы да слоў з неславянскімі каранямі (*адменьнік* замест *варыянт*), але і тыя, што пашыралі сінанімічныя рады ўласнабеларускіх слоў (*слабодны, канечны* і г. д.). У 1930-я гады сітуацыя змянілася. Уплыў польскай мовы на беларускую справаводчую лексіку ў гэты час практычна спыніўся.

Скарачэнні

БНТ–10 — Беларуская навуковая тэрмінолёгія. Вып. 10. Тэрмінолёгія права. Мінск, 1926.

ПРБС–24 — Байкоў, М., Гарэцкі, М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. Мінск, 1924.

РБС–28 — Некрашэвіч, С., Байкоў, М. Расійска-беларускі слоўнік. Мінск, 1928.

РБС–37 — Руска-беларускі слоўнік; пад рэд. А. Александровіча. Мінск, 1937.

Літаратура

1. Баханькоў, А. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд: сацыялінгвістычны нарыс / А. Баханькоў. — Мінск, 1982.
2. Вашкевіч, Л. Расійска-беларускі слоўнічак дзеля чыгуначных мясцкомаў / Л. Вашкевіч. — Магілёў, 1926.
3. Германовіч, І. Паланізмы ў беларускай літаратурнай мове 20-х — першай палове 30-х гадоў XX ст. / І. Германовіч // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. — 1962. — № 2. — С. 86–97.
4. Жураўскі, А. Характар знешніх узаемаадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі ў пачатковы перыяд яе фарміравання / А. Жураўскі, І. Крамко. — Мінск, 1973.
5. Запрудскі, С. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. Запрудскі. — Мінск, 2014.
6. Інструкцыя аб парадку вядзення справаводства і грашовай справы ў судовых выканаўцаў / Нар. камісарыят юстыцыі БССР. — Мінск, 1939.
7. Інструкцыя і правілы аб справаводзтве па асабоваму складу. — Мінск, 1928.

8. Кулеш, Г. Іншамоўная лексіка ў заканадаўчых тэкстах 1920-х гадоў / Г. Кулеш // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае: зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысв. памяці дац. Е. С. Мяцельскай (26–27 красавіка 2011 г.). — Мінск, 2011. — С. 136–139.
9. Падручнік па справаводзтву ў папраўча-працоўных установах БССР / скл. В. Власаў. — Ч. 1 : Аперацыйнае справаводства. — Мінск, 1932.
10. Серада, С. Дзелавод. Узоры афіцыяльных папер. Слоўнік тэхнічна-канцылярскіх выразаў і іншыя, патрэбныя ў дзелаводстве веды / С. Серада. — Мінск, 1926.
11. Шакун, Л. «Усходнія» і «заходнія» крыніцы папаўнення лексічных сродкаў беларускай мовы / Л. Шакун // Весн. БДУ. Сер. 4. — 1995. — № 2. — С. 22–26.

Agnieszka Goral *(Lublin, Polska)*

OSOBOWE NOMINA SUBIECTI Z FORMANTAMI SŁOWOTWÓRCZYMI OBCEGO POCHODZENIA W JĘZYKACH WSCHODNIOSŁOWIAŃSKICH

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule są desubstantywne rzeczowniki osobowe należące do kategorii tzw. *nomina subiecti* (N_{Sub}) z formantami słowotwórczymi obcego pochodzenia we współczesnych językach wschodniosłowiańskich. Pod pojęciem *nomina subiecti* rozumiane są nazwy osób, wykonujących jakąś pracę lub podejmujących jakieś zajęcie, przy tym praca ta może mieć charakter stały bądź tymczasowy. Większość badanych derywatów to tzw. nazwy zawodowe, utworzone od rzeczowników pospolitych określających między innymi dyscypliny sportu, instrumenty muzyczne, środki transportu, narzędzia pracy, a także wytwory kultury materialnej i niematerialnej. Analizowane nazwy można ująć w peryfrazie ‘ten, kto wykonuje czynność związaną z przedmiotem (obiektem, narzędziem, materiałem, miejscem, czasem, sposobem) wyrażonym podstawą słowotwórczą’.

Obiektem opisu są derywaty nieekspresywne, wybrane drogą celowej selekcji z następujących źródeł: *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, рэд. В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч, Мінск 2009, *Слоўнік іншамоўных слоў. Актуальная лексіка*, рэд. А. М. Булыка, Мінск 2005; *Большой толковый словарь русского языка*, ред. С. А. Кузнецов, Moskwa 2000; *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, ред. В. Т. Бусел, Київ 2001. Materiał został uzupełniony o derywaty wybrane ze źródeł prasowych i zasobów elektronicznych.

Analizowane formaty słowotwórcze zostały wyabstrahowane jedynie w tych leksemach, które można traktować jako derywaty. Funkcjonujący w języku wyraz

uznaję za pochodny, jeżeli możliwe jest wskazanie związanej z nim formalnie i semantycznie podstawy słowotwórczej, należącej do tego samego systemu językowego.[1]

Podjęty temat nie jest we współczesnej lingwistyce zagadnieniem nowym. Badania z zakresu słowotwórstwa N_{Sub} w językach wschodniosłowiańskich prowadzone są zarówno w licznych ośrodkach naukowych, także w Polsce. Bogaty materiał z tego zakresu został opublikowany przez Gustawa M. Akartela w pracy *Лексика-семантические и словообразовательные разряды существительных с суффиксами иноязычного происхождення в русском и польском языках* (wyd. Katowice 2004), cennymi pracami z zakresu słowotwórstwa rzeczowników wschodniosłowiańskich są także między innymi takie publikacje, jak *Заимствованные имена существительные в системе русского языка* Grażyny Lisowskiej (wyd. Słupsk 2005), *Словаўтварэнне назоўнікаў у беларускай мове* W. L. Waranowicz (wyd. Grodno 2005), *Słowotwórstwo agentywnych nazw osobowych w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim* M. Walczak-Mikołajczykowej (wyd. Poznań 2000), prace A. Bartoszewicza, M. Blicharskiego, A. Sitarskiego, W. Akulienki, W. Maksimowa. A. Łukaszańca i in. Wnikliwe badania prowadzone N_{Sub} prowadzone są na bazie materiałów gwarowych (prace M. Sajewicza, F. Czyżewskiego, E. Smułkowej, M. Kondratiuka, M. Timoszuka). W lingwistyce polskiej najwięcej uwagi badacze poświęcili paralelom polsko-rosyjskim, w mniejszym stopniu koncentrując się na związkach językowych polsko-białoruskich i polsko-ukraińskich; najmniej opracowań dotyczy słowotwórstwa rzeczowników należących do kategorii N_{Sub} we wszystkich językach wschodniosłowiańskich.

We wszystkich językach wschodniosłowiańskich wśród osobowych N_{Sub} z formantami obcego pochodzenia najwięcej derywatów zanotowano z formantem słowotwórczym *-ist* / *-yst* (brus. *-іст* / *-ыст*, ros. *-ист*, ukr. *-іст* / *-ист*). Łącznie do analizy wybrano 534 osobowych *nomina subiecti*, z tego 187 nazw w języku białoruskim, 196 w języku rosyjskim oraz 151 w języku ukraińskim. Omawiany sufiks pochodzi od starogreckiego sufiksu *-istes*, a do współczesnych języków europejskich przeniknął w zaadaptowanej postaci za pośrednictwem łaciny. O międzynarodowym zasięgu formantu świadczy jego wysoka produktywność w praktycznie we wszystkich językach europejskich, między innymi angielskim (por. *-ist*: *anarchist*, *biologist*), francuskim (por. *-iste*: *capitaliste*, *idéaliste*), hiszpańskim (por. *futbolista*, *motorista*, *taxista*), włoskim (por. *-ista*: *naturalista*, *nazionalista*), niemieckim (por. *-ist*: *Kapitalist*, *Naturalist*), czeskim (por. *-ista*:

[1] W niektórych przypadkach trudne jest ustalenie, czy badany wyraz został zapożyczony w całości, jako kalka językowa, czy też został urobiony na gruncie języka białoruskiego, por. візажыст (franc. visagiste) ≤ візаж, дублёр (franc. doubleur) ≤ дубліраваць, суфлёр teatr. (franc. souffleur) ≤ суфліраваць, мадэльер (franc. modeleur) ≤ мадэль, медальер (franc. médailleur) ≤ медаль, карабінер (franc. carbinier) ≤ карабін, касцюмер teatr. (franc. costumier) ≤ касцюм.

bižuterista, motorista) i bułgarskim (por. *-ист*: *автомобилист*, *баскетболист*, *джудист*, *каратист*).

W językach wschodniosłowiańskich formant słowotwórczy *-ist* / *-yst* cechuje wysoka aktywność zwłaszcza w odniesieniu do niektórych grup semantycznych[1]. Formacje z tym sufiksem to w głównej mierze derywaty odobiektowe określające nazwy osób grających na instrumentach muzycznych (por. brus. *арганіст*, *арфіст*, *бандурыст*, *басіст*, *баяніст*, *валтарніст*, *віяланчэліст*, *габаіст*, *гарманіст*, *гарніст*, *гітарыст*, *кантрабасіст*, *кларнетыст*, *лютніст*, *мандалініст*, *піяніст*, *саксафаніст*, *фагатыст*, *фартэпіяніст*, *флейтыст*, *цымбаліст*, *цытрыст*; ros. *акордеонист*, *баянист*, *валторнист*, *горнист*, *гитарист*, *домрист*, *органист*, *пианист*, *фаготист*; ukr *арфіст*, *баяніст*, *валторніст*, *гітарист*, *органіст*, *саксофоніст*) oraz nazwy specjalistów z różnych dziedzin nauki i kultury[2], por. *артапедыст*, *балгарыст*, *беларусіст*, *візажыст*, *геадэзіст*, *германіст*, *гігіеніст*, *дызеліст*, *жанрыст*, *кінематаграфіст*, *кітаіст*, *лацініст*, *масажыст*, *метадыст*, *паліграфіст*, *пушкініст*, *стэнаграфіст*, *стэнатыпіст*, *украініст*, *фалькларыст*, *фінансіст*, *эканаміст*, *эсперантыст* (por. ros. *гигиенист*, *грамматист*, *массажист*, *пушкинист, рекламист*, *связист*, *фольклорист*, *шекспирист*; ukr. *візажист*, *візантиніст*, *жанрист*, *масажист*, *методист*). Szczególną produktywność formant *-ist* / *-yst* przejawia w terminologii sportowej, por. *бабслеіст*, *бадмінтаніст*, *баскетбаліст*, *батутыст*, *бейсбаліст*, *біятланіст*, *боўлінгіст*, *валейбаліст*, *ватэрпаліст*, *валасіпедыст*, *віндсерфінгіст*, *дзюдаіст*, *дэрбіст*, *каратыст*, *матарыст*, *парашутыст*, *тэнісіст*, *футбаліст*, *хакеіст*, *шабліст* (ros. *велосипедист*, *волейболист*, *сёрфингист*, *скейтбордист*, *теннисист*, *футболист*, *шайбист*, *шахматист*; ukr. *баскетболіст, батутист*, *тенісист*).

Od rzeczowników formant słowotwórczy *-ist* / *-yst* urabia także nazwy odnarzędziowe (por. brus. *парашутыст* ‘ten, kto skacze ze spadochronem’, *трактарыст* ‘ten, kto kieruje traktorem’, *шабліст* sport. ‘ten, kto walczy na szable’; *дазіметрыст*, ros. *автомобилист*, *тракторист*, *танкист*; ukr. *таксист*, *танкіст*), odrezultatywne (por. brus. *акварэліст*, *бандажыст*, *вітражыст*, *евангеліст*, *графіціст*, *джазіст*, *карыкатурыст*, *куплетыст*, *лібрэтыст*, *мемуарыст*, *мініяцюрыст*, *муляжыст*, *мураліст*, *навеліст*, *нарысіст*, *памфлетыст*, *партрэтыст*, *пейзажыст*, *плакатыст*, *прагназіст*, *праграміст*, *пратэзіст*; ros. *каламбурист*, *карикатурист*, *очеркист*, *плакатист*, *псалмист*, *сценарист*), odmiejscowe (por. brus. *архівіст* ‘ten, kto pracuje w archiwum’, *галерыст* ‘ten, kto pracuje w galerii’, *канцылярыст* arch. ‘ten, kto pracuje w kancelarii’, *клініцыст* ‘ten, kto pracuje w przychodni’) oraz odsposobowe (por. brus. *батэрфляіст* sport. ‘ten, kto pływa motylkiem’, *краліст*

---

[1] Por. [15, s. 79, 81].

[2] Część derywatów można traktować także jako wynik ucięcia, por. brus. балгарыстыка ≥ балгарыст, беларусістыка ≥ беларусіст.

sport. ‘ten, kto pływa kraulem’, *слаламіст* sport. ‘ten, kto jeździ slalomem (na nartach)’).

W większości derywatów w funkcji podstaw słowotwórczych występują wyrazy pospolite (por. brus. *батэрфляй* ≥ *батэрфляіст* sport., *клініка* ≥ *клініцыст*, *панегірык* ≥ *панегірыст*, *псальм* ≥ *псальміст*, *хроніка* ≥ *храніст*; ros. *алгоритм* ≥ *алгоритмист*, *афоризм* ≥ *афорист*, *ваучер* ≥ *ваучерист*, *ватраж* ≥ *витражист*, *гигиена* ≥ *гигиенист*, *грамматика* ≥ *грамматист*, *ионосфера* ≥ *ионосферист*, *кактус* ≥ *кактусист*, *коллаж* ≥ *коллажист*, *конкур* (rodzaj sportu konnego) ≥ *конкурист*, *крикет* ≥ *крикетист*, *массаж* ≥ *массажист*, *микроминиатюра* ≥ *микроминиатюрист*, *монолог* ≥ *монологист*, *панегирик* ≥ *панегирист*, *реклама* ≥ *рекламист*, *роллерцикл* ≥ *роллерциклист*), w tym także rzeczowniki nieodmienne (por. brus. *дэрбі* ≥ *дэрбіст* sport., *дзюдо* ≥ *дзюдаіст* sport., *каноэ* ≥ *канаіст* sport., *каратэ* ≥ *каратыст* sport., *лібрэта* ≥ *лібрэтыст* muz., *эсэ* ≥ *эсэіст*; ros. *каноэ* ≥ *каноист*, *каратэ* ≥ *каратист* sport., *либретто* ≥ *либреттист*, *такси* ≥ *таксист*, *радио* ≥ *радист*, *самбо* ≥ *самбист*) oraz *pluralia tantum* (por. brus. *мемуары* ≥ *мемуарыст*, *фанфары* ≥ *фанфарыст*, *фінансы* ≥ *фінансіст*, *цымбалы* ≥ *цымбаліст*). Nierzadko podstawy stanowią rzeczowniki pospolite zakończone na *-ія* / *-ыя*, por. brus. *геадэзія* ≥ *геадэзіст*, *кінематаграфія* ≥ *кінематаграфіст*, *паліграфія* ≥ *паліграфіст*, *пародыя* ≥ *парадыст*, *сімфонія* ≥ *сімфаніст* muz., *стэнаграфія* ≥ *стэнаграфіст*, rzadziej — nazwy geograficzne (por. brus. *Альпы* ≥ *альпініст*, *Кітай* ≥ *кітаіст*, *Японія* ≥ *японіст*; ros. *Япония* ≥ *японист*; ukr. *Візантія* ≥ *візантиніст*) lub nazwy własne (por. brus. *Пушкін* ≥ *пушкініст*, ros. *Пушкин* ≥ *пушкинист*, *Шекспир* ≥ *шекспирист*, *Шукшин* ≥ *шукшинист*).

Formant słowotwórczy *-ist* / *-yst* konkuruje z innymi, por. brus. *віндсерфінгіст* — *віндсёрфер*, *галерыст* — *галерэйшчык* pot.; ros. *монтажист* — *монтажник*; ukr. *бандурист* — *бандурник* arch. — *бандурщик*, *монтажист* — *монтажер* — *монтажник*, *хроніст* — *хронікар* arch.

W przeważającej większości derywatów omawiany sufiks łączy się z całym tematem fleksyjnym podstawy, sporadycznie alternacje jakościowe występują jednak przy rzeczownikach zakończonych na spółgłoskę tylnojęzykową (por. brus. *шпажыст* ≤ *шпага*, ros. *шпажист* ≤ *шпага*), mają one jednak charakter nieregularny (por. brus. *спінінгіст* ≤ *спінінг*), ponadto zanotowano alternację [к : ц]: brus. *клініка* ≥ *клініцыст* (por. ros. *клиника* ≥ *клиницист*, *механика* ≥ *механицист*) oraz [к : ч]: brus. *мазаіка* ≥ *мазаічыст*, ros. *мозаика* ≥ *мозаичист*).

Znacznie częstsze są przypadki alternacji stanowiących realizację opozycji *spółgłoska twarda — spółgłoska miękka*. W językach wschodniosłowiańskich alternacja ta reprezentowana jest przez następujące typy (na przykładzie języka białoruskiego): [б : б’] *штаб* ≥ *штабіст*, [з : з’] *прагноз* ≥ *прагназіст*, *пратэз* ≥ *пратэзіст*; [л : л’] *гандбол* ≥ *гандбаліст*, *метал* ≥ *металіст*, *навела* ≥ *навеліст*, *пратакол* ≥ *пратакаліст*; [м : м’] *праграма* ≥ *праграміст*, *рэклама* ≥ *рэкламіст*, *слалом* ≥ *слаламіст*; [н : н’] *арганы* ≥ *арганіст*, *баян* ≥ *баяніст*,

валторна ≥ *валтарніст*, *гарніст* ≥ *горн*, *гігіена* ≥ *гігеніст*, *раман* ≥ *раманіст*, *саксафон* ≥ *саксафаніст*, *фельетон* ≥ *фельетаніст*; [с : с’] *бас* ≥ *басіст*, *кантрабас* ≥ *кантрабасіст*, *нарыс* ≥ *нарысіст*, *фінансы* ≥ *фінансіст*; [ф : ф’] *арфа* ≥ *арфіст*; [ў : в’] *архіў* ≥ *архівіст*. Niekiedy mamy także do czynienia z alternacjami samogłoskowymi w obrębie tematu, por. *фельетон* ≥ *фельетаніст*, *хроніка* ≥ *храніст*, *валторна* ≥ *валтарніст*, *горн* ≥ *гарніст*, *гандбол* ≥ *гандбаліст*, *саксафон* ≥ *саксафаніст*.

Białoruski materiał dowodzi, że omawiany formant słowotwórczy prawie zawsze łączy się z tematami spółgłoskowymi, wyjątkowo — z samogłoskowymi, w przypadku gdy wyraz motywujący kończy się na *-й* (*габой* ≥ *габаіст*, *Кітай* ≥ *кітаіст*, *сцэнарый* ≥ *сцэнарыст*, por. ros. *сценарий* ≥ *сценарист*). Skracanie podstaw słowotwórczych nie jest zjawiskiem częstym (por. *евангеліст* ≤ *евангелле*, *мазаіст* ≤ *мазаіка*, *сцэнарыст* ≤ *сцэнарый*) i ma charakter regularny w przypadku N_{Sub} utworzonych od rzeczowników zakończonych na *-ыя* / *-ія* (por. *канцылярыя* ≥ *канцылярыст*, *пародыя* ≥ *парадыст*, *сімфонія* ≥ *сімфаніст*, *Японія* ≥ *япаніст*; ros. *дефектоскопия* ≥ *дефектоскопист*, *спектоскопия* ≥ *спектоскопист*, *таксидермия* ≥ *таксидермист*, *хроматография* ≥ *хроматография*, *электрокардиография* ≥ *электрокардиографист*, *эндоскопия* ≥ *эндоскопист*, *Япония* ≥ *японист*; ukr. *Візантія* ≥ *візантиніст*) oraz *-ік-* / *-ык-* (por. *крытыка* ≥ *крытыцыст*, *методыка* ≥ *метадыст*, *палеміка* ≥ *палеміст*; ros. *-ик-*: *методика* ≥ *методист*, *полемика* ≥ *полемист*; ukr. *-ік-* / *-ик-* *методика* ≥ *методист*, *полеміка* ≥ *полеміст*). W języku białoruskim i rosyjskim zanotowano ucięcie finalnego *-k-*, por. brus. *шашкі* ≥ *шашыст*, ros. *шашки* ≥ *шашист* (ukr. *шашки* ≥ *шашкіст*).

W językach wschodniosłowiańskich mniej liczny zbiór stanowią desubstantywne N_{Sub} z formantantami *-or* / *-er* (ros. *-ор* / *-ёр* / *-ер*, brus. *-ар* / *-ёр* / *-ер*, ukr. *-ор* / *-ар* / *-ер*). Do kategorii N_{Sub} należą tu nazwy osób według prowadzonej przez nie działalności lub wykonywanej czynności (por. brus. *баксёр*, *рэпарцёр*, *спрынтар*, *хранікёр* — ros. *боксёр*, *монтажёр*, *репортёр*, *хроникёр* — ukr. *боксер*, *монтажер*, *хронікер*), nazwy osób według dziedziny sztuki (por. brus. *архітэктар*, *літаратар*, *скульптар* — ros. *архитектор*, *литератор*, *скульптор* — ukr. *архітектор*, *літератор*, *скульптор*), nazwy osób według ich związku z przedmiotem lub narzędziem (por. brus. *білецёр*, *гантар*, *камбайнер*, *ліфцёр*, *рэквізітар* — ros. *билетёр*, *комбайнер*, *реквизитор*, *эмальер* (≤ *эмаль*) — ukr. *білетер*, *квіткар*, *комбайнер*, *ліфтер*, *реквізитор*), nazwy odmiejscowe (por. brus. *кіяскёр*, *фермер*, *шахцёр* — ros. *киоскёр*, *шахтёр* — ukr. *квітникар*, *кіоскер*, *шахтар*).

Rzeczowniki, które niedawno zasiliły system leksykalny języków wschodniosłowiańskich często posiadają proweniencję angielską (por. brus. *аўдытар*, *байкер* neol. ‘ten, kto jeździ na rowerze’, *дайвер* sport., *спрынтэр* sport., *стартэр* ‘ten, kto daje sygnał do startu’, *брэйкер* ‘ten, kto tańczy break-dance’, *дызайнер* ‘ten, kto zajmuje się projektowaniem’, *інтэрв’юер* książk. ‘ten, kto prowadzi lub

przeprowadził wywiad') lub francuską (por. brus. *мадэльер* 'ten, kto projektuje modele (ubrań, obuwia)', *медальер* 'ten, kto wybija monety i medale', *касцюмер* teatr. 'ten, kto przygotowuje kostiumy, garderobiany'.

Wschodniosłowiańskie N_{Sub} z formantem słowotwórczym *-ant* / *-ent* (brus. *-ант* / *-энт*, ros., ukr.) funkcjonują jako zapożyczenia z języka francuskiego (por. franc. *Assistant*, *correspondant*, *débutant*) i niemieckiego (por. niem. *Assistent*, *Korrespondent*). Do odrzeczownikowych należą nazwy osób określające ze względu na miejsce lub rodzaj wykonywanej pracy zawodowej lub tymczasowej, por. brus. *аркестрант*, *дысертант*, *камедыянт*, *кантрактант*, *канцэртант*, *лабарант*, *музыкант*, *практыкант*, *фігурант* arch., ros. *диссертант*, *музыкант*, *практикант*, ukr. *концертант лаборант* Formant niekiedy konkuruje z sufiksem *-нік*, często ten drugi kwalifikuje derywat jako potoczny, por. brus. *дыпламант* — pot. *дыпломнік*, *адрасант* — *адпраўнік*, *-атар* (*інфармант* — *інфарматар*).

Wyabstrahowany z wyrazów zapożyczonych z języka greckiego, łacińskiego i francuskiego obcy formant słowotwórczy *-ik* / *-yk* (brus. *-ік* / *-ык*, ros. *-ик*, ukr. *-ік* / *-їк* / *-ик*) występuje w odrzeczownikowych nazwach mutacyjnych z tematem wskazującym na dziedzinę, którą zajmuje się dana osoba (por. brus. *алхімік*, *гісторык*, *празаік*, *хімік*, ros. *историк*, *прозаик*, *химик*, ukr. *історик*, *прозаїк*) lub też derywatach, których podstawy słowotwórcze wskazują na sposób wykonywania czynności przez subiekta (por. brus. *аналітык* 'ten, kto zajmuje się analizą (czegoś), bada (coś) metodą analizy', *псіхааналітык* 'ten, kto wykorzystuje psychoanalizę', *эмпірык* 'ten, kto odwołuje się do empirii', zanotowano także jedną nazwę odmiejscową *акадэмік* 'ten, kto pracuje w Akademii (Nauk)'. W języku białoruskim wariant *-ik* występuje po spółgłoskach *ф'* (*гідраграфік*), *м'* (*алхімік*, *комік*, *хімік*), *г'* (*трагік*), po samogłoskach (*празаік*), z kolei *-ык* — po *р* (*лірык*, *сатырык*), *т* (*дагматык*).

Wśród wschodniosłowiańskich N_{Sub} z formantami słowotwórczymi obcego pochodzenia najwięcej stanowią rzeczowniki, które we wszystkich trzech językach posiadają swoje precyzyjne odpowiedniki zarówno z punktu widzenia ich znaczenia, jak i budowy, por. brus. *аналітык* — ros. *аналитик* — ukr. *аналітик*; brus. *аркестрант* — ros. *оркестрант* — ukr. *оркестрант*; brus. *архітэктар* — ros. *архитектор* — ukr. *архітектор*; brus. *візіцёр* — ros. *визитёр* — ukr. *візитер*; brus. *гандальер* — ros. *гондольер* — ukr. *гондольєр*; brus. *гітарыст* — ros. *гитарист* — ukr. *гітарист*; brus. *гігіеніст* — ros. *гигиенист* — ukr. *гігієніст*, brus. *губернатар* — ros. *губернатор* — ukr. *губернатор*; brus. *дызайнер* — ros. *дизайнер* — ukr. *дизайнер*; brus. *дысертант* — ros. *диссертант* — ukr. *дисертант*; brus. *інтэрв'юер* książk. — ros. *интэрвьюер* książk. — ukr. *інтэрв'юер* książk.; brus. *камедыянт* — ros. *комедиант* — ukr. *комедіант*; brus. *канцэртант* — ros. *концертант* — ukr. *концертант*; brus. *карабінер* — ros. *карабинер* — ukr. *карабінер*; brus. *касцюмер* — ros. *костюмер* — ukr. *костюмер*; brus. *лабарант* — ros. *лаборант* — ukr. *лаборант*; brus. *мадэльер* — ros. *модэльер* — ukr. *модэльєр*brus. *матацыкліст* — ros. *мотоциклист* — ukr.

мотоцикліст; brus. *механізатар* — ros. *механизатор* — ukr. *механізатор*; brus. *музыкант* — ros. *музыкант* — ukr. *музикант*; brus. *парашутыст* — ros. *парашютист* — ukr. *парашутист*; brus. *піяніст* — ros. *пианист* — ukr. *піаніст*; brus. *праектант* — ros. *проектант* — ukr. *проектант*; brus. *пратэзіст* — ros. *протезист* — ukr. *протезист*; brus. *саксафаніст* — ros. *саксофонист* — ukr. *саксофоніст*; brus. *сатырык* — ros. *сатирик* — ukr. *сатирик*; brus. *скульптар* — ros. *скульптор* — ukr. *скульптор*; brus. *спрынтэр* — ros. *спринтер* — ukr. *спринтер*; brus. *тэнісіст* sport. — ros. *теннисист* — ukr. *тенісист*; brus. *фельетаніст* — ros. *фельетонист* — ukr. *фейлетоніст*; brus. *фінансіст* — ros. *финансист* — ukr. *фінансист*; brus. *харыст* muz. — ros. *хорист* — ukr. *хорист*; brus. *хімік* — ros. *химик* — ukr. *хімік*; brus. *хранікёр* — ros. *хроникёр* — ukr. *хронікер*; brus. *эсэіст* — ros. *эссеист* — ukr. *есеїст*.

Jak wynika z powyższych przykładów, w językach wschodniosłowiańskich badana grupa N_{Sub} wykazuje duże podobieństwa formalne i semantyczne. Zarówno w języku białoruskim, jak i rosyjskim, a także ukraińskim osobowe N_{Sub} z formantami obcego pochodzenia często tworzone są od tych samych podstaw słowotwórczych. Zebrany materiał wykazuje, że niekiedy te same podstawy słowotwórcze łączą się w różnych językach z odmiennymi formantami, por. brus. *мантажыст* — ros. *монтажёр* — ukr. *монтажист*, *монтажер*, *монтажник*; brus. *гарпуншчык* — ros. *гарпунёр* — ukr. *гарпунер*, *гарпунник*. Wskazanie jednak różnic systemowych (formalnych i semantycznych) w zakresie derywacji analizowanych nazw wymaga dalszych badań. Na wstępnym etapie analizy można założyć, że wybrany do opisu materiał badawczy będzie wykazywał znaczące paralele wynikające nie tylko z bliskości formalnej badanych derywatów, ale także z faktu, że badane jednostki leksykalne to nazwy nieekspresywne.

Bibliografia

1. Borowiec, A. Uwagi o derywacji sufiksalnej subiektów czynności w języku białoruskim i polskim / A. Borowiec // Acta Albaruthenica 7 : Literatura. Język. Kultura / red. M. Timoszuk, M. Chaustowicz. — Warszawa, 2007. — S. 160–167.
2. Goral, A. Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów czynności w języku białoruskim / A. Goral. — Lublin, 2013.
3. Goral, A. Desubstantywne *nomina agentis* z formantami obcymi we współczesnym języku białoruskim / A. Goral // Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu / red. A. Ksenicz, M. Łuczyk. — Zielona Góra, 2010. — S. 33–41.
4. Goral, A. Formant słowotwórczy *-ist(a)* / *-yst(a)* w polskich i białoruskich odrzeczownikowych *nomina subiecti* / A. Goral // Studia Białorutenistyczne / red. M. Sajewicz, S. Kawalou, M. Korzeniowski. — Lublin, 2013. — T. 7. — S. 259–274.
5. Goral, A. Osobowe *nomina agentis* z formantami *-ар* / *-(а)тар* we współczesnym języku białoruskim / A. Goral // Беларусіка=Albaruthenica–34 : Супольнасць традыцыі — садружнасць у будучыні. — Мінск, 2012. — S. 11–16.

6. Morawski, J. Sufiks grecko-łaciński -*ista*. Przyczynek do humanizmu języka polskiego / J. Morawski // Slavia Occidentalis. — 1931. — Nr 10. — S. 311–366.
7. Walczak, M. Słowotwórstwo rzeczownika w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim (na przykładzie agentywnych nazw osobowych) / M. Walczak // M. Blicharski, H. Fontański (red.) Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich. T. 1. — Katowice, 1999. — S. 24–30.
8. Walczak-Mikołajczykowa, M. Słowotwórstwo agentywnych nazw osobowych w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim / M. Walczak-Mikołajczykowa. — Poznań, 2000.
9. Witkowski, W. Sufiksy *nomina agentis* w języku rosyjskim / W. Witkowski // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. — Warszawa, 1955. — Nr 1. — S. 486–520.
10. Żurek, M. Наименования лица с суффиксом -*ист* и их синонимы в современном русском языке / M. Żurek // Białostocki Przegląd Kresowy V. Dziedzictwo przeszłości kultur narodowych / red. F. Nosowicz. — Białystok, 1996. — S. 87–109.
11. Акартель, М. Лексико-семантические словообразовательные разряды существительных с суффиксами иноязычного происхождения в русском и польском языках / М. Акартель. — Katowice, 2004.
12. Акартель, М. Продуктивность агентивных суффиксов иностранного происхождения в русском и польском литературных языках (на материале слов 70-х гг.) / М. Акартель // Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. — Katowice, 2001. — S. 78–88.
13. Вярхоў, П. В. Запазычаныя назоўнікавыя суфіксы ў беларускай мове / П. В. Вярхоў // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. — 1973. — Вып. 6. — С. 118–127.
14. Костомаров, В. Г. Существительные на -*ист* в русском языке / В. Г. Костомаров // Проблемы изучения языка. — М., 1957.
15. Сопоставительное описание русского и белорусского языков. Словообразование / ред. А. А. Лукашанец, О. М. Николаева. — Минск, 2014.

Ядвіга Казлоўская-Дода *(Люблін, Польшча)*

РОДАВЫЯ ФОРМЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ НА МАТЭРЫЯЛАХ ГАЗЕТЫ «ЗВЯЗДА». *Уступныя разважанні*

Граматычны род у сучасных беларускіх мовазнаўчых даследаваннях

Граматычная катэгорыя роду з'яўляецца катэгорыяй складанай і шматаспектнай. У беларускім мовазнаўстве разглядаецца яна даволі агульна. Галоўная ўвага ў дапаможніках і падручніках беларускай мовы засяроджваецца на прыналежнасці назоўнікаў да аднаго з трох родаў (мужчынскага, жаночага і ніякага); выключэнне складаюць pluralia tantum і словы т. зв. агульнага (супольнага) роду. Гэтая прыналежнасць вызначаецца марфалагічнымі паказчыкамі (заканчэнне асновы і склонавыя канчаткі), сінтаксічнымі сувязямі (формы дапасаваных прыметнікаў, дзеепрыметнікаў, лічэбнікаў і займеннікаў, форма прошлага часу дзеяслова) і лексічным значэннем. Такі падыход распаўсюджаны ў акадэмічнай практыцы, навучанні студэнтаў на аддзяленнях беларускай мовы і літаратуры філалагічных факультэтаў ВНУ [гл.: 1, с. 30–38]. Працы, якія больш падрабязна апісвалі граматычныя катэгорыі назоўніка, напісаны даволі даўно [5; 14].

Праблемай граматычнага роду, у першую чаргу яго «граматычнасцю», між іншым, у суседняй польскай мове займалася цэлая плеяда даследчыкаў, напр.: Вітальд Маньчак [34], Зыгмунт Салёні [36], Раман Ляскоўскі [33], Мар'ян Куцала [29, 30], Ядвіга Зенюкова [40], Зоф'я Заран [39]. На семантыку граматычнага роду паланісты таксама неаднойчы звярталі ўвагу.

Пол і граматычны род

Пытанне суадносін біялагічнага полу і мовы апошнім часам актыўна дыскутуецца ў сувязі з працамі прадстаўнікоў т. зв. феміністычнай лінгвістыкі. У даследаваннях гэтага кірунку асіметрыя ў назвах жанчын і мужчын звычайна інтэрпрэтуецца як дыскрымінацыя першых. Адпаведна і аб катэгорыі роду, цесна звязанай з біялагічным полам, склаліся ўяўленні як аб праяўленні пэўных абмежаванняў паводле прыкметы полу ў мове, т. зв. «моўным сексізме».

У працах такога тыпу выказваюцца шкадаванні з прычыны адсутнасці тых ці іншых жаночых назваў, звяртаецца ўвага на розніцу «наркамаўкі» (якая на працягу XX ст. знаходзілася пад уплывам рускай мовы, дзе фемінізацыя пасадаў — гэта спецыфіка гутарковай мовы) і «тарашкевіцы» (фемінізацыя

назваў — літаратурная норма), падкрэсліваецца, што шмат жаночых формаў функцыянуе ў дыялектах, і г. д.

Старабеларуская мова дачакалася манаграфіі на тэму назваў асоб жаночага полу [15]. Шматлікія думкі на тэму жаночых асабовых намінацый у сучаснай беларускай мове таксама прагучалі з вуснаў і выйшлі з-пад пяра як мовазнаўцаў (між іншым, лінгвісткі і перакладчыцы Ірыны Герасімовіч), так і не мовазнаўцаў (між іншым, палітолага, этнолага і культуролага Уладзіслава Гарбацкага (ён жа — Уладзіслаў Іваноў), паэткі і эсэісткі Вольгі Гапеевай).

Пералічанае было штуршком, каб прааналізаваць суадносіны натуральнага біялагічнага і граматычнага роду ў сучаснай беларускай мове (у яе афіцыйным варыянце, т. зв. «наркамаўцы»). У дадзеным тэксце хацелася б прасачыць, якімі лінгвістычнымі сродкамі перадаецца інфармацыя пра біялагічны пол у сучаснай беларушчыне, якія моўныя элементы з'яўляюцца жаночымі, а якія — мужчынскімі. Зыходным пунктам аналізу з'яўляецца семантыка (паняцце полу), а аналізавацца будуць формы на розных моўных узроўнях, істотных для дадзенага паняцця (флектыўным, словаўтваральным, сінтаксічным, лексічным, а таксама на ўзроўні кантэкстаў і кансітуацый). Добра было б паказаць усе экспаненты полу, а да гэтага найбольш адпаведная граматычная катэгорыя роду. Такі метадалагічны падыход дазваляе апісаць з'яву інтэгральна, прасачыць, як розныя лексічныя родавыя формы функцыянуюць на граматычным узроўні. Анамасіялогія, інакш — даследаванне ад пазамоўных, экстралінгвістычных фактаў (у дадзеным выпадку гэта розніца полу) да моўных элементаў, якімі гэтая розніца перадаецца, дазваляе звярнуць увагу на чалавека як утваральніка моўных канцэптаў, які апісвае рэальнасць вакол сябе, утварае і называе паняцці. Падыход і метадалогія не новыя, тэарэтычныя асновы такога спосабу сфармулявала Анна Вежбіцка ў манаграфіі «The Semantics of Grammar» (1988) [37], дзе выказала радыкальна семантычны падыход да пытанняў марфалогіі і сінтаксісу. На думку мовазнаўцы, значэнне маюць не толькі лексічныя адзінкі той ці іншай мовы, але яно перадаецца таксама граматычнымі моўнымі сродкамі, марфалагічнымі і сінтаксічнымі. Сцвярджэнне, што ўсе моўныя формы адрозніваюцца семантыкай, з'яўляецца адным з асноўных прынцыпаў і кагнітыўнай граматыкі [31]. Ежы Бартмінскі, прадстаўнік люблінскай этналінгвістычнай школы, лічыць, што ў выніку такія аўтанамічныя моўныя даследаванні дазваляюць апісаць аб'ект з вялікай дакладнасцю (паводле: [35, с. 7, спасылка 1]).

Праблемамі суадносін натуральнага і граматычнага роду ў сучаснай польскай мове займалася прадстаўніца той жа люблінскай школы Марта Навосад-Бакалярчык цягам некалькіх гадоў — 2002–2009 гг. [35]. Даследчыца, традыцыйна для сваёй школы, выкарыстала тры тыпы крыніц матэрыялу: 1) слоўнікі сучаснай польскай мовы, граматыкі, моўныя дапаможнікі; 2) тэксты з агульнапольскай прэсы, якая выходзіць вялікім накладам; 3) моўны матэрыял, атрыманы шляхам анкетавання. Навуковец звярнула ўвагу таксама

і на акалічнасці камунікацыі: хто гаворыць, да каго звяртаецца, якім чынам перадае свае думкі і г. д. Вынікі даследавання этналінгвісткі і яе метадалагічны падыход былі для нас узорам аналізу сабранага матэрыялу.

Мэты і задачы

Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз афармлення на ўсіх моўных узроўнях родавых формаў, дакладней назваў жанчын і мужчын, зафіксаваных толькі ў адной газеце «Звязда» за чатыры першыя месяцы 2014 года.

Выбар газеты выпадковы. Звычайна ў такіх даследаваннях выбіраюцца розныя па ідэалагічных напрамках, розныя па тэматыцы выданні, адрасаваныя да розных чытачоў, таму пажадана было б выкарыстаць матэрыялы іншай беларускамоўнай перыёдыкі, напр. «Наша Ніва», «Народная Воля», «Роднае слова», «Наша Слова», «Arche» і г. д. Мяркую, аднак, што нават выбранае выданне павінна паказаць пэўныя тэндэнцыі, тым больш, што я не абмяжоўваюся якім-небудзь канкрэтным публіцыстычным жанрам, толькі бяру розныя. Газета штодзённая, прадзяржаўная, асвятляе ў пэўным ракурсе пытанні і праблемы грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага жыцця Беларусі, дзейнасць праваахоўных органаў, парламента і ўрада краіны, прафсаюзаў, партый і арганізацый, міжнароднае, фізкультурна-спартыўнае жыццё. Адрасавана да кожнага, хто зацікаўлены тэматыкай. Выкарыстана віртуальная інтэрнет-версія газеты, таму могуць быць разыходжанні ў параўнанні з папяровым друкам.

Выбар дадзеных менавіта з публіцыстычных крыніц на ўступным этапе працы тлумачыцца тым, што публіцыстычна-журналісцкі стыль разглядаецца, прынамсі ў польскім лінгвістычным дыскурсе, як мяшанка розных моўных стыляў [35, с. 154], для яго характэрна «ўключэнне элементаў іншых стыляў» [2, с. 29]. Пра тое, што «публіцыстыка — гэта тая функцыянальная сфера мовы, якая непасрэдна і чула рэагуе на ўсе змены ў развіцці грамадства», пісалі таксама і іншыя беларускія мовазнаўцы — «публіцыстычны стыль адлюстроўвае гэтыя змены ў першую чаргу, выпрацоўваючы адпаведныя сродкі (найперш лексічныя) і прыёмы моўнага выражэння (асабліва сінтаксічныя), што садзейнічаюць развіццю літаратурнай мовы» [9, с. 257].

Адсутнасць інфармацыі пра біялагічны пол. Агульныя (супольныя) назвы для мужчын і жанчын

У некаторых асабовых назоўніках (або іх адпаведніках) інфармацыя пра біялагічны пол адсутнічае. Сярод іх:

1. Кантэксты з назоўнікамі ў форме мн. л., якія могуць адносіцца як да мужчын, так і да жанчын паасобку, а таксама — да мяшанай групы людзей, сярод якіх знаходзяцца мужчыны і хоць адна жанчына (жанчыны і хоць адзін мужчына):

а) інфармацыя пра пол адсутнічае:

[1] *Мінчукі не проста параўноўвалі кошты розных відаў вядомага ўсім беларусам бабруйскага зефіру, але і з веданнем справы абмяркоўвалі смак разнастайных гатункаў* (03.03.)

[2] *Вяскоўцы ж лічаць, што дэпутат — гэта цар і Бог, які ледзь не асабіста размяркоўвае мясцовы бюджэт (...)* (05.03.)

[3] *Я пацікавілася, ці ёсць яе паштоўкі ў сувенірных крамах Брэсцкай крэпасці. І Тамара Уладзіміраўна падзякавала за ідэю: там жа штодня шмат турыстаў* (06.03.)

[4] *Для спартсменаў яна (алімпіяда) стала выпрабаваннем, для Беларусі — часам трыумфу, а для гледачоў незабыўным спартыўным святам* (13.03.)

[5] *Жаночая тэлефонная размова, такім чынам (звярніце ўвагу, спадары навукоўцы), — гэта сродак рабіць патрэбнае праз прыемнае, гэткая, так бы мовіць, хітрасць супраць сябе самой сабе ж на карысць* (14.03.)

[6] *Пра суседзяў гаворыць з павагай і заклапочанасцю, быццам пра сваякоў* (19.03.)

[7] *На дыстанцыі за прабегам назіралі каля мільёна гледачоў, ніякіх сур'ёзных інцыдэнтаў не адбылося* (22.04.)

[8] *Учора ў Мінску былі названы пераможцы і лаўрэаты X Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі «Залатая Ліцера».* (23.04.)

[9] *(...) розніцу ў пяцьсот сорак шэсць (ці колькі там?) слоў тыя навукоўцы палічылі настолькі статыстычна не істотнай, што адразу ж на яе, малайчынкі, забыліся* (14.03.);

б) прысутнічае дадатковая інфармацыя пра біялагічны пол названых асоб, пра мяшаны характар групы:

[10] *Радуюць сям'я, маленькая ўнучка, калегі, большасць з якіх — мужчыны* (04.03.)

[11] *У гаспадарцы працуе дзіцяча-юнацкая коннаспартыўная школа, у якой займаюцца не толькі мясцовыя хлопцы і дзяўчаты, але і прыезджыя з Ганцавіч і іншых населеных пунктаў раёна. Коннікі з «Агарэвіч» удзельнічаюць ва ўсіх значных коннаспартыўных спаборніцтвах, якія праходзяць у Беларусі* (05.03.)

[12] *Аднак сярод беларускіх міністраў — толькі адна дама* (07.03.)

[13] *І сёння мы маем права ганарыцца, што наша школа з'яўляецца сапраўднай кузняй выдатных цяжкаатлетаў, асабліва сярод дзяўчат* (19.03.)

[14] *Па звестках Нацыянальнага статыстычнага камітэта, «удзельная вага» дзяўчат сярод студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў складае 57 %* (20.03.)

Назоўнікі супольнага (агульнага) роду ў форме мн. л., дзе персанальныя дадзеныя жанчыны і мужчыны інфармуюць пра розны пол асоб:

[15] *Удзел у размове прынялі старшыні Чэрыкаўскага і Шклоўскага раённых Саветаў Наталля* [16] *Гатоўчык і Міхаіл Паўловіч* (05.03.);

в) вызначэнне полу пры некаторых мужчынскіх назвах ў мн. л. можа быць неадназначным. Гэтыя назвы могуць называць толькі мужчын або мужчын і жанчын адначасова. Параўн.:

[17] *Якраз падчас разліку гэтую парачку і затрымалі апэратыўнікі, якія з самага пачатку сачылі за дылершай* (05.02.)

[18] *Прычым трапіць на блакітны экран захацелі не толькі выпускнікі факультэта журналістыкі, але і эканамісты, юрысты, выкладчыкі, вайскоўцы і нават гульцы ў покер* (17.04.)

[19] *Паліцэйскія вырашылі павялічыць колькасць загародак, якія акрэсліваюць маршрут бегуноў, задзейнічаць 3,5 тысячы праваахоўнікаў* (22.04.)

[20] *Перакуліўся грузавік з вайскоўцамі* (28.03.)

Як вынікае з вядомых стэрэатыпных уяўленняў пра грамадскія (прафесійныя) групы, некаторыя назвы суадносяцца з канкрэтным полам (параўн.: [35, с. 29]). Польская даследчыца прапануе пры дапамозе анкет праверыць, з якім полам яны карэлююць. Прадстаўніком прафесійных груп у прыведзеных вышэй прыкладах [17–20] з'яўляецца ў Беларусі звычайна мужчына. Воінам ці паліцэйскім у замежжы (у той жа Польшчы таксама) можа быць кожная асоба незалежна ад полу. У Беларусі гэтыя прафесійныя групы, можна сказаць, застаюцца выключна мужчынскімі[1]. Што датычыць анкетавання ў адносінах да беларускай мовы, то наўрад ці ягоныя вынікі можна лічыць надзейнымі па прычыне абмежаванага ўжывання беларушчыны ў гутарковым маўленні, хоць такога шляху пошуку таксама, між іншым, нельга выключыць.

Існуюць і іншыя грамадскія (прафесійныя, іншыя) групы, якія асацыіруюцца з канкрэтным полам:

мужчынскім —

[21] *Яго (кантэйнер) мясцовыя камунальшчыкі ўстанавілі на скрыжаванні дзвюх вуліц* (24.01.)

[22] *Так, летась супрацоўнікі МУС спынілі дзейнасць арганізаванай злачыннай групіроўкі (…)* (08.02.)

[23] *Тое, што ў камісіі павінны быць супрацоўнікі МНС, у палажэнні не агаворваецца (…) На жаль, у назіральных камісіях не прадугледжана прысутнасць газавікоў* (05.03);

жаночым —

[24] *Сямікласніцай перайшла ў мастацкую гімнастыку да Таццяны Уладзіміраўны Прадкінай і ў 10-м класе стала майстрам спорту — першым сярод «мастачак» на Гродзеншчыне (…) «мастачкам» ужо былі створаны даволі прыстойныя ўмовы для заняткаў* (28.01.)

---

[1] Хоць, як вынікае з інфармацыі Міхася Карпенкі, рэдактара бялыніцкай раённай газеты, сярод вайскоўцаў «больш чым 4 тысячы жанчын» [8, с. 3].

[25] *У шматлікіх тэлепраграмах паказалі ўжо не адзін дзясятак непрыдуманых гісторый, якія пачыналіся аднолькава — нейкая арганізацыя набірала для працы за кардонам гувернантак, танцоўшчыц або пакаёвак* (08.02.)

[26] *Вазьміце гваздзікі, яны па дзесяць тысяч. І звычайныя, і Шабо, — парэкамендавала кветачніца* (05.03.)

[27] *Медсястру і фельчара я ўзяць з сабой не магу, бо ў амбулаторыі спыніцца ўся праца* (13.03).

2. Прыклады з назоўнікамі (іх эквівалентамі) адз. л. мужчынскага роду, якія называюць людзей на падставе агульнай рысы, не звяртаючы ўвагу на палавыя адрозненні, т. зв. відавыя (родавыя) назвы, напр.

[28] *Трэба быць вялікім альтруістам, каб у вольны ад працы час займацца грамадскімі справамі. (...) Апошнія пасяджэнні камісій грамадскіх пунктаў па ахове правапарадку праходзілі ў нас з удзелам прадстаўніка пракуратуры* (05.03.)

[29] *У нас добрае кіраўніцтва, таму, мне здаецца, сёння ніхто не будзе ставіць чалавека перад такім выбарам. Хіба што самому захочацца змен. Артыст — мастак, якому патрэбна жывіцца з розных бакоў, тады ёсць рух наперад* (07.03.)

[30] *Асноўная задача тэлебачання — размаўляць з аўдыторыяй з пазіцыі звычайнага чалавека, а не нейкага бажаства* (07.03.)

[31] *Сусед — самы лепшы сваяк (...) каб, напрыклад, турыст з Германіі, які прыязджае ў музей сусветна вядомага мастака Марка Ротка ў Латвіі, змог праехаць яшчэ кіламетраў 200 да Віцебска* (10.03.)

[32] *(...) хутка ў нас прэм'ера спектакля «Хітрыкі Ханумы», і для мяне гэта чаканне цуду, бо невядома, што атрымаецца, як адрэагуе на яго глядач* (27.03.)

[33] *(...) уявіце, у вас ёсць родзіч, пра якога вы шмат ведаеце, але ніколі з ім не бачыліся* (27.03.)

[34] *Большасці давялося адмовіць, бо не можа кожны першы сустрэчны быць прафесіяналам, калі адсутнічае талент* (17.04.)

[35] *У такія моманты важна, каб побач быў псіхолаг, які б дапамог разабрацца з крызісным этапам* (23.04.)

У гэтых кантэкстах гаворка ідзе не пра канкрэтныя асобы. Большасць з прыведзеных у прыкладах мужчынскіх назваў у беларускай мове маюць жаночыя адпаведнікі: *альтруістка, прадстаўніца, артыстка, мастачка, турыстка, суседка, сваячка, глядачка, прафесіяналка*, іншыя: *чалавек, псіхолаг* — адзіна магчымыя назвы незалежна ад біялагічнага полу. Жаночыя адпаведнікі, аднак, маюць дадатковы семантычны кампанент 'асоба жаночага полу' і таму не могуць называць асоб незалежна ад полу, што ўласціва мужчынскім формам у адпаведных кантэкстах.

У адносінах да асоб абодвух полаў выкарыстоўваюцца таксама вобразныя (метафарычныя) назвы, граматычна мужчынскія:

[36] *Напрыклад, «Міс Беларусь–2008» Вольга Хіжынкова пасля перамогі пераехала ў Мінск, стала тварам некаторых вядомых айчынных вытворцаў* (11.02).

Функцыю відавай (родавай) назвы можа выконваць назоўнік агульнага (супольнага) роду ў адз. л. У дадзеным выпадку ёсць дадатковая інфармацыя пра мяшаны характар асоб, якіх называюць дадзенай назвай:

[37] *Сёння староста (а гэта часцей за ўсё пажылая жанчына) у адпаведнасці з пастановай міністра энергетыкі павінен валодаць спецыяльнымі ведамі, каб умець здымаць паказанні лічыльнікаў з комплекснай трансфарматарнай падстанцыі (КТП)* (05.03.)

Мужчынскія назвы пашырылі сваё значэнне на цэлы від (род) дзейнасці незалежна ад полу асобы, што як наступства нейтралізацыі родавай апазіцыі вядзе да спрашчэння моўнай сістэмы. Польскі мовазнаўца Зянон Клемянсевіч такое развіццё мовы называў «моўным прагрэсам» (паводле [35, с. 87], гл. таксама: спасылка 27). Сярод разважанняў польскай даследчыцы на ўвагу заслугоўвае і такое: «Моўныя з'явы, пра якія гаворка, іншым разам трактаваныя як праяўленне дыскрымінацыі жанчын, магчыма, на самай справе пацвярджаюць імкненне да раўнапраўя шляхам элімінацыі родавага адрознення (родавай спецыфікі) мужчынскіх назваў» [35, с. 87]. Мовазнаўца не выключае таксама ўплыву стэрэатыпных уяўленняў пра заняткі «тыпова мужчынскія» і «тыпова жаночыя» ў тым ці іншым грамадстве.

3. Субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі ў форме мн. л. таксама выкарыстоўваюцца як відавая (родавая) назва незалежна ад полу, параўн.:

[38] *У канцы месяца я стаяла з рабочымі ў чарзе па заробак, бо прымаць грошы ад бабулі мне не падабалася* (29.01.)

[39] *Калі з дзесяці пітушчых двое «вернуцца» — гэта ўжо перамога* (05.03.)

[40] *Аднак варта памятаць, што незаменных няма* (07.03.)

[41] *Што здзівіла да пачатку інтэрв'ю: спадарыня Лацэ-Атэ сама сустрэла карэспандэнта на першым паверсе консульства, без дапамогі падначаленых пачаставала кавай. (...) калі іду па вуліцы, мне здаецца, што мне ўсе сустрэчныя знаёмыя* (10.03.)

[42] *Нікому з хворых там у галаву не прыйдзе ўвечары, калі дзверы паліклінікі зачынены, пайсці дадому да свайго тэрапеўта* (13.03.)

[43] *Родныя плакалі, калі мы выходзілі на лонданскі дыван* (19.03.)

[44] *Ведаю дакладна, што праводзяцца «дні адкрытых дзвярэй», дзе ўсе ахвотныя могуць прыйсці на дарожку, а прафесіяналы пакажуць, як гуляць у кёрлінг* (27.03.)

Параўн. таксама субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі ў форме адз. л. у якасці відавай (родавай) назвы:

[45] *Як вам падаецца, стаць тэлевядучым можа кожны?* (07.03.)

4. Зборныя назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адз. л., характарызуюцца розным родам (мужчынскім, жаночым і ніякім), напр. *групоўка, кіраўніцтва, публіка, аўдыторыя, прэса* і г. д.:

[46] *(…) супрацоўнікі МУС спынілі дзейнасць арганізаванай злачыннай групоўкі (…)* (08.02.)

[47] *У нас добрае кіраўніцтва (…)* (07.03.)

[48] *У гэты час найбольшая ўдача для студэнта — адказны персанал бальніцы, які не адмахваецца ад будучых калег і дазваляе чамусьці навучыцца* (13.03.)

[49] *Але што можа зрабіць гэтае «штучнае асвятленне» для беларускага мастацтва — дык прыцягнуць публіку на выставу, якая доўжыцца да 29 сакавіка* (14.03.)

[50] *(…) у нас частка нашай тэатральнай глядацкай аўдыторыі залічвае падобныя спектаклі да ліку эксперыментальных* (14.03.)

[51] *Як абяцае кіраўніцтва тэлеканалаў, новыя твары ў эфіры з'явяцца ўжо гэтай восенню, у пачатку тэлевізійнага сезона 2014–2015* (23.04.)

[52] *Мы, спартсмены, заўсёды з задавальненнем гутарым з прэсай* (22.04.)

5. Фармальна жаночыя назвы, якія можна выкарыстаць у адносінах да абодвух полаў, напр. *зорка, асоба, мадэль* і г. д.:

[53] *А значыць, не столькі абіраць найпершага прыгажуна сярод мужчын мадэльнай знешнасці (а то і прафесійных мадэляў), колькі даць магчымасць удзельнікам прадэманстраваць найлепшыя мужчынскія якасці* (11.02.)

[54] *(…) час, калі артыстаў чакалі з букетамі кветак каля тэатра, даўно ў мінулым, Альбо такое яшчэ здараецца з «зоркамі» Галівуда ці артыстамі эстрады* (07.03.)

[55] *У асноўным супрацоўнікі консульства — службовыя асобы, якія прыязджаюць працаваць з Латвіі. (…) Першы ў постсавецкі час консул Латвіі спадар Крузэ быў у Віцебску, можна сказаць, «зоркай»: усё ж адзіны дыпламат* (10.03.)

[56] *Таксама сярод кандыдатаў — майстры спорту, акцёры і мадэлі. Сярэдні ўзрост удзельніка — 24 гады, і, натуральна, можна паспрачацца, ці ўсе яны «дараслі» да звання «першага хлопца ў краіне»* (17.04.)

[57] *Варта сказаць, што некаторыя з будучых тэлезорак здзіўлялі і звярталі на сябе ўвагу з першых хвілін з'яўлення* (17.04.)

[58] *Там практычна ніколі няма беларускіх журналістаў. Хацелася б бачыць родныя асобы* (22.04.)

Мужчынскі пол — спосабы кадавання ў беларускай мове

1. Часцей за ўсё тую ці іншую асобу ідэнтыфікуюць персанальныя дадзеныя. Уласныя асабовыя імёны ў іх афіцыйнай версіі разам з імем па бацьку і прозвішчам з'яўляюцца найважнейшым сродкам ідэнтыфікацыі чалавека, выдзяляюць яго з калектыву, людской супольнасці ў цэлым (параўн.: [12, с. 3]). Уласныя імёны, зафіксаваныя ў нацыянальным іменніку, разам з прозвішчам і імем па бацьку выступаюць «часткай сучаснай трохкампанентнай формулы афіцыйнага наймення асобы» і адназначна ідэнтыфікуюць асобу мужчынскага ці жаночага полу, напр.:

[59] *Кацярыне Якаўлеўне Курусавай, жыхарцы Гарадоцкага раёна, на днях споўнілася 100 гадоў! ... мне пра яе расказаў 58-гадовы сын Уладзімір Дзмітрыевіч Курусаў* (13.03.)

Мужчынскія персанальныя дадзеныя ў назвах са значэннем 'асоба-мужчына':

[60] *У першай намінацыі «Лепшы фотакарэспандэнт рэспубліканскіх, абласных друкаваных СМІ» званне лаўрэата атрымаў вядучы карэспандэнт нашай газеты Яўген Пясецкі. (...)Намеснікам начальніка райаддзела тады быў Анатоль Аляксеевіч Белашэўскі (...) Гэта начальнік аддзела тылавога забеспячэння ўпраўлення Лявонцій Пятровіч Рудакоўскі (...) намеснік начальніка аддзялення сродкаў і сістэм аховы Ленінскага аддзела аховы Андрэй Іванавіч Бандацкі і многія іншыя* (04.03.)

[61] *Старшыня Шклоўскага райсавета Міхаіл Паўловіч (...)* (05.03.)

[62] *У катэгорыі «Лепшыя матэрыялы эканамічнай тэматыкі» лаўрэатам стаў рэдактар аддзела эканомікі нашай газеты Уладзіслаў Кулецкі* (23.04.)

Як сцвярджае М. Навосад-Бакалярчык, уласныя назвы ў падобных кантэкстах апрача ідэнтыфікацыі асобы (дэнатацыі) у канкрэтнай моўна-культурнай супольнасці маюць таксама канатацыю 'асоба мужчынскага полу'. Агульная назва, напр. *рэдактар, начальнік* і г. д. у тых жа кантэкстах, выконвае функцыю характарыстыкі аб'екту (у дадзеным выпадку асобы мужчынскага полу), называе якую-н. ягоную рысу, каб на яе падставе асобы з дадзенай рысай можна было аб'яднаць у групу. Інакш, агульная назва з'яўляецца відавай (родавай) назвай. Сказанае пацвярджаюць і слоўнікавыя артыкулы такіх назоўнікаў. У іх дэфініцыях асноўным элементам з'яўляецца не лексема *мужчына*, толькі *чалавек*; *той, хто*; *асоба*; *спецыяліст* і г. д., напр. *рэдактар* — 'чалавек, які рэдагуе што-н., спецыяліст па рэдагаванню' (ТСБЛМ 1999: 573). Наступны факт, які даводзіць, што гэтыя назвы відавыя (родавыя), — тое, што можна іх выкарыстаць у адносінах да жанчыны (параўн.: [35, с. 32–33]):

[63] *(...) уладальнікам «Залатой Ліцеры» — галоўнай журналісцкай узнагароды — у персанальнай намінацыі «Лепшы аглядальнік» стала ўласны карэспандэнт «Звязды» па Брэсцкай вобласці Святлана Яскевіч.*

(...) Лаўрэатам у катэгорыі «Лепшыя матэрыялы па тэматыцы спорту і здаровага ладу жыцця», (...) стала рэдактар аддзела здаровага ладу жыцця Святлана Барысенка (23.04.)

Некаторыя назвы ўсё ж такі, як здаецца, уласцівыя толькі мужчыну, і спалучэнне іх з жаночымі ўласнымі назвамі было б ненатуральным. Да такіх назваў можна аднесці наступныя: *акцёр, артыст, афіцыянт, гімнаст, спартсмен, спявак* і г. д., напр.:

[64] *(...) паспяховая бізнес-лэдзі папрасіла афіцыянта прынесці капучына з дэсертам і распавяла, як яна вывела формулу свайго шчасця* (29.01.)

Прыведзеныя ніжэй прыклады ілюструюць іх жаночыя адпаведнікі (гэтых агульных назваў нельга замяніць мужчынскімі: сказ не меў бы сэнсу):

[65] *оперная спявачка Любоў Казарноўская* (12.02.)

[66] *(...) іспанская актрыса Ірэна Фас Фіта* (14.03.)

[67] *Якраз у гэты час зборную пакінула Наташа Лешчык, зусім яшчэ маладая гімнастка* (19.03.)

[68] *Яшчэ год таму беларуская гімнастка Марына Ганчарова збіралася «завязаць» з вялікім спортам* (19.03.)

[69] *(...) народная артыстка СССР Ада Рогаўцава* (25.03.)

[70] *Вольга — вядомая яшчэ з часоў дзіцячага «Еўрабачання–2003» спявачка, якая і сёння працягвае ззяць на эстрадным небасхіле* (23.04.)

Трэба пагадзіцца з М. Навосад-Бакалярчык, што высвятленне, якія назвы належаць да гэтай групы, патрабуе дадатковага эксперыментальнага даследавання, з выкарыстаннем значна большага ліку прыкладаў [35, с. 33].

2. Назоўнікі ці іх эквіваленты, якія абазначаюць сваяцкія адносіны, узрост, грамадзянскі стан і маюць суадносныя жаночыя пары (часцей за ўсё з суплетыўнымі асновамі), напр. *хлопчык, юнак, мужчына, жаніх, муж, жанаты, сын* і г. д.:

[71] *На ганак выйшаў незнаёмы малады мужчына. (...) Мужык пастаяў з хвіліну, развярнуўся і пайшоў у хату* (24.01.)

[72] *Тым больш жанаты з беларускай (...)* (10.03.)

[73] *Ды маму хоць у самалёт пасадзі, вытрымае, — смяецца сын юбіляркі.* (13.03.)

[74] *Гляджу, дзяцюк пад два метры ростам у рэчцы сядзіць. (...) Паклікала мужа, дацягнулі хлопца да яго хаты (...)* (19.03.)

[75] *Ва ўстановах сярэдняй спецыяльнай адукацыі захоўваецца гендарны парытэт: 50 працэнтаў юнакоў і 50 працэнтаў дзяўчат* (20.03.)

[76] *Каманда там складаецца з двух чалавек (дзяўчына і хлопец)* (28.03.)

[77] *(...) дзяўчына падарыла яе пляменніку пана Галашэўскага, які тут жыў да рэвалюцыі...* (19.03.)

3. Граматычна мужчынскія назвы ў адз. л. маюць значэнне ‘асоба мужчынскага полу’ ў канкрэтным кантэксце ці кансітуацыі.

А. Прыклады ў форме адзіночнага ліку. У прыкладах, якія прыводзяцца ніжэй, мужчынская назва не з'яўляецца відавай (родавай) назвай. Тое, што назва суадносіцца менавіта з мужчынам, вынікае з ведання гістарычна-культурных умоў, стэрэатыпаў, непасрэднага моўнага кантэксту.

У непасрэдным моўным кантэксце істотнымі з'яўляюцца:

персанальныя дадзеныя асобы:

[78] *Заснавальнікам секцыі і цяперашнім яе трэнерам з'яўляецца майстар спорту Мікалай Варановіч* (19.03.)

флектыўныя формы падпарадкаваных (дапасаваных) лексем:

[79] *(…) бацька-выхавальнік дзіцячага дома сямейнага тыпу (…)* (08.02.)

[80] *Карэспандэнту «Звязды» пашанцавала першым узяць інтэрв'ю* (10.03.)

[81] *Карэспандэнт «Звязды» пабываў у адзіным у Гарадоцкім раёне дзіцячым доме сямейнага тыпу* (29.03.)

устойлівыя спалучэнні, якія адносяцца толькі да асоб мужчынскага полу:

[82] *Малады чалавек налівае кілішкі, падыходзяць людзі, частуюцца* (14.03.)

[83] *Таму Аня давярае гэтую місію толькі трэнеру і … свайму маладому чалавеку — таксама члену зборнай па скачках на батуце* (23.04.)

[84] *(…) ці ўсе яны дараслі да звання «першага хлопца ў краіне»* (17.04.)

экстралінгвістычныя фактары: стэрэатыпы пра асобныя прафесійныя (сацыяльныя) групы, мясцовы гістарычна-культурны кантэкст:

[85] *Гэта дарага, але кожны дзень міліцыянеру вадзіць абавязанага на працу не танней* (05.03.)

[86] *Вось дарэвалюцыйныя дакументы дзядзькі нашай суседкі Кіпцікавай — Андрэя Сафронавіча. Ён быў ваенным урачом — маёрам медыцынскай службы* (19.03.)

Звычайна *ваенным урачом, міліцыянерам* з'яўляецца асоба мужчынскага полу (на падставе ведання гістарычнай, палітычнай, культурнай рэчаіснасці, а таксама стэрэатыпаў, напр. *ксёндз, поп, участковы, міліцыянт, пажарнік, салдат, аўтамабіліст, кіроўца/вадзіцель* і г. д.). Са зменамі ў грамадстве гэтыя фактары таксама могуць мяняцца — напр., шмат жанчын зараз з'яўляюцца кіроўцамі, але стэрэатыпнае ўяўленне звычайна вельмі моцнае і прыводзіць да ўтварэння ўстойлівых словазлучэнняў тыпу *баба за рулём* 'кепскі кіроўца' з негатыўнай канатацыяй.

Б. Прыклады ў форме множнага ліку.

У ніжэй прыведзеных прыкладах мужчынскія назвы не адносяцца адначасова да мужчын і жанчын, паколькі ў гэтых кантэкстах прысутнічаюць:

персанальныя дадзеныя мужчын:

[87] *На Гомельшчыне нарадзілася шмат добрых гумарыстаў: Міхась Сліва, Васіль Ткачоў, Віктар Лоўгач, Васіль Маеўскі, Уладзімір Правасуд* (27.03.)

назвы, якія суадносяцца з асобамі мужчынскага полу; называюць мужчын паводле ўзросту, сваяцкіх сувязяў і г. д.:

[88] *Ён аднолькава важны як для жанчын, так і для мужчын* (07.03.)

дадатковая (эксплiцытная) інфармацыя пра тое, што супольнасць утвараюць мужчыны:

[89] *Прагаласаваць можна будзе і за хлопцаў: 15 прадстаўнікоў «моцнай паловы чалавецтва» пакажуць сябе — прычым як вонкавую прывабнасць, так і ўнутраны змест — у конкурсе «Містар Беларусь»* (17.04.)

супрацьпастаўленне асоб мужчынскага і жаночага полу:

[90] *Пасля правядзення кастынгу ўсе адабраныя шчаслiўцы і шчаслiўкі прыступяць да падрыхтоўкі* (11.02.)

[91] *То ў газеце трапіцца нешта, то па тэлевізару ўбачу, як маладыя жонкі багацеяў бялугамі равуць* (11.02.)

[92] *Моднікі і модніцы* (17.04.)

У прыкладзе [91] *жонкі* супрацьпастаўлены *багацеям* (мужам).

мужчынскія формы азначэнняў:

[93] *Што адметна, летась на ўлік трапілі 45 мужчын-прастытутак* (08.02)

стэрэатыпы або пазамоўныя фактары, звязаныя са звычкамі, культурнымі ці гістарычнымі ўмовамі, мясцовым менталітэтам:

[94] *Некаторыя аўтамабілісты напачатку лічылі недарэчным, што жанчына запраўляе машыну: «Вы няправільна зальяце, пераблытаеце!»* (02.04.)

Традыцыйна *аўтамабілісты, шафёры* — гэта мужчыны, тое ж вынікае і з кантэксту, гл. 3А.

4. Кантэксты з субстантываванымі прыметнікамі або дзеепрыметнікамі ў значэнні ‘асоба мужчынскага полу’:

[95] *Тым больш жанаты з беларускай і ў свой час працаваў электрыкам на прадпрыемстве «Віцязь»* (10.03.)

[96] *Жыў тут у нас адзін стары, ніякай радні ў яго не было… (…) Хаця ўчастковы колькі разоў папярэджваў: не лезь не ў свае справы* (19.03.)

[97] *(…) бізнес-лэдзі Юлія Кур’ян — жонка папулярнага тэлевядучага (…)* (17.04)

5. Назоўнікі агульнага (супольнага) роду з канчаткамі -*а* /-*я* тыпу экспрэсіўных *скнара, няўмека, задавака* і г. д., а таксама назваў тыпу *прамоўца, выступоўца, суддзя, стараста* і г. д. называюць мужчын і жанчын. Прыклады для асоб мужчынскага полу, у якіх ёсць дадатковыя экспаненты полу (імя і прозвішча, дапасаваныя словы, кантэкст):

[98] *Ён жа не п’яніца … Пакінула Іра свайго скнару* (11.02.)

[99] *Але жаночая доля такая: мужа раптам накіравалі старшынёй калгаса ў гомельскую глыбінку* (06.03.)

[100] *Гэта Яму, майму мужу, тэлефануе сябар — па-першае, сусед; па-другое, калега па рыбнай лоўлі; па-трэцяе, апанент у пытаннях тэорыі і*

практыкі эканамічнай эфектыўнасці выкарыстання фактараў спажывання і вытворчасці ў межах бюджэту сям'і; па-чацвёртае, да таго ж цёзка (14.03.)

[101] *Старшыня Цяхінскага сельскага Савета Аляксандр Цыбульскі лічыць Ганну Бучманаву «чалавекам на сваім месцы»* (19.03.)

Жаночы пол — спосабы кадавання ў беларускай мове

Якія ж назвы ў сучаснай беларускай мове могуць мець магчымасць выражэння і жаночай, і мужчынскай граматычнай формай, якія — толькі адной формай і якія гэтага прычыны? Прыклады з паралельнымі назвамі на матэрыяле «Звязды»: *аўтар — аўтарка; выкладчык — выкладчыца; гераіня — герой; дырэктар — дырэктарка; загадчык — загадчыца; карэспандэнт — карэспандэнтка; кіраўнік — кіраўніца; куратар — куратарка; майстар — майстрыха; мастак — мастачка; намеснік — намесніца; настаўнік — настаўніца; пакупнік — пакупніца; памочнік — памочніца; паштальён — паштарка* (іншая словаўтваральная мадэль); *прадстаўнік — прадстаўніца; прызёр — прызёрка; уладальнік — уладальніца*.

Назвы асоб жаночага полу афармляюцца ў сучаснай беларускай мове наступным чынам:

1. Гэта вытворныя ад мужчынскіх назваў, утвораныя пры дапамозе адпаведных суфіксаў (канчаткаў, якія маюць словаўтваральнае значэнне). Гэтыя назвы адназначна абазначаюць 'асобу (для мн. л. — асобы) жаночага полу'. Дарэчы будзе сказаць, што ў «Звяздзе» такіх назваў не так і мала. Утвараюцца яны ад мужчынскіх пры дапамозе існуючых суфіксаў па вядомых словаўтваральных мадэлях: *трактарыстка, біятланістка, тэнісістка, паштарка, наркагандлярка, кліентка, спявачка, рэвалюцыянерка, мастачка, карэспандэнтка, жыхарка, юбілярка, рэжысёрка, гімнастка, прызёрка, чэмпіёнка, спартсменка, батуцістка, балельшчыца, дурніца, пакупніца, гераіня, натхняльніца, дырэктарка, даследчыца, кіраўніца, майстрыха, лекарка (лялька-лекарка), імператрыца, вандроўніца, кветачніца, аматарка, загадчыца, вучаніца, выдатніца, удзельніца, пацыентка, брэстаўчанка, намесніца, настаўніца, выкладчыца, авантурыстка, актрыса, памочніца, прафесіяналка, прынцэса, прадстаўніца, аўтарка, куратарка, выхавальніца, уладальніца, мінчанка, стваральніца, школьніца, адзінаццацікласніца, беларуска, кенійка, суайчынніца, каралева, загадчыца, казачніца* (прыведзеныя падкрэсленыя назвы маюць мужчынскія варыянты ў адносінах да жанчын, іншыя назвы — толькі жаночую форму для абазначэння асоб жаночага полу).

У кантэкстах напр.:

[102] *Беларуская біятланістка закрыла 85 мішэняў* (21.01.)

[103] *Сербская тэнісістка Ана Іванавіч выбіла з барацьбы першую ракетку свету* (21.01.)

[104] *выпадкова знайшла вясковая паштарка, што прынесла бабцы пенсію* (24.01.)

[105] *«Дэбют» наркагандляркі не адбыўся ... сустрэча з кліенткай на вакзале была яе дэбютам* (05.02.)

[106] *віцебскага мастацкага музея... спявачка ... родная сястра Бэлы была рэвалюцыянеркай* (12.02.)

[107] *Генетыкай студэнтка захапілася з першых курсаў* (06.03.)

[108] *Так назвала мастачка сваю карціну* (10.03.)

[109] *пацікавілася карэспандэнтка* (05.03.)

[110] *Рэжысёрка Кацярына Аверкава* (14.03.)

[111] *беларуская гімнастка Марына Ганчарова збіралася «завязваць» з вялікім спортам... сярэбраная прызёрка лонданскай алімпіяды і чэмпіёнка свету па мастацкай гімнастыцы* (19.03.)

[112] *Я прыехала ў Кіеў балельшчыцай* (28.01.)

[113] *Чамусьці не пачуваеш сябе як пакупніца крамы* (01.03.)

[114] *намесніца дырэктара па выхаваўчай рабоце, настаўніца ... Валянціна Іванаўна Рабіноўская* (27.03.)

[115] *удзельніца, адна з юных майстрых* (27.03.)

[116] *кіраўніца рэдакцыі ... мастачка... выкладчыца ... авантурыстка ... актрыса ... прафесіяналка* (27.03.)

Варта было б прасачыць, што пра падобныя жаночыя дэрываты знойдзем у паасобных граматыках, дапаможніках і падручніках беларускай мовы, паколькі менавіта гэтыя назвы выклікаюць найбольшы рэзананс. Межы артыкула, аднак, не дазваляюць на такі прагляд. Трэба сказаць, што гэтае пытанне звычайна закранаецца рознымі аўтарамі, але даволі фрагментарна (прывяду толькі некаторыя выданні: [1, с. 28; 16, с. 210; 18, с. 165–166; 23, с. 204; 25, с. 175; 26, с. 57–59; 27, с. 50, 67] і г. д.). Інфармацыя знаходзіцца ў кантэксце граматычнай катэгорыі роду, словаўтварэння, сінтаксісу або стылістыкі мовы.

Асобна патрэбна было б звярнуць увагу на пытанне культуры мовы, асабліва гэта датычыць вытворных з суфіксам *-ша*, якія парушаюць літаратурную норму, тыпу *дылерша, трафікёрша* [19, с. 23–24] і іншых, хоць адносіны да нормы не з’яўляюцца мэтай аналізу:

[117] *аператыўнікі, якія з самага пачатку сачылі за дылершай* (05.02.)

[118] *у снежні мінулага года была затрымана трафікёрша з Іспаніі, якая завербавала і намагалася пераправіць туды дзяўчыну...* (08.02.)

Граматычна жаночая назва — гэта асноўны паказчык жаночага полу, да яе дапасуецца азначэнне, з ёй каардынуецца выказнік (у прошлым часе), побач выступаюць жаночыя імёны і прозвішчы.

Асаблівай групай асабовых назваў на *-а/-я* з’яўляюцца назоўнікі агульнага (супольнага) роду, пры назвах жанчын патрабуюць азначэнняў у форме жаночага роду і выказніка ў ж. р. (у прошлым часе), персанальных дадзеных:

[119] *Распавядае мая суразмоўца* (04.03.)

[120] *На справе Марыя аказалася ... прыемнай суразмоўцай* (04.03.)

[121] *Міхаіл Паўлавіч пагаджаецца са сваёй калегай* (05.03.)

[122] *Для маладых дзяўчат я стала не толькі старэйшай калегай, але і псіхолагам* (19.03.)

[123] *з суддзёй Вярхоўнага Суда Ксеніяй Кенік* (26.03.)

[124] *Батут для маленькай непаседы* (23.04.)

[125] *Спартсменка кажа, што прыемна пастулова набліжацца да ўзроўню сваёй старэйшай калегі — вопытнай Таццяны Пятрэні…* (23.04.)

Прычым асабовыя жаночыя назвы ў афіцыйнай беларускай мове ўжываюцца, як здаецца, без паніжэння асобы жаночага полу ў статусе, параўн. у польскай мове чым вышэйшы статус, прэстыж пасады, ступені ці звання, тым большая верагоднасць ужывання мужчынскай назвы або аналітычнай формы *пані + мужчынская назва* [35, с. 86].

Нават такія назоўнікі, як *дырэктар, дыпламат* і г. д., могуць мець жаночую форму:

[126] *З пяці гадоў працавала ў бабулі, якая ў той час была дырэктаркай бабруйскай базы «Бакалея»* (29.01.)

[127] *З унучкай мастака я пазнаёмілася, калі яшчэ не была дырэктаркай музея* (12.02.)

[128] *Дыпламатка — член міжурадавай камісіі (…) знаходзіцца тут як муж дыпламаткі* (10.03.)

[129] *Трохразовая алімпійская чэмпіёнка* (22.04.), але параўн.:

[130] *Лепшая спартсменка года, лепшы атлет сталіцы, Герой Беларусі* (22.04.)

Нягледзячы на тое, што асобныя асабовыя жаночыя назвы лічацца нарматыўнымі ў беларускай мове, як *мастачка, настаўніца, выкладчыца* і г. д., іх адпаведнікі ва ўстойлівых словазлучэннях утрымліваюць мужчынскую форму:

[131] *яна мастак-лялечнік, стварала і лісічку Яну з мядзведзікам Топам* (27.03.)

[132] *Людміла Сакалоўская працуе мастаком-афарміцелем на агракамбінаце «Прыдняпроўскі»* (18.04.)

[133] *Таццяна Яўгенаўна, як мудры настаўнік, ведае, калі можна пагладзіць па галоўцы, а калі трэба закруціць гайкі* (19.03.)

[134] *Пачынала настаўнікам працоўнага навучання і чарчэння ў сельскай школе* (13.03.)

[135] *старшы выкладчык кафедры псіхалогіі Акадэміі паслядыпломнай адукацыі, псіхолаг з 16-гадовым досведам кансультавання Алена ОСІПАВА* (06.03.)

Асобныя прафесійныя групы з’яўляюцца амаль выключна жаночымі:

[136] *Медсястру і фельчара я ўзяць з сабой не магу* (13.03.)

Адназначна называюць выключна асоб жаночага полу і асабовыя назвы ў форме мн. л., якія суадносяцца з жаночымі назвамі ў адз. л. Калі форма мн. л. утворана ад назоўніка мужчынскага роду, назва не выключае жанчын, але дапускае, што ў калектыве ёсць ці можа быць мужчына (або могуць быць

толькі жанчыны). Наступныя кантэксты ілюструюць неадназначны пол асоб, у прыкладах [137, 138] *майстрамі, прадстаўнікамі* могуць быць выключна жанчыны або жанчыны і мужчыны, затое ведаем напэўна, што не могуць імі быць выключна мужчыны:

[137] *Талент і фантазія маладзечанскіх майстроў заўсёды захапляюць, як і іх творы. Яны ўвабралі ў сябе прыгажосць роднай прыроды і цяпло чалавечых рук. Адзін з такіх майстроў, Вера Антонаўна Самаль, працуе ў Маладзечанскім цэнтры творчасці дзяцей і моладзі «Маладзік», кіруе гуртком «Беларускі сувенір»* (13.03.)

[138] *У склад журы, якое ўзначальвае народная артыстка СССР Ада Рогаўцава, уваходзяць прадстаўнікі Беларусі, Расіі, Германіі, Польшчы, Літвы, Індыі* (25.03.)

Жаночая ж форма адназначна інфармуе, што ў групе асоб няма ніводнага мужчыны:

[139] *Тэкстыльшчыцы Нью-Ёрка ... Дэманстрантак, вядома ж, разагналі* (01.03.)

[140] *у прадстаўніц багатых саслоўяў...* (04.03.)

[141] *Супрацоўніцы ў амбулаторыі ўсе досыць маладога ўзросту* (13.03.)

[142] *дзякуючы легендарным жанчынам-змагаркам звычайныя працаўніцы атрымалі свята* (14.03.)

[143] *раскрывае сакрэты беларускіх «групавічак»* (19.03.)

[144] *тры родапачынальніцы мастацкай гімнастыкі ... «мастачкам» ужо былі створаны...*

[145] *моднікі і модніцы* (17.04.)

[146] *мае паплечніцы і сяброўкі* (22.04)

[147] *Беларуска — найлепшая з еўрапеек ...* (22.04.)

2. Назоўнікі мужчынскага роду, якія адносяцца да асоб жаночага полу. Зафіксаваны наступныя мужчынскія назвы ў адносінах да жанчын як выключныя: *агент, аграном, альпініст, аматар, аптыміст, арганізатар, аскет, атлет, баксёр, бібліятэкар, вадзіцель, валанцёр, выдавец, дактарант, дацэнт, доктар, дызайнер, дэпутат, журналіст, інспектар, інструктар, кандыдат, кансультант, кантралёр, кінадраматург, консул, лейтэнант, лідар, маёр, медсудэксперт, менеджар, метадыст, міністр, музыкант, педагог, повар, прадавец, прадзюсар, прэзідэнт, прэс-сакратар, псіхолаг, раздатчык, рамантык, следчы, спецыяліст, сцэнарыст, таксіст, трэнер, тэрапеўт, урач, харэограф, чалавек, экскурсавод, эксперт, этнолаг, юрысконсульт, юрыст*, а таксама складаныя: *арт-дырэктар, мастак-афарміцель, мастак-лялечнік, медсудэксперт-псіхолаг, педагог-выхавальнік, прэс-сакратар, селекцыянер-генетык, трэнер-выкладчык, урач-рэабілітолаг, харэограф-пастаноўшчык, цырульнік-візажыст.*

«Перашкодаю да натуральнага ўключэння фемінізацыі мовы ў сферу публічную перш за ўсё ёсць руская мова, якая мае большую залежнасць

ад патрыярхальнай культуры», — піша У. Іваноў, што папярэджвае такімі словамі: «сучасная афіцыйная беларуская мова. Зрусіфікаваная цягам апошняга стагоддзя, яна звычайна мала чым адрозніваецца ад рускай мовы ў афіцыйным выкарыстанні роду назоўнікаў, што абазначаюць назвы прафесіяў і званняў» [7, с. 79–81]. Цяжка не пагадзіцца з аўтарам гэтых радкоў у сэнсе русіфікацыі, аднак чамусьці даследчык не дапускае магчымасці развіцця такой тэндэнцыі ўласным беларускім моўным шляхам. Параўнаем, як тыя ж працэсы адбываліся на грунце суседняй польскай мовы. Нягледзячы на тое, што ўтварэнне паралельных мужчынскіх і жаночых назваў у польскай мове было шматвяковай традыцыяй, яна не вытрымала экспансіі тэндэнцыі да выкарыстання граматычна мужчынскіх формаў у адносінах да абодвух полаў. Нейтралізацыя родавай апазіцыі пачалася ўжо на пачатку XX ст. Не заўсёды мужчынскія назвы ў адносінах да жанчын сустракаліся з прызнаннем мовазнаўцаў. Аднак тэндэнцыя называць жанчын мужчынскімі формамі была настолькі моцнай у грамадстве, што нават агульнапрынятыя польскія назвы тыпу *dyrektorka, kierowniczka, profesorka* былі ў камунікацыі масава замененыя на *pani dyrektor, pani kierownik, pani profesor* [35, с. 86].

На тое, што мужчынскія назвы абазначаюць усё ж такі жанчын, указваюць:

уласныя назвы (імёны, імёны па бацьку, жаночая форма прозвішча):

[148] *Прэзідэнт Літвы Даля Грыбаўскайтэ абвясціла*… (05.02.)

[149] *сельскі доктар Аксана … малады ўрач агульнай практыкі Аксана Мурза* (13.03.)

[150] *патлумачыла генеральны дырэктар РУП Белпошта Ірына Ігнатаўна Саксонава* (24.03.)

[151] *адзначыла дырэктар выдавецкага цэнтра «Марка» Ірына Валер’еўна Шыпілава* (24.03.)

[152] *Паводле слоў псіхолага … 23-й гарадской дзіцячай паліклінікі г. Мінска Кацярыны Блізнюк* (26.03.)

[153] *урач-рэабілітолаг 3-й цэнтральнай раённай клінічнай паліклінікі г. Мінска Надзея Лаўрэньцьева* (26.03.)

[154] *(…) узнагароды, якія мае маёр Буйніцкая* (04.03.)

Прозвішчы на *-а/-я* толькі ў форме Д., Т. і М. склонаў могуць указваць на розніцу полаў (хоць з іх словазмяненнем у беларускай мове існуе шмат праблем [параўн.: 19, с. 57–63]). Не скланяюцца жаночыя прозвішчы на зычны (скланенне адрознівае мужчынскія прозвішчы ад жаночых), а таксама мужчынскія і жаночыя прозвішчы на *-о* і прозвішчы на *-ых/-іх*. Прозвішчы іншамоўнага паходжання звычайна патрабуюць побач дадатковай інфармацыі (гл. таксама прыклад [165]):

[155] *беларуская спартсменка ўпэўнена абыграла амерыканку Слоан Стывенс* (21.01.)

адназначныя назвы асоб жаночага полу тыпу *спадарыня, дама, пані, міс, місіс* і г. д.:

[156] *паспяховая бізнес-лэдзі* (29.01.)

[157] *арганізатары чакаюць усіх ахвотных паказаць сябе і прадэманстраваць разнастайныя таленты ў барацьбе за тытулы «Міс Беларусь», «Містар Беларусь» і «Місіс Беларусь»* (11.02.)

[158] *Вікторыя дэманструе «даму» ў шыкоўным касцюме … Ну а дамы ў стылі XIX стагоддзя … маюць нават сумачкі* (04.03.)

[159] *Рыхтуючыся да сустрэчы з … Марыяй Старавойтавай, я ўяўляла сабе магутную даму з суровым характарам* (04.03.)

[160] *Аднак сярод беларускіх міністраў — толькі адна дама* (07.03.)

[161] *Спадарыня Лацэ-Атэ сама сустрэла карэспандэнта на першым паверсе консульства … Спадарыня Лацэ-Атэ, няўжо ў вас няма памочніка, сакратара?* (10.03.)

[162] *Усім вядомы яе вобраз «жалезнай лэдзі»* (19.03.)

[163] *Некаторыя лічаць, што такі занятак ператварае лэдзі ў «пацанку», але гэта не так* (02.04.)

У беларускай мове тэарэтычна ёсць магчымасць выкарыстоўваць аналітычную канструкцыю тыпу *спадарыня прафесар, спадарыня дырэктар, спадарыня консул* і г. д., але і так яна ўжываецца вельмі абмежавана, найбольш распаўсюджанай формай непасрэднага звароту да іншай асобы або выказвання пра яе якой-н. думкі з'яўляецца імя, імя па бацьку, прозвішча. Менавіта магчымасць ужывання аналітычнай формы звароту лічыцца вырашальным крытэрыем выкарыстання не жаночай, а мужчынскай граматычнай формы ў польскай мове ў адносінах да жанчын.

Жаночыя формы азначэння, выказніка (у прошлым часе):

[164] *Не магу пахваліцца нейкім талентам, каб у момант прачнуцца знакамітай* (07.03.)

[165] *Сустракаючыся ўчора са старшынёй Нацыянальнага сходу Лаоскай Народна-Дэмакратычнай Рэспублікі Пані Ятхоту … У сваю чаргу Пані Ятхоту*[1] *пагадзілася …* (23.04.)

Азначэнне, выражанае назоўнікам, дапасаванае ў склоне, ліку і часам родзе, у беларускім мовазнаўстве называецца прыдаткам. Здараецца, прыдаткі дублююць значэнне 'асоба жаночага полу', супадаюць з паяснёным словам і ў родзе, іншыя — гэта назоўнікі мужчынскага або агульнага (супольнага) роду:

[166] *здараецца такое, што мужчыны шукаюць управы на жонак-п'яніц, якія забываюцца пра дзяцей* (11.02)

[167] *калі жанчыны-п'яніцы нараджаюць дзяцей у стане алкагольнага ап'янення* (05.03.)

[168] *дзякуючы легендарным жанчынам-змагаркам звычайныя працаўніцы атрымалі свята* (14.03.)

[169] *Вучонае званне прафесара маюць 227 выкладчыкаў-жанчын* (20.03.)

[1] Дзе Пані — гэта імя, а не форма ветлівага звароту да асобы жаночага полу.

[170] *дзяўчаты-майстрыхі* (27.03.)

[171] *Адзіная на той момант жанчына-вадзіцель таксі скончыла Берлінскую школу вадзіцеляў* (02.04.)

3. Невытворныя жаночыя назвы, якія адназначна называюць асобу жаночага полу (featured рознага ўзросту, ступені роднасці, сваяцтва), тыпу *дзяўчынка, дзяўчына, жанчына, жонка* і г. д.

[172] *розныя дробязі для жонак, матуль, каляжанак* … (01.03.)

[173] *Прычым нявеста гэта славянская* (04.03.)

[174] *А яшчэ Яніна Міхайлаўна — бабуля цудоўнай трохгадовай дзяўчынкі Лізаветы* (04.03.)

[175] *А ў тэатр прыйшлі маладыя дзяўчаты — няхай іграюць!* (07.03.)

[176] *Не важна, хто яна — маці, нявеста, жонка, дачка* ... (07.03.)

[177] *Гэта цемнаскурая дзяўчына* ... (07.03.)

[178] *Бабуля працуе на агародзе* (13.03.)

[179] *Цётка Ганна, дапамажы! … цётачка, ратуй!* (14.03.)

4. Субстантываваныя прыметнікі і дзеепрыметнікі ў функцыі назоўнікаў, што адназначна называюць асобу жаночага полу:

[180] *вядучая Кацярына Забаўская* (18.04.)

[181] *Ларыса Грыбалёва (тэлевядучая) … Вольга Барабаншчыкава (радыёвядучая)* (23.04.)

[182] *Пакінь, дарагая, посуд*… (01.03.)

[183] *Быў у вучонай … і асабісты матыў* (01.02.)

[184] *Паводле слоў затрыманай, сустрэча з кліенткай на вакзале была яе «дэбютам»* (05.02.)

Здараецца, што асобныя прафесійныя назвы выступаюць выключна ў мужчынскай граматычнай форме:

[185] *Следчы па асабліва цяжкіх справах СК па Магілёўскай вобласці Алена Краўчанка займалася гэтай справай не адзін месяц* (29.03.)

[186] *Адказы на гэтыя пытанні шукаем разам са старшым следчым упраўлення працэсуальнага кантролю ўпраўлення Следчага камітэта па Мінскай вобласці Аленай Банцар* (23.01.)

5. Метафарычныя назвы, устойлівыя словазлучэнні, якія адносяцца толькі да жанчын:

[187] *дзесяціручка… берагіня… прыгажуня* (04.03.) у адносінах да лялькі, якая ёсць «праекцыяй» жанчыны.

[188] *Тым больш, што з кожным годам дзяўчына становіцца ўсё больш прыкметнай фігурай у айчынным спорце* (23.04.)

[189] *Перавышае колькасць прадстаўніц слабага полу … У гэтым звяне працуюць каля 8 тысяч прадстаўніц прыгожага полу* (20.03.)

[190] *Сама спартсменка на сустрэчу крыху затрымлівалася, як і належыць сапраўднай «зорцы»* (22.04.)

[191] *Лялька, а ў баскетболе разбіраецца!* (02.04.)

[192] *першая жонка Шагала была музай* (12.02.)

Вывады

На падставе аналізу матэрыялу выдзелена пяць асноўных экспанентаў полу:

1. Марфалагічныя (флектыўныя і словаўтваральныя марфемы) экспаненты. Належаць да іх марфемы асабовых назоўнікаў (субстантываваных прыметнікаў і дзеепрыметнікаў), а таксама азначэнняў (прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў) і дзеясловаў. Гэта група вельмі разнародная.

Флектыўныя экспаненты. Недастатковым будзе сказаць, што мужчынскія канчаткі адносяцца да асоб мужчынскага полу, а жаночыя — да асоб жаночага полу. Існуе цэлы шэраг выключэнняў, сярод якіх знаходзяцца назвы асоб мужчынскага полу тыпу *бацька, дзядуля, выступоўца, прамоўца*, назвы граматычна мужчынскія тыпу *чалавек*, граматычна жаночыя назвы тыпу *асоба, постаць, мадэль*, метафарычныя, напр. *твар*, *фігура*, *зорка*, якія адносяцца і да жанчын, і да мужчын.

Адназначнымі флектыўнымі элементамі полу з'яўляюцца:

а) прозвішчы, якія скланяюцца як прыметнікі на *-скі (-ска), -ёў/-оў/-аў/-яў (-ава),* напр. *Сакалоўскі (-ая), Жураўлёў (-ёва), Машэраў (-ава), Кароткі (-ая)*;

б) скланенне мужчынскіх прозвішчаў на зычны супраць нескланяльных жаночых, напр., *з выкладчыкам Дарашэвічам*, але: *з выкладчыцай Дарашэвіч*;

в) субстантываваныя прыметнікі, дзеепрыметнікі, напр. *важаты (-ая), участковы, падазроны (-ая), замужняя, жанаты* і г. д.;

г) флектыўныя формы асабовых (*ён, яна*), прыналежных (*мой* (*-ая*)*, твой* (*-ая*)*, свой* (*-ая*)) і азначальных (пытальных) займеннікаў (*якія (-ая)*));

д) скланенне мужчынскіх назваў, якія могуць адносіцца да асоб абодвух полаў, супраць нескланяльных жаночых, напр. *сустрэць спадара дырэктара Мальдзіса*, але: *сустрэць спадарыню дырэктар Мальдзіс*;

е) не з'яўляюцца дастатковымі і адназначнымі экспанентамі канчаткі назоўнікаў множнага ліку, калі форма множнага ліку суадносіцца з мужчынскай назвай у адзіночным ліку, напр. *настаўнікі — настаўнік* (а не *настаўніцы — настаўніца*). Такія назвы могуць абазначаць або выключна асоб мужчынскага полу, або асоб незалежна ад полу, або пол увогуле не з'яўляецца істотным для кантэксту, параўн.: *Спартсмены і спартсменкі беларускай зборнай прывезлі з алімпіяды медалі*; *Беларусы прывезлі з алімпіяды медалі*.

Словаўтваральныя элементы. Жаночыя суфіксы, якія да асноўнага значэння лексемы дадаюць дадатковае значэнне 'асоба жаночага полу', напр. *аўтар**к**а, артыст**к**а, удзельн**іц**а, стваральн**іц**а, майстр**ых**а*. Мужчынскія суфіксы, якія дадаюць дадатковае значэнне 'асоба мужчынскага полу', нешматлікія або гэта нульсуфіксацыя, напр.: *удава — удавец, даярка — даяр, прыгажуня — прыгажун*.

2. Лексічны моўны ўзровень. Яны заўсёды маюць адназначнае аднясенне да асоб канкрэтнага полу ці да мяшанай аўдыторыі (і жанчыны, і мужчыны).

Парныя лексемы, тыпу *жанчына — мужчына, кабета — мужык, сын — дачка, нявеста — жаніх*. Трохі інакш сітуацыя выглядае са зборнымі назоўнікамі ці субстантываванымі прыметнікамі, дзеепрыметнікамі ў форме мн. л.: *моладзь, кіраўніцтва, публіка, зборная Беларусі, усе ахвотныя* — да канца не ведаем (хіба што з кантэксту ці кансітуацыі), абазначаюць яны толькі мужчын, толькі жанчын ці асоб незалежна ад полу.

3. Сінтаксічны ўзровень. Да сінтаксічных экспанентаў адношу флектыўныя формы дапасаваных да назоўнікаў лексемаў (азначэнняў і выказніка, выражанага дзеясловам у прошлым часе адз. л.), напр.: *Да мяне прыйшла мая сяброўка*; *Да мяне прыйшоў мой сябар*. У такім выпадку сінтаксічныя элементы дублююць марфалагічныя элементы. Аднак, калі граматычная форма назоўніка можа семантычна абазначаць і асобу мужчынскага полу, і асобу жаночага полу, сінтаксічныя элементы з'яўляюцца вельмі істотнымі: *Наша прафесар цікава распавядала*; *Наш прафесар не згаджаўся з іх меркаваннямі*. Ёсць кантэксты, у якіх формы азначэння і выказніка ў прошлым часе не заўсёды адназначна інфармуюць пра пол асобы: *Трэба быць вялікім альтруістам, каб у вольны ад працы час займацца грамадскімі справамі*. Мужчынскі канчатак азначэння, дапасаванага да назоўніка мужчынскага роду, не можа быць экспанентам полу, паколькі спалучэнне *вялікі альтруіст* можа абазначаць любую асобу незалежна ад полу.

4. Кантэксты. Каб суаднесці некаторыя назоўнікі з канкрэтным полам, патрэбна звярнуцца да шырэйшага кантэксту. Асабліва гэта датычыць шматлікіх назоўнікаў м. р. (або іх эквівалентаў) як у адз. л., так і мн. л. Іх семантычна-сінтаксічная сувязь з іншымі словамі ў тэксце дазваляе вызначыць пол асобы або супольнасць, якая складаецца з жанчын і мужчын адначасова, напр.: *Пакуль што зрэзаныя кветкі не купляюць, толькі замаўляюць на пэўны дзень, і адразу шмат букетаў, — распавяла жанчына. — Я так зразумела, калег будуць віншаваць.* (рэпартаж пра прыгатаванні да святкавання 8 сакавіка; 05.03).

5. Кансітуацыі. Неаднойчы кантэкст недастатковы, каб вызначыць, да якога полу адносіцца тая ці іншая назва. Пол асобы, да якой адносіцца мужчынскі назоўнік (або ягоны эквівалент), можна канкрэтызаваць, калі будзе ўлічана кансітуацыя (агульныя веды пра асоб, якія размаўляюць (пішуць, чытаюць), стратэгіі выказвання, мэты выказвання), гістарычны і культурны кантэкст (веданне стэрэатыпаў).

І кантэксты, і кансітуацыі не заўсёды адназначныя, не заўсёды проста вызначыць пол асобы, асабліва калі неадназначнасць таго ці іншага полу была наўмысная (параўн.: [35, с. 47]). Часта ў прыкладах выступаюць розныя камбінацыі пералічаных экспанентаў. Адназначны, а адначасова найбольш паспяховы спосаб вызначэння полу назвы — гэта лексічны ўзровень (назвы невытворныя), а таксама мужчынскія і жаночыя персанальныя назвы (імёны, прозвішчы, імёны па бацьку). Марфалагічныя і сінтаксічныя экспаненты

спраўджваюцца толькі ў аднясенні да асоб жаночага полу. Марфалагічныя і сінтаксічныя паказчыкі мужчынскага полу дадаткова павінны пацвердзіць іншыя паказчыкі (лексічныя, кантэкставыя, кансітуацыйныя).

Польская даследчыца, манаграфія якой была для нас інспірацыяй, прапануе звярнуць увагу на семантыку назвы і на стыль тэксту, абодва фактары ўплываюць на выбар жаночай ці мужчынскай формы ў адносінах да жанчыны [35, с. 153–154]. На нашу думку, гэтае меркаванне істотнае і для афіцыйнай беларускай мовы. Назвы, якія называюць (характарызуюць) асобу паводле нацыянальнай прыналежнасці, паходжання, сваяцтва, веравызнання, псіхічных і фізічных рыс, маюць часцей за ўсё граматычную форму, суадносную з полам (*беларус — беларуска, селянін — сялянка, пляменнік — пляменніца, каталік — каталічка, русы — русая* і г. д.). Яны нейтральныя і ўжываюцца незалежна ад стылю мовы. Каб адказаць на пытанне, ці датычыць сказанае ўсіх назваў падобнага тыпу, патрэбна дадатковае даследаванне. Як падкрэсліваў У. Іваноў, нават для «Нашай Нівы» або «Arche» фемінізацыя назваў — гэта не заўсёды простае заданне: «Значна цяжэй журналістам фемінізаваць назвы пасадаў палітычнага вымярэння ўлады і сімвалічнай значнасці» [7, с. 78].

Што датычыць публіцыстычнага стылю беларускай мовы, то, як вынікае з аналізу матэрыялу, у публіцыстыцы адчуваецца ўплыў «жывой мовы» — у яе трапляе ўсё больш жаночых назваў. У выпадку беларушчыны з абмежаваным гутарковым варыянтам гэты факт можна разглядаць як уздзеянне незалежных СМІ, што карыстаюцца «тарашкевіцай», мастацкай літаратуры і мовы вёскі.

Літаратура

1. Атраховіч, К. К. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. Т. І. Марфалогія / К. К. Атраховіч, М. Г. Булахаў. — Мінск, 1962.
2. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. — Мінск, 2012.
3. Гапеева, В. Да гісторыі пытання: феміністкая крытыка мовы. 8 сакавіка 2012 / В. Гапеева. [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://artaktivist.org/da-gistoryi-pytannya-feminisckaya-krytyka-movy. — Дата доступу 18.06.2014.
4. Гарбацкі, У. [Іваноў У.] Аб фэмінізацыі беларускай мовы: фэмінізацыя nomina agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове / У. Гарбацкі. — Лестэр, 2012.
5. Жыдовіч, М. А. Назоўнік у беларускай мове: у 2 ч. Ч. 1. Адзіночны лік / М. А. Жыдовіч. — Мінск, 1969.
6. Іваноў, І. Прабуджаць мову з патрыярхатнага сну. 21.11.2012 / І. Іваноў [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://www.arche.by/by/page/print/12953. — Дата доступу: 18.06.2014.
7. Іваноў, У. Фемінізацыя nomina agentis беларускай мовы і праблема каланізацыі / У. Іваноў // Палітычная сфера. — 2011. — № 16–17 (1–2). — С. 73–86.
8. Карпенка, М. Ёсць такая прафесія / М. Карпенка // Маладосць. — 2013. — № 2. — С. 3.

9. Красней, В. П. Функцыянальна-стылявая дыферэнцыяцыя беларускай літаратурнай мовы / В. П. Красней // Lukašanec A., Prygodzič M., Sjameška L. (red.). Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Беларуская мова. — Opole, 1998. — С. 223–260.
10. Ліхтаровіч, Ю. Фэмінізацыя беларускай мовы. 2008 / Ю. Ліхтаровіч [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://nn.by/index.php?c=ar&i=15057. — Дата доступу: 18.06.2014.
11. Лукашанец, А. А. Словаўтварэнне / А. А. Лукашанец // Lukašanec A., Prygodzič M., Sjameška L. (red.) Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Беларуская мова. — Opole, 1998. — С. 155–190.
12. Лукашанец, А. А. Прадмова да: А. К. Усціновіч. Слоўнік асабовых уласных імён / А. А. Лукашанец. — Мінск, 2011. — С. 3–6.
13. Макмілін, А. [Рэц.] Гарбацкі, У. Аб фэмінізацыі беларускай мовы: фэмінізацыя nomina agentis і пэўных іншых катэгорыяў у сучаснай беларускай мове. — Лестэр, 2012. — 99 с. / А. Макмілін // Журн. беларусазнаўчых даследаванняў. — 2013. — С. 127–129 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://belarusjournal.com/sites/default/files/McMillin%20Feminization%20of%20the%20Belarusian%20Language%20Review.pdf. — Дата доступу: 11.08.2014.
14. Наркевіч, А. І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы / А. І. Наркевіч. — Мінск, 1976.
15. Паўленка, М. А. Нарысы па беларускаму словаўтварэнню. Жаночыя асабовыя намінацыі ў старабеларускай мове / М. А. Паўленка. — Мінск, 1978.
16. Плотнікаў, Б. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. — Мінск, 2003.
17. Плотнікаў, Б. А. Слоўнік цяжкасцяў беларускай мовы / Б. А. Плотнікаў, В. П. Трайкоўская. — Мінск, 2004.
18. Сіўковіч, В. М. Беларуская мова ў пытаннях і адказах / В. М. Сіўковіч. — Мінск, 2013. — 2-е выд.
19. Сцяцко, П. Культура мовы / П. Сцяцко. — Мінск, 2002.
20. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. — Мінск, 1996.
21. Суднік, М. Р. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / М. Р. Суднік, М. Н. Крыўко. — Мінск, 1999. — 2-е выд.
22. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. — Мінск, 1976.
23. Шкраба, І. Р. Граматычныя змены / І. Р. Шкраба // Lukašanec A., Prygodzič M., Sjameška L. (red.). Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Беларуская мова. — Opole, 1998. — С. 191–205.
24. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія / П. П. Шуба. — Мінск, 1987.
25. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы / А. К. Юрэвіч. — Мінск, 1992.
26. Яўневіч, М. С. Сучасная беларуская мова. Марфалогія / М. С. Яўневіч (рэд.). — Мінск, 1997.
27. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. — Мінск, 2006.
28. Bańko, M. Inny słownik języka polskiego. T. 1–2 / M. Bańko. — Warszawa, 2000.
29. Kucała, M. Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny / M. Kucała. — Wrocław, 1978.

30. Kucała, M. Zmiany semantycznych podstaw rodzaju gramatycznego w języku polskim / M. Kucała // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 5. Językoznawstwo. — Warszawa, 1978. — S. 137–142.
31. Langacker, R. W. Foundation of Cognitive Grammar. Vol. 1. Theoretical Prerequisites / R. W. Langacker. — Stanford, 1987.
32. Langacker, R. W. Semantyka językoznawcza / R. W. Langacker; tłum. A. Głaz // Etnolingwistyka–16. Problemy języka i kultury. — 2004 [1988]. — S. 29–73.
33. Laskowski, R. Kategorie morfologiczne języka polskiego / R. Laskowski // Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia / red. R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel. — Warszawa, 1998. — Wyd. 2 zmen.
34. Mańczak, W. Ile jest rodzajów w języku polskim? / W. Mańczak // Język Polski. XXXVI. Z. 2. — 1956. — S. 116–121.
35. Nowosad-Bakalarczyk, M. Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie / M. Nowosad-Bakalarczyk. — Lublin, 2009.
36. Saloni, Z. Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim / Z. Saloni // Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Materiały Konferencji w Zawoi, 13–15.XII.1974. — Wrocław, 1976.
37. Wierzbicka, A. The Semantics of Grammar (Studies In Language Companion Series 18) / A. Wierzbicka. — Amsterdam; Philadelphia, 1988.
38. Wierzbicka, A. Język — umysł — kultura. Wybór prac / A. Wierzbicka; red. J. Bartmińskiego. — Warszawa, 1999.
39. Zaron, Z. Aspekty funkcjonowania polskiej kategorii rodzaju. Charakterystyka fleksyjna / Z. Zaron. — Warszawa; Puńsk, 2004.
40. Zieniukowa, J. Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich / J. Zieniukowa. — Wrocław, 1981.

Radosław Kaleta *(Warszawa, Polska)*

KILKA UWAG O NAUCZANIU POLAKÓW JĘZYKA BIAŁORUSKIEGO JAKO OBCEGO

Niniejszy artykuł poświęcony jest językowi białoruskiemu jako obcemu (JBJO) w kontekście nauczania tego języka rodowitych dorosłych Polaków. Celowo zatem język białoruski nie będzie tu nazywany językiem mniejszości narodowej (temu zagadnieniu było poświęconych wiele prac, m.in. profesor Niny Barszczewskiej [2, s. 339–350; 3, s. 95–98; 28, s. 342–353]). Nie chodzi bowiem o Polaków pochodzenia białoruskiego, dla których język białoruski jest językiem drugim (L2), którego uczą się w Polsce jako języka przodków (choć z pewnością niektóre uwagi poczynione niżej można by także odnieść do tej grupy uczących

się, gdyż często osoby zaliczające się do białoruskiej mniejszości narodowej nie znają języka białoruskiego podobnie jak rodowici Polacy).

Przede wszystkim należy podkreślić, że metodyka wykładania języka białoruskiego jako obcego dla Polaków nie została dogłębnie opracowana w jednej publikacji książkowej. Istnieją pojedyncze prace związane mniej lub bardziej z przybliżaniem języka białoruskiego Polakom. Można wśród nich wyróżnić rozmówki oraz skrypty i opracowania głównie dla studentów slawistyki. Ich autorzy, tacy jak: Teresa Jasińska (autorka m.in. wielu podręczników szkolnych dla polskich szkół z dodatkową nauką języka białoruskiego), Jadwiga Głuszkowska czy Anna Bagrowska, związani byli z białorutenistyką warszawską. W latach 80. XX w. wydano np. *Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego (dla studentów I i II roku)* [10], *Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego. Leksyka i leksykologia* [11], *Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego. (Wybór zagadnień morfologiczno-składniowych)* [12] oraz *Wybór tekstów do zajęć praktycznych z języka białoruskiego* [1]. Trochę później, na początku lat 90. XX w. zostały wydane *Mini-rozmówki białoruskie* [25], których współautorem był niegdysiejszy absolwent warszawskiej białorutenistyki — Stanisław Szadyko. Rozmówki z natury rzeczy miały charakter popularyzujący język białoruski (już sama nazwa wydawnictwa — *Wiedza Powszechna* — była bardzo wymowna i symboliczna) i były przeznaczone dla szerszej rzeszy odbiorców, głównie — jak czytamy we wstępie — «dla turystów polskich wyjeżdżających na krótki pobyt do Białoruskiej SRR» [25, s. 5].

W latach 1991–1992 ukazały się na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim dwie części *Gramatyki języka białoruskiego*, których autorem był Teotyn Rott-Żebrowski [21 i 22]. W roku 2000 ukazały się nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie *Materiały do praktycznej nauki języka białoruskiego* autorstwa Niny Sajewicz [23]. Wydanie przygotowywane było głównie z myślą o studentach filologii białoruskiej, ale z powodzeniem można je wykorzystywać także na innych lektoratach czy w pracy indywidualnej. Książka zawiera słownictwo tematyczne oraz teksty z literatury pięknej i publicystyki. Jest to cenne kompendium, bardzo rzetelnie opracowane, nieodzowne zwłaszcza na pierwszych etapach nauki, ale nie tylko.

W 2007 r. w Białymstoku wydano dwie pozycje pomocnicze na lektoraty języka białoruskiego głównie z myślą o studentach filologii białoruskiej: *Беларуская мова. Дапаможнік для студэнтаў беларускай філалогіі. Курс 1* autorstwa Ludmiły Siegień [35] oraz *Беларуская мова. Дапаможнік для студэнтаў беларускай філалогіі. Курс 2* autorstwa Aliny Filinowicz [36].

W roku 2010 w Krakowie ukazała się książka pt. *Крок да кроку знаёмімся з Беларуссю: мова, культура, краязнаўства* / *Krok po kroku poznajemy Białoruś: język, kultura, krajoznawstwo* białoruskiego autora Dzmitrego Kliabanaua [33]. Jest to niezwykle cenna pozycja przygotowana dla Polaków przez rodowitego Białorusina. W książce znajdują się teksty i słowniczki w języku białoruskim i języku

polskim. Wyjątkową zaletą wydania jest dodatkowy aspekt kulturoznawczy — można uczyć się języka białoruskiego i jednocześnie poznawać Białoruś, jej walory przyrodnicze, historię, sztukę, literaturę itd. To nowość w ujęciu nauczania języka białoruskiego Polaków, choć tego rodzaju metody znane są dobrze w metodyce zachodniej. Książka ta wypełniła pewną lukę na rynku [zob. 15].

W 2012 r. w Białymstoku wydano materiały pomocnicze do nauki języka białoruskiego dla studentów filologii rosyjskiej, pt. *Беларуская мова. Дапаможнік па беларускай мове для студэнтаў рускай філалогіі* [30, zob. też 14].

Nauczanie języka białoruskiego Polaków nieczęsto jest przedmiotem referatów, ale warto tu wymienić artykuł Agnieszki Goral pt. *Kulturoznawcze materiały z internetu na lekcjach języka białoruskiego w szkole wyższej* [5].

Istnieje też opracowanie amatorskie służące popularyzacji języka białoruskiego wśród Polaków pt. *Język białoruski. Podręcznik dla Polaków zainteresowanych Białorusią i Ukrainą* [19]. Pomimo przyciągającego tytułu wydanie to w formie e-booka zawiera na 35 stronach jedynie podstawowe informacje o języku białoruskim. Dla autora język białoruski jest narzędziem walki politycznej oraz rzekomego wsparcia dla demokratyzacji Białorusi: «W dzisiejszej Białorusi, rządzonej przez autorytarnego przywódcę o rosyjskiej mentalności, język białoruski stał się językiem sprzeciwu wobec władz oraz symbolem wolnościowych poglądów. Język ten funkcjonuje niejako w drugim obiegu i jest używany przez ludzi, którzy w ten sposób manifestują swoją przynależność do sfery kultury zachodniej i opowiadają się za europejską Białorusią. Jest to język alternatywnej, zakazanej przez władze kultury oraz jeden z symboli Wolnej Białorusi, która przecież prędzej czy później nastąpi. Dlatego też nauka języka białoruskiego przez Polaków jest bardzo ważnym gestem solidarności ze wszystkimi tymi Białorusinami, którzy wierzą w to, że ich kraj przestanie być kolonią Rosji i stanie się w pełni wolny i demokratyczny» [19].

Warto podkreślić, że tego typu poglądy na temat języka białoruskiego są z jednej strony prywatną opinią autora, ale z drugiej strony pogłębiają pewien stereotyp na temat białoruszczyzny, czyli w konsekwencji szkodzą i samemu językowi, i ludziom, którzy bez żadnych podtekstów politycznych chcą się nim posługiwać. Zachęcanie Polaków do wyrażania swojej solidarności poprzez naukę języka białoruskiego wydaje się bardzo wątpliwe, gdyż Polacy nie muszą być zaangażowani w politykę białoruską, a już na pewno nie musi to być powód uczenia się języka. Z pewnością można znaleźć inną, wydaje się, że bardziej popularną, motywację do nauki języka białoruskiego przez Polaków, np. chęć poznania języka i kultury sąsiada itp. Godna pochwały jest jednak idea (szkoda, że upolityczniona) stworzenia podręcznika języka białoruskiego dla konkretnej narodowościowej grupy odbiorców — w tym przypadku Polaków. Taką ideę należałoby wcielić w życie na profesjonalnym metodycznie poziomie zgodnie ze światowymi standardami nauczania języków obcych. Zamiast ideologii warto byłoby pokazać język białoruski jako istniejący od dawna język z tradycjami historyczno-literackimi, któremu niczego nie brakuje w systemie językowym. Odmitologizowanie i nadanie neutral-

ności językowi białoruskiemu jest podstawą jego oczyszczenia i rozwoju. Jest to język jak każdy inny, ani nie lepszy, ani nie gorszy wbrew różnym stereotypom. Podobną ideę stara się miejscami podkreślić podręcznik języka białoruskiego dla obywateli państw członkowskich WNP pt. *Белорусский язык для стран СНГ: учебник*, wydany w Moskwie w 2012 r. [34, s. 6].

Warto podkreślić, że obecnie w Katedrze Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego został opracowany przez dr Teresę Jasińską-Sochę przy współpracy dr Teresy Chylak-Schroeder i dr Jadwigi Głuszkowskiej-Babickiej nowy podręcznik do nauki języka białoruskiego pt. *Język białoruski (poziom podstawowy i średniozaawansowany)* [13] przeznaczony dla studentów I i II roku białorutenistyki. Opracowanie to już po redakcji i pozytywnej recenzji wkrótce powinno się ukazać drukiem. Zawierać będzie współczesne teksty, wzbogacone słownictwo i różnorodne ćwiczenia gramatyczne, które z pewnością mogą być wykorzystywane nie tylko na kursach dla studentów.

Nowe opracowania powstają mimo niełatwej sytuacji języka białoruskiego. Profesor Nina Barszczewska podkreśla spadek zainteresowania tematyką białorutenistyczną w Polsce, a nawet stwierdza, co następuje: «Język białoruski w Polsce nie cieszy się popularnością przede wszystkim ze względu na wąski zakres użycia na Białorusi, gdzie występuje wyraźna dominacja języka rosyjskiego w różnych sferach życia» [3, s. 98].

Mimo tak pesymistycznych wniosków w warunkach polskich języka białoruskiego jako obcego można uczyć się w ramach bezpłatnego kursu języka białoruskiego organizowanego w Warszawie przez *Mova ci kava* (*Мова ці кава*) oraz w trzech szkołach wyższych: Uniwersytecie w Białymstoku, Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Uniwersytecie Warszawskim (głównie w Katedrze Białorutenistyki, choć lektoraty języka białoruskiego są oferowane studentom także w Katedrze Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej oraz Studium Europy Wschodniej). Umiejscowienie Katedry Białorutenistyki [27, s. 483–489] w jednym z najlepszych uniwersytetów w Polsce i do tego w centrum kraju sprawia, że na studia białorutenistyczne nie zgłaszają się wyłącznie absolwenci szkół z dodatkową nauką języka białoruskiego z Białostocczyzny czy osoby pochodzenia białoruskiego pragnące zgłębić tajniki mowy swych przodków. Coraz częściej bowiem białorutenistykę chcą studiować rodowici Polacy, czyli osoby bez korzeni białoruskich i niemający niczego wspólnego z mniejszością białoruską w Polsce. Ich motywacja do podjęcia studiów białorutenistycznych jest bardzo różna. Powodem może być już zwykła ciekawość, chęć wyróżnienia się, bycia w swego rodzaju awangardzie. Są też tacy kandydaci, którzy decydują się na tego typu studia, gdyż zetknęli się w jakiś sposób z białoruskością, np. dzięki podróży na Białoruś albo spotkaniu Białorusinów przebywających w Polsce, z którymi się poznali i nierzadko zaprzyjaźnili. Czasami takie przyjaźnie przeradzają się w związki małżeńskie. Oczywiście bieżące wydarzenia społeczno-kulturowo-polityczne też mają niemały wpływ. Zwrócenie uwagi polskiej opinii publicznej na szeroko

rozumiany Wschód (w tym i Białoruś) było możliwe także dzięki projektowi Unii Europejskiej znanym jako Partnerstwo Wschodnie, mistrzostwom Europy w piłce nożnej organizowanym w 2012 r. przez Polskę i Ukrainę czy mistrzostwom w hokeju organizowanym przez Białoruś w 2014 r. Bez względu na emocje, jakie tego typu inicjatywy mogą budzić, oczywisty jest fakt, że sprzyjają one promocji również Białorusi wśród Polaków.

W niniejszym szkicu główny akcent położony będzie na kilka wybranych kwestii dotyczących problematyki przyswajania języka białoruskiego jako obcego przez Polaków-studentów kierunku filologia białoruska (białorutenistyka). Oczywiście w jednym artykule nie jest możliwe wyczerpanie tego zagadnienia, które wymaga głębszej analizy, ale możliwe jest zarysowanie kilku kwestii o charakterze ogólnym.

Analiza prac studentów pozwala dojść do wniosku, że przy nauce JBJO konieczna jest bardzo dobra znajomość języka ojczystego (polskiego). Tylko dzięki temu możliwe będą zarówno unikanie pułapek językowych wynikających z interferencji, jak i poprawianie ewentualnych błędów. Tych niestety nie brakuje także w tłumaczeniach pisemnych, które studenci mogli wykonać bez presji czasowej. Już sama nazwa kraju *Рэспубліка Беларусь* tłumaczona bywa jako **Republika Białoruś*, czyli tak jak na stronie internetowej ambasady Białorusi w Warszawie, gdzie widnieje oficjalna nazwa *Ambasada Republiki Białoruś w Rzeczypospolitej Polskiej*. Podobną formę stosowała polska placówka w Mińsku — oficjalna nazwa brzmiała *Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białoruś*. Obecnie na stronie internetowej występuje nazwa *Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Mińsku*, choć na stronie polskiego MSZ widnieje oficjalna nazwa *Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Republice Białorusi*. Może dziwić ten brak konsekwencji nazewniczej. Forma *Republika Białorusi* jest zgodna z wytycznymi Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski przy Głównym Geodecie Kraju, gdzie wyszczególniono krótką nazwę *Białoruś* i nazwę oficjalną *Republika Białorusi* [17, s. 14] (podobnie *Republika Południowej Afryki* a nie *Republika *Południowa Afryka*). Studenci jednak tłumaczą z białoruskiego dosłownie, choć w analogicznej sytuacji dotyczącej ich kraju ojczystego udaje im się często uniknąć podobnego błędu i brus. *Рэспубліка Польшча* tłumaczą w zależności od kontekstu jako *Polska*, *Rzeczpospolita Polska* lub *RP*. Nikomu do głowy nie przyjdzie dosłowne tłumaczenie **Republika Polska*. Świadczy to o dobrym opanowaniu podstawowych realiów polskich. Tę kompetencję należałoby rozwijać i poszerzać na bardziej skomplikowane przypadki, nie tak oczywiste, jakby się wydawało.

Niemniej problemów stwarzają białoruskie nazwiska, które zwykle tłumaczone są na wzór oryginału. Nazwisko klasyka w zdaniach: *Аўтарам гэтай кніжкі з'яўляецца Васіль Быкаў* oraz *Дзесяць гадоў таму не стала Васіля Быкава* tłumaczone są jako *Bykau* i *Bykawa*. W języku polskim w jednym tekście powinny być jednolite formy albo *Bykaw* — *Bykawa*, albo *Bykau* — *Bykaua*. Polszczyzna nie zna alternacji: *-au : -awa*, o czym świadczą choćby odmiany takich nazwisk, jak: *Landau* — *Landaua* czy *Turnau* — *Turnaua* [18, s. 133]. Kolejną kwestią

jest tłumaczenie pseudonimu innego białoruskiego klasyka. *Вершы Янкі Купалы* tłumaczone na polski jako *Wiersze Janki Kupały* dla niezorientowanego polskiego czytelnika mogą odwoływać się do twórczości kobiety. Trzeba by w zależności od rodzaju tekstu poważnie przemyśleć wariant *Wiersze Jana Kupały* albo jeszcze lepiej możliwość podania także oryginalnego brzmienia — *Wiersze Jana Kupały (brus. Янка Купала)* [16].

Leksyka obu języków może być łudząco podobna, o czym świadczy tłumaczenie przez studentów następujących leksemów: *дзядзька* 'wujek' jako **dziadek*, *немаўля* 'niemowlę' jako **niemowa*, *заступнік* 'obrońca' jako **zastępca*, *святар* 'kapłan' jako **święty* itd. Jak się zatem okazuje, w ramach zajęć językowych potrzebne jest dogłębne omówienie homonimii i paronimii międzyjęzykowej (tzw. *fałszywych przyjaciół*), dzięki czemu studenci mogą nabrać trochę pokory językowej i nauczyć się ostrożności przy ocenie znaczeń ponoć oczywistych leksemów [por. 17 i 31].

Tłumaczenie z języka białoruskiego na język polski sprawia niemałe problemy i to zarówno na zajęciach, jak i w domu, gdzie bez pośpiechu i stresu można przyjrzeć się tekstowi zaproponowanemu do tłumaczenia. Niżej zostaną zaprezentowane oryginalne zdania z tekstów białoruskich (przeważnie z artykułów czy informacji prasowych dostępnych w Internecie) i ich tłumaczenia na język polski wykonane przez rodowitych Polaków. Zdanie: *Спецыялісты канстатуюць — беларускія жанчыны больш адукаваныя, чым мужчыны* zostało przetłumaczone na dwa różne sposoby. Wariant I brzmi: *Specjaliści stwierdzają — białoruskie kobiety są bardziej edukowane niż mężczyźni*, wariant II zaś: *Specjaliści stwierdzają — białoruskie kobiety bardziej wyedukowane, niż mężczyźni.* W wariancie I tylko w drugiej części zdania widać próby dostosowania białoruskiej składni do polskiej, stąd *kobiety <u>są</u> bardziej edukowane* zamiast *kobiety bardziej wyedukowane* jak w wariancie II. Zachowano myślnik z oryginału, ale słusznie nie przeniesiono do tłumaczenia przecinka przed *niż.* Wariant II pod tym względem całkowicie odbiega od polskiej interpunkcji. Dosłownie przetłumaczono także wyrażenie *беларускія жанчыны.* Po polsku dużo lepiej brzmiałaby forma *Białorusinki.* Ekwiwalenty typu *edukowane* czy *wyedukowane* także nie należą do najlepszych w porównaniu z neutralnym odpowiednikiem *wykształcone.* Można by się też zastanawiać, czy w danym kontekście od *bardziej* nie jest trafniejszy ekwiwalent *lepiej.* Całe zdanie można by przetłumaczyć jako: *Specjaliści stwierdzają, że Białorusinki są lepiej wykształcone niż Białorusini* albo *Specjaliści stwierdzają, że na Białorusi kobiety są lepiej wykształcone niż mężczyźni.*

Zdanie: *Сярод занятых у эканоміцы доля працуючых жанчын з вышэйшай адукацыяй складае 31 %* zostało przetłumaczone jako: *Wśród pracujących w dziedzinie ekonomii jest 31 % kobiet z wyższą edukacją.* Brus. *эканоміка* to pol. *gospodarka*, brus. *вышэйшая адукацыя* to pol. *wykształcenie wyższe*, a zatem tłumaczenie powinno wyglądać następująco: *Wśród osób zatrudnionych w gospodarce kobiety z wykształceniem wyższym stanowią 31 %.*

Zdanie: *Як адзначаюць эксперты, «беларускія жанчыны высока ацэньваюць інстытут шлюбу»* zostało przetłumaczone jako: *Jak zaznaczają eksperci, «białoruskie kobiety wysoko cenią instytucję ślubu».* Jak widać, znów występuje dosłowne tłumaczenie, np. *białoruskie kobiety* czy *instytucja ślubu.* Brus. *шлюб* to pol. *ślub* lub *małżeństwo.* Lepiej więc zdanie to brzmiałoby następująco: *Jak podkreślają eksperci, «Białorusinki wysoko cenią instytucję małżeństwa».*

Zdanie: *Выбар імя — Францішак — зразумелы, бо Святы Айцец — чалавек сціплы* zostało przetłumaczone jako: *Wybór imienia — «Franciszek» — zrozumiały, bo Ojciec Święty — to człowiek skromny.* Występuje tu zachowanie interpunkcji i składni oryginału — ze szkodą dla tłumaczenia. W języku polskim tłumaczenie mogłoby brzmieć: *Wybór imienia Franciszek jest zrozumiały, bo Ojciec Święty to człowiek skromny* lub *Wybór imienia Franciszek jest zrozumiały, bo Ojciec Święty jest człowiekiem skromnym.*

Zdanie: *Няроўны падзел дабротаў існуе, стварае сітуацыю грамадскага граху, які кліча помсту з неба* zostało przetłumaczone jako: *Nierówny podział dóbr istnieje i stwarza sytuację społecznego grochu, który krzyczy o pomstę z nieba.* Brus. *грэх* 'grzech' i brus. *гарох* 'groch' wystąpiły tu w roli swoistych paronimów. W końcu zdania duży problem sprawił także frazeologizm *кліча помсту з неба*, który błędnie został oddany w języku polskim jako **krzyczy o pomstę z nieba* zamiast *woła o pomstę do nieba*. Tłumaczenie powinno brzmieć: *Nierówny podział dóbr istnieje i stwarza sytuację grzechu społecznego, który woła o pomstę do nieba.*

Zdanie: *Цікава, што зараз скажа прэзідэнт Аргенціны* zostało przetłumaczone jako: *Ciekawe, co zaraz powie prezydent Argentyny* zamiast *Ciekawe, co teraz powie prezydent Argentyny*, zwłaszcza że z większego kontekstu jasno wynikało, że nie chodzi o przyszłość.

Zdanie: *Што выклікала яго гнеў? Паводзіны ксяндзоў, якія адмаўляліся хрысціць дзяцей, народжаных па-за шлюбам* zostało przetłumaczone jako: *Co wywołało jego gniew? Postępowanie księży, którzy nie zgadzają się chrzcić dzieci narodzonych bez ślubu.* W pierwszym odruchu można odnieść wrażenie, że dzieci powinny wziąć wpierw ślub, by móc przyjąć sakrament chrztu. Brzmi to kuriozalnie, ale tłumaczenie nie powinno pozostawiać wątpliwości, zatem należałoby je przeformułować: *Co wywołało jego gniew? Postępowanie księży, którzy odmawiają chrztu nieślubnych dzieci.*

Dużo problemów stwarza także szyk przydawek, jak w prezentowanym poniżej zdaniu: *Адмовіўся таксама ад біскупскай рэзідэнцыі, сам сабе гатаваў, а яго галоўным сродкам транспарту быў гарадскі аўтобус.* W polskim studenckim tłumaczeniu brzmi ono następująco: *Odmówił również zamieszkania w biskupiej rezydencji, sam sobie gotował, a jego głównym środkiem transportu był miejski autobus.* W języku polskim przed rzeczownikiem lokalizowane są zwykle przydawki przymiotne jakościowe, a przymiotniki niestopniowalne i niemające antonimów zwykle występują po rzeczownikach jako tzw. przydawki przymiotne gatunkujące (klasyfikujące) [7, s. 169–171], dlatego właśnie powinno się używać

form: *rezydencja biskupia* i *autobus miejski*, a całe zdanie można przetłumaczyć w następujący sposób: *Zrezygnował również z rezydencji biskupiej, sam sobie gotował, a jego głównym środkiem transportu był autobus miejski.*

Przy tłumaczeniu (zwłaszcza w domu) studenci korzystają z różnych pomocy naukowych, przede wszystkim dostępnych słowników, z których trzy wydają się najbardziej popularne: *Słownik białorusko-polski. Беларуска-польскі слоўнік* wydany w Warszawie w 2012 r. [24], *Польска-беларускі слоўнік. Słownik polsko-białoruski* wydany w Mińsku w 2005 r. [29] oraz *Słownik białorusko-polski, polsko białoruski. Беларуска-польскі, польска-беларускі слоўнік* wydany w Warszawie w 1996 r. [8] (istnieje jego nowsze wydanie z 2007 r. pod trochę zmodyfikowanym tytułem, a mianowicie *Kieszonkowy słownik białorusko-polski, polsko-białoruski. Кароткі слоўнік беларуска-польскі, польска-беларускі* [9]). Niestety, przy doborze ekwiwalentów studenci zwykle nie czytają całej definicji słownikowej, nie przyglądają się wszystkim (często licznym) przykładom użycia i kontekstom, lecz tłumaczą w pośpiechu i zadowalają się już pierwszym w kolejności odpowiednikiem podanym w słowniku. To pokazuje także, jak ważne jest zwrócenie uwagi na ten problem podczas zajęć, chociaż mogłoby się wydawać, że korzystanie ze słownika powinno być sprawą oczywistą, ale — jak się okazuje — wcale nie jest. Stąd np. błrus. *Саборная плошча* tłumaczone bywa jako *kolegialny plac*, a nie *plac katedralny*, gdyż ten drugi odpowiednik jest często podawany w słowniku [zob. 24, s. 634] w dalszej kolejności, a nawet w kontekście.

To tylko kilka przykładów, które pokazują, że tłumaczenie nie jest łatwe ani naturalne dla każdego [por. 6, s. 150–162]. Gdyby tego typu zdania dla porównania dać do tłumaczenia Białorusinom uczącym się języka polskiego [por. 32, s. 396], prawdopodobnie ich tłumaczenia byłyby bardzo podobne do tych wykonanych przez polskich studentów, którzy wykazali się niską kompetencją tłumaczeniową. Wiadomo, że większość tego typu zdań jest zrozumiała dla Polaków, ale niektóre wypadki pokazują, że jednak nie zawsze. Tego typu ćwiczenia tłumaczeniowe służą wypracowaniu precyzji, doszlifowaniu detali językowych, uczą pokory językowej i cierpliwości w pracy nad tłumaczeniem i uczeniem się języka. Studenci polscy uczący się języka białoruskiego oprócz lektoratów językowych i kultury języka białoruskiego powinni mieć także zajęcia z kultury języka polskiego, które uczulą na kwestie językowe wspomniane wyżej. Jak się bowiem okazuje, w nauce języka obcego i wykonywaniu tłumaczeń niezbędna jest przede wszystkim doskonała znajomość języka ojczystego.

Bibliografia

1. Bagrowska, A. Wybór tekstów do zajęć praktycznych z języka białoruskiego / A. Bagrowska. — Warszawa, 1985.
2. Barszczewska, N. Język białoruski w Polsce — historia i stan obecny / N. Barszczewska // Acta Polono-Ruthenica. — 2009. — № 14. — S. 339–351.

3. Barszczewska, N. Zakres użycia języka białoruskiego na przełomie XX–XXI wieku / N. Barszczewska // Acta Albaruthenica. — 2014. — № 14. — S. 87–98.
4. Głuszkowska-Babicka, J. Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego. Wybór zagadnień morfologiczno-składniowych / J. Głuszkowska-Babicka, T. Jasińska-Socha. — Warszawa, 1985.
5. Goral, A. Kulturoznawcze materiały z internetu na lekcjach języka białoruskiego w szkole wyższej / A. Goral // Нацыянальна-культурны кампанент у дыялектнай і літаратурнай мове: матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф. (Брэст, 18–19 кастр. 2012 г.). — Брэст, 2013. — S. 48–55.
6. Hejwowski, K. Mit tłumaczenia naturalnego: «tłumaczyć każdy może» / K. Hejwowski // Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu. — Warszawa, 2007. — S. 150–162.
7. Jadacka, H. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia / H. Jadacka. — Warszawa, 2005.
8. Jasińska, T. Słownik białorusko-polski i polsko-białoruski. Беларуска-польскі, польска-беларускі слоўнік / T. Jasińska, A. Bartoszewicz. — Warszawa, 1996.
9. Jasińska, T. Kieszonkowy słownik białorusko-polski, polsko-białoruski. Кароткі слоўнік беларуска-польскі, польска-беларускі / T. Jasińska, A. Bartoszewicz. — Warszawa, 2007.
10. Jasińska-Socha, T. Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego (dla studentów I i II roku) / T. Jasińska-Socha. — Warszawa, 1981.
11. Jasińska-Socha, T. Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego. Leksyka i leksykologia / T. Jasińska-Socha. — Warszawa, 1984.
12. Jasińska-Socha, T. Skrypt do zajęć praktycznych z języka białoruskiego. (Wybór zagadnień morfologiczno-składniowych) / T. Jasińska-Socha, J. Głuszkowska. — Warszawa, 1985.
13. Jasińska-Socha, T. Język białoruski (poziom podstawowy i średniozaawansowany) / T. Jasińska-Socha (przy współpracy T. Chylak-Schroeder i J. Głuszkowskiej-Babickiej). [W druku].
14. Kaleta, R. Анна Грэсь, Беларуская мова. Дапаможнік па беларускай мове для студэнтаў рускай філалогіі, Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, Беласток 2012, 210 s. / R. Kaleta // Acta Albaruthenica. — 2014. — № 14. — S. 373–375.
15. Kaleta, R. Dzmitry Kliabanau, Krok po kroku poznajemy Białoruś. Język. Kultura. Krajoznawstwo = Крок да кроку знаёмімся з Беларуссю. Мова, Культура, Краязнаўства, Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, 198 s. / R. Kaleta // Acta Albaruthenica. — 2013. — № 13. — S. 366–368.
16. Kaleta, R. Janka, Janko, Janek czy Jan Kupała — o fałszywych przyjaciołach tłumacza na przykładzie antroponimii / R. Kaleta // Acta Albaruthenica. — 2011. — № 11. — S. 212–216.
17. Kaleta, R. O projekcie słownika białorusko-polskich fałszywych przyjaciół tłumacza na tle dorobku leksykografii polsko-białoruskiej / R. Kaleta // Studia Slavica. — 2013. — № XVII/1. — S. 83–90.
18. Kaleta, R. Złudne odpowiedniki białorusko-polskie / R. Kaleta // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. — 2013. — № 48. — S. 123–141.

19. Łoginow, J. Język białoruski. Podręcznik dla Polaków zainteresowanych Białorusią i Ukrainą / J. Łoginow [online], http://wydaje.pl/e/jezyk-bialoruski-podrecznik-dla-polakow-zainteresowanych-bialorusia-i-ukraina
20. Nazwy państw. Główny Urząd Geodezji i Kartografii. — Warszawa, 2006.
21. Rott-Żebrowski, T. Gramatyka języka białoruskiego: minimum gramatyczne. Cz. 1 / T. Rott-Żebrowski. — Lublin, 1991.
22. Rott-Żebrowski, T. Gramatyka języka białoruskiego: minimum gramatyczne. Cz. 2 / T. Rott-Żebrowski. — Lublin, 1992.
23. Sajewicz, N. Materiały do praktycznej nauki języka białoruskiego / N. Sajewicz. — Lublin, 2000.
24. Słownik białorusko-polski. Беларуска-польскі слоўнік / pod red. T. Chylak-Schroeder, J. Głuszkowskiej-Babickiej, T. Jasińskiej-Sochy. — Warszawa, 2012.
25. Szadyko, S. Mini-rozmówki białoruskie / S. Szadyko, A. Wójcik. — Warszawa, 1990.
26. Wojan, K. Język białoruski w leksykografii polskiej. Bibliografia słowników (za lata 1807–2012) / K. Wojan // Acta Albaruthenica. — 2013. — № 13. — S. 219–233.
27. Баршчэўская, Н. Дасягненні Кафедры беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта / Н. Баршчэўская // Białorutenistyka Białostocka. — 2013. — № 5. — С. 483–489.
28. Баршчэўская, Н. Сітуацыя беларускай мовы ў Польшчы / Н. Баршчэўская // Belarusika = Albaruthenica. — 2012. — № 32. — С. 342–353.
29. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік. Słownik polsko-białoruski / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава; пад рэд. Г. А. Цыхуна. — Мінск, 2005.
30. Грэсь, А. Беларуская мова. Дапам. па беларус. мове для студэнтаў рус. філалогіі / А. Грэсь. — Беласток, 2012.
31. Калета, Р. Пра беларуска-польскіх «фальшывых сяброў перакладчыка» / Р. Калета // Acta Albaruthenica. — 2013. — № 13. — С. 135–144.
32. Калета, Р. Цяжкасці польскае мовы: памылкі беларусаў, якія вывучаюць польскую мову / Р. Калета // ARCHE. — 2010. — № 4. — С. 358–400.
33. Клябанаў, Д. Крок да кроку знаёмімся з Беларуссю: мова, культура, краязнаўства / Krok po kroku poznajemy Białoruś: język, kultura, krajoznawstwo / Д. Клябанаў. — Kraków, 2010.
34. Павловская, Н. Ю. Белорусский язык для стран СНГ: учебник / Н. Ю. Павловская [и др.]. — М., 2012.
35. Сегень, Л. Беларуская мова. Дапам. для студэнтаў беларус. філалогіі. Курс 1 / Л. Сегень. — Беласток, 2007.
36. Філіновіч, А. Беларуская мова. Дапам. для студэнтаў беларус. філалогіі. Курс 2 / А. Філіновіч. — Беласток, 2007.

Ганна Кулеш *(Мінск, Беларусь)*

КАМУНІКАТЫЎНА-ПРАГМАТЫЧНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ МОВЫ ЗАКАНАДАЎСТВА

Праблемамі мовы юрыдычных дакументаў займаюцца як лінгвісты, так і юрысты, аднак часцей за ўсё паняццю «мова заканадаўства» першыя і другія надаюць неаднолькавы сэнс. Ні адным, ні другім нельга адмовіць у слушнасці выказаных меркаванняў, але варта прызнаць, што адметныя для мовы заканадаўства рысы вылучаюцца паводле розных крытэрыяў. У пераважнай большасці юрыдычных даследаванняў называюцца тыя характарыстыкі, з дапамогай якіх рэалізуецца прагматычная функцыя мовы заканадаўчага тэксту[1]. Роля гэтай функцыі заключаецца ў тым, каб выклікаць у адрасатаў, да якіх звернуты закон, пэўныя рэакцыі, схіліць іх да пэўных паводзін, аказаць на адрасата ўздзеянне [6, с. 42]. Акрамя функцыі ўздзеяння, заканадаўчыя тэксты выконваюць таксама функцыі паведамлення — г. зн. камунікатыўныя функцыі. У даследаваннях лінгвістаў пераважна называюцца спецыфічныя моўныя сродкі на ўзроўні лексікі і граматыкі, з дапамогай якіх закон мае магчымасць выконваць прагматычную і камунікатыўную функцыі. Зыходзячы з гэтага, лагічна падзяліць характарыстыкі мовы заканадаўства на камунікатыўна-прагматычныя[2] і лінгвістычныя. Гэтыя характарыстыкі ўзаемаабумоўленыя.

У Беларусі, на жаль, даследаванне мовы заканадаўчых тэкстаў практычна не вядзецца, таму мы звярнуліся ў асноўным да замежных публікацый, у прыватнасці польскіх, рускіх і ўкраінскіх аўтараў. Набор камунікатыўна-прагматычных характарыстык у працах розных аўтараў хоць і вар’іруе, але прыблізна аднолькавы. Гэты набор абумоўлены асноўнымі правіламі нарматворчай тэхнікі, зацверджанымі заканадаўча. Патрабаванні да праекта нарматыўнага акта ў Беларусі вызначаны Законам «Аб нарматыўных прававых актах Рэспублікі Беларусь» [17, арт. 41], а таксама сфармуляваны ў главе 5 «Агульныя пытанні нарматворчай тэхнікі» Правіл падрыхтоўкі праектаў нарматыўных прававых актаў, зацверджаных Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь 11 жніўня 2003 г. № 359 [29, арт. 41].

Мова права вызначаецца сваёй адметнасцю. Нездарма некаторыя даследчыкі параўноўваюць яе з мовай закаханых, маючы на ўвазе, што выразы, уласцівыя і для адной, і для другой, адрозніваюцца ад ужываных штодзень

---

[1] Прагматычная функцыя мовы — гэта выкарыстанне мовы для інтэлектуальнага, эмацыянальнага або валявога ўздзеяння на адрасата маўлення [16].

[2] Разгледжаныя ніжэй характарыстыкі (адназначнасць, дакладнасць, лаканічнасць і пад.) у некаторых працах па стылістыцы аб’ядноўваюцца назвай «унутрыстылявыя» [гл., напр.: 8, с. 198], «стылявыя» [38, с. 7].

і малазразумелыя для старонніх [49, s. 151]. Іншыя ж, падкрэсліваючы прызначанасць уздзейнічаць на грамадства, ставяць заканадаўчую мову на адзін узровень з мовай рэлігіі [4, с. 75].

Адной з галоўных характарыстык мовы закона называюць **дакладнасць** [гл., напр.: 1; 5; 11; 14; 27], **адэкватнасць**, г. зн. здольнасць дакладна, верагодна перадаваць сэнс кожнай юрыдычнай катэгорыі [34, с. 168; 52, s. 16]. Пад гэтай якасцю разумеюць «дасягненне найбольшай адпаведнасці паміж ідэяй, думкай заканадаўцы і ўвасабленнем гэтай думкі ў заканадаўчай формуле» [40, с. 22]. Дакладнасць — абавязковая умова эфектыўнай рэалізацыі закона, першааснова яго мовы [37, с. 159]. Яна дасягаецца «веданнем прадмета, логікай мыслення і ўменнем выбіраць неабходныя словы» [28, с. 156]. Наданню максімальнай лексічнай дакладнасці спрыяе пашырэнне традыцыі ўключэння ва ўступную частку дэфініцый найбольш важных выкарыстаных у законе тэрмінаў [25, с. 235].

Мова заканадаўства вызначаецца **афіцыйнасцю, дырэктыўным характарам** выкладу, **імператыўнасцю** [24, с. 105], што надае тэксту «характар загаду, які не падлягае абмеркаванню» [5, с. 67]. Палажэнні нарматыўна-прававога акта выкладаюцца ў выглядзе патрабаванняў выконваць устаноўленыя законам правілы, а не ў выглядзе перакананняў і тлумачэнняў прычын неабходнасці іх выканання [35]. Афіцыйнасць уласцівая не толькі зместу закона, але і яго форме. У заканадаўчым акце выказаны не індывідуальная воля і суб'ектыўныя ўяўленні, а сфармулявана воля грамадства, прычым гэтая воля набывае «дзяржаўна-ўладны характар і ўвасабляецца ў пэўных, загадзя ўстаноўленых формах, што маюць афіцыйнае значэнне» [40, с. 18].

Неад'емныя ўласцівасці мовы заканадаўства — **сцісласць**, **лапідарнасць** [34], **лаканічнасць** [5], **кампактнасць** заканадаўчых фармулёвак [35; 1]. Ад заканатворцы патрабуецца пазбягаць шматслоўнасці, выкарыстання слоў і выразаў, пазбаўленых інфарматыўнай нагрузкі, паколькі «лішнія моўныя сімвалы не толькі не адлюстроўваюць сэнс і змест юрыдычнага маўлення, але і зніжаюць успрыманне значэння юрыдычнай тэрміналогіі» [34, с. 67]. Аўтары манаграфічнага даследавання «Мова закона» падкрэсліваюць: «Галоўнае, дзеля чаго неабходная сцісласць, — гэта дасягненне максімальнай дакладнасці выкладу думкі заканадаўцы» [40, с. 28].

З патрабаваннем сцісласці звязана такая характарыстыка, як высокая ступень **стандартызацыі**. Часам можна сустрэць выказванні аб сухасці і шаблоннасці заканадаўчага стылю. Сапраўды, мова права абстрагуецца ад індывідуальных маўленчых асаблівасцей, даволі частыя ў ёй устойлівыя канструкцыі, клішэ, шматразовае паўтарэнне адных і тых жа слоў. Аднак трафарэтнасць мовы заканадаўства накіравана на забеспячэнне максімальнай дакладнасці і лаканічнасці. Урэшце, стандартызаванасць мовы, клішыраванасць «эканоміць намаганні тых, хто карыстаецца мовай» [31, с.

239]. У сувязі з гэтым пераважная большасць аўтараў выказвае меркаванне, што разумны фармалізм — станоўчая якасць юрыдычнай мовы, адна з яе вартасцей [27; 37]. Стандартызацыя супрацьпастаўляе афіцыйна-справаводчы стыль іншым стылям, аднак з'яўляецца не недахопам, а яго асаблівасцю [7, с. 151].

Мове закона ўласцівая і **стылістычная аднароднасць** [18], **экспрэсіўная нейтральнасць** [40]. Актуальнасць гэтай рысы абумоўлена тым, што «заканадаўчы тэкст заклікаць ўздзейнічаць на розум і логіку чытача, а не на яго пачуцці» [5, с. 67].

Названыя характарыстыкі як абавязковыя для заканадаўчых тэкстаў прызнаюцца ўсімі даследчыкамі праблемы і не выклікаюць пярэчанняў. А вось адносна такой характарыстыкі, як **зразумеласць**, сярод навукоўцаў няма аднадушнасці. Наколькі важна да яе прыйсці, сведчыць хоць бы той факт, што па праблеме зразумеласці заканадаўчай мовы праводзяцца нават спецыяльныя канферэнцыі. Так, у Варшаве ў 2006 г. адбылася канферэнцыя пад назвай «Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa» [42]. На ёй былі заслуханы і абмеркаваны даклады як правазнаўцаў [52; 50; 44; 53], так і лінгвістаў [47].

Пераважная большасць аўтараў зразумеласць заканадаўчых фармулёвак суб'ектам праваадносін [40; 33; 2; 26], **даступнасць** іх для асэнсавання [32] ставіць на першае месца ў пераліку якасцей мовы заканадаўства. Так, на меркаванне Н. А. Хабібулінай, заканадаўца «жадае галоўнага — ён хоча быць зразуметым» [33, с. 39]. Аўтары «Стылістыкі ўкраінскай мовы» падкрэсліваюць, што мова заканадаўчых дакументаў павінна быць даступнай і зразумелай кожнаму грамадзяніну дзяржавы, бо ўсе маюць аднолькавае канстытуцыйнае права на заканадаўчую інфармацыю [26].

У польскамоўнай літаратуры па даследаванай праблеме нам сустрэўся такі варыянт назвы гэтай характарыстыкі, як **камунікатыўнасць** [52, s. 17]. Разнавіднасці мовы, якія абслугоўваюць вузкія галіны навукі, вытворчасці, грамадскага жыцця, вызначаюцца высокай ступенню спецыялізацыі. Дзеянне ж заканадаўчых актаў пашыраецца на разнастайныя сферы чалавечай дзейнасці, і гэта абавязвае іх стваральнікаў выкарыстоўваць зразумелыя для ўспрымання юрыдычныя фармулёўкі. Вырашэнне праблемы ўскладняецца тым, што імкненне да зразумеласці можа зменшыць дакладнасць юрыдычнага тэксту, а імкненне да максімальнай дакладнасці — прывесці да яго ўскладнення [13, с. 61]. Інтарэсам карыстальніка-спецыяліста адпавядае дакладнасць, а карыстальніка-неспецыяліста — зразумеласць, лёгкасць для ўспрымання [21 с. 7].

Дыскусійнасць праблемы даступнасці, зразумеласці неспецыялістам мовы права і яе вырашэнне на карысць або супраць абавязковай зразумеласці звязана найперш з разуменнем статусу мовы заканадаўства. Адным з першых узняў пытанне лінгвістычнага статусу мовы права польскі тэарэтык права

Т. Гізберт-Студніцкі. У вядомым артыкуле «Ці існуе праўная мова?» ён заявіў, што праўная мова не з'яўляецца мовай у лінгвістычным разуменні, яе можна ўспрымаць толькі як збор праўных тэкстаў, прычым крытэрый прыналежнасці да гэтага збору мае характар пазалінгвістычны, а гамагеннасць мовы, якой гэтыя тэксты напісаны, з'яўляецца другаснай справай [43, с. 60].

Прыхільнікі падобнага меркавання лічаць, што тэксты заканадаўчых актаў пішуцца спецыяльнай мовай, якая мае мала агульнага з літаратурнай [34; 35]. Пад спецыяльнай мовай разумеюць сукупнасць моўных сродкаў, што выкарыстоўваюцца ў спецыяльна абмежаванай камунікатыўнай сферы з мэтай забеспячэння разумення сярод спецыялістаў, занятых у гэтай сферы [15, с. 107]. Некаторыя называюць мову права сродкам прафесійнай камунікацыі, адной з прафесійных моў (побач з мовамі медыцыны, тэхнікі, мастацтва) [20, с. 295]. Такая пазіцыя дазваляе сцвярджаць, што няма неабходнасці ў тым, каб сэнс прававых тэкстаў быў агульназразумелым, і нават што да напісання законаў на агульназразумелай мове можа прымушаць толькі нізкі ўзровень развіцця грамадзян.

Аднак шэраг даследчыкаў, перш за ўсё лінгвістаў, не падзяляюць такіх поглядаў. У прыватнасці, адным з аргументаў супраць пазіцыі Т. Гізберт-Студніцкага з'яўляецца сцвярджэнне, што атаясамліваць паняцці праўнай мовы і тэкстаў нарматыўных актаў — усё адно што ставіць знак роўнасці паміж мовай і тэкстам — гэта значыць механізмам, які генерыруе тэкст, і яго спараджэннем [45, с. 172].

Значна большую папулярнасць мае меркаванне, што мова права з'яўляецца функцыянальнай разнавіднасцю літаратурнай мовы [гл., напр.: 2; 19; 32], рэестрам агульнаўжывальнай мовы [48, с. 156], падсістэмай прыроднай мовы [22, с. 5], часткай натуральнай мовы з іх адрозненнямі ў сферы семантыкі [41].

Мова права — не што іншае, як агульналітаратурная мова, дапоўненая спецыяльнымі тэрмінамі і выразамі. А паколькі тэкст закона пішацца на літаратурнай мове, то спосаб фармулявання права павінен быць ясным і ў меру магчымасці агульназразумелым [51, с. 91]. Прыхільнікі яснасці заканадаўчых палажэнняў лічаць, што гэта абсалютная ўласцівасць мовы закона і не залежыць ад падрыхтаванасці адрасата [12].

Сярод прычын, якія ўскладняюць разуменне юрыдычнай мовы, называюць выкарыстанне некаторых лінгвістычных сродкаў: намінатыўнага стылю, складаных сінтаксічных канструкцый, высокую ступень абстракцыі прававых паняццяў [15, с. 110]. Прававыя тэрміны нярэдка маюць іншае значэнне, чым агульнаўжывальныя аманімічныя словы, пэўная колькасць тэрмінаў у юрыдычную сферу ўводзяцца з іншых навук [23, с. 37].

У асобных даследаваннях выказваюцца прапановы, як можна дасягнуць зразумеласці юрыдычнай мовы. Так, напрыклад, А. Н. Шэпелеў лічыць, што неабходна не спрашчаць юрыдычную мову да абсурду, а ажыццяўляць своеасаблівы яе пераклад на зразумелую неспецыялістам [36, с. 64]. Аднак

не ўсе прымаюць гэты спосаб папулярызацыі мовы закона. У прыватнасці, М. Д. Голеў адзначае, што такая падмена юрыдычнай мовы штодзённай не можа адэкватна перадаць змест тэксту. Як пераказ мастацкага тэксту ў падрадкоўніку на звычайнай мове не адлюстроўвае мастацкага зместу перакладзенага тэксту, так і «перакладзены» юрыдычны тэкст непазбежна будзе фальсіфікаваны неспецыялістам, бо той не схопіць яго сутнасці [9, с. 49].

Для вырашэння праблемы зразумеласці тэкстаў закона прапануецца і кампрамісны варыянт. Яго сутнасць палягае на неаднолькавасці прызначэння заканадаўчых тэкстаў, іх рознай адраснасці. Карыстаючыся фармулёўкамі В. І. Таюпавай, іх можна падзяліць на тэксты «для сваіх», тэксты «для сябе», тэксты «для іншых» [30, с. 89–90]. «Для сваіх» — тэксты для спецыялістаў: навуковыя юрыдычныя тэксты, экспертызы, службовая перапіска і да т. п. Ступень спецыялізаванасці мовы ў іх самая высокая. «Для сябе» — тэксты як для спецыялістаў, так і для абывацеляў: законы, прыгаворы, рашэнні. Ступень спецыялізаванасці мовы прамежкавая. Тэксты «для іншых» — напрыклад, публіцыстыка юрыдычнага зместу, у іх ступень спецыялізаванасці мовы самая нізкая [15, с. 108]. Аднак у вывучанай літаратуры мы не сустрэлі падтрымкі такога дыферэнцыраванага стаўлення да мовы юрыдычнага тэксту ў залежнасці ад яго прызначэння.

Як вынікае з прадстаўленых даследаванняў, у якой бы краіне і на якой бы мове ні ствараліся агульнаабавязковыя нормы сацыяльных паводзін, нармадаўца пры іх фармулёўцы будзе імкнуцца да таго, каб яны былі дакладнымі, нешматслоўнымі, вялі да дасягнення асноўнай мэты — уздзеяння на сацыяльныя паводзіны адрасата. Гэта дае падставу меркаваць, што камунікатыўна-прагматычныя характарыстыкі мовы заканадаўчых тэкстаў з'яўляюцца ўніверсальнымі і агульнапрызнанымі. Аднак да такой якасці мовы заканадаўства, як зразумеласць, да гэтага часу захоўваецца супярэчлівае стаўленне.

Літаратура

1. Артикуца, Н. В. Мова і правова культура / Н. В. Артикуца // Мова і культура: тези і матеріали XII міжнар. наук. конф., 2003. — Київ, 2004. — Т. 8. Вип. 6. — С. 192–215 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: http://elib.ukma.edu.ua/A/artykytsa_mova_i_prav_kyltyra.doc. — Дата доступу: 17.03.2014.
2. Артикуца, Н. В. Мова права і юридична термінологія : навчальний посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / Н. В. Артикуца. — Київ, 2004.
3. Белоконь, Н. В. Лингвистические ошибки в нормативно-правовых документах // Конституционные чтения. Вып. 1: Постановка научных задач по конституционному и муниципальному праву / Н. В. Белоконь. — Воронеж, 2002. — С. 251–257.
4. Бондаренко, И. В. Лингвистический консерватизм юридического языка / И. В. Бондаренко // Вестн. РГУ им. И. Канта. Вып. 2. Филол. науки. — Рига, 2006. — С. 75–80.

5. Борисова, Л. А. Основные требования к тексту закона и их соблюдение при переводе // Вестн. ВГУ. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — Воронеж, 2008. — № 1. — С. 66–71.
6. Бушев, А. Б. Подъязыки права: постигая юридическую технику / А. Б. Бушев // Юрислингвистика–11: Право как дискурс, текст и слово: межвуз. сб. науч. тр. — Кемерово, 2011. — С. 42–47.
7. Волкотруб, Г. Й. Стилістика ділової мови: навч. посіб. / Г. Й. Волкотруб. — Київ, 2002.
8. Валгина, Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. — М., 2003.
9. Голев, Н. Д. О специфике языка права в системе общенародного русского языка и ее юридического функционирования / Н. Д. Голев // Юрислингвистика–5: Юридические аспекты языка и лингвистические аспекты права: межвуз. сб. науч. тр. — Барнаул, 2004. — С. 43–59.
10. Голев, Н. Д. Лингвистические тупики юридической техники / Н. Д. Голев // Юрислингвистика–8: Русский язык и современное российское право: межвуз. сб. науч. ст. — Кемерово; Барнаул, 2007. — С. 92–104.
11. Гриценко, Т. Б. Українська мова за професійним спрямувавнням: навч. посіб. / Т. Б. Гриценко. — Київ, 2010.
12. Гришенкова, Ю. А. Актуальные вопросы современной юрислингвистики как новой области современных междисциплинарных исследований / Ю. А. Гришенкова // Ярослав. педагог. вестн. — 2005. — № 1 (42). — С. 20–23 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://history.yar.ru/vestnik/novye_Issledovaniy/26_4/. — Дата доступа: 21.03.09.
13. Давыденко, В. К. Некоторые особенности индексирования текстов нормативных актов / В. К. Давыденко // Проблемы совершенствования советского законодательства. Тр. ВНИИСЗ. Вып. 11. — М., 1978. — С. 61–73.
14. Давыдова, М. Л. К вопросу о стиле языка права / М. Л. Давыдова // Юрислингвистика–11: Право как дискурс, текст и слово: межвуз. сб. науч. тр. — Кемерово, 2011. — С. 67–77.
15. Дементьева, Т. М. Лингвистические особенности немецкого языка права / Т. М. Дементьева // Филол. науки. Вопр. теории и практики. — 2009. — № 2 (4). — С. 107–111.
16. Жеребило, Т. В. Словарь лингвистических терминов: изд. 5-е, испр. и доп. / Т. В. Жеребило. — Назрань, 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://lingvistics_dictionary.academic.ru/3012/. — Дата доступа: 15.06.2014.
17. Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 г. № 361-З «О нормативных правовых актах Республики Беларусь». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://pravo.by/webnpa/text.asp?r=2&RN=h10000361. — Дата доступа: 4.03.2014.
18. Земляная, Т. Б. Использование терминологии в правотворчестве / Т. Б. Земляная, О. Н. Павлычева // Журн. научно-педагог. информации. — 2010. — № 10 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.paedagogia.ru/2010/47-10/110-zemlyanayapavlicheva. — Дата доступа: 4.03.2014.
19. Исаков, В. Б. Язык права / В. Б. Исаков // Юрислингвистика–2:Русский язык в его естественном и юридическом бытии: межвуз. сб. науч. тр. — Барнаул, 1998. — С. 143–147.

20. Катачина, О. Термінологія позначення правопорушень у мові права / О. Катачина // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. — 2009. — Вип. 48. — С. 293–299.
21. Комарова, Р. Н. Язык закона: лингвистические характеристики (на материале текста Германского гражданского уложения) : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Р. Н. Комарова. — СПб., 2000.
22. Костицький, М. В. Професійна юридична мова як підсистема природної мови (філософські і психологічні аспекти) / М. В. Костицький // Українська наукова термінологія: зб. матер. конф. «Українська наукова термінологія». — Київ, 2010. — № 3. — С. 5–7.
23. Лезов, С. В. Юридические понятия и язык права в современных зарубежных исследованиях. Науч.-аналит. обзор / С. В. Лезов. — М., 1986.
24. Маланина, Н. В. Язык закона как особый юридический язык (на материале текстов законодательных текстов Алтайского края) / Н. В. Маланина // Ползунов. вестн. — 2006. — № 3. — С. 105–114.
25. Марчук, В. В. Терминология уголовного закона и квалификация преступлений / В. В. Марчук // Право и демократия: сб. науч. тр. Вып. 18 / редкол.: В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. — Минск, 2007. — С. 224–239.
26. Мацько, Л. І. Стилістика української мови / Л. І. Мацько [та інш.]. — Київ, 2003.
27. Пантелеева, Т. Ю. Язык законодательства, его лексические реалии и интерпретации: автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.19 / Т. Ю. Пантелеева. — Краснодар, 2003.
28. Пантелеева, Т. Ю. Филологическое заключение как особый феномен оценочной сферы // Вестн. Адыг. гос. ун-та. Сер. 2. — 2012. — № 3 (105) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://cyberleninka.ru/article/n/filologicheskoe-zaklyuchenie-kak-osobyy-fenomen-otsenochnoy-sfery. — Дата доступа: 27.03.2014.
29. Правила подготовки проектов нормативных правовых актов: сб. норматив. правовых актов. — Минск, 2003.
30. Таюпова, О. И. Стилевая дифференциация современного литературного языка / О. И. Таюпова // Рос. гуманит. журн. — 2013. — Т. 2. — № 1. — С. 87–93.
31. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. — М., 2000.
32. Ушаков, А. А. Очерки советской законодательной стилистики / А. А. Ушаков. — Пермь, 1967.
33. Хабибулина, Н. И. Политико-правовые проблемы семиотического анализа языка закона (теоретико-методологическое исследование): автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Н. И. Хабибулина. — СПб, 2001.
34. Хворостов, А. Ю. Юридический язык и язык юриста / А. Ю. Хворостов // Юрислингвистика-8. Русский язык и современное российское право: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. Н. Д. Голева. — Кемерово; Барнаул, 2007. — С. 114–116.
35. Чухвичев, Д. В. Логика, стиль и язык закона / Д. В. Чухвичев // Право и политика. — 2005. — № 2. — С. 140–151 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.lawmix.ru/comm/1996//. — Дата доступа: 23.03.2014.
36. Шепелев, А. Н. Юридический язык и правовые запреты / А. Н. Шепелев // Вестн. Самар. гуманит. акад. Сер. «Право». — 2012. — № 1. — С. 60–64.
37. Щепалин, И. В. Специфика современного языка права / И. В. Щепалин // Вестн. Караганд. юрид. ин-та. — 2004. — Вып. 2 (10). — С. 156–163.

38. Широбокова, Л. П. Юридические тексты: опыт грамматико-типологического исследования (на примере немецкого и русского языков): автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.02.20 / Л. П. Широбокова. — М., 2007.
39. Юрыдычны энцыклапедычны слоўнік / А. В. Абчынец, Я. С. Арнаут, В. М. Арцёмава [і інш.]; рэдкал.: С. В. Кузьмін [і інш.]. — Мінск, 1992.
40. Язык закона / под ред. А. С. Пиголкина. — М., 1990.
41. Brodziak, K. O lingwistycznym statusie języka prawnego / K. Brodziak // Język — Prawo — Społeczeństwo / red. E. Malinowska. — Opole, 2004. — S. 61–77.
42. Frąckiewicz, A. Konferencja Senatu RP «Język polskiej l legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowanie prawa» / A. Frąckiewicz // Palestra. Pismo Adwokatury Polskiej. — 2007. — № 1–2 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: www.palestra.pl. — Дата доступу: 20.06.2014.
43. Gizbiert-Studnicki, T. Chy istnieje język prawny? / T. Gizbiert-Studnicki // Państwo i prawo. — 1979. — № 3 (397). — S. 49–60.
44. Jaworski, Cz. Język prawa i jego rozumienie w relacjach obywatel — adwokat — wymiar sprawiedliwośći / Cz. Jaworski // Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa: materjały z konf. — Warszawa, 2007. — S. 72–76.
45. Kielar, B. Z. W obronie koncepcji «języka prawnego» jako rejestru języka naturalnego / B. Z. Kielar // Państwo i Prawo. — Warszawa, 1979. — № 8–9. — S. 172–173.
46. Pawelec, R. Jaki powinien być język urzędowy? / R. Pawelec // Kongres języka urzędowego. — Warszawa, 2013. — S. 34–40.
47. Pawelec, R. O poprawnośći językowej i zrozumiałośći tekstów prawnych i prawniczych / R. Pawelec // Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa: materjały z konf. — Warszawa, 2007. — S. 65–72.
48. Petcel, J. Język prawny w świetle lingwistycznej teorii rejestru językowego / J. Petcel // Studia iuridica. — 2006. — № XLV. — S. 153–163.
49. Piwowarczyk, W. Zanik procesu deszyfracji normy a jej obowiązywanie w sensie faktycznym / W. Piwowarczyk, J. Słupski // Rocznik Kognitywistyczny. — T. V. — 2011. — S. 151–158.
50. Pruszyński, M. Jasność, zrozumiałość i językowa poprawność prawa jako warunek jego zgodnośći z Konstytucją / M. Pruszyński // Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa: materjały z konf. — Warszawa, 2007. — S. 32–41.
51. Rybczyńska, A. Język prawa karnego /A. Rybczyńska // Przekladka nad wyrazami. Ogólnopolska interdyscyplinarna konferencja. Kraków, 25–28 marca 2010. — S. 91–102 [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу: www.academia.edu/2777662/Przekladka_nad_wyrazami_-_blok_prawniczy. — Дата доступу: 4.03.2014.
52. Wronkowska, S. O cechach języka tekstów prawnych / S. Wronkowska // Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa: materjały z konf. — Warszawa, 2007. — S. 15–25.
53. Zieliński, M. Wiedza o tekstach prawnych jako warunek ich rozumienia / M. Zieliński // Język polskiej legislacji, czyli zrozumiałość przekazu a stosowania prawa: materjały z konf. — Warszawa, 2007. — S. 26–30.

Галіна Нікіценка *(Мінск, Беларусь)*

МЕТРЫКА ВКЛ У ДАСЛЕДАВАННЯХ ПОЛЬСКІХ НАВУКОЎЦАЎ

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага з’яўляецца крыніцай даследавання вучоных з розных краін — Беларусі, Літвы, Украіны, Польшчы. Нягледзячы на тое, што навука мае на ўвазе аб’ектыўнасць, непрадузятасць, даследаванні той ці іншай крыніцы, з’явы абумоўлены зацікаўленнямі навукоўцаў, а таксама нацыянальнай спецыфікай. Нацыянальна абумоўленым пры вывучэнні Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага можна назваць, напрыклад, выбар пэўнай кнігі Метрыкі ў якасці крыніцы даследавання. Асабістыя зацікаўленні навукоўцаў дыктуюць ракурс, аспект вывучэння нават адной і той жа кнігі Метрыкі. Такім чынам, як і сам склад Метрыкі, даследаванні яе вылучаюцца пэўнай «пярэстасцю». Аднак любое новае даследаванне Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага з’яўляецца важным пры вывучэнні помніка, бо дазваляе ўсебакова і больш аб’ектыўна «прачытаць» яго.

У нашым артыкуле мы спынімся на некаторых даследаваннях Метрыкі польскімі навукоўцамі. Усе работы, якія мы будзем разглядаць, гістарыяграфічнага кшталту, аднак матэрыял, выкладзены ў іх, будзе карысны і для філолага. Так, спачатку хацелася б спыніцца на выдадзенай у Польшчы кнізе Метрыкі, а менавіта «Кнізе запісаў № 131» [5], якая ахоплівае дакументы часавага дыяпазону 1656–1661 гг. Выданне было здзейснена польскімі гісторыкамі Анджэем Рахубам і Генрыхам Люлевічам у Інстытуце гісторыі Польскай акадэміі навук. Кніга складаецца з шасці частак: 1) невялікага ўступу складальнікаў; 2) спісу скарачэнняў; 3) апублікаванага тэксту кнігі; 4) спісу назваў апублікаваных тэкстаў; 5) імяннога паказальніка; 6) геаграфічнага паказальніка. Ва ўступе, акрамя традыцыйных для падобнага кшталту выданняў апісанняў знешняга выгляду кнігі, яе памераў, зробленых упісаў з указаннем старонак і інш., пададзены звесткі А. Рахубы пра тое, пры якіх падканцлерах з’явілася выдадзеная кніга. Падобная інфармацыя вельмі карысная для высвятлення, наколькі заканамерным з’яўляецца перадача тых ці іншых моўных з’яў не толькі ў розныя перыяды, але і на розных тэрыторыях, наколькі захоўваюцца ў тэкстах Метрыкі дыялектныя ці індывідуальныя асаблівасці пісараў. На вырашэнне гэтых задач скіравана паслядоўнае прысваенне кожнаму дакументу нумара, пазначэнне даты і месца яго стварэння, падача ў канцы дакумента ініцыялаў пісара, які падпісаў дакумент (поўнасцю імя і прозвішча пісара пазначаны ў спісе скарачэнняў). Аднак, як адзначае Зігмантас Кяўпа, назвы мясцовасцей не ідэнтыфікаваны, не прыводзяцца іх сучасныя формы [2, с. 15], што часта

абумоўлена немагчымасцю гэта зрабіць з прычыны знікнення населенага пункта ці поўнай змены яго назвы.

У рэцэнзіі на выданне літоўскі даследчык Эльмантас Мейлус адзначае, што прынцып публікацыі кнігі Метрыкі польскімі навукоўцамі выбіваецца з агульнапрынятай традыцыі, што А. Рахуба «абмяжоўваецца публікацыяй кароткага ці больш пашыранага рэестра: сцісла апісвае дакумент з пераказам его зместу (такі тэкст вылучаны курсівам) ці публікуе яго ў скарочаным варыянце, таксама — з выпіскай з дакумента» [3, с. 17]. Тут жа рэцэнзент выказвае меркаванне, што гэта, магчыма, абумоўлена падачай пераважнай колькасці тэкстаў кнігі праз фармуляры, якія паўтараюцца і не даюць важнай інфармацыі. Нягледзячы на тое, што ёсць небяспека ў такой падачы тэкстаў Метрыкі, бо яна трапляе «ў залежнасць ад кваліфікацыі, навуковых інтарэсаў і іншых уласцівасцей публікатара, г. зн. ад суб'ектыўнага фактару» [3, с. 17], але і такое апублікаванне дае падставы для высноў пра сапраўды выпрацаваны фармуляр для дакументаў Метрыкі ВКЛ, а значыць і выкрышталізаваныя «правілы» пабудовы тэкстаў афіцыйна-справавога стылю, які імкнецца да стандартызацыі і аднатыпнасці.

Цікавасць уяўляе і выданне «Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego» [4], здзейсненае ў 2001 г. выдавецтвам Вармінска-Мазурскага ўніверсітэта ў Ольштыне. Гэта невялікая кніга, якая змяшчае ў сабе дакументы аб канфліктах, звязаных з зямельнымі ўладаннямі ў Падляшшы і Гродзеншчыне. Вучэбны дапаможнік уяўляе сабой частку комплексу Метрыкі — транслітараваны ў канцы XVIII ст. лацініцай звод дакументаў Kopia Warszawska Metryki Litewskiej. Дакументы згрупаваны па тэмах і аб'яднаны агульнай праблемай, якая абазначана як праблема асабістых канфліктаў, што ўзніклі наконт зямельных уладанняў у Падляшшы і Гродзеншчыне падчас праўлення Сігізмунда Старога. Кніга змяшчае дзве часткі: уводзіны (якія, у сваю чаргу, складаюцца з трох раздзелаў) і 18 дакументаў Метрыкі. Апублікаваныя дакументы з'яўляюцца рознымі па часе напісання адзінкавымі актамі. З трох раздзелаў уводзін — «Рэлевантнасць Літоўскай Метрыкі для даследавання спрэчак аб уласнасці», «Падставы для абвастрэння на тэрыторыі Літвы спрэчак аб уласнасці», «Зямельныя спрэчкі ў Падляшшы і Гродзеншчыне» — найбольшую цікавасць для лінгвістаў уяўляе першы раздзел. Так, у ім даецца апісанне «кніг Літоўскай Метрыкі», тыпаў почыркаў дакументаў, мовы. У спасылках пазначана шматлікая дапаможная літаратура, але спіс абмяжоўваецца польскай гістарыяграфіяй. Для таго каб прадэманстраваць перспектыўнасць даследавання Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, аўтарамі пазначаны 12 копій судовых кніг, змест якіх звязаны з Падляшшам.

Літоўская даследчыца Інга Іларэне адзначае, што гэта «крыху іншая» Літоўская Метрыка [1, с. 27], а асноўнае адрозненне заключаецца ў падачы тэкстаў лацініцай, «дзе прынцыпы падбору знакаў пры замене кірыліцы

адлюстроўваюць графіка-фанетычную сістэму *рускай* (?)[1] мовы XVIII ст.» [1, с. 27]. Дакументы ў дапаможніку пададзены па двух прынцыпах: тэматычным і тэрытарыяльна-адміністрацыйным. Варта адзначыць, што такі падбор вельмі карысны для даследчыкаў-лінгвістаў, бо дазваляе прасачыць адрозненні ў мове актаў, абумоўленыя тэрытарыяльным крытэрыем. Вартай увагі з'яўляецца методыка публікацыі дакументаў. Да кожнага з тэкстаў даецца сучасны загаловак-анатацыя і апісанне дакумента (абавязковае ўказанне наступных пазіцый: месца захавання арыгінала, першаснай і другаснай копій, дадзеныя пра публікацыю). На нашу думку, такая «пашпартызацыя» актаў спрашчае працу з імі, дазваляе прасачыць гісторыю асобна ўзятага акта, ацаніць ступень яго арыгінальнасці, звярнуцца пры неабходнасці да першакрыніцы. Таксама трэба адзначыць, што польскія навукоўцы падаюць спасылкі-каментары да ўсіх асабістых імён і геаграфічных назваў, асабліва паслядоўна ў дачыненні да тэкстаў, звязаных з Падляшшам.

У Познані ў 1995 г. была выдадзена манаграфія Кшыштафа Пяткевіча «Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka» [6], у якой разглядаецца стан Вялікага Княства Літоўскага на мяжы XV–XVI стст. Даследчык раскрыў функцыі канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага (гэта і дзейнасць, звязаная з казной гаспадара, і ажыццяўленне міжнароднай палітыкі), што дае падставы меркаваць пра высокі ўзровень вядзення справаводства і адпаведнасць яго міжнародным стандартам. Вельмі важным для асвятлення пытання, наколькі мова дакументаў з канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага была стандартызаванай, апрацаванай і не змяшчала ў сабе індывідуальныя моўныя элементы асобных людзей, з'яўляецца фіксацыя К. Пяткевічам 20 пісараў, якія служылі ў канцылярыі Аляксандра, і прадстаўленне іх біяграфій (15 з выяўленых пісараў складалі дакументы на старабеларускай мове, 3 — на лацінскай, а 2 — на татарскай мове), што дапамагае высветліць паходжанне, ступень адукаванасці складальнікаў актаў. Аўтар прыходзіць да высновы, што прыведзеныя факты пацвярджаюць яго думку: афіцыйнай мовай дзяржаўных устаноў Вялікага Княства Літоўскага была старабеларуская (руская) мова [6, с. 18].

Вялікае месца ў манаграфіі адводзіцца генезісу метрычных кніг, якія складаліся ў канцылярыі, г. зн. кніг, у якія ўпісваліся копіі ці анатацыі выходных дакументаў. К. Пяткевіч, даследаваўшы захаваныя кнігі Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, прыходзіць да высновы, што доказаў таго, што старажытныя кнігі Метрыкі былі складзены па тэматычным прынцыпе, не існуе і верагодней за ўсё яны складаліся з копій сшыткаў пісараў. У пэўны час пісары запісвалі копіі і анатацыі дакументаў у афіцыйную кнігу ў тым парадку, у якім яны былі размешчаны ў іх сшытках [6, с. 38]. З такім мер-

[1] Вылучэнне курсівам і пытальны знак Інгі Іларэне.

каваннем можна цалкам пагадзіцца, калі ўлічыць, наколькі разнажанравыя акты сустракаюцца ў кнігах Метрыкі пад адной вокладкай і адной назвай.

Лінгвістычнае даследаванне помнікаў старабеларускага пісьменства немагчымае без уліку гістарычнага кантэксту іх стварэння і функцыянавання. Метрыка Вялікага Княства Літоўскага выклікае цікавасць не толькі ў беларускіх, літоўскіх, расійскіх, але і польскіх гісторыкаў. Вывучэнне розных поглядаў адкрывае перспектыву для больш шырокага і глыбокага разумення пэўных з'яў у гісторыі, а разам з тым і больш аб'ектыўнай ацэнкі ў вывучэнні мовы помнікаў.

Літаратура

1. Иларене, И. Исследования Литовской Метрики в Ольштыне: очерк конфликтов, связанных с земельными владениями в Подляшье и в Городенской земле / И. Иларене // Новости Литовской Метрики = Lietuvos Metrikos naujienos = News of Lithuanian Metrica: научно-информационное приложение журнала «Ежегодник истории Литвы» / ред. группа: Ирена Валиконите, Артурас Дубонис (отв. редактор), Инга Иларене, Зигмантас Кяупа. — Вильнюс, 2003. — № 7. — С. 25–30.
2. Кяупа, З. Новая публикация описей подымного Великого Княжества Литовского — описи Тракайского воеводства 1690 г. / З. Кяупа // Новости Литовской Метрики = Lietuvos Metrikos naujienos = News of Lithuanian Metrica / ред. группа: Лина Анужите, Артурас Дубонис (отв. редактор), Зигмантас Кяупа, Ирена Валиконите. — Вильнюс, 2002. — № 5. — С. 14–16.
3. Мейлус, Э. Новое издание Литовской Метрики в Польше / Э. Мейлус // Новости Литовской Метрики = Lietuvos Metrikos naujienos = News of Lithuanian Metrica: научно-информационное приложение журнала «Ежегодник истории Литвы» / ред. группа: Лина Анужите, Артурас Дубонис (отв. редактор), Зигмантас Кяупа, Ирена Валиконите. — Вильнюс, 2002. — № 6. — С. 16–19.
4. Kołodziejczyk, A. Zarys konfliktów o dobra na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie za Zygmunta I Starego / A. Kołodziejczyk [et al.] // Wybór źródeł z «Metryki Litewskiej» z I połowy XVI wieku. — Olsztyn, 2001.
5. Metryka Litewska. Kniga wpisów Nr. 131 / oprac. A. Rachuba. — Warszawa, 2001.
6. Pietkiewicz, K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka / K. Pietkiewicz. — Poznań, 1995.

Ірына Савіцкая *(Мінск, Беларусь)*

ПОЛЬСКАМОЎНЫЯ ЗАПАЗЫЧАННІ Ў «СЛОЎНІКУ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ» І. І. НАСОВІЧА

1. Слоўнік І. Насовіча ў беларускай лінгвістычнай навуцы займае адметнае месца. У мовазнаўчым аспекце гэта першы слоўнік беларускай літаратурнай мовы, які «ні ў чым не саступаў лепшым слоўнікам таго часу» [4, с. 524]: ён мае разгорнутую семантызацыю, ілюстратыўны матэрыял, спасылкі, указанні на стылістычную дыферэнцыяцыю рэестравых адзінак. У этналінгвістычным аспекце гэта слоўнік нацыятворчага тыпу, характэрны адначасова для ранняга слоўнікавага перыяду, паколькі выконваў функцыю *вывучэння* літаратурнай мовы, і перыяду развітой лексікаграфіі [1, с. 258], паколькі выконваў функцыі *апісання і нармалізацыі* слоўнікавага складу мовы, а значыць — надаваў гэтай мове статус нацыянальнай. Усё вышэйадзначанае вымагае адпаведнага аналізу рэестравага складу слоўніка І. Насовіча. У артыкуле рэестравая частка слоўніка будзе разглядацца ў аспекце адлюстравання ў ім польскамоўнага запазычвання.

2. Адносіны самога І. І. Насовіча да надрукаванай версіі яго слоўніка былі неадназначныя. З аднаго боку, гэта была праца ўсяго яго жыцця: збіранню і ўкладанню слоўніка І. Насовіч прысвяціў каля шаснаццаці гадоў. З другога ж боку, падчас падрыхтоўкі слоўніка да выдання былі ўнесены значныя карэктывы ў яго рэестравую частку (мэтай правак было пазбегнуць т. зв. «польскага ўплыву»), што дало падставы самому І. Насовічу скласці верш, у якім ён з горыччу выказаўся адносна правак:

<…> Кривичскій носъ былъ носъ гиганта
Породы всехъ славянъ черта.
А тутъ не видно, съ кемъ сродни ты!
Твои какъ будто черты слиты
Съ фізіогноміей чужой
Вліянье польское ничтожно
Тебе приписано здесь ложно
Везде характеръ виденъ твой [3, с. 27].

Тым не менш, той рэестравы склад, які ўбачыў свет у 1870 г. і з дапамогай якога «можно начать подробныя разследованія о составе Белорусскаго наречія» [2, уступнае слова К. Весялоўскага], якраз падкрэсліў адметнасць беларускай гаворкі.

У прадмове да слоўніка, складзенай К. Весялоўскім, асабліва падкрэсліваецца польскамоўны ўплыў на лексічны склад беларускай гаворкі: «Въ составъ словаря г. Носовича вошло более 30 000 словъ; между ними

встречаются слова, заимствованныя изъ иностранныхъ языковъ, главнымъ же образомъ изъ Польскаго. Слова перешедшія изъ последняго языка преимущественно употребляются мелкою шляхтою, мещанами, ремесленниками, экономами, прикащиками и пр. Количествомъ этихъ словъ и распространеніемъ употребленія ихъ въ народе определяется нагляднымъ образомъ степень вліянія Польскаго языка на Белорусское наречіе» [2, уступнае слова К. Весялоўскага]. Як відаць, культурная, гістарычная і геаграфічная блізкасць беларускага народа і беларускай мовы да заходняга суседа дала падставы для «абвінавачвання» польскай мовы ў яе пранікненні ў беларускую гаворку і для наступнага вышэйзгаданага рэдагавання рэестру слоўніка.

3. Увогуле запазычаная лексіка прадстаўлена ў выданні даволі шырока, а ўказанне на паходжанне слова пададзена дастаткова паслядоўна. Аднак, акрамя лінгвістычнага запазычання, часта паказваецца і сацыяльнае паходжанне слова, г. зн. складальнік тлумачыць крыніцу з'яўлення слова ў побыце і маўленні носьбітаў мовы:

***Авантура**, заимствованное простолюдинами изъ высшаго класса. 1) Удивительное происшествіе. Во якая авантура! 2) Шалость. Надзелавъ авантуры. 3) Беда. Авантура съ тобою (2, с. 2);*

***Линованне**. Графленіе, линеваніе. Линованне папери.* (Слово употр. грамотными Белоруссами) *(2, с. 268);*

***Привата**, (употребляется горожанами). Постороннiй доход, особенно за частные уроки. Привату маець опричь жалования. На привату ходзиць (2, с. 497);*

***Припонтистое**, (употребляется грамотными, особенно духовными), перен. Заморское вино (от понтъ — море). Ромъ и всякое другое вино, прибавляемое къ чаю. А припонтистаго, съ припонтистымъ намъ не даси? (2, с. 508).*

Прамое ўказанне на паходжанне запазычаных слоў таксама частотна прадстаўлена ў слоўніку І. І. Насовіча — у выглядзе стылістычнай паметы або тлумачэння ў складзе семантычнай часткі да рэестравага слова:

***Адыстаръ**, нар. отъ Латин. Adistar. Точь-въ-точь. Адыстаръ бацька (2, с. 3);*

***Бенёхаць**. (Не отъ Еврейскаго ли: ben сынъ?) 1) Няньчить, качать ребенка на рукахъ. 2) Збенёхаць. Играть съ вещью, подобно, какъ съ ребенкомъ или съ куклою. Бенёхаешъ шклянку, покуль збенёхаешъ (2, с. 25);*

***Борохотодунаиць**. Дремать, качаясь въ разные стороны, подобно Еврею, молящемуся и наклоняющемуся въ разные стороны съ произношеніем молитвы «борух-ата-адонаи» — Слава тебе Боже. Борохотодунаю, кобылки не маю. Погов. (2, с. 31);*

***Вапоры**, (отъ Лат. vapor). перен. Капризы, упрямство. Зъ гетого мальца треба выгнаць дурные вапоры (2, с. 43);*

Варта, *(отъ Нем. Wer da? — кто тамъ?) 1) Кликъ ночной стражи: варта! 2) Ночная стража. Поставиць на ночь варту. Пошовъ на варту. 3) вообще: Сторожа чего либо. Варта колодниковъ. Варта полевая, садовая (2, с. 44);*

Вёска, *(отъ Слав. весь). Деревушка. Едзе черезъ тую вёску (2, с. 49).*

4. Паколькі ўплыў польскай мовы і польскай побытавай культуры адбываўся прама і ўскосна, то ўжыты ў артыкуле тэрмін *польскамоўнае запазычанне* закліканы падкрэсліць разнастайнасць спосабаў польскага ўплыву. У прыватнасці, у слоўніку І. І. Насовіча змяшчаюцца:

прамое ўказанне на запазычанне з польскай мовы:

Габаць *(Польск. gabać — трогать; Лит. gaubti — собирать, gobus — алчный). Брать, трогать, нарушать. Габаешъ то, чего не положивъ. Загабавъ увесь хлебъ. Ёнъ габанувъ тутъ нешто (2, с. 106);*

Гатунокъ *(отъ Польск. gatunek). Разборъ, свойство. Сукно хорошего гатунку (2, с. 110).*

Зацненькій, *смягч. от Польск. Зацный. Хорошенькій, пригоженькій. Зацненькій хлопчикъ. (2, с. 192).*

Продоляты. *Проволочка, откладываніе на будущее. Пусцивъ на продоляты то, што треба дзелаць скоро. Ты мене усё продолятами кормишъ, т.е. кормишъ завтраками (Заимств. изъ Польскаго) (2, с. 522).*

указанне на магчымае запазычанне з польскай мовы з прычыны існавання ў польскамоўным побыце:

Балкомъ-песъ. *Ругательное слово, значенія котораго впрочемъ простолюдины сами не понимаютъ. Слово это, по всей вероятности, переделано изъ Польскаго ругательного выраженія bal cię pies, «Балкомъ-песъ его» значит: Лихо его возьми, или собачій сынъ ёнъ (2, с. 13);*

Войскій. *1) Слово, оставшееся еще в употребленіи отъ Польскихъ чиновъ, Полковникъ. Панъ покойный Войскій Голынскій, хоць старъ бывъ, а ездивъ верхомъ хорошо. 2) Воинскій, военный. Вы войскіе людзи. Войская штука (2, с. 63);*

Вино. *Пики, масть въ карточной игре. Слово взято отъ винограда, изображаемаго на Польскихъ картахъ. Вино свециць (2, с. 58)*;

Альваръ. *Начальные основанія Латинскаго языка, составленныя іезуитомъ Альваресомъ и бывшія въ употребленіи въ Польскихъ ксендзовскихъ училищахъ и даже въ православныхъ семинаріяхъ. (Слово ныне редко употребляемое.) Отъ Альвара просто до алтаря. Посл. По альвару учився Лацины (2, с. 5).*

указанне на ўжыванне слова рознымі пластамі насельніцтва, у тым ліку і шляхтаю:

Актъ. *1) Церемонія, обрядъ. Актъ жалобный, актъ весельный. 2) юрид. Всякій вообще письменный документъ. Актъ вечистый, правный, продажный, единальный, заставный. (Слово употребл. шляхтою) (2, с. 4);*

Апелеваць, *юрид. Приносить жалобу высшему судебному месту или лицу на неправильное решеніе тяжебнаго дела въ низшемъ; подавать апеляцію. И апелявала, а ўсе пройграла. (Употр. шляхтами) (2, с. 7);*

Вресень. *(Время осени). мес. Сентябрь. Употребляется шляхтою (2, с. 70);*

Дыета. *Діета. Слово употр. шляхтою и мещанами. Седзиць на дыеце (2, с. 149).*

не ўказваецца паходжанне пры відавочным польскамоўным уплыве:

Вонтпливосць. *1) Сомненіе. Пустая твоя вонтпливосць. 2) Пугливость. Заичча у цебе вонтпливосць. 3) Торопливость, неуместная поспешность. Черезъ вонтпливосць свою все дзело спорцивъ (2, с. 66) — параўн.* ***wątpliwość*** *'сумненне, няпэўнасць' (польск.);*

Дэтоноваць. *1) Сбівать съ толку, съ тону, перебивать. Не дэтонуй его, нехай пеець. 2) Приводить въ замешательство. Дэтонуешъ, здэтоновавъ на первомъ слове хлопца (2, с. 150) — параўн.* ***detonować*** *'канфузіць, бянтэжыць' (польск.);*

Митренга. *1) Препятствіе. Давно въ дворе бывъ-бы, кабъ не гета митренга. 2) Безпокойство. Митренги наробивъ своимъ крикомъ (2, с. 285) — параўн.* ***mitręga*** *'цягамоціна, цяганіна, валакіта' (польск.);*

Кревный. *Близкій по прямой линіи родственникъ. Якъ свойму кревному не помочь! (2, с. 252) — параўн.* ***krewny*** *'сваяк' (польск.).*

Такім чынам, польскамоўнае запазычванне лексікі, змешчанай у рэестравым складзе «Слоўніка Беларускай мовы» І. І. Насовіча, мае як прамы, так і ўскосны (праз указанне на сацыяльныя групы насельніцтва, з побыту якіх пранікла слова) характар, што сведчыць не толькі пра ўласналінгвістычны, але і культурна-побытавы кантэкст вышэйназванага запазычвання.

Літаратура

1. Гак, В. Г. Лексикография / В. Г. Гак // Лингвист. энцикл. словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 258–259.
2. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. — Мінск, 1983.
3. Прыгодзіч, М. Р. З жыццяпісу і гісторыі стварэння «Словаря белорусского наречия» І. І. Насовіча / М. Р. Прыгодзіч // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства: матэрыялы навук. чытанняў, прысв. 220-годдзю з дня нараджэння Івана Іванавіча Насовіча (18 лютага 2008 года, г. Мінск). — Мінск, 2008. — С. 16–28.
4. Шчэрбін, В. К. «Слоўнік беларускай мовы» І. І. Насовіча / В. К. Шчэрбін // Беларуская мова: энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. — Мінск, 1994. — С. 524–525.

Таццяна Сакун *(Мінск, Беларусь)*

УПЛЫЎ ПОЛЬСКАЙ МОВЫ НА АДАПТАЦЫЮ ІНШАМОЎНЫХ СЛОЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ Ў 1920–1930-я ГАДЫ

Прафесар Л. М. Шакун, характарызуючы працэс запазычвання напрыканцы XIX і ў пачатку XX ст., адзначыў важную ролю перыядычнага друку ў асэнсаванні яго вынікаў. «Паколькі друкавалася многа матэрыялаў, якія ішлі праз рускія інфармацыйныя каналы, то запазычвалася вялікая колькасць слоў з рускай мовы з уласцівымі для яе фармальнымі адзнакамі. Разам з тым выкарыстоўвалася лексіка і ў “заходнім”, польскімварыянце. Так у сучаснай беларускай літаратурнай мове вызначыліся дзве плыні ў афармленні запазычанай лексікі: “усходняя” — на ўзор рускай мовы і “заходняя” — на ўзор польскай мовы» [6, с. 25].

Мовазнаўцы канстатуюць уплыў польскай мовы на беларускую ў 1920-х і пачатку1930-х гадоў [1; 3; 5].

Крыніцамі нашага даследавання з’яўляюцца 269 беларускамоўных перыядычных выданняў рознай тэматычнай і грамадскай накіраванасці, якія ўбачылі свет на працягу 1920–1930-х гадоў. На іх старонках намі зафіксавана больш за 1000 гласіраваных іншамоўных слоў.

У беларускай мове ў гэты перыяд актыўна суіснавалі абедзве згаданыя вышэй плыні. У паведамленні звяртаецца ўвага на ўплыў польскай мовы, у першую чаргу як мовы-пасрэдніцы. Для параўнання іншамоўных слоў і іх адпаведнікаў мы выкарыстоўвалі перакладныя польска-беларускі і польска-рускі слоўнікі [2; 4]. Уплыў польскай мовы-пасрэдніцы на адаптацыю заходнееўрапейскай лексікі ў беларускай мове выявіўся на фанетыка-арфаграфічным, марфалагічным, словаўтваральным і лексіка-семантычным узроўнях. Можна меркаваць, што гэты ўплыў больш характэрны для перыядычных выданняў, якія выходзілі ў Заходняй Беларусі, найперш для віленскай перыёдыкі.

Як вядома, пачатковы этап адаптацыі іншамоўнай адзінкі звычайна прадугледжвае арыентацыю на этымон або адпаведнік у мове-пасрэдніцы. Калі этымон і адпаведнік у польскай мове-пасрэдніцы, а таксама адпаведнікі іншамоўнага слова ў абедзвюх мовах-пасрэдніцах (польскай і рускай) супадаюць — у гэтым выпадку працэс засваення іншамоўнага слова адбываецца, відаць, больш хуткімі тэмпамі, аднак дакладна вызначыць крыніцу ўплыву досыць складана, напрыклад: дэмпінг — польск. і англ. dumping: ***Dumping*** *aznačaje prapichańnie tawaraŭ na čužyja rynki pad canu sabiewartaści…* (ВК-31, № 2).

На фанетыка-арфаграфічным узроўні ўплыў польскай мовы на беларускую ў іншамоўных словах выявіўся праз наступныя адзнакі:

мяккі еўрапейскі гук *l* перад галоснымі *a, o, y*: баланс — польск. balans: *гандлёвы* ***балянс*** *(розьніца між сумай прывозу і вывазу тавараў)* (БД-25, № 30); каласальны — польск. kolosalny: *прыняў* ***колёсальны*** *(вялізарны) размер* (СН-27, № 17); кулуары — польск. kuluary: *у* ***кулюарах*** *(калідорах) Сойму* (БН-26, № 14); лакаўт — польск. lokaut: ***Лёкаут*** *— масавае звальненьне рабочых самым прадпрыемцам* (Ч/п-32, № 84);

цвёрдыя зычныя перад галоснымі пярэдняга рада *е*, *і*: агрэсіўны — польск. agresywny: *проці* ***агрэсыўнай*** *(захопнай) калянізацыйнай палітыкі* (В/п-28, № 4); гегемонія — польск. hegemonia: *palityčnuju* ***hegemoniju*** *(uładu) swaich pratektarań* (ВК-26, № 4); *Нямеччына дайшла да* ***гэгэмоніі*** *(павадырства) ў Эўропе* (БФ-38, № 4); дывідэнд — польск. dywidenda: *высокія* ***дывідэнды*** *(прыбыткі)* (Віц. пр.-31, № 1); дэпазіт — польск. depozyt: *як* ***дэпозыт*** *(залог) у судзе* (Сам.-37, № 6); *pryjmajuć złotyja ŭ* ***depozyt*** *(u załoh)* (К-39, № 1); імпарцёр — польск. importer: *купцом па ўвозу замежных тавараў* ***(імпартэрам)*** (СБ-25, № 227); інвестыцыя — польск. inwestycja: *прадбачаць (…)* ***інвэстыцыю*** *(уклад грошаў)* (Сам.-37, № 21); радыкальны — польск. radykalny: ***Радыкальны*** *— карэнны,канчатковае вырашэньне якога небудзь пытаньня* (Ч/п-33, № 148);

пачатковы галосны *е (э)*: еўгеніка — польск. eugenika: *...Асобная навуковая дысцыпліна, так званая* ***эўгеніка****. Гэтая назва складаецца з двух грэцкіх слоў: эў — харошы і генос — род, пры перакладзе на нашу мову азначае «вучэньне аб харошым родзе»…* (П-мя-27, № 2);

прыстаўны зычны *h (г)* перад пачатковымі галоснымі *і, у*: іпатэка — польск. hipoteka: *надзяліць кожнага селяніна* ***гіпотэкаю*** *(дакумэнтальнымі даводамі аб праве ўласнасьці да таго «шнурка» зямлі які ў яго ёсьць)* (СН-27, № 23); *ab prawie na niaruchomaść, prawie* ***hipoteki*** (ВК-29, № 1); *залегласьці, забясьпечаныя* ***гіпотэкай*** *(залогам нярухомасьці)* (РК-33, № 15); ураган — польск. huragan: *Niabywały pa sile wichor* ***(hurahan)*** *praniośsia nad lasnoj častkaj Narwiehii* (ВК-27, № 33). *У Партарыко* ***гураганамі*** *зусім зьнішчан ураджай фруктаў, тытуну і кавы…* (Зв.-28, № 216). *Niadaŭna ŭ Arhientynie ŭ mieście Caballito byŭ doždž z pjawak, jakija pierad hetym byli zabrany* ***hurahanam*** *(silnym wietram) z bliskich bałot* (ВК-29, № 12);

зычны *г* (замест *к*) у пачатку слова: кабінет — польск. gabinet ‘кабінет; урад’ [2, с. 165]: *пашырэньне парляманцкай падставы* ***габінэту*** *(ўраду)* (СП-24, № 9); *можа раптам выбухнуць крызіс* ***габінэту*** *(ўраду)* (НП-27, № 31); *стварэнне новага* ***габінета*** *(урада)* (ПБ-36, № 15);

мяккі *н’ (n’)* перад спалучэннем *іи* ў сярэдзіне слова: кан’юнктура — польск. koniunktura: *дзеля вельмі цяжкіх* ***коньюнктураў*** *(умоваў)* (СН-27, № 24); *što datyča h. zv.* ***«końjunktury»*** (Сам.-33, № 11);

галосныя *а* (замест *е*), *е* (замест *і*), *і* (замест *а*), *и (у)* (замест *ю*) у сярэдзіне слова: абанемент — польск. abonament: *выдаюцца па картачкам* ***(абонамэнтам)*** (БЗ-32, № 1); амністыя — польск. amnestia: *abwieśсій* ***amnestyju*** *(darawańnie kary)* (К-24, № 25); *на падставе* ***амнэстыі*** *для палітычных эмігрантаў* (СН-25, № 1); баланс — польск. bilans ‘баланс; вынік, вынікі’ [1, с. 50]: *пасыўнага гандлёвага* ***білянсу*** *(вышэйшы ўвоз за вываз)* (СН-26, № 5); бюджэт — польск. budżet: *праз зраўнаважэньне* ***буджэту*** *(пакрыцьце недахваткі даходаў пазыкай)* (З-23, № 11); *padčas razhladu* ***budžetu*** *(prychodu i raschodu)* (К-24, № 7);

спалучэнне *еи* (замест *ей*): нейтральны — польск. neutralny: *pałasa ziamli, jakaja zwałasia pasam* ***neutralnym*** *(ničyim)* (К-23, № 2);

спалучэнне зычных *gw (гв)* у корані слова: гарант — польск. gwarant; гарантаваць — польск. gwarantować; гарантыя — польск. gwarancja: ***Гваранткай*** *Вэрсальскага Трактату сталася Ліга Народаў…* (ВК-36, № 12); ***гварантуюць*** *Румыніі тэрыторыяльнае status quo* (СН-27, № 10); *камісар Лігі Народаў мае права жадаць дапаўняючых* ***гваранцыяў*** (СН-27, № 3). *Liha Narodaŭ budzie razhladać sprawu mižnarodnaj* ***hwarancyi*** *(paruki) prawoй nacyjanalnych mienšaściaŭ* (ВК-29, № 6);

спалучэнні *loa* (замест *луа*), *lua* (замест *льва*): эксплуатаваць, эксплуататар, эксплуатацыя — польск. eksploatować, eksploatator, eksploatacja: *яго заўсёды* ***эксплёатуюць*** *(выкарыстваюць)* (СН-26, № 6); *знаходзіцца пад кантролем дзяржавы —* ***эксплёататара*** *(мэтрополіі)* (ЧЗ-28, № 17); *праз узмацаваньне* ***эксплёатацыі*** *шырокіх працоўных мас* (Ж-28); дэвальвацыя — польск. dewaluacja: *ci «załaty» blok saprаŭdy ŭtrymaje svaju valutu ad pataniеńnia* ***(devaluacyi)***; *chvala abiascenivańnia* ***(devaluacyi)*** (Сам.-33, № 9-10); *ab* ***dewaluacyi*** *й Francyi i Šwajcaryi* (ВК-36, № 41);

спалучэнне *ria*: індустрыялізацыя — польск. industrializacja: ***індустріялізацыя*** *(разьвіцьце прамысловасьці) Польшчы* (Н/п-27, № 7);

выкарыстанне транслітарацыі: блеф — польск. bluff [blef]: *называе іх* ***«блюфам»*** *(абманам)* (Сам.-37, № 21); транскрыпцыі: камівояжор — польск. komiwojażer: *Саюз* ***комівояжэраў*** *(праваднікоў)* (СБ-24, № 98); трансферт — польск. transfer: *існуе спэцыяльная «камісія* ***трансфэру****» (лацінскі дзеяслоў «transfero» азначае «перанощу»)* (СБ-28, № 15);

запазычванне графічнай формы: карупцыя — польск. korupcja: ***«korupcja»*** *(падкупнасьць)* (ЖВ-25).

На марфалагічным і словаўтваральным узроўнях уплыў польскай мовы на беларускую выявіўся ў вар’іраванні:

роду іншамоўных назоўнікаў: візіт — польск. wizyta: *вельмі ўцешаны гэтай* ***візытай*** (СП-24, № 5); клас — польск. klasa: ***Клясай*** *называецца частка грамадзянства, якая займае аднаковае палажэньне у гаспадарчым жыцьці…* (Н/с-23, № 16); рэзерв — польск. rezerwa: *як ваенна-паліцэйская* ***рэзэрва***

(НП-27, № 34); *як **рэзэрва** (запас) з гадоў ураджайных* (Сам.-34, № 9); філія, філіял — польск. filia: *Нямеччына робіцца як-быццам «эўрапэйскай **філіяй»** («дачкой» — аддзелам, — як цяпер кажуць, «экспазытурай») амэрыканскага капіталу…* (ДП-28, № 5); *tajuć być arhanizavany addziely **(filii)** małačarni hałoйnaj* (Сам.-36, № 1-2);

адносін да скланення: назоўнік *кіно* ў сучаснай беларускай мове не змяняецца па склонах, у польскай — скланяецца: *Перад забастоўкай **кін** у Варшаве. … Мінуў тэрмін, у якім Магістрат Варшавы меў даць адказ **кінам** на іх дамаганьне зьменшыць падатак з **кін**; прыступіць да ліквідацыі **кін**; **кіны** будуць ступнёва зачынены* (БС-26, № 6);

афармлення асноў і канчаткаў назоўнікаў: баніфікацыя — польск. bonifikata, bonifikacja: *гэтая ўступка завецца **боніфікатай*** (ВК-34, № 43); *г.зв. **боніфікаты** (пэўная сума грошаў)* (Сам.-34, № 1); каментарый — польск. komentarz: *пададзены выясьненьні тэксту **(камэнтар)*** (БФ-38, № 2); мараторый — польск. moratorium: *Заместа грошаў — **мораторыум**. … «Плян сплаты даўгоў» пачынаецца з … **«мораторыя»**, гэта значыць з адсрочкі першых сплатаў даўгу на некалькі гадоў…* (ЖБ-25, № 1); *аб'яўлен **мараторый** (адтэрмінаванне) плацяжоў па сялянскіх даўгах* (БВ-34, № 264); *hetkaja adsročka **(moratorium)** adnosicca da asobaй žbiadnieйšych z pryčyny pieražytych и kraju padziejaй* (К-39, № 7);

асноў прыметнікаў: прэвентыўны — польск. prewencyjny: *выбух **«прэвэнцыйнай»** (папераджаючай) вайны* (З-ца-25); *па некалькітыднёвым папярэднім **(prewencyjnym)** арышце* (ББПК-26, № 14); *надужываньне **«прэвенцыйным»** арыштам (да суда)* (Н/к-26); *выкліканьне **прэвэнцыйнай** (упераджаючай) вайны* (БФ-36, № 7); фіктыўны — польск. fikcyjny: *каб гэтая адказнасьць (…) была ня **фікцыйнай** (фальшывай)* (Бел. сл.-27, № 9); *абвясьціў гэтую прадажу **«фікцыйнай»** (фальшывай)* (ДП-28, № 1); *bankowyja aperacyi (…) znachodziać **fikcyjnymi** (wydumanymi)* (ВК-28, № 18);

суфіксаў дзеясловаў: дэнансаваць — польск. denonsować: *урад Бразіліі **дэнансаваў** (заявіў аб скасаванні) заключаны (…) гандлёвы дагавор з Германіяй* (Віц. пр.-36, № 66); ізаляваць — польск. izolować: *нямецкая дэлегацыя здалела **ізаляваць** (адасобніць) Польшчу* (ЖБ-25, № 14); матываваць — польск. motywować: ***Матываваць** — тлумачыць, абгрунтоўваць* (Ч/п-33, № 144); ратыфікаваць — польск. ratyfikować: *niwodnaja dziaržawa nie śpiašałasia **ratyfikawać** (paćwiardžać)* (ВК-29, № 7).

Прыведзеныя тут прыклады ўжывання іншамоўных слоў мелі ў даследаваны перыяд дублетнае афармленне — варыянты, агульныя як з польскай, так і рускай мовамі. Прычым у сучаснай беларускай мове варыянтныя адносіны вырашыліся ў пераважнай большасці на карысць рускіх форм, за выключэннем хіба цвёрдых зычных *д, т* перад галоснымі *е, і* і суфіксаў *-ава- (-ява-)* для дзеясловаў.

Паланізмы на лексічным узроўні ўяўляюць сабой дублетныя формы: алярм (польск. alarm = трывога), анальфабэт (польск. analfabeta = непісьменны), анальфабэтызм (польск. analfabetyzm = непісьменнасць), апінія (польск. opinia = думка, погляд), дэфіляда (польск. defilada = парад), ліцытацыя (польск. licytacja = аўкцыён), рэвэляцыя (польск. rewelacja = адкрыццё, сенсацыя) і інш.: *паднялі **алярм** (трывогу)* (СН-27, № 87); *дзіця пакідае польскую школу амаль што не **анальфабэтам** (неграматным)* (СН-27, № 60); *pašyracca **analfabetyzm** (niahramatnaść)* (K-39, № 10); *польская **апінія** (грамадзянская думка)* (НП-27, № 8); ***дэфіляда** (паход) гэтага зьезду* (Сам.-37, № 8); *адбывалася **ліцытацыя** (продаж з малатка)* (Ч/п-32, № 148); ***рэвэляцыя** (адкрыцьце) «Kur. Wil.»* (НС-26, № 22).

Паланізмы абазначаюць спецыфічныя рэаліі: дэфензіва — польск. defensywa ‘ахоўная паліцыя ў Польшчы ў 1918–39 гг.’ [2, с. 97]: *Шмат хто з іх зьвязаны з польскай **дэфэнзывай** (тайнай паліцыяй)* (БВ-28, № 24).

Некаторыя паланізмы ў пэўным кантэксце атрымліваюць дадатковую канатацыю (негатыўную): *адбылося рэволюцыйнае выступленьне сялян на глебе фашысцкай **камасацыі** (прымусовага пераводу на хутары)* (Ч/п-30, № 69). *Дзяржава грабіць сялян сваёй зямельнай палітыкай, так званай **камасацыяй** (хутарызацыя), якая павінна нібыта даць селяніну зямлю ў адным кавалку, у сапраўднасці-ж гэта з’яўляецца грабяжом лепшых сялянскіх зямель у карысць памешчыка і кулака* (Л/с-36, № 111).

На семантычным узроўні іншамоўныя словы набываюць дадатковыя значэнні, якія ёсць у польскіх адпаведнікаў; напрыклад: дэкларацыя, дэклараваць — польск. deklaracja ‘заява’, deklarować ‘заяўляць; абвяшчаць’ [2, с. 98]: *Кожны беларус, які хоча вучыць сваіх дзетак у беларускай школе, павінен скласьці аб гэтым Інспэктару **дэклярацыю** (гэта значыць заяву)* (БД-25, № 10); *сумесна з Совецкім Саюзам **дэклараваць** (аб’явіць) тэрытарыяльную недатыкальнасць прыбалтыйскіх дзяржаў* (ЧЗ-35, № 4).

Такім чынам, неабходна канстатаваць, што ў перыяд 1920–1930-х гадоў меў месца ўплыў польскай мовы на беларускую, які выявіўся як у пасрэдніцтве пры адаптацыі іншамоўнай лексікі, так і наяўнасці ўласна паланізмаў. Гэты ўплыў у большай ступені быў характэрны для перыёдыкі Заходняй Беларусі 1920-х гадоў, што прасочваецца найперш на фанетыка-арфаграфічным, а таксама марфалагічным, словаўтваральным і лексіка-семантычным узроўнях.

Скарачэнні

ВК — «Biełaruskaja krynica»; К — «Krynica»; Бел. сл. — «Беларускае слова»; ББПК — «Бюлетэнь Беларускага пасольскага клуба»; БВ — «Беларуская вёска»*[1]; БД — «Беларуская доля»; БЗ — «Беларускі звон»; БН — «Беларуская ніва»; БС — «Беларуская справа»; БФ — «Беларускі фронт»; Віц. пр. — «Віцебскі пралетарый»*; В/п — «Воля працы»; ДП — «Думка працы»; Ж — «Жанчына на барыкадах»; ЖБ — «Жыццё беларуса»; ЖВ — «Жыццё вёскі»; З — «Змаганне»; З-ца — «Зарніца»; Зв. — «Звязда»*; Л/с — «Ленінскі сцяг»*; Н/к — «Наш кліч»; НП — «Наша праўда»; Н/п — «Наша праца»; НС — «Народная справа»; Н/с — «Наш сцяг»; ПБ — «Піянер Беларусі»*; П-мя — «Полымя»*; РК — «Родны край»; СБ — «Савецкая Беларусь»*; СН — «Сялянская ніва»; СП — «Сялянская праўда»; Сам. — «Самапомач»; ЧЗ — «Чырвоная змена»*; Ч/п — «Чырвонаармейская праўда»*.

Літаратура

1. Арцямёнак, Г. Беларуска-польскае лексічнае ўзаемадзеянне на сучасным этапе / Г. Арцямёнак // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21–25 мая, 2000 г.). — Мінск, 2001. — С. 145–149.
2. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік: звыш 40 000 слоў / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава. — Мінск, 2005.
3. Гапоненка, І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця / І. А. Гапоненка. — Мінск, 2012.
4. Гессен, Д. Большой польско-русский словарь: ок. 80 000 слов: в 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. — М.; Варшава, 1979.
5. Запрудскі, С. М. Беларускае мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. — Мінск, 2013.
6. Шакун, Л. М. «Усходнія» і «заходнія» крыніцы папаўнення лексічных сродкаў беларускай мовы / Л. М. Шакун // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 1995. — № 2. — С. 22–26.

[1] Знакам * пазначаны выданні, якія выходзілі па-за межамі Заходняй Беларусі (Вільні).

Ганна Спорыш *(Мінск, Беларусь)*

СТЫЛІСТЫЧНЫ СТАТУС ЛЕКСЕМ, АГУЛЬНЫХ ДЛЯ БЕЛАРУСКАЙ І ПОЛЬСКАЙ МОЎ

Аб'ектам нашай ўвагі ў дадзеным даследаванні з'яўляюцца лексічныя адзінкі, якія ў Тлумачальным слоўніку беларускай мовы (далей — ТСБМ) падаюцца з абмежавальнай паметай *абл.* Як вядома, беларуская літаратурная мова з'яўляецца мовай з дыялектнай асновай, таму сёння некаторыя беларускія лінгвісты, напр., Д. Паўлавец [3], мяркуюць, што тыя ці іншыя дыялектныя словы можна ўключыць у літаратурную мову.

У 20-я гг. ХХ ст., у перыяд фарміравання беларускай літаратурнай мовы, таксама шмат увагі ўдзялялася ролі дыялектнай лексікі. Так, згаданая праблематыка ўздымаецца ў артыкулах «Што трэба зрабіць па беларускай мове і літаратуры» (1921) Яўхіма Карскага, «Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы» (1924) Язэпа Лёсіка, «Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы» (1925) Сцяпана Некрашэвіча, «Аб збіранні народнага слоўнікавага матэрыялу ў беларускай мове ў 1927 г.» (1927) Міколы Байкова і інш. Адзначым, што кожны лінгвіст падкрэсліваў важнасць, значнасць народнай, дыялектнай лексікі як асновы для беларускай літаратурнай мовы.

Методыка нашай працы наступная: спачатку з ТСБМ робіцца выбарка слоў з паметай *абл.*, затым наяўнасць кожнай адзінкі правяраецца па дыялектных слоўніках. На сённяшні дзень картатэка налічвае 127 адзінак, аднак натуральна, што не кожная з іх падлягае ўключэнню ў даследаванне, бо намі былі вылучаны крытэрыі для аднясення лексічнай адзінкі да запаўняльніка інтралінгвальнай лакуны. Да іх мы адносім адзінкі, якія характарызуюцца тэрытарыяльнай пашыранасцю (лексема сустракаецца ў некалькіх мясцовасцях Беларусі); маюць гісторыю выкарыстання ў беларускай мове (зафіксаваныя ў Гістарычным слоўніку беларускай мовы); могуць папоўніць сінанімічны рад, выступіўшы семантычным або семантыка-стылістычным сінонімам; могуць з'явіцца кампанентамі словаўтваральнага гнязда; могуць пашырыць гіпера-гіпанімічныя рады; могуць выступіць аднаслоўным адпаведнікам да літаратурнай апісальнай назвы.

Асобна адзначым, што намі разглядаюцца толькі тыя лексічныя адзінкі, якія вызначаюцца актуальнасцю (намінацыі з'яў, паняццяў, рэчаў і прадметаў, не актуальныя для нашага часу, не разглядаюцца).

На наш погляд, цікава таксама разгледзець стылістычны статус даследуемых адзінак і ў іншых славянскіх мовах, у прыватнасці польскай.

Беларуская і польская мовы вельмі падобныя па сваім лексічным складзе, бо адносяцца да славянскай моўнай групы. Зразумела, што, паколькі Польшча і Беларусь маюць шмат агульнага ў гісторыі, культуры, гэта не магло не адбіцца і на мове.

Як вядома, польская мова, як і беларуская, з’яўляецца мовай з дыялектным базісам, таму, на наш погляд, разглядаючы беларускія лексемы з паметай *абл.*, якія можна ўвесці ў літаратурны ўжытак, варта параўнаць іх стылістычны статус у польскай мове.

Для даследавання мы выбралі, як ужо было адзначана, ТСБМ, паколькі ён з’яўляецца на сённяшні дзень самым поўным з існуючых слоўнікаў беларускай мовы. Выданне складаецца з 5 тамоў (6 кніг) і выходзіла на працягу 1977–1983 гг., ягоны рэестр налічвае каля 100 000 лексічных і фразеалагічных адзінак.

Для працы з фактычным матэрыялам з польскай мовы выкарыстоўваўся Універсальны слоўнік польскай мовы ў 4 тамах пад рэдакцыяй прафесара Станіслава Дубіша, які быў выдадзены ў 2006 годзе і таксама налічвае каля 100 000 слоў. Як сказана ў прадмове да выдання, яно з’яўляецца «сярэднім» паміж 11-томным слоўнікам польскай мовы пад рэдакцыяй Вітольда Дарашэўскага (120 тысяч слоў) і 3-томным слоўнікам пад рэдакцыяй Мечыслава Шымчака (каля 72 000 слоў) і іншымі слоўнікамі. Згаданае выданне рэгіструе перадусім лексіку другой паловы XX — пачатку XXI ст., аднак змяшчае і багата ранейшых па часе функцыянавання слоў, якія фіксуе слоўнік пад рэдакцыяй Дарашэўскага. У слоўніках польскай мовы тэрытарыяльна абмежаваная лексіка абазначаецца паметай *reg.*

Для разгляду мы выкарысталі выбарку лексічных адзінак з паметай *абл.* з ТСБМ на літары А-Д, якая налічвае 48 слоў, што адпавядаюць, на наш погляд, вызначаным вышэй крытэрыям для ўключэння ў літаратурны ўжытак: *аблетак* ‘жывёліна ва ўзросце двух год; жывёліна, якая пералетавала’, *аблуда* ‘1. Няправільная, памылковая думка, погляд, памылковае ўяўленне аб чым-н.; 2. Той, хто адмоўна ставіцца да чаго-н., мае памылковую думку аб чым-н.’, *аблудны* ‘1. Які далёка зайшоў у сваіх памылках, збіўся з правільнай жыццёвай дарогі. 2. Ілжывы, няправільны, памылковы’, *алёс* ‘нізкі заліўны луг; зарослая хмызняком або трысцём нізіна; забалочанае месца’, *амяглы* ‘падсохлы, прывялы без вады ў гарачую пару’, *аполец* ‘вялікі кавалак свінога сала, які атрымліваецца пры разбіранні тушы’, *асца* ‘сліна’, *безгалоўе* ‘2. Пра вельмі дрэннае надвор’е (завіруху, дождж, буру)’, *браценік* ‘дваюрадны брат (рэдка — родны)’, *брыдасць* ‘тое, што і *брыда, брыдота*’, *букта* ‘глыбокае месца, яма, вір у рацэ, возеры і пад.’, *вада* ‘загана, недахоп’, *валахаты* ‘калматы’, *варсаць* ‘тыкаць, пароць канцом чаго-н.’, *вератнік* ‘гоні, загон’, *верч* ‘скрутак чаго-н. (дроту, кабелю, вяроўкі, луцця)’, *вілюжны* ‘звілісты’, *вілюжына* ‘звіліна’, *вусціш* ‘вусцішнасць’, *выгода* ‘3. выгада (у 1 значэнні ‘карысць, прыбытак; разлік’)’, *выправа* ‘3. рэчы, якія рыхтуюцца да таго, хто ідзе (едзе) у дарогу // пасаг у выглядзе хатніх рэчаў’, *выспятак* ‘штуршок нагой’, *гадзіць* ‘3. *каго* наймаць на працу на пэўны час’, *гайня/гання* ‘зграя ваўкоў, сабак’, *гак*[1] ‘2. участак зямлі, які вострым клінам удаеца ў што-н.’, *галашчок* ‘вялікі мароз з ветрам (звычайна ў пачатку зімы да выпадзення снегу)’, *гаматны* ‘залішне прасторны, вялікі; грубы (часцей пра вопратку)’,

гзымс 'карніз', *гічка*[1] 'верхняя частка завязанага мяшка, торбы', *глеісты* '2. вязкі', *гломазд* 'ламачча, смецце', *глыж* 'камяк ссохлай або змёрзлай зямлі, звычайна гліны', *груд* '4. куча галля, хворасту; лоўж', *груца* 'ячменныя крупы, а таксама каша з гэтых круп', *гучок* 'маладая галінка; атожылак, парастак', *гушча* '4. каша', *даражыцца* 'запрашваць надта дорага пры продажы чаго-н. або наймаючыся на работу', *дзверына* 'створка дзвярэй', *дзейкаць* 'гаварыць, пускаць пагалоскі, чуткі', *дзялянка* '3. кавалак чаго-н.', *доле* '1. на падлозе, на зямлі; 2. уніз, дадолу', *дор* 'драніца', *драбы* 'рэбры', *дрэнчыць* 'не даваць спакою, турбаваць', *дубальт* 'падвойная рама, падвойныя дрэвы', *дыля* 'тоўстая дошка; дылёўка', *дыхтоўны* 'вельмі добры, высокай якасці', *дыхцець* 'павяваць, дыхаць'.

З іх агульнымі для беларускай і польскай моў з'яўляюцца: *вада, выгода, выправа, гзымс, грубы, груда/грудка, дрэнчыць, дыль.*

Так, лексема **вада**, якая ў беларускай мове мае значэнне 'загана, недахоп', фіксуецца ў гаворках Брэстчыны і Гродзеншчыны — якраз у тых рэгіёнах, якія мяжуюць з Польшчай. У польскай мове згаданае слова з'яўляецца полісемічным і мае 3 значэнні: **wada** — '1. ujemna cecha charakteru; przywara, 2. ujemna cecha, brak, uszkodzenie obniżające wartość jakiegoś przedmiotu, wytworu pracy, systemy; defekt, usterka, 3. niedorozwój, zniekształcenie, nieprawidłowa budowa lub złe działanie jakiegoś narządu żywego organizmu' [9, c. 332]. Значэнне лексічнай адзінкі ў беларускай мове супадае з другім значэннем слова ў польскай мове.

Назоўнік **wygoda** мае два значэнні: '1. to, co komuś dogadza, zaspokaja czyjeś potrzeby, 2. rzeczy, urządzenia itp. ułatwiające wykonywanie jakichś czynności, uprzyjemniające życie' [9, c. 590].

У беларускай мове фіксуецца лексема **выгода**, якая мае 3 значэнні, і толькі ў адным з іх з'яўляецца дыялектным і мае тое ж значэнне, што і **выгада** ў 1 значэнні, г. зн. 'карысць, прыбытак; разлік'.

Назоўнік **выправа** з'яўляецца шматзначным і ў сваім трэцім значэнні 'рэчы, якія рыхтуюцца да таго, хто ідзе (едзе) у дарогу // пасаг у выглядзе хатніх рэчаў' падаецца з паметай *абл.* Цікава, што ў польскай мове лексема **wyprawa** таксама полісемічная і ў значэнні 'bielizna, pościeil, ubranie, sprzęty, które dostaje od rodziców dziewczyna wychodząca za mąż' [9, c. 655] падаецца з паметай *przestarz.*, а гэта значыць, што лексема з'яўляецца ўстарэлай, ужываецца пераважна прадстаўнікамі старэйшага пакалення.

Дыялектны назоўнік **гзымс** фіксуецца ў слоўніку беларускай мовы са значэннем 'карніз' і пры гэтым не сустракаецца ні ў адным з дыялектных слоўнікаў (нават у слоўніках гродзенскіх і брэсцкіх гаворак), якімі мы карысталіся пры даследаванні. Аднак ілюстрацыйны матэрыял ТСБМ да гэтага слова (прыклады з твораў Янкі Брыля, носьбіта гаворкі Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці, і Пятра Глебкі, носьбіта гаворкі Уздзенскага раёна Мінскай вобласці) часткова ўказвае на тэрыторыю яго пашырэння. Слоўнік польскай мовы фіксуе лексему **gzyms**, прычым гэтае слова з'яўляецца

полісемічным і ў кожным сваім значэнні мае тую ці іншую абмежавальную памету. ‘1. *archit.* poziomo biegnący profilowany występ ściany, zdobiący wewnętrzne i zewnętrzne mury budynku, 2. *książk.* wystające obrzeże sprzętów domowych lub mebli, 3. *geogr.* poziomy występ na zboczy skały, 4. *przestarz.* listwa do zawieszania firanek; karnisz’ [9, с. 1109]. Зноў жа, як бачым, чацвёртае значэнне, аналагічнае з семантыкай беларускай лексемы, мае памету *przestarz.*

Слова прыйшло ў польскую мову з нямецкай. Цікава, што ў нямецка-беларускім слоўніку як адзін з варыянтаў перакладу слова **Gesims** таксама фіксуецца разглядаемая адзінка: ‘карніз, гзымс; выступ’ [2, с. 292].

Пры перакладзе на рускую мову падаецца памета *стр*. ‘карниз, выступ’ [1, с. 378].

Прыметнік **грубы** з’яўляецца полісемічным, аднак толькі ў значэнні ‘цяжарная (пра жанчыну)’ пазначаны паметай *абл.* Дыялектныя слоўнікі падаюць іншыя дэфініцыі слова: ‘тоўсты бульбяны блін’ [4, с. 34], ‘1. тоўсты (пра палатно); 2. нізкі (пра голас)’ [7, с. 90], грубая ‘1. тоўстая 2. цяжарная’ [5, с. 128]. Як бачым, толькі ў адным са слоўнікаў значэнне супадае з тым, што падаецца як абмежаванае паводле ўжывання ў ТСБМ. Натуральна, слова **gruby** фіксуецца і слоўнікам польскай мовы, аднак значэнне ‘цяжарная’ адсутнічае: 1. mający znaczny przekroj poprzeczny, 2. mający określony przekrój poprzeczny, 3. o dzwiękach, głosie: niski, głuchy, przytłumiony, 4. o ludziach: mający znaczną tuszę, dużą wagę ciała; otyły, tęgi, 5. *książk.* pospolity, trzywialny, niewyrafinowany, 6. o odzieży: ciepły, chroniący od zimna, 7. większy niż można się było spodziewać [8, с. 1084]. Такім чынам, словы супадаюць у значэннях ‘тоўсты (пра палатно)’, ‘нізкі (пра голас)’.

У ніжэйпрыведзенай табліцы прадстаўлена супадзенне/несупадзенне абмежавальных памет для беларускіх і польскіх лексем:

Памета Слова	*абл. / reg.*	*уст. / przestarz.*
в*а*да		
w*a*da		
выг*о*да		
wyg*o*da		
выпр*а*ва		
wypr*a*va		
гзымс		
gzyms		
гр*у*бы		
gr*u*by		

Увогуле, кампаратыўны аналіз стылістычнага статусу некаторых польскіх і беларускіх лексем накіроўвае на цікавыя думкі: як нескладана заўважыць, словы, якія фіксуюцца ТСБМ з паметай *абл.*, сустракаюцца ў польскай мове з паметай *przestarz.* (такіх прыкладаў 2 з 5). Падкрэслім, што з пяці слоў тры ў польскай мове не маюць абмежавальных памет, г. зн. з'яўляюцца літаратурнымі.

Такім чынам, разгледзеўшы некаторыя беларускія тэрытарыяльна абмежаваныя лексемы ў параўнанні з польскімі, мы паказалі, што функцыянаванне слоў у роднаснай мове ў якасці нарматыўных з'яўляецца адным з дапаможных паказчыкаў, які пацвярджае магчымасць змяніць іх стылістычны статус і ў беларускай мове.

Скарачэнні

абл. — абласное
стр. — будаўнічае/ы
уст. — устарэлае
przestarz. — przestarzały
reg. — regionalizm

Літаратура

1. Большой немецко-русский словарь. 11-е изд., стереотип. — М., 2004.
2. Кур'янка, М. І. Нямецка-беларускі слоўнік / М. І. Кур'янка. — Мінск, 2006.
3. Паўлавец, Д. Д. Наспеў час стварэння поўнага слоўніка беларускай мовы / Д. Д. Паўлавец // Жыццём і словам прысягаючы… : да 90-годдзя праф. М. Я. Цікоцкага: зб. навук. прац. — Мінск, 2012. — С. 428–437.
4. Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / А. І. Багдзевіч, І. І. Бубновіч, С. А. Богуш [і інш.]. — Гродна, 1999.
5. Сцяшковіч, Т. П. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці / Т. П. Сцяшковіч; АН БССР, Ін-т мовазнаўства, ГДПІ імя Янкі Купалы. — Мінск, 1972.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / рэд. К. К. Атраховіч. — Мінск, 1977–1984.
7. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. — Мінск, 1982.
8. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN / pod red. Stanisława Dubisza. T. 1: A–J. — Warszawa, 2006.
9. Uniwersalny słownik języka polskiego PWN / pod red. Stanisława Dubisza. T. 4: T–Ż. — Warszawa, 2006.

Вікторыя Уласевіч *(Мінск, Беларусь)*

НЕАЛАГІЗМЫ І НЕАСЕМАНТЫЗМЫ Ў «БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІМ СЛОЎНІКУ» («SŁOWNIK BIAŁORUSKO-POLSKI». WARSZAWA, 2012): ХАРАКТАРЫСТЫКА І АСАБЛІВАСЦІ ЛЕКСІКАГРАФІЧНАГА АПІСАННЯ

У 2012 г. кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта быў падрыхтаваны «Беларуска-польскі слоўнік» (далей — БПС) [1], які змяшчае «больш за 40 тысяч слоўнікавых артыкулаў, сярод якіх значнае месца займае сучасная лексіка, што адлюстроўвае змены ў лексічнай сістэме беларускай мовы» [1, с. 9]. Асноўнымі крыніцамі беларускай лексікі сталі «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (1977–1984) і «Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы» (далей — ТСБЛМ) (1996) [2]. Акрамя таго, бралася пад увагу лексіка, зафіксаваная ў тэрміналагічных слоўніках (на жаль, яны не названыя), і навейшая пазаслоўнікавая лексіка з перыядычнага друку.

Перакладныя слоўнікі, у адрозненне ад спецыялізаваных слоўнікаў новых слоў, непазбежна рэгіструюць новыя словы з некаторым спазненнем. Падрыхтоўка рукапісу да выдання патрабуе пэўнага часу, новыя ж словы з’яўляюцца ў мове пастаянна. Да таго ж, у двухмоўныя слоўнікі неалагізмы ўключаюцца не адразу, а толькі пасля таго, як яны праходзяць выпрабаванне часам [3]. Звычайна толькі моўная практыка здольна паказаць, якія з наватвораў замацуюцца ў слоўнікавым складзе. Слоўнікі ж новых слоў адлюстроўваюць і такія лексемы, паколькі характарызуюць развіццё пэўнай мовы ў канкрэтны перыяд часу.

Беларуская мова ў апошнія дзесяцігоддзі папоўнілася значнай колькасцю новых слоў. Папаўненне слоўнікавага складу адбываецца за кошт новаўтварэнняў, запазычанняў з іншых моў і набыцця новых значэнняў агульнавядомымі словамі. Новы лексічны матэрыял кожнай эпохі патрабуе свайго вывучэння і фіксацыі ў лексікаграфічных працах. У беларускім мовазнаўстве першымі прыкладамі неаграфічных даследаванняў сталі «Слоўнік новых слоў беларускай мовы» (далей — СНС) (2009) і «Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў» (далей — БРСНС) (2013) [4]. Галоўнай праблемай пры стварэнні неаграфічных выданняў у беларускім мовазнаўстве з’яўляецца пэўная ступень суб’ектыўнасці іх стваральнікаў. Гэта праблема найперш выклікана тым, што «служба слова» ў нашай краіне да сённяшняга часу не наладжана, адсутнічае Нацыянальны корпус беларускай мовы. У сувязі з гэтым актуальным уяўляецца аналіз новай лексікі, змешчанай у БПС, паколькі фактычна аўтарамі праведзена самастойнае неаграфічнае даследаванне.

Найперш крыніцай новай лексікі для БПС паслужыў ТСБЛМ. Лексемы, якія пачалі выкарыстоўвацца ў канцы 1980-х — пачатку 1990-х гг., застаюцца новымі для беларускай мовы, хаця ўжо і зафіксаваны ў слоўніку: *аэробіка, бартар, брокер, відэакліп, гамбургер, дылер, дыскета, дэпартаваць, імідж, імпічмент, істэблішмент, крыжаванка, крымінагенны, маркетынг, мафіёзі, менеджмент, менталітэт, мікрапрацэсар, наркабізнес, ноу-хау, папулізм, піца, піцэрыя, працэсар, рок-музыка, рэкет, рэспандэнт, сафары, спонсар, таксікаманія, тостар, трылер, уфалогія, чартар, экуменізм, энерганосьбіты* і інш.

Значная колькасць новай лексікі, зафіксаванай у БПС, прадстаўлена ў слоўніках новых слоў беларускай мовы (СНС, БРСНС). Частка з гэтых лексем уключана ў апошнія выданні нарматыўных акадэмічных слоўнікаў, у прыватнасці, «Слоўнік беларускай мовы» (далей — СБМ) (2012) і «Граматычны слоўнік назоўніка» (далей — ГСН) (2008; 2013, 2-е выд.) [5].

Новыя лексемы належаць да самых розных сфер жыцця сучаснага грамадства, напрыклад: палітыка, сацыяльны лад і ідэалогія (*антыглабаліст, глабалізацыя, саенталогія, саміт, экатурызм, экасістэма; ЕП* (*Еўрапейскі парламент*)), новыя эканамічныя адносіны (*антыдэмпінгавы, аўдыт, дывелапер, дыстрыб'ютар, індэксацыя, лізінг, прыватызацыя, факторынг; ААТ* (*адкрытае акцыянернае таварыства*)), спорт (*боўлінг*, *кайтсёрфер, кайтсёрфінг, сёрфінг, скейтборд, слалам-гігант, сноўбард, фітнес-клуб*), культура і шоу-бізнес (*графіці, кастынг, папарацы, постар, прадзюсар, ролік* (*тэлеролік*)*, рымейк, фотамадэль*), медыцына і касметалогія (*акупрэсура, глюкометр, клаўстрафобія, крыятэрапія, ліпасакцыя, пілінг, плацэба, тамаграфія)*, быт (*бутэрбродніца, грыль, дамафон, джакузі, дываналін, легінсы, памперс, папкорн*), сфера інфармацыйных тэхналогій (*адсканіраваць, браўзер, вэб-сайт, курсор, ноўтбук, прынтар, сканер; ПК* (*персанальны камп'ютар*)) і інш.

Акрамя таго, у БПС зафіксаваны шматлікія новыя ўстойлівыя выразы, якія дэманструюць набыццё новых значэнняў раней вядомымі словамі (г. зв. неасемантызмы): *аб'ём памяці, перыферыйнае абсталяванне, адмыванне (брудных) грошай, электронны адрас, аператар сотавай сувязі, пляжны валейбол, генетычна мадыфікаваныя прадукты (арганізмы), грып курыны (птушыны, свінскі), камп'ютарныя гульні, арганізаваная злачыннасць, дысконтная картка, мабільны тэлефон, сурагатная маці, мыльная опера, лазерны (струменны) прынтар, гульнявая прыстаўка, ускосная рэклама, рыначная эканоміка* і інш.

Беларуская мова пачынаючы з 90-х гг. XX ст. пад уплывам тэндэнцыі да нацыяналізацыі папоўнілася значнай колькасцю новых слоў, якія не абазначаюць новыя паняцці, а з'яўляюцца дублетамі нарматыўных лексем. Пры гэтым лексічныя адзінкі, агульныя з рускай мовай, замяняюцца наватворамі, запазычаннямі з польскай і ўкраінскай моў або словамі, вернутымі з

пасіўнага запасу (словы, якія шырока выкарыстоўваліся ў 20-я гг. XX ст., але з 30-х гг. XX ст. знаходзіліся ў пасіўным запасе). Звяртае ўвагу, што ў слоўніку такія лексемы фактычна адсутнічаюць, хаця часткова яны прадстаўлены ў «Польска-беларускім слоўніку» (2005) [6], з якім аўтары БПС былі знаёмы (ён згадваецца ў прадмове да слоўніка), а таксама зафіксаваны ў СНС: *адсотак, амбасада, апавед, выстава, жарсць, закладнік, заўзятар, імпрэза, кіроўца, наведнік, наклад, стасункі, страйк, улётка, філіжанка, чалец* і інш. Трэба адзначыць, што частка гэтых лексем фіксуецца апошнімі акадэмічнымі выданнямі, у прыватнасці, СБМ: *адсотак, амбасада, апавед, выстава, жарсць, закладнік* і інш.

У БПС зафіксаваны толькі адзінкавыя прыклады такіх лексем: *заплечнік* (лексема *рукзак* пададзена як варыянтная; пол. plecak; параўн. у СНС *заплечнік, пляцак* ‘рукзак’), *каментар* (у адным артыкуле з *каментарый*), *пазоўнік* (асобным артыкулам пададзена *ісцец*), *перамовы* (даецца адсылка да *перагаворы*) і некаторыя іншыя. Лексема *суразмовец (суразмоўца)* адсутнічае як агалоўнае слова, але выкарыстоўваецца ў ілюстрацыйным матэрыяле да лексемы *загаварыць*: **загавары́ць** … 3. *pot.* zagadać; ~ **-ары́ць суразмо́ўцу** zagadać współrozmówcę.

З іншага боку, у БПС зафіксавана некалькі лексем, што, верагодней за ўсё, узніклі пад уплывам польскіх адпаведнікаў (розных па паходжанні), якія не фіксуюцца беларускімі слоўнікамі (або фіксуюцца толькі асобнымі з іх): бел. *беатыфікацыя* — пол. beatyfikacja; *катэхізатар* — katecheta (рэлігійныя тэрміны; лексема *беатыфікацыя* зафіксавана ў «Слоўніку сучаснай беларускай мовы» пад рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка [7]); *інтэрвізія* — interwizja (варыянт лексемы *інтэрбачанне*).

Значную частку новых слоў складаюць запазычанні. Запазычванне ўяўляе сабой працяглы працэс ператварэння іншамоўных слоў у словы, падобныя да спрадвечных, і з фармальнага боку ён прадугледжвае фанетыка-графічнае і граматычнае іх засваенне. Пры гэтым часта адзначаецца вар’іраванне матэрыяльнай формы лексем, што праяўляецца ў ваганнях у вымаўленні, напісанні і акцэнтуацыі. Асаблівасці адаптацыі запазычанняў можна назіраць пры параўнанні лексем, зафіксаваных у БПС, з лексемамі, зафіксаванымі ў апошніх беларускіх слоўніках.

Для беларускай мовы характэрны наступныя цяжкасці пры фанетыка-графічным афармленні запазычанняў:

перадача цвёрдасці-мяккасці зычных на пісьме: *бодзібільдар* (БПС) — *бодзібілдар* (СБМ); *дысплей* (БПС) — *дысплэй* (СБМ); *секс / сэкс* (але: *сексолаг, сексуальны* і пад., БПС) — *секс* (СБМ); *скансен* (БПС) — *скансэн* (СБМ); *сэрвер* (БПС) — *сервер* (СБМ);

перадача іншамоўных зычных [d], [t] перад галосным [i]: *бодзібільдзінг* (БПС) — *бодзібілдынг* (СБМ);

напісанне слоў разам або праз злучок: *бліц-апытанне, бліц-інтэрв'ю* (БПС) — *бліцапытанне, бліцінтэрв'ю* (СБМ); *буль-тэр'ер* (БПС) — *бультэр'ер* (СБМ); *ды-джэй* (БПС) — *дыджэй* (СБМ); *мас-медыя* (БПС) — *масмедыя* (СБМ).

Зафіксаваны неадпаведнасці ў напісанні, звязаныя з рознай перадачай іншамоўных гукаў: *экібана* (БПС) — *ікебана* (СБМ); рознымі шляхамі запазычання: калькаванне абрэвіятуры *бамж* (*без акрэсленага месца жыхарства*; БПС) і запазычанне з рускай мовы — *бомж* (рус. без определенного места жительства; СБМ).

Праблема акцэнталагічнай адаптацыі не мае маштабнага характару. Адзначана толькі некалькі падобных прыкладаў: *лапараско́пія* (БПС) — *лапараскапі́я* (СБМ); *піцэры́я* (БПС) — *піцэры́я* і *піцэ́рыя* (СБМ); *ска́нсен* (БПС) — *скансэ́н* (СБМ); *сно́ўбард* (БПС) — *снаўбо́рд* (СБМ); *грыль, грыля́* (БПС) — *грыль, гры́ля* (СБМ); гл. таксама: *ноўтбук* (націск не пазначаны; БПС) — *но́ўтбук* і *ноўтбу́к* (СБМ).

Сур'ёзнай праблемай з'яўляецца граматычная адаптацыя запазычанняў. Так, выклікае цяжкасці вызначэнне родавай прыналежнасці запазычаных нескланяльных назоўнікаў, звязанае з уплывам розных аналогій (родавае найменне, уплыў мовы-крыніцы і г. д.): *біенале* (м. р.; БПС) — *біенале* (н. р.; СБМ); *еўра* (н. р.; БПС) — *еўра* (м. і н. р.; СБМ).

У працэсе граматычнай адаптацыі запазычаныя назоўнікі або застаюцца нескланяльнымі, або пачынаюць змяняцца па адным з тыпаў скланення. Цікава, што БПС больш свабодна адаптуе новыя лексемы да граматычных асаблівасцей беларускай мовы. Напрыклад, як змяняльныя фіксуюцца ў БПС словы *мас-медыя* (-й), *мюслі* (-яў), *рызота* (-та, -це), якія ў слоўніках беларускай мовы пакуль фіксуюцца як нескланяльныя.

Вельмі складаным пытаннем у беларускай мове, нават у адносінах да спрадвечнабеларускіх і даўно запазычаных слоў, з'яўляецца выбар канчатка назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку. Падобныя неадпаведнасці назіраюцца і ў гэтым выпадку, параўн.: *ёгурта* (БПС) — *ёгурту* (СБМ); *паркамату* (БПС) — *паркамата* (СБМ); *пілінга* (БПС) — *пілінгу* (СБМ); *пін-коду* (БПС) — *пін-кода* (СБМ); *пірсінга* (БПС) — *пірсінгу* (СБМ); *прэсінга* (БПС) — *прэсінгу* (СБМ); *сёрфінгу* (хаця *віндсёрфінга, кайтсёрфінга*; БПС) — *сёрфінга* (СБМ); *факсу* (БПС) — *факса* (СБМ); *фітачая* (БПС) — *фітачаю* (БРСНС); *халакоста* (БПС) — *халакосту* (ГСН); *харасмента* (БПС) — *харасменту* (БРСНС).

Некаторыя новыя лексемы маюць неадпаведнасці ў семантыцы. Так, лексема *трафікёр* перакладаецца як handlarz **żywym** towarem, параўн. у СНС: *трафікёр* 'той, хто займаецца нелегальнай дастаўкай **наркотыкаў, зброі** і пад.'; бел. *прадзюсар* — пол. producent **filmowy**, параўн. у БРСНС: *прадзюсар* 'асоба, якая выконвае функцыі дырэктара-распарадчыка пры пастаноўцы кінафільма, **спектакля** і г. д., арганізацыі **дзейнасці спевакоў і музычных**

груп і ажыццяўляе фінансавы кантроль за гэтай дзейнасцю’. Лексема *акумулятар* у БПС мае дадатковае значэнне: 2. ładowarka (telefonu komórkowego), не прадстаўленае ў слоўніках новых слоў беларускай мовы.

Асаблівую ўвагу варта звярнуць на новую лексіку, якая прадстаўлена ў БПС, але не фіксуецца апошнімі слоўнікамі беларускай мовы (акрамя тэрміналагічных). Новыя лексемы такога тыпу колькасна нешматлікія. Найбольшую групу складае медыцынская лексіка: *аўтызм, біяактыўны, кантрацэптны* (пол. antykoncepcyjny; параўн.: у ТСБЛМ *кантрацэпцыйны*, СБМ *процізачаткавы*), *кіберфобія*, *кутыкула*, *ліпіды*, *мастэктамія*, *паліноз, педафіл, проціпролежневы*, *разацэа, тэстастэрон*. Абмежавана прадстаўлена лексіка іншых тэматычных груп: бытавая (*асвяжальнік* (паветра), *паперарэзка, электрашчыпцы* (параўн. у СБМ *плойка*)), кулінарная (*кары, падсалоджвальнік, шпікачкі*), батанічная (*браколі, капуста-брусэлька*), сферы культуры (*відэахіт, тэлезабаўлянка* (пол. telegra; параўн. у СНС *тэлегульня*), *фільм-катастрофа*), інфармацыйных тэхналогій (*фольдар* (пол. folder, ад англ. folder; параўн. у СНС *папка*)), касметалогіі (*гель-маска*) і інш.

Затое вельмі актыўна ў БПС прадстаўлены новыя ўстойлівыя словазлучэнні: *піўны алкагалізм, дзейны алкаголік, алкагольная залежнасць, экстракарпаральнае апладненн*е *(ЭКА)*, *біяметрычны пашпарт, вакцына супраць курэння, палавое выхаванне, жосткі дыск* (параўн. у СНС *цвёрды дыск*), *генная інжынерыя* (слова *інжынерыя* ў БПС як асобнае загалоўнае адсутнічае), *камп’ютарная графіка, міліцэйская дубінка, італьянская забастоўка, біржавая інтэрвенцыя, куленепрабівальная камізэлька* (параўн. у СНС *бронекамізэлька*)*, дэзаксірыбануклеінавая кіслата (ДНК), кластар* (муз.), *комплекс непаўнацэннасцей* (з паметай *псіхал.*; параўн. у СНС *комплекс* з той жа паметай)*, кухонны камбайн, пасудамыечная машына, корпусная мэбля, накапляльнік на цвёрдых магнітных дысках* (параўн. у СНС *дыскавы накапляльнік*), *падушка бяспекі, глабальнае пацяпленне, свабодны рынак, бяспечны секс (сэкс), маскітная сетка, сіндром хранічнай стомленасці, скрытае беспрацоўе, роўмінгавая сувязь* (пол. roaming; параўн. у СБМ *роўмінг, роўмінгавы*; лексема *роўмінг* у БПС адсутнічае), *ачышчальныя сурвэткі, кантактны тэлефон, сэрвісная тэлефонная картка, неабмежаваны тэндар, парніковы эфект, АЗП (адвольнае запамінальнае прыстасаванне)* (параўн. у СНС *АЗУ (аператыўнае запамінальнае ўстройства*)) і інш.

Большасць названых лексем і ўстойлівых словазлучэнняў актыўна выкарыстоўваецца ў сучаснай беларускай мове і патрабуе фіксацыі ў спецыялізаваных слоўніках. Несумненна, частка з іх стане здабыткам слоўнікавага складу беларускай мовы і будзе адлюстравана ў нарматыўных арфаграфічным і тлумачальным слоўніках.

Такім чынам, беларуская мова ў канцы ХХ — пачатку ХХІ ст. папоўнілася значнай колькасцю новых слоў. Застаецца актуальнай задача аператыўнай фіксацыі і аб’ектыўнай інфармацыі аб лексічных інавацыях розных тыпаў у бе-

ларускай мове. Існуе шмат лакун, запоўніць якія павінны новыя неаграфічныя даследаванні.

Літаратура

1. Słownik białorusko-polski / Uniwersytet Warszawski, Katedra Białorutenistyki / pod red. T. Chylak-Schroeder, J. Głuszkowskiej-Babickiej, T. Jasińskiej-Sochy // Беларус.-пол. слоўнік / Варшаўскі ўніверсітэт, кафедра беларусістыкі / пад рэд. Т. Хыляк-Шрэдар, Я. Глушкоўскай-Бабіцкай, Т. Ясіньскай-Сохі. — Warszawa, 2012.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. — Мінск, 1996.
3. Берков, В. П. Двуязычная лексикография. 2-е изд. / В. Берков. — М., 2004. — С. 27–28.
4. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск, 2009; Уласевіч, В. І.Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск, 2013.
5. Слоўнік беларускай мовы / навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. — Мінск, 2012; Граматычны слоўнік назоўніка / навук. рэд. А. Я. Міхневіч, В. П. Русак. — Мінск, 2008. 1379 с.; 2-е выд., дапрац. — Мінск, 2013.
6. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік: звыш 40000 слоў / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава; пад рэд. Г. А. Цыхуна. — 2-е выд. — Мінск, 2005.
7. Завальнюк, У. М. Слоўнік сучаснай беларускай мовы / У. М. Завальнюк, М. Р. Прыгодзіч, В. К. Раманцэвіч; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. М. Завальнюка. — Мінск, 2009.

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Жанна Некрашэвіч-Кароткая *(Мінск, Беларусь)*

«ПОЛЬСКАСЦЬ» — «БЕЛАРУСКАСЦЬ» У ЛІТАРАТУРЫ XIX СТ.: СТРАТЭГІІ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ Ў СУЧАСНЫМ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧЫМ ДЫСКУРСЕ

Да сённяшняга дня застаецца актуальным пытанне пра «польскасць» і «беларускасць» як ідэнтыфікацыйныя крытэрыі ў стасунку такіх ключавых у літаратурным працэсе XIX ст. постацяў, як Адам Міцкевіч, Ян Баршчэўскі або Уладзіслаў Сыракомля. Яшчэ ў 1992 г. акадэмік І. Я. Навуменка слушна канстатаваў: «Геній Міцкевіча абуджае да творчасці хутчэй беларускіх пісьменнікаў, чым польскіх» [8, с. 29]. Аднак, нягледзячы на гэта, у акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў» (т. 2; 2007) адсутнічае манаграфічны артыкул, прысвечаны творчасці аўтара «Дзядоў» і «Пана Тадэвуша»: яму прысвечаны 17 старонак у артыкуле Уладзіміра Мархеля «Прадвесце адраджэння». Спрошчанае ўяўленне пра беларускасць і яшчэ больш спрошчанае ўяўленне пра польскасць літаратараў XIX ст. спрычыняецца да бясконцых дыскусій на тэму, ці мае той ці іншы аўтар дачыненне да беларускай літаратуры? Актуальнасць жа абранай намі тэмы звязана з тым, што адпаведныя ідэнтыфікацыйныя стратэгіі ўзніклі ў рэчышчы польскага (дакладней, «пост-рэчыпаспалітаўскага») пісьменства, якое развівалася ў межах Расійскай імперыі, аднак пры ўсёй складанасці культурнай і палітычнай сітуацыі гэтыя стратэгіі паўплывалі ў далейшым на фарміраванне ўласна беларускага літаратурнага працэсу.

Паўплывалі — не абавязкова значыць «паўплывалі станоўча». Фарміраванне ўласна беларускай літаратуры адбывалася не толькі на шляху акцэптавання ўжо існуючых стратэгій ідэнтыфікацыі, а перадусім на шляху карэкціроўкі і адштурхоўвання — ад рускасці, польскасці, ліцвінскасці і г. д. — аж да нулявога ўзроўню акцэптавання папярэдняй традыцыі ў літаратуры пачатку XX стагоддзя. Так, дзеля сцвярджэння беларускай ідэі Янка Купала развітваецца ва ўласнай творчасці са сваім шляхецтвам, якое найперш і атаясамлівалася з польскасцю, і заяўляе: «Я — мужык-беларус, пан сахі і касы». Дзеля сцвярджэння той жа беларускай ідэі ён развітваецца і з самой іпастассю паэта-творцы, абагаўлёнай яшчэ Мацеем Казімірам

Сарбеўскім, па словах якога толькі паэзія паводле сваіх функцый больш за ўсё набліжаецца да ўласцівага Богу стварэння. Але ў эпоху «Нашай нівы» не магло быць і гаворкі пра шляхецкасць у беларускай літаратуры; у эпоху «Нашай нівы» немагчыма было пазбавіць Міцкевіча і Сыракомлю іх польскасці, а значыць, можна было толькі пазбыцца іх саміх (з іх рэальным творчым абліччам і рэальнай эстэтычнай праграмай), пазбыцца высокага з гамэраўскіх часоў гучання слова «паэт». Жыццёва неабходна было, уцёршы нос усім літаратурным папярэднікам, разам узятым, рашуча заявіць: «Я не паэта, о крый мяне Божа, не рвуся я к славе гэткай нямала»…

Прайшло сто гадоў пасля перыяду нашаніўства. Сучаснае беларускае літаратуразнаўства тытанічнымі намаганнямі сваіх вялікіх навукоўцаў заслужыла права адэкватна, без фальсіфікацый і ідэалагічных перакосаў вырашыць прымяняльна да беларускай сітуацыі пытанне пра месцазнаходжанне культуры — *location of culture* — менавіта так называецца кніга аднаго з найбольш уплывовых на сённяшні дзень тэарэтыкаў у галіне даследаванняў культуры Хомі Бхабха. Гэтае пытанне вучоны сфармуляваў наступным чынам: «Якім чынам стратэгіі рэпрэзентацыі і фарміравання ўзнікаюць з узаемных прэтэнзій супольнасцяў, у якіх узаемаабмен каштоўнасцямі, значэннямі і прыярытэтамі дзеяння далёка не заўсёды грунтуецца на прынцыпах роўнасці і супрацоўніцтва, а часам і зусім наадварот — на антаганізме, канфліктнасці і нават на поўным узаеманеразуменні?» [1, с. 162]. З падобнымі калізіямі звязана і развіццё нацыянальнага пісьменства.

На грунце адштурхоўвання ад папярэдняй традыцыі фарміраваўся ў пачатку XX ст. новы этап літаратурнай эвалюцыі, якому папярэднічала «сціранне» і адмаўленне (паводле Ганса Роберта Яўса) старых літаратурных форм, старых літаратурных ідэй, старых ідэнтыфікацыйных прыярытэтаў. Беларуская літаратура пачатку XX ст. адмовілася ад польскасці як важнага для літаратуры XIX ст. ідэнтыфікацыйнага крытэрыя. Пры гэтым няважна было, што пад польскасцю не мелася на ўвазе этнічнае паходжанне, — важна было прынцыпова пераадолець гэты спосаб ідэнтыфікацыі і самаідэнтыфікацыі дзеля сцвярджэння беларускай нацыянальнай ідэі ў яе чыстым выглядзе, аж да спасціжэння яе пятай сутнасці (*quinta essentia*). У сітуацыі беларускага нацыянальнага і культурнага будаўніцтва важна было супрацьпаставіць, прычым рэзка, польскасць беларускасці. Гэта, уласна кажучы, і робіць Яўхім Карскі, калі, напрыклад, у артыкуле пра Яна Чачота прыгадвае дэвіз згуртавання філаматаў «айчына — навука», і асноўную думку гэтага дэвіза разумее як «(польскі) патрыятызм, гуманнасць, асвета» [4, с. 272]. Заўважым: выдатны філолаг бярэ слова «польскі» ў дужкі, разумеючы, што гэтай уяўнай маргінальнасцю ён, наадварот, прыцягне да слова «польскі» ўвагу чытачоў.

Прайшло сто гадоў пасля перыяду нашаніўства, але традыцыя рэзкага супрацьпастаўлення беларускага і польскага ў літаратурным працэсе Беларусі XIX ст. захавалася ў пераважнай большасці даследчыцкіх прац аж да

сённяшняга дня. Так, разважаючы пра эмансіпацыю беларускага літаратурнага працэсу з рэчыпаспалітаўскай літаратурнай сістэмы, вядомы даследчык беларускай літаратуры XVIII–XIX стст. Мікола Хаўстовіч сцвярджае, што беларускае прыгожае пісьменства ў 40-х гг. XIX ст. праяўлялася як дзве разрозненыя мастацкія сістэмы. «Першая — польскамоўная — выступала як літаратура, арыентаваная на кніжную мастацкую і моўную культуру. Другая — беларускамоўная — працягвала традыцыі народнага вершаскладання» [13, с. 70]. Грунтам гэтага канцэптуальнага сцвярджэння служыць адпраўны тэзіс, што менавіта ў 40-х гг. узнікае беларуская думка і імкненне ствараць літаратуру на беларускай мове. У якасці прыкладу прыводзяцца браты Грымалоўскія. Цікава, што ў нямецкамоўным варыянце гэтага артыкула імкненне пераўтвараецца ў *Bedürfnis* — 'патрэбу' пісаць па-беларуску [14, с. 69]. І, такім чынам, у межах артыкула ўзнікае сімпатычная метанімія, закліканая пераканаць, што польскамоўныя пісьменнікі Беларусі не маглі не адчуваць патрэбы пісаць па-беларуску. Цікава, аднак, што сам Мікола Хаўстовіч у іншай сваёй публікацыі заўважае: «…**ёсць звесткі**, што браты пісалі па-беларуску» — і далей спасылаецца на ліст Аляксандра Грозы да Міхала Грабоўскага, у якім паведамляецца, што «браты Грымалоўскія **хочуць** свой беларускі дыялект вывесці з усеагульнага забыцця» [7, с. 1076]. Гэта значыць, што рэальных беларускамоўных тэкстаў братоў Грымалоўскіх не захавалася, уяўленне пра патрэбу і нават пра імкненне гэтых аўтараў пісаць па-беларуску — чыста гіпатэтычнае, яно належыць даследчыку XXI ст.

Падобныя апеляцыі тыповыя для беларускага літаратуразнаўчага і адукацыйнага дыскурсу аж да сённяшняга дня. «Няўжо, — піша І. Запрудскі, — акрамя маргінальнага запісу ў французскай энцыклапедыі "Na bożom sudzie wsiem w żopu budzie" Адам Міцкевіч нічога больш не пісаў па-беларуску? Не верыцца!» [3, с. 22]. Падобным чынам у большасці прац, прысвечаных творчасці Уладзіслава Сыракомлі, эксплікуецца вера ў тое, што «Добрыя весці» і «Ды ўжо птушкі пяюць усюды» — далёка не ўсё, што паэт напісаў па-беларуску, што, маўляў, многія яго беларускамоўныя творы да нас не дайшлі.

Творы на беларускай мове выступаюць у дадзеным выпадку як выразныя «абвесткі» (*Anzeige*, паводле Эдмунда Гусэрля), якія маюць засведчыць беларускую самасвядомасць тых аўтараў з Беларусі, якія пісалі пераважна або выключна (як у выпадку з Міцкевічам) па-польску. З іншага боку, даследчыкі старанна маскіруюць польскую культурную свядомасць у любых яе праявах у тых аўтараў, якія шмат пісалі па-беларуску (як у выпадку з Дуніным-Марцінкевічам) або якія вельмі цесна знітаваны з беларускім культурным кантэкстам (ізноў жа як у выпадку з Міцкевічам).

Вера, што творы на беларускай мове Міцкевіча існуюць, што творы на беларускай мове Сыракомлі існуюць у намнога большай за два вершы колькасці, але яны проста яшчэ не знойдзены, карэліруе з разважаннямі Гусэрля пра сутнасць абвестак, якія дазваляюць прыйсці да высновы, што «адныя рэчы маюць

права на існаванне або павінны існаваць, паколькі маюцца ў наяўнасці нейкія іншыя рэчы» (*die einen Sachen bestehen dürften oder bestehen müssen, weil jene anderen Sachen gegeben sind*) [16, с. 25]. І ў гэтым даволі часта заключаецца логіка сённяшняга беларускага літаратуразнаўчага дыскурсу: калі іншыя народы ў XIX ст. мелі ўжо развітую літаратурную традыцыю на сваёй мове, значыць, і беларусы павінны такую традыцыю мець. А калі ўжо даследчыкі дапускалі ў кантэкст гісторыі беларускай літаратуры польскамоўныя творы, то толькі і выключна «пад соусам» ярка выражанай у іх беларускай самасвядомасці. Адпаведныя меркаванні павінны абнадзейваць сённяшніх беларусаў у тым, што працэсы фарміравання нацыянальнай самасвядомасці развіваліся паступова і планамерна, на працягу доўгага часу і што, магчыма, у XXI ст. яны завершаны. Гэтая вера, аднак, не дазваляе зразумець таго сённяшняга феномену, які беларускі пісьменнік Валянцін Акудовіч назваў «архіпелагам Беларусь», які асэнсоўваецца ў публікацыях сучасных гісторыкаў, культуролагаў, палітолагаў (у тым ліку ў працах колішняга аспіранта кафедры гісторыі беларускай літаратуры Валера Булгакава). Развважанні даследчыкаў у цэлым зводзяцца да наступнага: ёсць беларускі народ, ёсць беларуская мова, ёсць незалежная беларуская дзяржава, ёсць беларуская літаратура з даўняй гісторыяй — і ёсць вялікія праблемы з беларускай нацыянальнай свядомасцю.

Але на дзіва літаратуразнаўцы часта ігнаруюць падобныя праблемныя пастаноўкі пытанняў. Замест гэтага прадпрымаюцца неверагодныя спробы прыпісаць польскамоўным літаратарам XIX ст. «патрэбныя» сённяшнім даследчыкам ідэі, высновы і нават словазлучэнні. Часам даводзіцца здзіўляцца вынаходлівасці айчынных навукоўцаў, якія ўжываюць фантастычныя спосабы для таго, каб «замяць», схаваць нават мінімальныя праявы польскай свядомасці класікаў беларускай літаратуры. Так, у зборніку «Літаратура Беларусі: першая палова 19 ст.», які быў падрыхтаваны вядомым перакладчыкам і даследчыкам Кастусём Цвіркам і выдадзены ў 2000 г. (апошняе перавыданне — 2013), у раздзеле, прысвечаным Вінцэнту Дуніну-Марцінкевічу, мы знойдзем урывак з гістарычнага апавядання «Люцынка, альбо Шведы на Літве»:

Мова родная! — часам як лірнік наш слынны
Песню аб сінявокай літоўскай дзяўчыне
Распачне мілагучна… Ну, як не здзівіцца!
Як жа сэрцу ў грудзях нашых моцна не біцца!

…

Не мілей хіба нам наша родная мова,
Дзе падкрэслена слава народу праз слова?
Прыгажосці яе мы часамі не знаем
І таму чужаземную мову ўжываем… [6, с. 507–508]

Фрагмент з перакладнога тэксту парцэляваны настолькі адмыслова, што наўрад ці ў студэнта, які адгорне адпаведную старонку і ўбачыць імя класіка беларускай літаратуры В. Дуніна-Марцінкевіча, урывак з яго твора на беларускай мове, заўважыць у моцнай пазіцыі тэксту (на пачатку) рытарычны вокліч «Мова родная!», узнікне сумненне адносна таго, якая ж мова тут маецца на ўвазе. Канешне, беларуская, — хутчэй за ўсё вырашыць студэнт, асабліва ў сітуацыі, калі выданне ніякай дадатковай інфармацыі не прадстаўляе. Пра якую ж мову ў рэальнасці пісаў аўтар «Люцынкі»? Адказаць на гэтае пытанне няцяжка, калі звярнуцца да арыгінальнага тэксту. Пачнем цытаванне крыху вышэй:

Ej! szczęśliwie się wiodło w te dawniejsze lata: —
Litwa nasza kwitnęła, cnotami bogata,
Zamożnością, swobodą oddychał kraj cały!
Prawda, nasze prababki modnych ksiąg nie znały: <…>
To też dziewki nie znały co Russy, Woltery,
Nie przyjmowały, jak dziś, obcej maniery;
A również francuzczyzną lichą nie paplały,
Lecz mowy Kochanowskich z chlubą używały [15, с. 15–16].

Браты Ян і Анджэй Каханоўскія жылі ў XVI ст.; адзін з іх быў славутым паэтам, які распачаў сваю творчасць узорамі лацінскага вершавання, але потым перайшоў на польскую мову, стварыўшы шэраг паэтычных помнікаў, што ўвайшлі ў залатую скарбонку польскай літаратуры; другі праславіўся як перакладчык «Энеіды» Вергілія і твораў Плутарха на польскую мову. Адпаведна, «мова Каханоўскіх» — гэта толькі польская мова і ніякая іншая. І менавіта пасля згадкі пра «мову Каханоўскіх» ідзе тая страфа, якая ў перакладзе К. Цвіркі распачынаецца словамі «Мова родная!»:

Bo też piękny nasz język! — Ot kiedy lirnicy
O wdziękach modrookiej litewskiej dziewicy
Rzewną zanucą piosnkę, w rymowanej mowie,
Aż serce drga z rozkoszy, aż się mąci w głowie…
<…> No, powiedzcie! nie milszaż nam ojczysta mowa,
W której się wdzięcznie kreśli chluba narodowa?
Ach czemuż piękna onej z gruntu nie zbadamy?
Dla czego tych nieszczęsnych partów używamy? [15, с. 16].

З працытаванага ўрыўка зразумела, што В. Дунін-Марцінкевіч супрацьпастаўляў тут польскую мову французскай, выступаючы супраць галаманіі.

Упэўнена, што падобныя «карэкціроўкі» ў дачыненні да тэкставага корпусу беларускай літаратуры XIX ст. робяцца ўкладальнікамі з лепшых — патрыятычных — меркаванняў. Але тут хочацца задаць тое ж пытанне, якое больш за 50 гадоў таму задаў вядомы польскі літаратуразнавец Казімір

Куманецкі, якому прапанавалі не ўжываць тэрмін «маньерызм» у кантэксце гісторыі польскай літаратуры: *czy nam się to opłaci*? Падобна, не ўсе даследчыкі станоўча адказваюць на гэтае пытанне.

Так, Лія Кісялёва даводзіць, што «ў XIX ст. … беларускамоўныя творы не набылі шырокага распаўсюджання ў сялянскім асяроддзі, і цікавіліся імі не столькі хлопы, колькі хлапаманы» [5, с. 75]; Ігар Запрудскі адзначае, што «В. Дунін-Марцінкевіч пісаў свае беларускія творы з намерам дапамагчы засваенню здабыткаў польскай кніжнасці» [3, с. 24]. Падобным чынам, спакойна і без фальсіфікацый тлумачыць Галіна Тычка, чаму беларускі змагар і пакутнік Францішак Савіч часта называе сваю Айчыну «дарагая польская зямля». «З'ява гэта часавая ў нашай гісторыі» [12, с. 94], — адзначае даследчыца. Сапраўды, часавая, і калі мы хочам гэты час зразумець, то мусім глыбока асэнсаваць сутнасць польскага (рэчыпаспалітаўскага) патрыятызму беларусаў у XIX ст. Бо, на вялікі жаль, многія культурныя феномены, якім ужо даўно варта было б зрабіцца трывалымі, застаюцца да сённяшняга дня часавымі (беларусізацыя як дзяржаўная палітыка), а з іншага боку, «часавае» (як, прыкладам, «сарматызм», «ліцвінскасць», «тутэйшасць») раз-пораз адгукаецца, аказваючыся чымсьці істотным для фарміравання нацыянальнага руху, нацыянальнай самасвядомасці і ідэнтычнасці.

Што ж датычыць рэальных стратэгій ідэнтыфікацыі пісьменнікаў XIX ст. з Беларусі-Русі, то яны былі надзвычай адрознымі, але ў асноўным зводзіліся да той вызначанай гродзенскімі літаратуразнаўцамі матыўнай прасторы, якая прадстаўлена і ў беларускай літаратуры XX ст.: матыў роднай хаты, матыў бяседы (так званай гавэнды) і матыў шляху. Спробы ж ідэнтыфікаваць гэтых аўтараў паводле іх нацыянальнай прыналежнасці, на маю думку, — бесперспектыўныя. Відаць, да адпаведнай высновы прыйшоў і Адам Мальдзіс, які ў 2012 г. выпусціў кнігу сваіх артыкулаў на рускай мове «Соотечественники». Адам Міцкевіч прадстаўлены тут першапачаткова як «гениальный сын земли новогрудской», потым аўтар задае правакацыйныя пытанні «Белорус? Поляк? Литвин (литовец)?» і сам дае правільны адказ: «Гении не делятся».

Самыя розныя спробы самаідэнтыфікацыі ўраджэнцаў Беларусі XIX ст. — ад славутай «ліцвінскасці», так шчымліва засведчанай Адамам Міцкевічам і Адамам Кіркорам, да ўласна беларускасці (напрыклад, у Вайніслава Савіча-Заблоцкага) былі вельмі нясталымі і маглі змяняцца на працягу жыцця аднаго аўтара. Так, вышэйзгаданы Савіч-Заблоцкі ў 1886 г. пісаў на беларускай мове: «Мы рускія — русіны, як нас завуць, — і Маскоўшчыне гэтай брацці, і Польшчы гэтай не чужбіна — з аднаго мы з ёю ішлі гнязда» [2, с. 545]. З іншага боку, у «Маніфесце палякаў, якія знаходзяцца ў Бельгіі» 1836 г. было запісана: «Украінец, кашуб, русін, вяліка- або малапалянін, літвін, падалянін, жмудзін, мазур, валынянін і кожнай нашай правінцыі даўняй Рэчыпаспалітай сын з'яўляецца палякам, і толькі ў той назве сваю цэласнасць бачым» [цыт. па:

3, с. 125]. Відавочна, што ў дадзеным выпадку азначэнне «паляк» выступае як палітонім — падобна таму, як словамі (*natione*) *Polonus* вызначаў сваю дзяржаўную прыналежнасць у XVI ст. ураджэнец Беларусі Мікалай Гусоўскі альбо ўраджэнец Украіны Станіслаў Ажахоўскі.

Наогул, калі прасачыць, як у старажытнай літаратуры ўжываўся тэрмін «паляк», то мы заўважым, што найчасцей ён ужываўся менавіта як палітонім. Так, у «Аповесці мінулых гадоў» чытаем: «… словени же ови пришедше седоша на Висле, и прозвашася ляхове, а от тех ляхов прозвашася поляне…» [9, с. 24]. Д. Ліхачоў так пераклаў адпаведны пасаж: «… славяне эти пришли и сели на Висле и прозвались ляхами, а от тех ляхов пошли поляки…» [9, с. 25]. Крыху ніжэй чытаем: «Тако же и ти словене пришедше и седоша по Днепру и нарекошася поляне…», а ў перакладзе Д. Ліхачова — ужо іншы варыянт: «Также и эти славяне пришли и сели по Днепру и назвались полянами…». У многіх беларускіх летапісах распавядаецца гісторыя няўдалай каранацыі вялікага князя Вітаўта. Аднак, паводле «Супрасльскага летапісу», «поляне не пропустиша коруны» [11, с. 57], у «Хроніцы Літоўскай і Жмойцкай» у гэтым самым эпізодзе згадваюцца не «поляне», а «поляки» [10, с. 81], у «Хроніцы Быхаўца» — «lachowe» [10, с.153].

Усё гэта гаворыць пра тое, што тэрмін *паляк* быў вельмі недакладны, а таму нязручны для ўжывання ў якасці этноніма. І таму ў помніках прыгожага пісьменства Вялікага Княства Літоўскага і слова *Polonus*, і слова *Polonia* ўжываліся для дзяржаўнай, а не этнічнай ідэнтыфікацыі. *Poloni* ў помніках літаратуры далёка не заўсёды былі палякамі ў этнічным сэнсе. Ведаючы гэта, В. Савіч-Заблоцкі ўводзіць у аповесць «Полацкая шляхта» яркі паводле сваёй культурнай маркіраванасці эпізод: шчыры патрыёт сваёй Айчыны стараста Арлалёт, прадстаўнік полацкай (!) шляхты, выхоўваючы бізунамі на дыване здрадніка і галамана графа Гажагорскага, паўтараў: «*Polonus esto! Polakiem bądź! Simia non esto! Skoroś szlachcic, błaznem Wasze nie bądź. Religją zaś miej*» [17]. У гэтым сэнсе цалкам заканамернай бачыцца заява аўтара «Полацкай шляхты», што белыя русіны не саступаюць жыхарам Кароны і Літвы ані радавітасцю, ані дастаткам, ані старой польскай (!) цнотай. Характэрнае і паведамленне пра славака Бянёўскага, які ўцёк з Петрапаўлаўскай крэпасці, а пазней *ut Nobilis Polonus* (як польскі шляхціч) абвясціў сябе каралём далёкага Мадагаскара.

Такім чынам, уяўленне пра польскасць, ад якога так актыўна адштурхоўваўся амаль што ўвесь папярэдні культурны дыскурс Беларусі, не ўяўляе ніякай небяспекі для беларускай нацыянальнай ідэі. Гэта папросту зусім іншая польскасць — гэта польскасць, роўная шляхецкасці. Беларуская *szlachta zaściankowa* альбо *szlachta zagrodowa* была менавіта тым асяроддзем, у якім нараджаўся і беларускі пісьменнік, і беларускі чытач XIX ст. Яны лічылі сябе польскай шляхтай (*nobilitas Polona*), але яны добра ўсведамлялі

сваю «ліцвінскую», альбо «беларускую», альбо нават «крывічскую» (як у выпадку з Янам Чачотам) культурную адметнасць. Але прыналежнасць да шляхецкага саслоўя была рэальнай стратэгіяй ідэнтыфікацыі альбо, паводле П'ера Бурдзьё, модусам пазіцыянавання для аўтараў з Беларусі — ад Адама Міцкевіча да Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча.

Упершыню рашуча парывае з гэтай стратэгіяй ідэнтыфікацыі Францішак Багушэвіч, напісаўшы: «Маліся ж, бабулька, да Бога, каб я панам ніколі не быў». Вось чаму Цётка ў прадмове да «Скрыпкі беларускай» пісала ад імя Гаўрылы з Полацка: «Доўга я гадаў і думаў, як сябе зваць, ці то паляком, ці то літоўцам, бо слова тутэйшы мне нексць не смакавала. І так колькі гадоў я хістаўся то на ту, то на другую сторану, аж покі не попала ў мае рукі "Дудка" Мацея Бурачка» [цыт. па: 4, с. 433–434]. Іншымі словамі, Цётка, як і многія іншыя чытачы твораў Францішка Багушэвіча, зразумела беларускасць гэтага аўтара праз прызму яго адмаўлення ад шляхецкасці на карысць мужыцкасці, што, у прыватнасці, было дэкларавана і абранымі ім псеўданімамі — Мацей Бурачок, Сымон Рэўка з-пад Барысава.

Абодва модусы пазіцыянавання — шляхецкасць і мужыцкасць — адыгралі важную ролю ў развіцці літаратуры на Беларусі. Аднак у межах абодвух модусаў асаблівую ролю ў спасціжэнні сваёй ідэнтычнасці адыгрывала гарачае патрыятычнае пачуццё і яго эксплікацыя ў найважнейшых, праграмных для аўтараў творах. Пачаткі двух нацыянальных эпасаў беларусаў, створаных двума Міцкевічамі, непасрэдна карэліруюць паміж сабой у гэтым сэнсе: «Litwo, ojczyzno moja, ty jesteś jak zdrowie» — «Мой родны кут, як ты мне мілы». Творчасць як аднаго, так і другога (прычым другога — у постаці Якуба Коласа) вызначала гарызонты чаканняў беларускага чытача — але ў розныя эпохі. Пры гэтым асаблівую ролю ў спасціжэнні «свайго» адыгрываў пясняр — вайдэлот у Міцкевіча, лірнік у Сыракомлі, гусляр у Янкі Купалы і музыка ў Якуба Коласа. У гэтым вобразе выступае важны для сённяшняга чытача пасрэднік, які ажыццяўляе своеасаблівы герменеўтычны акт, аб'ядноўваючы мінуўшчыну свайго народа — у многіх адносінах польскую, з сучаснасцю — бясспрэчна, беларускай.

Літаратура

1. Бхабха, Х. Местонахождение культуры / Х. Бхабха // Перекрёстки. — 2005. — № 3–4. — С. 161–191.
2. Заняпад і адраджэнне: беларуская літаратура XIX ст. / укл., прадм. і заўв. У. Казберука. — Мінск, 2001.
3. Запрудскі, І. М. Па дарозе на Парнас. Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэпцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя / І. М. Запрудскі. — Мінск, 2012.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы: в 3 т. Т. 3, кн. 2. Очерки словесности белорусского племени / Е. Ф. Карский; коммент. Т. И. Вабищевич, В. М. Казберука, О. П. Кричко. — Минск, 2007. — (Помнікі гістарычнай думкі Беларусі).

5. Кісялёва, Л. Г. Маргіналіі: беларуская гумарыстычная літаратура XIX — пачатку XX ст. у святле сучасных літаратуразнаўчых канцэпцый / Л. Г. Кісялёва. — Мінск, 2007.
6. Літаратура Беларусі: першая палова XIX стагоддзя: хрэстаматыя / уклад. К. Цвірка. — Мінск, 2000.
7. Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / уклад. і камент. М. Хаўстовіча. — Мінск, 2012. — (Залатая калекцыя беларускай літаратуры. Т. 3).
8. Навуменка, І. Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч / І. Навуменка. — Мінск, 1992.
9. Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы. XI — начало XII века / сост. и общ. ред. Д. С. Лихачева и Л. А. Дмитриева. — М., 1978.
10. Полное собрание русских летописей. Т. 32. — М., 1975.
11. Полное собрание русских летописей. Т. 35. — М., 1980.
12. Тычка, Г. Шлях змагара і пакутніка: вяртанне Францішка Савіча / Г. Тычка // Шляхам гадоў: гіст.-літ. зб. — Мінск, 1994. — С. 90–94.
13. Хаўстовіч, М. Дзве плыні ў літаратуры Беларусі XIX ст.: эмансіпацыя беларускага літаратурнага працэсу з рэчыпаспалітаўскай літаратурнай сістэмы / М. Хаўстовіч // Погляды на спецыфічнасць «малых» літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры / уклад. Г.-Б. Колер, П. Навуменка. — Мінск, 2012. — С. 61–75.
14. Chaŭstovič, M. Zwei Strömungen der belarussischen Literatur des 19. Jahrhunderts: die Emanzipation des belarussischen Literaturprozess aus dem Literatursystem der Rzeczpospolita / M. Chaŭstovič // Kohler, G.-B. Kleinheit als Spezifik. Beiträge zu einer feldtheoretischen Analyse der belarussischen Literatur im Kontext ‘kleiner’ slavischer Literaturen / G.-B. Kohler, P. I. Navumenka. — Oldenburg, 2012. — S. 59–75. — (Studia Slavica Oldenburgensia. 20).
15. Dunin Marcinkiewicz, W. Lucynka czyli Szwedzi na Litwie. Opowiadania historyczne, w 4-ch obrazkach przez Wincentego Dunin Marcinkiewicza / W. Dunin Marcinkiewicz. — Wilno, 1861.
16. Husserl, E. Logische Untersuchungen. 2-r Teil. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntins / E. Husserl. — Halle, 1901.
17. Sawicz-Zabłocki, W. Połocka szlachta / W. Sawicz-Zabłocki // Warta. Rok XII. — Nr. 564. — Poznań. — Dnia 19. Kwietnia, 1885.

Таццяна Кохан *(Мінск, Беларусь)*

«НОВАЯ САФІЁЎКА» Я. ЧАЧОТА: ТРАДЫЦЫІ І ЎПЛЫВЫ

Адзіны рукапіс паэмы «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі»[1] захаваўся ў «Зборы розных твораў вершам і прозай»[2] («Zbiór Różnych Pism Wierszem y Prozą…»), альбо, як прынята называць, фамільным Раптуляжы Я. Чачота. Як сведчыць С. Свірка: «група вершаў Чачота, напісаная невядомым почыркам, пачынаецца з 165 старонкі (ранейшая нумарацыя — 155). Гэту групу адкрывае твор найвыбітнейшы ў тым рукапісе пад тытулам «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі». З правага боку ад назвы ўжо іншым характарам пісьма пазначана «Чачот Ян, 1823» [8, s. 204]. Твор, хутчэй за ўсё, быў напісаны Я. Чачотам напрыканцы 1823 г., калі паэт знаходзіўся пад следствам па справе філаматаў у зняволенні ў базыльянскіх мурах.

Упершыню інфармацыю пра творы з Чачотавага Раптуляжа падаў Ю. Рыхтэр («Dziennik Polski», 1886, № 295), пазней ён жа апублікаваў матэрыялы пра рукапіс у іншых выданнях («Biesiada Literacka»,1887, №№ 576, 577; «Ognisko Domowe», 1887, №№ 97, 101; «Bluszcz», 1889, №№ 14,15, 17), у якіх проста згадвалася назва «Новай Сафіёўкі» Я. Чачота. Больш поўнае і па-навуковаму дакладнае апісанне Раптуляжа было зроблена ў 1953 г. Ч. Згажэльскім і змешчана ў «Roczniku Zakłada Narodowego imienia Ossolińskich». У 5 томе выдання «Roczniki humanistyczne» за 1954–1955 гг. Ч. Згажэльскі змясціў першую (і пакуль адзіную) публікацыю тэксту паэмы «Новая Сафіёўка» Яна Чачота, аздобіўшы выданне невялікай, але змястоўнай прадмовай [7]. Пасля больш за 30 гадоў твор не прыцягваў да сябе ўвагі навукоўцаў. Толькі ў 1989 г. з’явілася вычарпальная манаграфія С. Свіркі «Разам з Міцкевічам, або Жыццё і творчасць Я. Чачота» («Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czeczota»), некалькі старонак якой прысвечаны гэтаму яшчэ такому мала знанаму твору [8, s. 204–207]. Гэта пры тым, што, паводле меркавання С. Свіркі, «Новая Сафіёўка. Верш да Зосі» — «адзін з лепшых твораў» [8, s. 207] у паэтычным даробку Я. Чачота.

---

[1] Назва верша, найбольш верагодна, узнікла пад уплывам Эдварда Адынца, пра што красамоўна сведчаць яго лісты да Чачота. У першым з іх (ад 16/28 ліпеня 1823 г.) Э. Адынец распавядаў пра далёка не ўзорнае жыццё графіні Сафіі Патоцкай [4, с. 271–272], а ў другім (ад 27 ліпеня 1823 г.) — пра задуму напісаць «Даліну Раманскую», накшталт «Сафіёўкі», і паэт нават меркаваў даць адпаведную назву «Новая Сафіёўка», як і «Новая Элаіза» [4, с. 293].

[2] Захоўваецца ў Нацыянальнай бібліятэцы імя Асалінскіх у Вроцлаве, адз. зах. 3287/II.

Паэма[1] напісана сілабічным трынаццаціскладовікам, налічвае 222 радкі і адносіцца, поруч з баладамі і «Думай над магіламі французаў», да самых буйных па аб'ёме вершаваных тэкстаў у спадчыне літаратара. Да таго ж выразны аўтабіяграфізм спрыяе актуалізацыі гісторыка-літаратурнага значэння «Новай Сафіёўкі» Я. Чачота для разумення спружын творчасці і свету душы паэта.

Даследчыкі беларускай літаратуры рэдка згадваюць паэму ў сваіх працах, выключэнне — І. Бурдзялёва, якая ў аспекце выяўлення рыс сентыменталізму прааналізавала «Новую Сафіёўку» ў сваёй кандыдацкай дысертацыі «Традыцыя сентыменталізму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя», а пасля змясціла адпаведны матэрыял у кнізе «Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры XIX — пачатку XX стагоддзяў: майстры, плыні, традыцыі» [1, с. 26–29]. Навуковец слушна праводзіць паралель з узорнай класіцыстычнай апісальнай паэмай «Сафіёўка» С. Трэмбецкага, выяўляе спецыфіку Чачотавага твора, для якога было характэрна «імкненне да эмацыянальна-асабістага і прыватна-лакальнага асэнсавання рэчаіснасці», ідылічна-настальгічнае адчуванне прыроды і вёскі [1, с. 26]. Аднак, нягледзячы на значныя дасягненні літаратуразнаўчай навукі, сёння па-ранейшаму застаецца актуальным аналіз паэмы «Новая Сафіёўка», асабліва ў кантэксце традыцый і ўплываў.

Безумоўна, сама назва твора Я. Чачота «Новая Сафіёўка» выклікае ў кампетэнтнага чытача адпаведныя асацыяцыі, адлюстроўвае непасрэдную сувязь з апісальнай паэмай «Сафіёўка» С. Трэмбецкага, уводзіць у шырокі гісторыка-культурны кантэкст найвыбітнейшых узораў жанру апісальнай паэмы («Поры года» Дж. Томсана, «Поры года» Ж.-Ф. Сен-Ламбера, «Сады» і «Сельскі жыхар» Ж. Дэліля і інш.). Твор перастае існаваць у замкнёным культурным кантэксце, пачынае вырывацца з яго і ўступаць у кантакт з аналагічнымі з'явамі ў іншых літаратурах, нават падзеленымі моўным бар'ерам. У творы Я. Чачота адчуваецца новая філасофія і эстэтыка прыроды, якая асэнсоўваецца ў філасофскіх і літаратурных працах яго папярэднікаў (найперш, безумоўна, Ж.-Ж. Русо) і сучаснікаў (напрыклад, А. Міцкевіча), актыўна маніфестуючы змену літаратурных напрамкаў — пераход ад класіцыстычнага ладу мыслення да сентыменталісцкага і нават рамантычнага, пры якім узвялічваецца роля асобы, ствараецца прынцыповая ўстаноўка на пазнанне свету праз унутранае «я».

Аднак нельга цалкам адмаўляць пераемнасць паміж апісальна-дыдактычнымі паэмамі ранейшых часоў і паэмай «Новая Сафіёўка». У спадчыну ад сваіх папярэднікаў Я. Чачот пераняў цэлы комплекс тэм і матываў: меланхалічны настрой, які спадарожнічае тэме адзіноты, характэрныя

---

[1] У крытычнай літаратуры найчасцей сустракаецца наступнае жанравае вызначэнне — «poemacik» («паэмка»), што не з'яўляецца навуковым, але адпавядае сутнасці твора.

элементы пейзажу (у прыватнасці, сад як аб’ект апісання), проціпастаўленне сельскага і гарадскога жыцця, пачуццё еднасці з прыродай, тэму сапраўднага шчасця, дабрачыннасці, сяброўства, кахання. Гэтае сэнсава-тэматычнае поле становіцца агульнапрызнаным топасам, своеасаблівым жанравым «маячком» апісальнай паэмы. Відавочна, што паэт акцэнтаваў наяўнасць папярэдняй традыцыі, але разам з тым гэта была спроба стварэння арыгінальнага твора. Так, падзагаловак «Верш да Зосі» адмаўляе зададзеную жанрам апісальнай паэмы манументальнасць формы і зместу, актуалізуе прыватны, аўтабіяграфічны пачатак у творы, які падаваўся пераважна элегічна — у танах суму аб мінулым. Ідылічнасць сентыменталізму ў спалучэнні з перадрамантычнай настальгічнай меланхоліяй выяўляецца ў трактоўцы паэтам успамінаў аб наведваннях садка Зосі Малеўскай. У творы Я. Чачота прырода перастае быць толькі дэкаратыўным фонам, для паэта важна адчуць сябе часткай навакольнага свету.

С. Свірка слушна сцвярджае: «Задума Я. Чачота была арыгінальная, але разам з тым рызыкоўная: ён супрацьпаставіў сваю сціплую паэтычную музу аднаму з класікаў польскага Асветніцтва, экзатычнаму парку — садок Малеўскіх у Вільні, а графіні Патоцкай, гераіні часоў станіславаўскіх, — дачку рэктара Зосю» [8, с. 204]. Сапраўды, палемічная супрацьпастаўленасць твораў праяўляецца з самых першых радкоў: Я. Чачот узяў у якасці эпіграфа да «Новай Сафіёўкі» заключныя словы з паэмы «Сафіёўка» С. Трэмбецкага:

Lecz to miejsce, Zofijo, więcej zdobisz sama,
Podobniejsza niebiankom niż córkom Adama,
A póki między rodem ludzkim raczysz gościć,
Pół świata czcić cię będzie, drugie pół — zazdrościć [6, c. 46].

Да якіх дадаў:

A ja bym może tak odmienił:
I póki świat ten niski zatrymać cię zdoła,
W niebie się nie doliczą jednego anioła [5, c. 347].

Ва ўступе паэт аддаў належнае С. Трэмбецкаму (*«Twojego trzeba pędzla, aby w godnym rymie // Rozrzucić jej po świecie lube sercu imie»* [5, с. 348]), але ў той жа час падкрэсліў сваю і Зосіну маральную перавагу:

A to zawsze mieć będę pierwszeństwo przed tobą,
Żem krwawą pracą żyjąc i własną chudobą,
Nigdy dwustronnym czuciem duszy mej nie skaził
I nigdy z niskim czołem w pański dwór nie właził.
A ta, której chcę wzdzięczny ogródek opiewać,
Nigdy nie mogła Boga występkiem rozgniewać [5, c. 348].

Яшчэ адным пунктам супрацьпастаўлення з’яўляюцца заяўленыя ў назвах твораў аб’екты апісанняў — экзатычны парк «Сафіёўка» графаў Патоцкіх у Тульчыне і «новая Сафіёўка» — віленскі садок Зосі Малеўскай, каханай Я. Чачота. Наколькі значным быў кантраст, сведчаць наступныя факты: стварэнне парка «Сафіёўка» працягвалася з 1796 па 1805 г. і каштавала С. Патоцкаму 15 мільёнаў злотых, была задзейнічана праца некалькіх тысяч прыгонных. Людвік Метцэль, аўтар тапаграфічных і архітэктурных работ, выпісваў з заходніх краін мармуровыя скульптуры і гідраўлічныя машыны, а рэдкія віды дрэў і кветак — з Турцыі. Усе аб’екты парку мелі антычныя назвы, запазычаныя з грэчаскай міфалогіі, пазней яны былі забытыя ў сувязі з пераходам пасля паўстання 1830–1831 гг. права валодання паркам ад нашчадкаў Патоцкіх да Расійскай кароны [3, с. 74]. У той жа час садок каханай Зосі не мае такой пампезнасці, пазбаўлены арыстакратычнай пыхі:

Witaj, skromny przybytku naszej lubej flory!
Gdzież tu pyszne są drzewa? gdzie roślin wybory?
Gdzie zamorskie i spiekłej Afryki mieszkańce <…>
Nie ma śladu przymusu, wszystko bez wytworu,
Bo to jest obraz pani duszy i humoru [5, c. 348].

Як слушна сцвярджае І. Бурдзялёва, у садку яго каханай «паэт бачыць праекцыю прыроды і вёскі, якія па сентыменталісцкай традыцыі супрацьстаяць гораду. Садок Зосі Малеўскай у Вільні, абагрэты святлом інтымных успамінаў, кантрастуе са светам цывілізацыі, ад якой варта ўцякаць да сапраўдных каштоўнасцей натуры» [1, с. 29]:

Tam huk karet do ziemi duszy nie przybije,
Tam się nie będziesz pytać, czyj wóz? konie czyje?
Ale wszechmocność Boga z każdej widząc strony,
Do nieba myślą wzlecisz od kwiatu korony.
Szukać początku rzeczy i wiecznej mądrości [5, c. 351].

Таму паэт жадае Зосі як найчасцей бываць на прыродным улонні, у сваім садку, каб мець магчымасць узвысіцца над паўсядзённасцю і адпачыць душой, падумаць пра вечнае. Варта заўважыць, што пры адлюстраванні прыроды С. Трэмбецкі пераважна карыстаецца антычнай вобразнасцю, у той час як Я. Чачот ідзе па шляху злучэння антычнага і хрысціянскага пачаткаў: у тэкст «Новай Сафіёўкі» неаднаразова ўводзіцца згадка пра райскі сад. Шчасце Эдэмскага саду можа быць адноўлена праз здабыццё свабоды і ўнутранай гармоніі чалавечай душы.

У адрозненне ад паэмы С. Трэмбецкага, дзе галоўным быў паказ значэння роду графаў Патоцкіх і дзівоснага хараства іх экзатычнага парку, стрыжнем Чачотавага твора з’яўляюцца асабістыя ўспаміны:

Pamiętasz, jak zbierałem agrest, choć tak kole!
I dłoń moją zwyczaję znosić ostre dole.
Nie zbierałbym nikomu, chyba wam i sobie,
Lecz zbierałem, bom ciebie wyręczał w tej dobie.
Dowód błahy, że krwi nie szkoda dla ciebie,
Którą tylko Ojczyźnie oddałbym w potrzebie [5, c. 350].

Пацвярджэнне аўтэнтычнасці таго фрагменту знойдзем у лісце Францішка Малеўскага да Яна Чачота ад 15/27 мая 1823 г.: «Бегай за Зосяй па садку, каліся, збіраючы для яе агрэст, спявай, разважай…» [4, с. 223].

У іншым месцы паэт узгадвае:

Jednak, może na takie niepamiętna czary,
Tomaszowi z ogródka swego dała dary.
Jej bukiet czarodziejską poił go wonnością
I jeszcze tego kwiatu oddycha słodkością [5, c. 349].

Той букет апісаў Тамаш Зан у лісце да Марыі Путкамер ад 15/27 верасня 1823 г.: «Тады Зося падбегла да мяне і падала букет з найпрыгажэйшых, найдрабнейшых, наймілейшага паху кветак, вельмі густоўна ўкладзены» [4, с. 333].

Усё гэта ўпэўнівае, што Я. Чачот кіраваўся не фантазіямі, а абапіраўся на канкрэтныя жыццёвыя факты. Да такіх фактаў трэба аднесці і выразныя алюзіі на зняволенне, у якім і быў створаны гэты твор:

A u nas jak mnich jaki w ściślejszym zakonie,
Musi siedzieć za kratą jak w szklannym wazonie [5, c. 349].

Такім чынам, Я. Чачот у творы «Новая Сафіёўка» плённа працягвае традыцыі сваіх папярэднікаў, якія працавалі ў жанры апісальнай паэмы (Дж. Томсана, Ж.-Ф. Сен-Ламбера, Ж. Дэліля і інш.), але ў першую чаргу пры аналізе твора варта ўлічваць уплыў С. Трэмбецкага, які выкарыстаў форму апісальна-дыдактычнай паэмы для апявання экзатычнага парку «Сафіёўка» графаў Патоцкіх у Тульчыне. Сад у паэме С. Трэмбецкага адлюстроўвае класіцыстычны светапогляд, уражвае знешняй прыгажосцю, веліччу, выводзіць на першае месца прыроду, але не мае глыбокага псіхалагічнага зместу і таму стамляе чытача аднастайнасцю. У аснову Чачотавай «Новай Сафіёўкі» пакладзены прынцып натуральнасці, нязмушанасці, твор пабудаваны ў форме даверлівай размовы, якая дазваляе чытачу за самымі на першы погляд звычайнымі рэчамі ўбачыць іх глыбіню і адчуць сувязь са светам аўтарскіх перажыванняў, са светам чалавечай душы. Твор пазначаны глыбокай эмацыянальнасцю і лірыка-суб’ектыўным характарам, рэальнасць успрымаецца праз асобу лірычнага героя з яго складаным унутраным светам.

Літаратура

1. Бурдзялёва, І. А. Нарысы па гісторыі беларускай літаратуры XIX — пачатку XX стагоддзяў: майстры, плыні, традыцыі. Курс лекцый / І. А. Бурдзялёва. — Мінск, 2009.
2. Вережбовский. История польской литературы. [Б. м.], [Б. г.].
3. Фадеева, Т. М. Две Софии и Пушкин. Истоки вдохновения «Бахчисарайского фонтана» / Т. М. Фадеева. — Симферополь, 2008.
4. Archiwum Filomatów: Korespondencya Filomatów / wydał J. Czubek. T. 5: 1823. — Kraków, 1913.
5. Czeczot, J. Nowa Sofiówka / J. Czeczot // Roczniki Humanistyczne. — T. 5. — 1954–1955. — S. 347–354.
6. Trembecki, S. Sophiowka: Poeme polonais, traduit vers francais par le comte de Legarde / S. Trembecki. — Vienne, 1815.
7. Zgorzelski, Cz. «Nowa Sofiówka» / Cz. Zgorzelski // Roczniki Humanistyczne. — T. 5. — 1954–1955. — S. 341–346.
8. Świrko, St. Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czeczota / St. Świrko. — Warszawa, 1989.

Tomasz Wielg *(Opole, Polska)*

TWÓRCZOŚĆ UŁADZIMIRA KARATKIEVIČA I JEJ ZWIĄZKI Z LITERATURĄ EUROPEJSKĄ

Uładzimir Karatkievič, zmarły w roku 1984 białoruski poeta i prozaik, był jednym z najwybitniejszych talentów pisarskich w historii literatury swojego narodu. Pisarz o szerokim spektrum zainteresowań, najbardziej znany jako autor powieści historycznych, był także doskonałym dramaturgiem, scenarzystą, krytykiem literackim, historykiem, tłumaczem a także ze wszech miar utalentowanym poetą.

Karatkievič urodził się w 1930 roku w Orszy na Witebszczyźnie. Swoje spotkania z literaturą rozpoczął od wydania zbiorków poezji, jednak w pełni jego talent pisarski ujawnił się dopiero w utworach prozatorskich, dopiero jego powieści historyczne dają bowiem możliwość poznania pisarza o niespotykanym we wcześniejszej literaturze białoruskiej locie, posiadającym umiejętność przekazywania w literaturze nieprzemijających wartości humanistycznych. Motywy antyczne, biblijne i legendarne przeplatają się w twórczości Karatkieviča z historycznymi wydarzeniami, filozoficznymi rozważaniami, z głębokimi humanistycznymi przemyśleniami o miejscu, roli i znaczeniu kultury i literatury dla rozwoju każdej jednostki i całego społeczeństwa.

W większości utworów Karatkieviča nie sposób nie dostrzec jego wielkiej miłości i atencji w stosunku do białoruskiej historii, swoich rodaków i języka ojczystego. Jeszcze za życia pisarza krytycy często wypominali Karatkievičowi ekstrawagancję poszczególnych utworów, nadmierne epatowanie ideą narodową oraz zbytnią romantyczność opisywanych wydarzeń i działających w nich postaci[1].

Nauki życiowe i literackie pobierał Karatkievič w Moskwie i Kijowie. Poza Białorusią poznawał pisarz kultury bliższych i dalszych sąsiadów oraz nieprzerwanie studiował język i kulturę własnego narodu. Na Białoruś powrócił już jako wytrawny erudyta i intelektualista[2]. Zarówno podczas studiów w Kijowie, jak i podczas pobytu na kursach dla literatów w Moskwie Karatkievičowi nie tylko udało się poznać wielu swoich późniejszych wieloletnich przyjaciół: Adama Maldzisa, Floriana Nieuważnego, ale przede wszystkim poszerzyć kontakty z literatami i pisarzami — w dużej mierze na tamte czasy undergroundowymi — żyjącymi zarówno w Rosji, na Litwie i Łotwie jak i w Europie Zachodniej.

Związki Karatkieviča z kulturą i literaturą słowiańską, europejską i światową pozwoliły mu w krótkim czasie stać się jednym z głównych pisarzy białoruskich, klasykiem narodowej literatury. Już pierwsza opublikowana powieść *Nie wolno zapomnieć* (*Нельга забыць*, 1962)[3] jest doskonałym dowodem na to, iż w literaturze białoruskiej pojawiła się solidna osobowość twórcza, wytrawny prozaik i nie mniej ciekawy poeta.

Z wielu historycznych i politycznych powodów — spóźniony o sto lat — stał się Karatkievič dla literatury białoruskiej tym, kim dla Polaków był i jest Henryk Sienkiewicz czy Ignacy Kraszewski, dla Czechów Alois Jirásek czy dla Anglików jeszcze wcześniejszy Walter Scott. Tak jak Sienkiewicz Karatkievič stworzył i rozbudował «ku pokrzepieniu serc» białoruską powieść historyczną, próbował stworzyć oddzielny nurt w białoruskim kinie, lecz przez reżyserów i scenarzystów upominany był wielokrotnie za «pseudohistorycyzm».

Wszystkie wielopłaszczyznowe działania artystyczne twórcy podporządkowane były od początku do końca jednemu podstawowemu celowi — pisarz chciał ze za wszelką cenę udowodnić Białorusinom, że są takim samym narodem jak wszystkie inne, że mają takie same prawa i powinni być dumni ze swej histo-

---

[1] O przyjęciu przez krytykę powieści Kłosy pod sierpem twoim pisze w swojej książce m. in. A. Wierabiej. Zob.: [1, c. 125–126].

[2] Nie bez znaczenia jest również fakt, iż Karatkievič w przeciwieństwie od innych (praktycznie od większości) pisarzy białoruskich pochodził z rodziny inteligenckiej — ojciec pisarza był urzędnikiem państwowym, a matka nauczycielką.

[3] Po raz pierwszy tekst powieści został wydrukowany w numerach 5 i 6 czasopisma «Полымя» w roku 1962 pod tytułem «Леаніды не вернуцца да зямлі» (Leonidy nie powrócą na ziemię). W wyniku późniejszych wydarzeń — głównie z powodów cenzuralnych — tytuł powieści został zmieniony i powieść dziś znana jest pod tytułem «Нельга забыць» (Nie wolno zapomnieć).

rycznej przeszłości. W każdym swoim utworze udowadniał, że Białorusini mają bogatą, wielowiekową, niezwykle ciekawą historię i nie mogą zgadzać się na to, aby być sprowadzanymi do roli przysłowiowego Kopciuszka, kiedy przeszłość predestynuje naród białoruski do bycia księżniczką. Inaczej mówiąc, Karatkievič swoją poezją i prozą starał się pobudzać narodową i historyczną samoświadomość Białorusinów, starał się wskazywać swoim rodakom źródła własnej tożsamości narodowej i tym samym zmuszał ich do sięgnięcia po swoje prawa, co po części i w nieznacznym stopniu udało się wprowadzić w życie po rozpadzie Związku Radzieckiego i utworzeniu niezależnego państwa białoruskiego.

Karatkievič przerastał swoją epokę. Widać to było już w czasach studenckich, kiedy za udział w manifestacji po śmierci Stalina starano się młodego Białorusina wyrzucić z uniwersytetu w Kijowie. Pisarz zawsze starał się spoglądać daleko w przyszłość, przyszłość z nowymi ideami i możliwościami, która go zarówno pociągała, jak i bardzo trwożyła. Znawca historii Europy Wschodniej wiedział, że droga, którą wybrał, nie będzie łatwa, a tematyka jego pisarstwa nie przysporzy mu samych przyjaciół. W Związku Radzieckim niełatwo było propagować idee odrodzenia się narodu białoruskiego i opisywać fakty historyczne, które oficjalna literatura niejednokrotnie wymazywała z pamięci swojego odbiorcy. Oficjalna ideologia sowiecka niechętnie przyjmowała historyczną prawdę o Wielkim Księstwie Litewskim i walkach z zaborcą w czasie powstań narodowych, wśród których na pierwszy plan wysuwało się w twórczości Karatkieviča Powstanie Styczniowe roku 1863. Jak doskonale wiadomo, powojenna nowa «narodowa» radziecko-białoruska historiografia marginalizowała lub wprost wymazywała pamięć o czasach, kiedy Białorusini próbowali wybić się na niepodległość. Przez dziesięciolecia starano się wpajać, nie tylko zresztą Białorusinom, oficjalny mit jedności i braterstwa obywateli Kraju Rad, z którym powinny były utożsamiać się wszystkie narody wchodzące w skład państwa sowieckiego.

Karatkievič, mimo, iż zdawał sobie sprawę z trudów wprowadzenia w życie własnych idei, nigdy się nie poddawał i chociaż wielokrotnie przychodziło mu płacić za swoje niepodporządkowanie wysoką karę, swoich ideałów jako białoruski patriota nigdy nie zdradził.

W wielu opracowaniach dotyczących literatury białoruskiej porównuje się Uładzimira Karatkieviča z jego znamienitymi poprzednikami — Franciszkiem Skaryną i Maksimem Bahdanovičem. Wszyscy oni byli bowiem pod wieloma względami prekursorami w swoich literackich i naukowych działaniach i przez to byli nie do końca zrozumiani przez sobie współczesnych.

Dla pisarstwa białoruskiego twórcy charakterystyczne jest poszukiwanie nierozerwalnych więzi pomiędzy przeszłością a teraźniejszością, co uwidocznia się w poszczególnych utworach głębokim zrozumieniem procesów historycznych i stworzeniem na tej podstawie artystyczno-historycznej kroniki życia i losów Białorusinów. W swoich twórczych poszukiwaniach Karatkievič rekonstruował przeszłość własnego narodu. Wychodząc od materiału legendarno-folklorystycz-

nego, poprzez dobudowywanie do niego kolejnych faktów historycznych starał się ukazywać swojemu odbiorcy konkretne wydarzenia, które stawały się obiektami analizy literackiej niejednokrotnie po raz pierwszy. Wcześniej przeszłość Białorusi nigdy nie była opisywana z takim rozmachem i w tak barwny sposób. Istniejące wcześniej historyczne utwory innych autorów nie były w stanie sformułować owej ciągłości przyczynowo-skutkowej, która pomogłaby w zrozumieniu zawiłych meandrów przeszłości. Pewnym jest, że dopiero twórczość Karatkieviča stworzyła podstawy białoruskiej literatury historycznej, wpływając zarazem na powstanie nowej filozofii rozumienia własnych dziejów. Karatkievič rozumiał historię jako ciągły linearny proces, który pozwala łączyć w całość przeszłość i przyszłość i przypisuje każdemu z nas odpowiednią rolę i miejsce w owym procesie.

Karatkievič starał się zrozumieć miejsce swojego narodu wśród innych, starał się tak, jak jego wielcy poprzednicy F. Skaryna, K. Kalinoŭski, J. Kupała, M. Bahdanovič wpłynąć na wzrost wśród swoich rodaków zatraconego przez nich z wielu powodów poczucia własnej tożsamości narodowej. Ciekawie na ten temat wypowiada się białoruski artysta Arlen Kaškurevič. Wspominając to, jaki wpływ miała na niego samego twórczość białoruskiego prozaika mówi, że w niej: «[…] *я ўбачыў іншую Беларусь. Мы, аказваецца, не толькі ў лапцях хадзілі, а ў нас былі і адукаваныя арыстакратычныя роды, і дзівосныя замкі, і княскія паляванні. А як прыгожа гучала беларуская мова, на якую мы па маладосці гадоў не звярталі ніякай увагі. Я пасля Валодзю гаварыў, што, дзякуючы яму, прачнулася мая нацыянальная свядомасць, цікавасць да сваіх карнёў і я як мастак пачаў працаваць над беларускай тэмай*» [6, s. 462].

Karatkieviča i innych wymienionych wyżej wielkich Białorusinów jednoczy także jeszcze jedna ważna więź: rozumieli oni (a żyli przecież w różnych czasach), że budować własną tożsamość można tylko znając, choćby dlatego tylko, by umieć porównać i przemyśleć, to co wspólne, ogólnoludzkie — historię, kulturę i filozofię — europejską i światową. Skaryna w swojej działalności wydawniczej opierał się na osiągnięciach ówczesnej Europy, Bahdanovič jako pisarz orientował się nie tylko na narodową białoruską, ale również na rosyjską i francuską poezję tamtych czasów. Karatkieviča natomiast zawsze interesowało to, co nowego dzieje się w literaturze i kulturze bliższych i dalszych sąsiadów, co można u nich podglądnąć i przenieść na własny, rodzimy grunt.

Pisarz zawsze przeciwstawiał się «małomiasteczkowości», niedostosowaniu się do zmieniających się wymogów czasu, oderwaniu od europejskich idei innych białoruskich pisarzy (wielu z nich przez długie lata pozostawało pod wpływem wyłącznie idei socjalistycznej). Dlatego Karatkievič zawsze chciał i starał się zobaczyć i dowiedzieć się jak najwięcej. Pisarz dużo podróżował. Odwiedził kilkukrotnie Polskę i republiki nadbałtyckie, bywał w Azji Środkowej i na Dalekim Wschodzie, czytywał prasę i publikacje nie tylko białoruskie, ukraińskie i rosyjskie, ale w miarę możliwości także ukazujące się na zachodzie Europy. Sztukę zachodnioeuropejską, zachodnioeuropejską literaturę, malarstwo, muzykę i filozofię znał

Karatkievič niejednokrotnie lepiej niż wielu specjalistów, czym zadziwiał swoich rozmówców. Wpływy światowej filozofii i literatury widoczne są w jego twórczości praktyczne w każdym utworze.

Literaturoznawca rosyjski Paweł N. Bierkow w swoim wykładzie wygłoszonym w roku 1968 na VI Międzynarodowym Zjeździe Slawistów stwierdził, że w zbiorkach współczesnych mu białoruskich poetów, w odróżnieniu od twórców rosyjskich i ukraińskich, trudno dostrzec utwory, w których figurowałyby takie postacie, jak Faust, Prometeusz, Hamlet; utworów które dokonywałyby lokalnej białoruskiej analizy owych literackich bohaterów. Jednakże rosyjski badacz zauważa, że: «[…] *у такіх харошых беларускіх паэтаў, як Максім Танк і асабліва Уладзімір Караткевіч, сустракаюцца спецыяльна ці адначасова ўключаныя ў тэкст вершаў вобразы, якія сведчаць пра тое, што беларуская паэзія пачынае ўключацца ў распрацоўку не толькі нацыянальных сюжэтаў і тэм і што мы маем права спадзявацца і чакаць ад беларускіх пісьменнікаў іх укладу ў спецыяльную галіну інтэрпрэтацыі вялікіх "сусветных вобразаў"*» [цыт. па: 1, s. 52].

Rzeczywiście, już w latach sześćdziesiątych Karatkievič dość śmiało i oryginalnie dokonywał w swoich utworach interpretacji owych «światowych obrazów». Tak, jak i jego ulubiony Bahdanovič, już od początku swojej pisarskiej drogi twórczej zwracał się pisarz ku antycznym i biblijnym obrazom, ogólnoświatowym ideom i motywom. Potwierdzeniem mogą być słowa Volgi Šynkarenka, która w jednej ze swoich prac pisze: «*Якраз у ракурсе супадзення, узаемапранікнення нацыянальнага і ўсёчалавечага, сучаснага і адвечнага становіцца бачным прамень непаўторнасці, геніяльнасці Уладзіира Караткевіча. Сонцаноснай сілай сваёй усёпранікальнай цеплыні гэты прамень выключае, знішчае дыстанцыю паміж мастаком як ізаляваным творцам канкрэтнай нацыі і творцам агульначалавечым, цікавым для ўсіх народаў*» [5, s. 55].

Powołując się na przytoczone słowa znanej białoruskiej badaczki, można stwierdzić, iż Karatkievič starał się w swojej twórczości łączyć elementy osobiste z ogólnonarodowymi, przez co jego dzieła nabierają głębokiego sensu i nasiąknięte ideami humanizmu i uniwersalizmu, wzmacniają swoją wartość. Uniwersalne przesłanie oraz związek z literaturami słowiańskimi i europejskimi trendami literackimi widoczne są w większości utworów białoruskiego pisarza.

Jak wspomniano we wstępnej części, Karatkievič doskonale orientował się nie tylko w historii, ale był także świetnym znawcą literatury. Znajomość światowej krytyki, prozy i poezji wpłynęła bezsprzecznie na głębokie zakorzenienie jego twórczości w europejskiej spuściźnie literackiej. Zarówno w utworach lirycznych, jak i w dramatach i epice pisarza widoczne są szerokie wpływy rosyjskiej, polskiej, niemieckiej i innych literatur europejskich, co uwidocznia się w tematyce poszczególnych utworów oraz nagromadzeniu w nich rozlicznych reminiscencji literackich, filozoficznych, muzycznych, malarskich i historycznych. Karatkievič niezwykle często, bezpośrednio lub tylko pośrednio, odwołuje się do twórczości

europejskich klasyków: J. W. Goethego, W. Scotta, A. Mickiewicza, G. Byrona i innych.

Utworem, w którym znajdujemy najwięcej nawiązań do światowej literatury i sztuki, jest powieść będąca odwołująca się do wydarzeń Nowego Testamentu pod tytułem *Chrystus wylądował w Grodnie* (*Хрыстос прызямліўся ў Гародні*, 1972), której akcję autor umiejscowił w XVI wieku na Grodzieńszczyźnie. Za sprawą występujących w powieści postaci — chłopskiego Chrystusa, Judy, Tomasza, Marii Magdaleny — Karatkievič przybliża swój utwór do Biblii, próbując na nowo rozpatrywać odwieczne problemy człowieczeństwa. Bogata w biblijne reminiscencje jest również poezja pisarza. Już w wierszach zamieszczonych w pierwszym wydanym przez poetę zbiorku pod tytułem *Dusza Matki* (*Матчына душа*, 1958) pojawiają się chrześcijańskie idee, wśród których na pierwszy plan wysuwa się pytanie o miejsce i rolę człowieka w otaczającym go świecie[1]. Choć w wielu utworach pisarza odniesienia do Boga, Chrystusa, religii i wiary odgrywają niezmiernie ważną rolę, trzeba jednak zwrócić uwagę na to, iż motywy biblijne i religijne nie są nigdy przez Karatkieviča dogmatyzowane, służą przede wszystkim ukazaniu odwiecznych prawd i wykazania wyższości dobra nad złem.

Oprócz biblijnych, do najczęściej wykorzystywanych przez białoruskiego pisarza motywów należą motywy mitologiczne (związane z mitologią słowiańską i germańską) oraz motywy romantyczne.

Romantyczność utworów dwudziestowiecznego pisarza, uważana przez wielu współczesnych mu krytyków za cechę ujemną jego twórczości, uwidocznia się w poszczególnych tekstach zarówno w sposobie budowania postaci, jak również w sposobie obrazowania przyrody, romantycznej ekspresji, metaforyce, doborze gatunków oraz heroizacji bohaterów i wydarzeń a także nawiązaniu do twórczości autorów romantycznych: A. Mickiewicza, T. Szewczenki i G. Byrona, którym Karatkievič poświęcił kilka swoich utworów[2].

Przywiązanie do europejskich tradycji filozoficznych i kulturowych uwidocznia się w twórczości Karatkieviča w częstych odwołaniach do zasad humanizmu i uniwersalizmu. Wiele utworów, zarówno poetyckich, jak i prozatorskich, ma charakter paraboliczny. Uniwersalizm wyznaczają wykorzystane w nich historyczne, biblijne i mitologiczne przypowieści mające na celu ukazanie zasad moralnych, które mimo upływu czasu nie tracą swoich wartości. Powracając na nowo do takich pojęć ogólnych, jak miłość, dobro, prawda, białoruski pisarz stara się wykazać, że pewne wartości nie tracą swojego znaczenia mimo zmieniających się okoliczności i stanowią swojego rodzaju płaszczyznę odniesienia niezależną od polityki, zmian społecznych i cywilizacyjnych. A. Rusiecki w swojej książce pisze: «*Галоўнае для*

[1] O motywach biblijnych w poezji U. Karatkieviča pisze w swoim artykule «На Беларусі Бог Жыве» Aleś Vieka. Artykuł zamieszczono w: [5, s. 156–157].

[2] Zob. np. І будуць людзі на зямлі lub …Будзеш свой сярод чужых [w: 2, т. VIII / 2, c. 129–141, 365–375].

У. Караткевіча выкрыць зло, незалежна ад таго, ці выступае яно ў іпастасі сярэднявечча з яго варварствам, ці ў абліччы сучаснага фашызму. Тым больш, калі яно датычыцца не толькі аднаго чалавека, а многіх людзей. І яшчэ — для пісьменніка важна прасачыць, ці заўсёды зло бывае пакарана, знайсці тую мяжу, што аддзяляе дабро ад зла, вернасць ад здрады, што дазваляе чалавеку адчуваць чужое гора як сваё. Таму ў цэнтры сваіх прыгодніцкіх твораў пісьменнік ставіць праблему злачынства і пакарання, яго цікавіць няпросты працэс назапашвання чалавечага ў чалавеку» [4, c. 30].

Dlatego też białoruski pisarz tak surowo ocenia w swoich utworach wszelkie przejawy niesprawiedliwości społecznej i politycznej. Nigdy nie pozostaje bierny wobec zła wyrządzanego nie tylko człowiekowi, ale również przyrodzie i architekturze, które stanowią dobro wspólne i do których ochrony Karatkievič często nawoływał. Zainteresowanie pisarza pomnikami przeszłości, bohaterami historycznymi, znanymi tematami literackimi, europejską filozofią różnych czasów wzmacnia intelektualna warstwę jego twórczości i wpływa na jej uniwersalną wartość. Wielu bohaterów utworów Karatkieviča to typowi niezłomni humaniści walczący o wolność dla siebie i swojego narodu. Takimi postaciami są Juraś Bratczyk, Aleś Zahorski, Gerwazy Wyliwaha i inni, którzy mimo, że żyli w diametralnie różnych czasach, pozostają wewnętrznie podobni. Ich duchowe bogactwo i bohaterstwo, moralna czystość i lojalność wobec ojczyzny są może w niektórych momentach nieco nazbyt romantyczne, ale właśnie to czyni ich ludźmi, z których Karatkievič każe brać przykład, których stawia za wzór do naśladowania. Jego bohaterowie to ludzie szczerzy, niespokojni, inteligentni, wrażliwi, którzy wiele rozmyślają, przeżywają, ale również działają i walczą.

Właśnie działanie i walka są według białoruskiego pisarza progresywnymi siłami mogącymi zmieniać świat na lepsze. Dlatego też niejednokrotnie Karatkievič pośrednio nawołuje do walki o lepsze jutro, do walki z tyranią, despotyzmem i wszelkimi przejawami totalitaryzmu. W opowiadaniu *Wielki Szan Jan* (*Вялікі Шан Ян*, 1970) pisarz wykorzystuje postać władcy starożytnych Chin, aby pokazać, jak rodzą się tyranie i jak polityka zniewala umysły. Karatkievič neguje w tym utworze wszelkie przejawy despotyzmu i różnorodne formy bratobójczej walki — pokazuje starożytnego władcę, który staje się ofiarą swojej własnej teorii. Podobnie traktuje pisarz problem totalitaryzmu i samego Stalina w opowiadaniu *Malutka baletnica* (*Маленькая балерына*, 1961) i faszyzmu w poemacie *Słowo o ludzkości* (*Слова пра чалавечнасць*, 1960). Poeta nie uznaje humanizmu, który sam nazywa pasywnym. Uważa, że o dobro ludzkości, tak jak o własne życie i szczęście, trzeba walczyć. Jak mówi bohater poematu: «*Гуманізм, ён павінен быць ваяўнічым*».

Autor, któremu przyszło żyć w trudnych czasach i doświadczać wielu niesprawiedliwości losu (wydarzenia z czasów okupacji, czasy stalinowskiego terroru i życiowe trudności pierwszych powojennych lat), od samego początku drogi twórczej aż do końca swoich dni pozostawał wielkim humanistą. Wystarczy przytoczyć chociażby krótki urywek jego poezji, aby zrozumieć przekonania poety.

О як трэба шукаць на шляхах чалавека,
Як любіць, берагчы, не крыўдзіць яго[1].

Przeprowadzona analiza udowadnia związki twórczości Uładzimira Karatkieviča z kultura i literaturą europejską i światową. Jego zbiorki poetyckie, powieści i dramaty doskonale wpisują się w ożywioną dyskusję nad kondycją jednostki, społeczeństwa i europejskiej cywilizacji i mimo, iż od ich powstania minęło już w niektórych wypadkach prawie pół wieku, wciąż pozostają aktualne. Ich aktualność wyraża się między innymi tym, iż to właśnie Uładzimir Karatkievič jest dzisiaj przez wielu jego rodaków uważany za jednego z narodowych białoruskich wieszczów, a jego słowa zacytowane na zakończenie niniejszych rozważań są mottem życiowym wielu współczesnych białoruskich patriotów.

Аптымізм беларускі ў тым, што калі мы, нягледзячы на ўвесь песімізм і безнадзейнасць мінулага, усё ж жывём, значыць, у нас ёсць падставы гаварыць аб лепшым будучым: «Калі ўжо наша мінулае з намі нічога не зрабіла, значыць, і будучыня нам па плячы»[2].

Literatura

1. Верабей, А. Абуджаная памяць: нарыс жыцця і творчасці У. Караткевіча / А. Верабей. — Мінск, 1997.
2. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. Т. 1–8. — Мінск, 1987–1991.
3. Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча / А. Мальдзіс. — Мінск, 1990.
4. Русецкі, А. Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць / А. Русецкі. — Мінск, 1991.
5. Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным кантэксце. — Мінск, 2000.
6. Уладзімір Караткевіч. Быў. Ёсць. Буду. Успаміны, інтэрв'ю, эсэ. — Мінск, 2005.
7. Шынкарэнка, В. Пад ветразем дабра і прыгажосці / В. Шынкарэнка. — Мінск, 1995.

[1] Wersy pochodzą z wiersza poświeconego A. I. Bialeckamu. Wiersz nie posiada tytułu i opublikowany został po raz pierwszy w zbiorku Dusza Matki w roku 1958. Cyt. za: [2, т. I, с. 41].

[2] Караткевіч, У. У дарозе і дома // Полымя. 1989. № 2. С. 165.

Галіна Твврановіч *(Беласток, Польшча)*

АЎТАТЭМАТЫЧНАСЦЬ У ПАЭЗІІ «БЕЛАВЕЖЦА» УЛАДЗІМІРА ГАЙДУКА

У слове «Ад рэдактара» да паэтычнай кнігі У. Гайдука «Дзівасіл», складзенай з не друкаваных пры жыцці вершаў і запісаў паэта, шматгадовы старшыня беларускага літаратурнага аб’яднання «Белавежа» прафесар Ян Чыквін назваў Уладзіміра Гайдука адным «з выдатнейшых пачынальнікаў беларускай літаратуры ў пасляваеннай Польшчы» [6, с. 5].

Жыццё У. Гайдука прайшло ў асноўным на хутары Полымя, дзе ён нарадзіўся 7 верасня 1941 года і адышоў у Вечнасць 24 лютага 2012 года. Пасля заканчэння пачатковай школы два гады Уладзімір вучыцца ў беларускім ліцэі ў Бельску. У 1961 годзе прызваны ў войска, быў радыстам. У 1966 годзе заканчвае карэспандэнцыйны агульнаадукацыйны ліцэй у Беластоку. Змушаны вярнуцца на хутар, каб дапамагаць бацькам на гаспадарцы. Пасля смерці маці нейкі час жыве з бацькам, а пасля застаецца на хутары адзін і звыш трыццаці гадоў, да канца жыцця, вядзе гаспадарку самотна.

Напачатку накідаў аўтабіяграфіі, якімі адкрываецца «Дзівасіл», паэт расказвае пра тое, як у трэцім класе пачатковай школы ён напісаў свой першы верш. Актыўна ж займацца творчасцю ён пачынае ўжо з 1956 года, і тады ж адбываецца дэбют пятнаццацігадовага падлетка ў беларускім штотыднёвіку «Ніва», што якраз распачынаў сваю гісторыю пад апекай і рэдактарствам Георгія Валкавыцкага, вялікага падзвіжніка і беларускага адраджэнца Беласточчыны другой паловы ХХ стагоддзя.

«Цяпер працую на гаспадарцы. Душою звязаны з зямлёй і сялянамі, — шчыра, вельмі цвяроза ўсведамляючы сваё месца, можна сказаць, што празмерна крытычна, распавядаў у накідах аўтабіяграфіі, відаць, недзе напрыканцы 1960-х — напачатку 1970-х гадоў У. Гайдук. — Знаю, як свае пяць пальцаў, сялянскае жыццё. Вядома, бунтуюся і пішу вершы. Напісаўшы сёе-тое на сялянскія тэмы, пачуўся сялянскім паэтам. Некаторыя лічаць, што пісанне вершаў даецца мне вельмі лёгка. З свайго боку дадам, што няпоўная адукацыя ў значнай меры адбіваецца адмоўна на маіх вершах. Стараюся пісаць проста. Вельмі цаню і люблю вусную народную творчасць, і асабліва захапляюся песнямі, такімі, як маё неўпарадкаванае жыццё» [5, с. 14].

Першая кніга паэта «Ракіта» выйшла толькі ў 1971 годзе, хаця, відавочна, «прасілася» ў свет значна раней. Аднак выданне кніг на той час па вядомых прычынах было вельмі ж запаволеным. І наступны свой томік паэзіі «Блакітны вырай» У. Гайдук атрымаў толькі ў 1990 годзе, выдадзены ўжо ў «Бібліятэцы БЛА», як і зборнік «Пах аернага хлеба» (1997). Нарэшце да сямідзесяцігадовага юбілею паэта пабачыла свет кніга выбраных вершаў

«Полымя роднае» (2012), якая, здавалася, увабрала ці не ўсё напісанае паэтам. Істотную заключную частку яе склалі вершы, не друкаваныя раней у зборніках. Аднак вось напрыканцы 2013 года ў той жа «Бібліятэцы БЛА» з'яўляецца пажыццёвая паэтычная кніга недрукаваных вершаў і запісаў У. Гайдука «Дзівасіл». Шчасліва сталася, што сястра паэта Ганна, парадкуючы хату, знайшла тры сшыткі яго рукапісаў і перадала Я. Чыквіну. Знаёмства старшыні «Белавежы» з гэтым *своеасаблівым дзённікам пісьменніка* і прывяло да ўзнікнення кнігі «Дзівасіл» (на адным з сшыткаў рукою паэта была напісана гэта назва).

Па-свойму знамянальна, што ў «ніўскіх» дэбютных вершах («Зіма ідзе» і «Захад сонца») акрэсліліся дзве важныя сэнсавыя тэндэнцыі для творчасці У. Гайдука, а менавіта погляд аратага, якому важна ў час кінуць зерне ў раллю, і погляд паэта, які славіць прыгажосць, хараство, якому дарагія і жыта, і васількі ў ім. І важнасць, актуальнасць гэтай праблемы для паэта асабліва выразна выяўляецца якраз у «Дзівасіле». Цягам усяго свайго жыцця як творчая індывідуальнасць У. Гайдук вырашаў на практыцы адну з кардынальных грамадска-мастацкіх праблем, узнятую яшчэ ў адраджэнскі «нашаніўскі» перыяд непараўнальным Максімам Багдановічам. І вырашэнне гэта аказалася цесна звязаным з асэнсаваннем сутнасці, прыроды, ролі і г. д. паэзіі як увогуле, так і найперш у канкрэтным часавым вымярэнні яго, паэта-селяніна Валодзі Гайдука.

Ужо з дыстанцыі дастатковага жыццёвага вопыту ў інтэрв'ю польскай даследчыцы беларускай літаратуры Польшчы Тэрэсе Занеўскай («Дыханне зямлі і кліч космасу»), інтэрв'ю сапраўды ўнікальным, бо адзіным такога кшталту з паэтам, У. Гайдук засведчыў: «Паэзія ёсць вышэйшай ступенню самарэалізацыі, гэта выспяванне думкі, якое з'яўляецца сумай уласных досведаў, "адкрытых" і ўтрываленых у форме верша ў хвілінах натхнення. І ў маім выпадку трэба найперш засеяць зерне, каб сабраць ураджай. А гэта не заўсёды ўдаецца, як задумваецца. Ды хто ніколі не араў зямлі, ніколі не сеяў зерне або не збіраў ураджаю, той гэтага не зразумее. Працуючы, западаеш у своеасаблівы "транс", адчуваеш моц жыцця, дыханне зямлі і покліч космасу, па сутнасці, нараджаецца хвіліна асаблівая, якая, магчыма, ніколі не паўторыцца. Гэта ўласна і ёсць Паэзія — чара і прага» [7, с. 90].

Зразумела, кожны паэт у нейкі момант абавязкова апынаецца перад пытаннем, а чым жа ўласна ёсць паэзія, адкуль пачынаецца, якія мэты рэалізуе і якімі спосабамі… У. Гайдук непасрэднага ўдзелу ў дыскусіі «Якой павінна быць паэзія?», распачатай у кастрычніку 1963 года на Літаратурнай старонцы «Белавежа» ў штотыднёвіку «Ніва» тагачасным старшынёй літаратурнага аб'яднання Алесем Барскім, не прымаў. Гаворка ж, між іншым на шостым годзе існавання «Белавежы», ішла шчырая і нават момантамі гарачая. Відавочна, творчы вопыт старэйшых і маладзейшых «белавежцаў» ужо даваў падставы для разваг і высноў. Дыскусія засведчыла сур'ёзныя

творчыя магчымасці, патэнцыял беларускіх літаратурных сіл Польшчы. І хоць У. Гайдук непасрэднага ўдзелу ў гэтай гаворцы не браў, але, відаць, уважліва чытаў выказванні калег — Віктара Шведа, Яшы Бурша, Івана Чыквіна, Віктара Рудчыка, Сымона Раманчука і інш.

Ускоснае пацверджанне таму знаходзім у пажыццёвай кнізе паэта. Аказалася, што ў «Дзівасіле» У. Гайдука пераважаюць вершы аўтатэматычнай праблематыкі, напісаныя пераважна ў 1960–1970-я гады і сціпла адпраўленыя аўтарам у свой архіў. Творы, якія мусілі ўвайсці ў «Ракіту» і «Блакітны вырай», упрыгожыць, паглыбіць гэтыя кнігі! Нібы выпадкова патрапіў на другую старонку «Ракіты» толькі адзін верш, у якім паэт, акрылены, умацаваны ўсведамленнем, што мастацтва вечнае, а жыццё кароткае (*Ars longa, vita brevis!*), прысягае на вернасць свайму таленту, мастацтву: *Такой хвіліне сэрца аддаю,/ Што будзе свежай на паперы, / А словы, бы на камені разьбу, / Ні бура, ні агонь не пераменяць. // Сваім павабам, шчырасцю сваёй, / І радасцю, і горкімі слязамі, — / Будзеш, хвіліна, простай і жывой, / Ператрываеш цэлымі вякамі* [1, с. 6]. А вось у «Блакітным выраі» месца непасрэдна аўтатэматычным рэфлексіям не знайшлося. Так, тут выступае «селянін-мастак», які чуе, як просяцца ў сваю дарогу зярняты і сніцца ім песня калосся, ён цешыцца разам з жаваранкам і апраўдвае сваё тварэнне надзеяй [2, с. 32]. У вершы «Сялянская вясна» паэт з горыччу канстатуе, што *Ўсе паэтычныя настроі / Быццам рукою адняло. / Надаядае быць героем / І працы цяжкае рабом* [2, с. 12]. І аднак прыходзіць нарэшце рэдкая хвіліна, калі выкананы сялянскі абавязак, і перш чым уладна пакліча новая праца: *Запрашае бор у свой цэрам. / Пад напевам легенд старынных / Адпачну душою і целам, / Напішу верш сокам раслінным* [2, с. 30].

У «Паху аернага хлеба» разнастайныя аспекты творчага працэсу прадстаўляліся паэтам у вершах «Калі ў вячэрні ціхі час», «Не пражыў, дык не напішаш», «Натхненне», «У вышыні чорны птах лёсу» і ўрэшце ў вершы з прысвячэннем *Т.З.* : *Падумала, спадарыня, хоць раз аб тым, / Чытаючы паэтаў строфы — / Шлях Ісціны і шлях Галгофы, / Над Рубіконам вечнасці блакіт. // І скрып пяра ў начной цішы. / Лебедзь астральны і трава ў расе. / Пачуць хоць раз жаданы спеў, / А потым вочы стомлена на міг закрыць. // Час працы словы ажывіў — апраўдан труд. / Гармоніі закон у новай форме, / Дух бунту актам стаў пакоры — / У вершы завяршыўся Абсалют* [3, с. 31]. Гэты, мабыць, не будзе перабольшаннем сказаць, анталагічны верш, абапіраючыся на высокія культурныя, духоўныя архетыпы, лапідарна выяўляе квінтэсэнцыю творчага працэсу як з'явы трансцэндэнтнага характару. Здзіўляе глыбінёй пранікнення ў таемнае таемных і сведчыць пра выбалелую, мудрую вопытнасць аўтара ў гэтай тонкай матэрыі.

З выхадам недрукаваных вершаў у выбраным «Полымя роднае» і «Дзівасіл» У. Гайдука выявілася, што менавіта аўтатэматычная праблематыка ў разнастайных падыходах, нюансах пераважае ў яго паэзіі. Такім чынам

стаўся вытлумачальным і высокі ўзровень верша з прысвячэннем *Т.З*. Больш таго, цяпер не выклікае сумнення факт, што ні адзін з паэтаў «белавежскай» літаратурнай сябрыны не канцэнтраваўся ў такой ступені на асэнсаванні першапачатковых творчых імпульсаў, сутнасці паэзіі, яе месца ў сваім лёсе на працягу амаль усяго творчага жыцця, не пакінуў гэтулькі праніклівых прызнанняў, рэфлексій, разважанняў на гэту тэму, як У. Гайдук. Відаць, датычыцца гэта таксама творчасці беларускіх паэтаў метраполіі і эміграцыі.

Што было б, каб не меў я душы, / Рыбачкі няўлоўнай метафары? — задаецца пытаннем яшчэ дваццацішасцігадовы паэт і напрыканцы верша як прысягае на вернасць паэзіі, свайму таленту: *Боль і радасць маёй душы / Раптам вершам няхай разгарнецца* [5, с. 15], а душа паэта — *зачараваная жалейка, / маленькі салавей-самацвет* [5, с. 33], і пазней, ужо напачатку 1980-х гадоў, яму скажацца: *Верш мой — сынок сінявокі, / Што нарадзіўся ў сэрцы* [5, с. 75]. І, зразумела, не дае спакою У. Гайдуку пытанне, адказ на якое шукаецца ім на працягу ці не ўсяго творчага жыцця паэта: *Ты — як валошка блакітная, / Ты — як трава аксамітная. / Ты — як калыска лазовая, / Ты — як труба берастовая, / Ты — як вясенняя раніца, / Ты — як радасць жаданая, / Ты — як чаромха пахучая, / Ты — як песня гаючая* [5, с. 43]. Так у вершы «Паэзія» У. Гайдук спрабуе акрэсліць вялікасную з’яву ў шматстайных сэнсах, усведамляючы, што паэзія, па сутнасці, прасякае сабой увесь быційны далягляд. Паэтычнае натхненне ў адно імгненне перамяняе рэчаіснасць, вызваляе душу: (…) *Калі ў вячэрні час зімовы / Сяду за стол, вазьму пяро, / Здаецца — я на свеце новым / (Хоць і жыву на ім даўно): / Знікае шэрасць дзён сялянскіх,/ Цвіце чаромха за акном, / У свет фантазіі і казкі / Імчу паэзіі канём…* [5, с. 50].

Паэт, прымусова ўкаранёны ў рэчыўны, матэрыяльны свет, адчувае сябе рыцарам паэтычнага слова, якое мае патрэбу ў абароне, як тыя ж багдановічаўскія васількі: *І супраць ветру, супраць буры, / Як Дон Кіхот, пайду змагацца. / Паэзія, цябе адну я / Лічу чысцейшаю з усіх мастацтваў. // Я твой нявольнік збунтаваны, / Ды горды духам ў пакутах! / Слова твару — і рву кайданы. / І думкі рвуць стальныя путы* [4, с. 112]. У адным з вершаў пазнейшага часу, усведамляючы, што ад нараджэння дадзена яму несці ў сабе вялікую таямніцу (*Усё было для мяне Сезамам* [5, с. 38]), ацэньваючы ролю і месца паэзіі ў яго няпростым, самотным жыцці, У. Гайдук гаворыць: *Спачування не трэба. / Я не хлопчык маленькі. / Не юнак-летуценнік. / Я ўжо ў сталых гадах. / Дакрануўшыся тайнай вяршыні, / На міг прыпыніўся, / Захапленне змяніўшы / Ў жах // Але варта было / Пісаць і цярпець. / Перад Паэзіі Дамай / На калені ставаць… // Яна толькі разок / Запрашае да танца* [5, с. 86].

Адметнасць выказвання рэфлексій, роздумаў пра сам творчы працэс у паэзіі У. Гайдука абумоўлена, зразумела, у значнай ступені знітаванасцю паэта з традыцыйным народным асэнсаваннем свету, жыццём ва ўнісон з прыродай

і яе вымогамі ад чалавека кожнай сваёй парою. Невыпадкова ў вершах паэта сяўба арганічна атаясамліваецца з творчым працэсам: *У гэты час я таксама быў на полі / І сеяў жыта, пра ўвесь свет забыўшы. / І зерне ў глебу падала, як дождж, з далоні. / Я быў натхнёны той сяўбой-малітвай. / У працы-чараўніцы быў у палоне / І па раллі ішоў не проста быццам, / А нейкім духам шчасця акрылёны — / Тварыў жыццё, што мела нарадзіцца* [5, с. 44]. У сваю ж чаргу ўзнікненне верша ўпадабляецца У. Гайдуком да працы аратага: *Паэт пасее зерне слоў: / Радкі — як скібы, / Строфы — нібы лан. / Красуе вершаў збажына / І гэта шчэ бадай не ўсё. // У вершы боль і радасць напапалам. / І сакаліны ўзлёт у бездань мар, / І ціхая малітва сярод траў…* [5, с. 47]. А вось прыклад метафарычнага выяўлення «душой-рыбачкай» аўтатэматычнасці, калі паэзія, верш асацыіруюцца паэтам з хлебам, а сам паэт адчувае сябе коласам: *Вельмі рэдка пішуць вершы сяляне / Аб сваім жыццм ды жаданнях. // Што ж можа расказаць адзін колас, / Калі ён брат мільёна калосся. // Зерне таксама маўчыць / І мука маўчыць, / І хлеб маўчыць. // Але ж у ім ёсць песня жыцця, / Але ж у ім ёсць сонца, / Якое на стале свеціць людзям* [5, с. 56].

Шмат разважаў паэт і над супярэчлівай тайніцай творчага працэсу, дзяліўся своеасаблівай творчай лабараторыяй, пакутлівым вопытам. У «Дзівасіле» невыпадкова прыведзена адна з занатовак У. Гайдука: *Сумна мне, хачу пісаць і нічога добрага не выходзіць. Мучуся, нейкія няўлоўныя вобразы таўкуцца ў галаве, штосьці нязнанае і жаданае, але вазьмі яго пералі на паперу. Нічога не атрымаеш. Вось бяда!* [5, с. 45] Не ўзнікла адпаведная «тэмпература», цяжкая матэрыя не перагарэла ў душы, якая так горача тужыць па «няўлоўным сэнсе». У вершы якраз з такой назвай паэт прызнаецца, што не любіць чытаць сваіх вершаў, і задаецца пытаннем, якое падсцерагае паэтаў усіх часоў, як, напрыклад, Фёдара Цютчава з яго класічным «Молчи, скрывайся и таи… Мысль изреченная есть ложь». У. Гайдук выказваецца: *Ці ж можна паказаць тады душу, / Калі агонь таемны ў ёй палае? / А думка бліскавіцаю святла / Пакліча слова і яно ўваскрэсіць / Міг, што названы радасцю жыцця — / Нейкаю пакутаю ў чаканні вечным* [5, с. 27]. Ці яшчэ: *Таемнай думкі новы вобраз / Як сон, знікае з-пад рукі. // І зноў не тое. Ўсё не тое, / Аб чым я думаў і гадаў, / А непраўдзівае, чужое, / Чаго зусім я не жадаў* [5, с. 42]. Або ў вершы «Пачынаючаму паэту (І сабе таксама)» У. Гайдук канстатуе, што верш пачынаецца з натхнення, а *побач расце цярпенне* і грызе сумленне ад таго, што не атрымліваецца выказацца так, як хацелася б. Паэтычны працэс ўпадабляецца фізічнай працы, бо *спацееш не раз над паперай. А душа быццам птушка трапеча, / І метафары ўсе перамерыш, / І глядзіш, ці рыфмуецца з сэрцам* [5, с. 20].

Цяпер, калі паэт спачыў на могілках пад Новым Ляўковам побач з бацькамі, а пляменнікі паклалі яму ў труну кнігу «Полымя роднае» з васількамі на вокладцы, кнігу, назву якой ён даў сам, цяпер як нейкая неверагодная шчырасць, мужнасць, вернасць паэзіі ўспрымаецца верш паэта, напісаны

ім 13 сакавіка 1967 года: *А калі праміне прызначэнне, / З сумам гляну ў неба блакітнае. / Перад лёсам стану на калені, / Каб скарыцца і пакланіцца. // Мае вершы ўсе выкажу шчыра / І тады можа смерць прыходзіць. / Астанецца недзе магіла / Паэта Валодзі / Таго Гайдука Уладзіміра. // І чаго ж у жыцці больш мне трэба / Пакуль што жыву, як умею. / Але толькі ў паэзію веру, / І яна мне надзеяй* [5, с. 19]. Вершы, паэзія сапраўды былі жыццём, прызначэннем сябра беларускага літаратурнага аб'яднання «Белавежа» У. Гайдука, і хочацца спадзявацца, што яго глыбокай самабытнай творчасці будзе яшчэ аддадзена належнае.

Літаратура

1. Гайдук, У. Ракіта / У. Гайдук. — Беласток: Выд-ва ГП БГКТ, 1971.
2. Гайдук, У. Блакітны вырай / У. Гайдук. — Беласток: Б-ка БЛА «Белавежа», 1990.
3. Гайдук, У. Пах аернага хлеба / У. Гайдук. — Беласток: Б-ка БЛА «Белавежа», 1997.
4. Гайдук, У. Полымя роднае. Выбранае / У. Гайдук. — Беласток: Б-ка БЛА «Белавежа», 2011.
5. Гайдук, У. Дзівасіл / У. Гайдук. — Беласток: Б-ка БЛА «Белавежа», 2013.
6. Чыквін, Я. Ад рэдактара / Я. Чыквін // Гайдук, У. Дзівасіл. — Беласток: Б-ка БЛА «Белавежа», 2013.
7. Zaniewska, T. A dusza jest na Wschodzie. Polsko-białoruskie związki literackie / T. A. Zaniewska. — Białystok: Biblioteka BSL «Białowieża», 1992.

Сяргей Кавалёў *(Люблін, Польшча)*

БЕЛАРУСКАЯ ДРАМАТУРГІЯ XX–XXI стст. У ПОЛЬСКІХ ДАСЛЕДАВАННЯХ

Апошнім часам у Польшчы назіраецца прыкметны рост цікавасці да беларускай драматургіі і тэатра, асабліва да сучаснага іх стану. А яшчэ пятнаццаць гадоў таму назад практычна немагчыма было знайсці у польскім друку хаця б адзін артыкул пра беларускую драматургію, рэцэнзію на беларускі спектакль альбо пераклад на польскую мову п'есы беларускага аўтара. Да змены сітуацыі прычынілася як развіццё беларускай драматургіі, яе выхад за нацыянальныя межы, так і развіццё беларусістыкі ў Польшчы: з'яўленне новых навуковых часопісаў («Acta Albaruthenica», «Studia Białorutenistyczne», «Białorutenistyka Białostocka»), новай генерацыі даследчыкаў і перакладчыкаў, частка з якіх з'яўляецца ўраджэнцамі Польшчы (Беата Сівэк, Малгажата Бухалік, Агнешка-Любаміра Пятроўская, Караліна

Невядомская, Агнешка Гораль, Тэрэса Гедз), а частка — выхадцамі з Беларусі (Ірына Лапо, Андрэй Масквін, Наталля Русецкая).

Пры падрыхтоўцы да друку свайго зборніка п'ес у перакладзе на польскую мову «Zmęczony diabeł» (Люблін, 2004) аўтар гэтага артыкула мусіў па просьбе выдаўцоў напісаць уступнае слова, каб даць польскаму чытачу хоць нейкае ўяўленне пра сучасную беларускую драматургію і эстэтычны кантэкст уласнай творчасці [17, s. 7–10]. Андрэй Курэйчык, публікуючы ў 2005 г. у часопісе «Dialog» сваю п'есу «Неба» (пад псеўданімам Нікіта Міцкевіч), таксама вымушаны быў па просьбе рэдакцыі дадаць да п'есы артыкул пра сучасны беларускі тэатр і драматургію [19, s. 61–69]. А ўсяго праз дзесяць гадоў, публікуючы п'есы Паўла Пражкі і Дзмітрыя Багаслаўскага, рэдакцыя часопіса «Dialog» магла ўжо замовіць напісанне ўступных артыкулаў не самім аўтарам, а прафесійным тэатразнаўцам: Агнешцы Кулігоўскай-Кажэнёўскай з Універсітэта ў Лодзі і Ірыне Лапо з Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай. Пасляслоўе на польскай мове да маёй кнігі «Крывіцкі апокрыф» (Беласток, 2013) напісала літаратуразнаўца Беата Сівэк з Каталіцкага ўніверсітэта ў Любліне [34, с.143–156].

Трэба адзначыць, што ў першае дзесяцігоддзе XXI ст. артыкулы пра беларускі тэатр і драматургію публікавалі ў польскім друку пераважна аўтары — выхадцы з Беларусі, якія навуковую кар'еру зрабілі ў Польшчы.

Ураджэнка Магілёва, выкладчыца Люблінскага ўніверсітэта імя Марыі Кюры-Складоўскай Ірына Лапо змясціла некалькі цікавых артыкулаў у мінска-варшаўскім часопісе «Acta Albaruthenica», а потым у люблінскім часопісе «Akcent». Даследчыцу рэцэпцыі драматургіі Славаміра Мрожака ў Расіі [21] і драматургіі Антона Чэхава ў Польшчы [24] зацікавіла гэтым разам рэцэпцыя сучаснага беларускага тэатра ў польскай культурнай прасторы, парадоксы ўспрымання польскай крытыкай і гледачамі беларускага мастацтва [20; 22; 23].

Ураджэнец Нясвіжа, выпускнік Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта і выкладчык Варшаўскага ўніверсітэта Андрэй Масквін добра вядомы ў Беларусі, Расіі і Польшчы як тэатральны крытык, перакладчык і папулярызатар усходнеславянскай драматургіі, аўтар шэрагу цікавых інтэрв'ю з беларускімі і рускімі мастакамі, паэтамі, тэатральнымі рэжысёрамі. Пераехаўшы ў Польшчу, ён напачатку займаўся даследаваннем рэцэпцыі творчасці Станіслава Пшыбышэўскага ў рускай культуры XX ст. і выдаў манаграфію «Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX — początku XX wieku» [29]. Неўзабаве пачалі з'яўляцца ў друку яго навуковыя публікацыі і на іншыя тэмы: напрыклад, пра рэцэпцыю творчасці беларускіх пісьменнікаў Васіля Быкава і Алеся Адамовіча ў Польшчы. Бясспрэчнай заслугай А. Масквіна з'яўляецца папулярызацыя беларускай літаратуры, мастацтва, культуры, знаёмства польскага чытача з найбольш цікавымі тэатральнымі прэм'ерамі, кніжнымі выданнямі, выставамі жывапісу ў Беларусі [25–28; 30–31].

Папулярызацыі беларускай драматургіі і тэатра ў Польшчы спрыялі таксама некаторыя публікацыі аўтара гэтага артыкула. Узніклі яны на ўзбоччы нашых асноўных навуковых зацікаўленняў (шматмоўная літаратура Вялікага Княства Літоўскага, сучасная беларуская паэзія), тэарэтычныя разважанні і высновы падмацаваны ў гэтых публікацыях уласным досведам драматурга, непасрэднага ўдзельніка тэатральнага працэсу [2; 3; 15; 16].

Апошнім часам у польскім друку з’яўляюцца не толькі артыкулы беларускіх аўтараў, якія жывуць у Польшчы, але і артыкулы даследчыкаў з Беларусі: Таццяны Арцімовіч [7], Таццяны Пякучкі-Вабішчэвіч [5], Крысціны Смольскай [6; 14], Надзеі Якаўлевай [13]. Тэматычны дыяпазон гэтых публікацый вельмі шырокі: ад драматургічнай спадчыны Янкі Купалы да сучаснага лялечнага мастацтва ў Беларусі, але найбольш запатрабаванай тэмай аказалася найноўшая беларуская драматургія.

Сучаснай беларускай драматургіі, а не класіцы ці гісторыі тэатра прысвечаны і нешматлікія публікацыі на беларускую тэматыку польскіх навукоўцаў: Агнешкі Гораль (Баровец) [8; 9], Габрыэлі Жук [41], Яраслава Цымермана [11], Агнешкі Кулігоўскай-Кажэнёўскай [18]. Такі выбар цалкам зразумелы: нагодай для напісання артыкулаў паслужылі ўбачаныя на польскіх фестывалях беларускія спектаклі, прачытаныя ў польскіх перакладах беларускія п’есы. Увогуле ж польскія аўтары пішуць пра беларускі тэатр і драматургію вельмі рэдка (зрэшты, як і беларускія аўтары пра польскі тэатр і драматургію), што абумоўлена цэлым шэрагам прычынаў: не толькі палітычных, але і псіхалагічных (невыпадкова Ірына Лапо дала свайму артыкулу пра рэцэпцыю беларускага тэатра ў Польшчы іранічна-правакацыйную назву: «O braciach naszych mniejszych» [23]).

Вялікае значэнне для навуковага асэнсавання і пашырэння ведаў пра беларускую драматургію ў Польшчы меў зварот да тэатральнай праблематыкі выкладчыцы Каталіцкага ўніверсітэта ў Любліне Беаты Сівэк, якая пачынала сваю навуковую кар’еру з вывучэння паэзіі аўтараў-белавежцаў, выдаўшы ў 2004 г. манаграфію «Ojczyzna duża i mała. Poeci Białoruskiego Stowarzyszenia “Białowieża” wobec problematyki ojczyźnianej» [36]. Люблінскую даследчыцу зацікавіла спачатку гісторыя беларускага тэатра і драматургіі, у навуковых часопісах з’яўляюцца яе артыкулы кампаратывістычнага характару, прысвечаныя знакавым для беларускай культуры п’есам Янкі Купалы «Раскіданае гняздо» і «Тутэйшыя» [33; 38]. Але паступова Беата Сівэк скіроўвае сваю ўвагу на сучасную беларускую драматургію, на творчасць Алеся Петрашкевіча, Аляксея Дударава, Раісы Баравіковай, Алеся Асташонка і асабліва — на творчыя эксперыменты маладзейшых драматургаў, прадстаўнікоў пакалення «тутэйшых»: Сяргея Кавалёва, Ігара Сідарука, Лявона Вашко [35; 37; 39]. Калі ў даследаванні купалаўскіх твораў польская беларусістка магла абапірацца на шматлікія публікацыі беларускіх літаратуразнаўцаў (І. Навуменкі, М. Яроша, П. Васючэнкі, М. Казлоўскай

і інш.), то ў вывучэнні маладой беларускай драматургіі яна мусіла стаць піянерам-першапраходцам, упершыню прааналізаваўшы многія п’есы, напісаныя на мяжы ХХ і ХХІ стст. У 2011 г. пабачыла свет манаграфія Беаты Сівэк «Wolność ukrzyżowana. Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze» [40], якая з’яўляецца важным здабыткам беларусазнаўства ў Польшчы і цалкам наватарскай працай у кантэксце вывучэння беларускай драматургіі ўвогуле.

Манаграфія падзелена на адзінаццаць раздзелаў, першыя тры з іх маюць інфармацыйна-даведачны характар і грунтуюцца на ўважлівым прачытанні і ўдумлівай сістэматызацыі беларускіх крыніц, цяжкадаступных у Польшчы: «1. Ад абраду да тэксту. Беларуская драматургія ад вытокаў да канца 80-х гг. ХХ стагоддзя», «2. *Theatrum mundi* альбо свет тэатру. З гісторыі беларускага тэатру», «3. Паміж традыцыяй і досведам сучаснасці. Беларуская драматургія канца ХХ і пачатку ХХІ стагоддзя». Гэтыя раздзелы з’яўляюцца сёння найбольш поўнай крыніцай ведаў пра гісторыю і сучаснасць беларускага тэатра для польскага чытача і надоўга такімі застануцца. Для беларускага чытача большую цікавасць уяўляе іншы інфармацыйна-даведачны раздзел: «11. З іншай перспектывы. Беларуская драматургія і тэатр у Польшчы пасля 1991 года». Але найбольш каштоўнай і арыгінальнай часткай кнігі трэба прызнаць сем аналітычна-манаграфічных раздзелаў, прысвечаных творчасці сямі драматургаў: Алеся Петрашкевіча, Аляксея Дударава, Міколы Арахоўскага, Алеся Асташонка, Сяргея Кавалёва, Ігара Сідарука, Лявона Вашко.

Уражвае дасканалая метадалагічная падрыхтоўка даследчыцы, у кнізе шмат цытат з прац польскіх і замежных філосафаў, філолагаў, тэатразнаўцаў, і ўсе гэтыя цытаты — не выпадковыя, надзвычай дамесныя, дапамагаюць убачыць развіццё сучаснай беларускай драматургіі ў дыяхранічным і сінхранічным вымярэнні, у шырокім эстэтычным кантэксце. Да кожнага з драматургаў польская даследчыца знаходзіць асобны, індывідуальны падыход, аналізуе іх творы не паводле агульнай схемы, а кожны раз шукае ідэйна-тэматычную дамінанту творчасці таго ці іншага аўтара і адпаведным чынам разгортвае даследчыцкі «сюжэт». Асаблівую павагу і зацікаўленасць выклікаюць раздзелы пра незаслужана забытых і малавядомых драматургаў: Міколу Арахоўскага, Алеся Асташонка, Ігара Сідарука, Лявона Вашко. У той жа час і творчасць «хрэстаматыйных» ужо аўтараў, такіх як Алесь Петрашкевіч ці Аляксей Дудараў, разглядаецца ў манаграфіі па-новаму, не так трафарэтна і прамалінейна, як у большасці артыкулаў і рэцэнзій беларускіх крытыкаў. Як адзін з «герояў» гэтай кнігі, магу сцвердзіць, што раздзел «Споўніць прызначэнне. Дылемы і раздарожжы у п’есах Сяргея Кавалёва» [41, s. 237–280] — адно з найбольш цікавых і аналітычных даследаванняў маёй драматургічнай творчасці.

Вядома, з некаторымі меркаваннямі і высновамі Беаты Сівэк можна паспрачацца. Напрыклад, з яе эсхаталагічнай інтэрпрэтацыяй і завышанай

ацэнкай мастацкіх вартасцяў п'есы Алеся Петрашкевіча «Рыцар свабоды», прысвечанай Кастусю Каліноўскаму. П'еса была напісана ў 2003 г. з нагоды 140-х угодкаў паўстання 1863 г., друкавалася ў газеце «Новы час» (урыўкі, ліпень-жнівень 2003 г.) і ў часопісе «Дзеяслоў» (2004, № 8), але пакуль не была ўвасоблена на тэатральнай сцэне. Польская даследчыца лічыць, што ў сваёй п'есе Алесь Петрашкевіч паказаў усім вядомыя падзеі з іншага, новага пункту гледжання. На думку Беаты Сівэк: «Трагізм лёсу Каліноўскага атаясамліваецца, па сутнасці, з трагізмам беларускай гісторыі. Матыў змяняючыхся гістарычных падзей пераплятаецца ў п'есе Петрашкевіча з драмай індывідуума, які нават калі б хацеў пазбегнуць свайго прызначэння, ведае, што ад выроку лёсу ўцёкаў няма. У гэтым сэнсе постаць Каліноўскага рэалізуе мадэль наследавання Хрысту (*imitatio Christi*), які праяўляецца праз параўнанне з ахвярай Хрыста і яго збавіцельскай смерцю. <…> Ахвяры Каліноўскага, як і ахвярам многіх іншых нацыянальных герояў, якім прысвяціў свае п'есы Петрашкевіч, пісьменнік надае эсхаталагічны сэнс. Каліноўскі ў аналізаванай п'есе з'яўляецца трагічнай постаццю, бо ўсе найлепшыя вартасці героя непазбежна вядуць яго да смерці. <…> У спосабе стварэння вобраза Каліноўскага мы заўважаем выразную тэндэнцыю да ідэалізацыі. Аўтар выбірае такія факты з жыцця героя, паказвае нам яго з такой перспектывы, што ў пэўны момант постаць пачынае эвалюцыяніраваць у бок легенды ці міфа. Можна шмат распавядаць пра яго жыццё, палітычную дзейнасць або светапогляд, але выразна відаць, што такога роду інфармацыя адыходзіць на задні план. Кастусь Каліноўскі ператвараецца ў інструмент лёсу, постаць у арэоле шматзначных сэнсаў. Мы маем дачыненне з вобразам, які ў нашым успрыманні робіцца элементам міфа»[1] [40, s. 136–137].

Сапраўды, Алесь Петрашкевіч выкарыстаў у п'есе багатыя дакументальныя матэрыялы пра жыццё і дзейнасць Каліноўскага, шчодра цытаваў гістарычныя і літаратурныя крыніцы: артыкулы з «Мужыцкай праўды», інструкцыі і загады Літоўскага Правінцыйнага Камітэту, успаміны К. Кашыца, Я. Гейштара і інш. Чалавеку, які цікавіцца гісторыяй паўстання 1863–1864 гг. і гісторыяй Беларусі ўвогуле, вельмі карысна будзе прачытаць п'есу «Рыцар свабоды», як і іншыя гістарычныя драмы Петрашкевіча, галоўнай тэмай якіх з'яўляецца «ідэя незалежнасці Беларусі» [40, s. 124].

З іншага боку, перагружанасць фактамі, моўная і стылістычная стракатасць, выразная публіцыстычная скіраванасць твора не пайшлі на карысць яго мастацкай прыродзе. У п'есе «Рыцар свабоды» няма дынамічнага дзеяння і амаль адсутнічае сюжэт. Характары герояў, іх светапогляд раскрываюцца праз бясконцыя маналогі і дыялогі. Каліноўскі ў інтэрпрэтацыі А. Петрашкевіча — не дзейсны правадыр паўстанцаў, а найперш палітолаг і тэарэтык рэвалюцыйнага дэмакратызму. Некаторыя фразы героя, выказаныя ў

[1] Пераклад мой. — *С. К.*

прыватнай размове, нагадваюць газетныя перадавіцы ці падручнікі па гісторыі. На парозе смерці арыштант Каліноўскі, як прафесійны гісторык, аналізуе прычыны паразы паўстання 1863–1864 гг.: «І мы, і Польшча памыліліся ў рускім народзе. І ня толькі ў тым, што ён не падтрымаў нашай рэвалюцыі і сам у яе не ўключыўся. Пасля многагадовай вынішчальнай вайны на Каўказе расіяне перанесьлі шавіністычную нянавісьць усіх сваіх слаёў грамадства з народаў непакорнага Каўказа на народы Польшчы, Беларусі і Літвы. Гэта была першая прычына нашай паразы. А другая, што вынікала з першай, гэта выкарыстанне расейскай арміяй набытага вопыту генацыду супраць каўказскіх народаў і прыменена га да нашых паўстаўшых народаў. Трэцюю ракавую прычыну паразы спарадзіў Варшаўскі Цэнтральны нацыянальны камітэт, які адкінуў лозунг Герцэна “земля крестьянам — самобытность окраинам”, зацьвердзіў праграму аднаўлення польскай дзяржавы ў межах былой Рэчы Паспалітай на 1772 год з уключэннем у яе склад Літвы, Беларусі і Правабярэжнай Украіны» [4, с. 150–151].

Думаецца, п’еса Алеся Петрашкевіча «Рыцар свабоды» адносіцца да разнавіднасці «п’ес для чытання», а не да жанру п’ес для тэатральнага ўвасаблення. «Асучасненасць», навуковасць мовы героя можа сведчыць пра імкненне драматурга данесці найбольш поўную, сканцэнтраваную інфармацыю пра палітычныя погляды і рэвалюцыйную тэорыю Каліноўскага. У выніку ў пагоні за энцыклапедычнасцю аўтар аказаўся на шляху страты адпаведнасці паміж мовай і эпохай, думкамі і часам.

Напэўна, можна паспрачацца і з некаторымі іншымі высновамі і ацэнкамі Беаты Сівэк, але дыскусійнасць, арыгінальнасць высноў толькі пацвярджаюць наватарства яе манаграфіі і, несумненна, паслужаць добрым каталізатарам для новых даследаванняў сучаснай беларускай драматургіі як у Польшчы, так і ў Беларусі.

Усяго праз два гады пасля выхаду манаграфіі Беаты Сівэк у Польшчы выйшла яшчэ адна манаграфія, прысвечаная беларускаму тэатру і драматургіі: кніга Андрэя Масквіна «Teatr białoruski: 1920–1930. Odrodzenie i zagłada» [30]. Як сведчыць назва, манаграфія прысвечана не сучаснасці, а аднаму з перыядаў у гісторыі беларускага тэатральнага мастацтва, неад’емнай часткай якога з’яўлялася драматургія: п’есы Янкі Купалы, Францішка Аляхновіча, Уладзіслава Галубка, Міхася Чарота, Міхайлы Грамыкі, Васіля Шашалевіча і іншых аўтараў.

Манаграфія Масквіна сталася прыемным сюрпрызам для ўсіх, хто цікавіцца беларускай культурай. Публікацыя выклікала пазітыўны рэзананс як у Польшчы, так і ў Беларусі, адбыўся шэраг прэзентацый кнігі — у тым ліку ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Янкі Купалы і ў Нацыянальным акадэмічным тэатры імя Якуба Коласа, якім кніга прысвечана. Безумоўна, у манаграфіі Масквіна, як у кожным даследаванні, ёсць свае вартасці, недахопы, дыскусійныя моманты, пра што скажам ніжэй. Але бясспрэчным з’яўляецца

факт, што гэта — наватарская праца ў кантэксце польскай тэатралогіі, якая ўпершыню звярнулася да гісторыі беларускага тэатра, а на фоне аналагічных публікацый у Беларусі — найбольш поўнае, сістэматызаванае даследаванне станаўлення айчыннага тэатра ў 20-я гг. XX ст.

Каштоўнасць манаграфіі «Беларускі тэатр: 1920–1930. Адраджэнне і заняпад» заключаецца ў тым, што яна адкрывае польскаму чытачу абсалютна невядомыя старонкі гісторыі сусветнага тэатра, паказвае, як маленькая нацыя пры больш менш спрыяльных культурна-гістарычных варунках можа за дзесяць гадоў выканаць у галіне развіцця тэатра працу, на якую вялікім нацыям спатрэбіліся стагоддзі: ад аматарскіх гурткоў перайсці да прафесійных калектываў, стварыць нацыянальную драматургію, творча выкарыстоўваючы здабыткі расійскага тэатральнага мастацтва, знайсці свой адметны спосаб на пастаноўкі сусветнай класікі: Еўрыпіда, Шэкспіра, Мальера, Жулаўскага. Паказвае і адваротны працэс: як камуністычная ўлада, змяніўшы стаўленне да нацыянальнай культуры з пазітыўнага на негатыўнае, за кароткі час знішчае ўнікальны набытак дзесяцігоддзя, а потым і фізічна распраўляецца з тэатральнымі творцамі.

Выкарыстаўшы багатыя архіўныя матэрыялы (напрыклад, рэжысёрскія экзэмпляры п’ес, перапіску і ўспаміны рэжысёраў і акцёраў), газетныя публікацыі 20–30-х гг. XX ст. (рэцэнзіі на спектаклі, палемічныя артыкулы), А. Масквін скрупулёзна, падрабязна (больш падрабязна, чым усе яго папярэднікі) апісвае легендарныя спектаклі БДТ-1 і БДТ-2 («На Купалле», «Машэка», «Кастусь Каліноўскі», «Цар Максімілян», «Апраметная», «Сон у летнюю ноч» і інш.), узнаўляе па гадах і нават па месяцах тэатральны працэс у Беларусі і ўнікальную атмасферу таго часу: творчую і трагічную адначасова.

Прысвечаная перыяду 20–30-х гг. мінулага стагоддзя манаграфія «Беларускі тэатр: 1920–1930. Адраджэнне і заняпад» тлумачыць многія асаблівасці сучаснага беларускага тэатра: яго празмерную залежнасць ад палітычнай улады, ідэалагічны і эстэтычны застой, капіраванне рускіх і савецкіх узораў, боязь авангарду і эксперыменту на сцэне, арыентацыю на забаўляльнасць і відовішчнасць, падпарадкаванне густам правінцыйнай публікі. У гэтым заключаецца актуальнасць і грамадская значнасць даследавання Андрэя Масквіна.

Калі казаць пра недахопы кнігі, перш за ўсё трэба адзначыць кампазіцыйныя хібы. Незразумела, чаму раздзел пра БДТ-2 атрымаўся ў два разы большы, чым пра БДТ-1: БДТ-1 распачаў сваю дзейнасць раней, і ў яго рэпертуары асноўныя тэндэнцыі развіцця нацыянальнага тэатральнага мастацтва адлюстраваліся больш выразна. Пра вандроўны тэатр Галубка апавядаецца ў апошнім, трэцім раздзеле манаграфіі на той падставе, што ў 1931 г. (у час, які выходзіць за рамкі даследавання) калектыў атрымаў назву БДТ-3, але ж тыпалагічна трупа Галубка — а тым больш сам Галубок як драматург і рэжысёр — бліжэй да аматарскіх вытокаў беларускага тэатра, да такіх творцаў, як Ігнат

Буйніцкі і Фларыян Ждановіч. Кампазіцыйныя хібы заўважныя і ў асобных падраздзелах: напрыклад, у падраздзеле 1.6. «Гістарычныя прадстаўленні» А. Масквін, парушаючы храналагічную паслядоўнасць з'яўлення спектакляў на сцэне БДТ-1, спачатку коратка згадвае пастаноўкі п'ес «Скарына» Міхайла Грамыкі і «Вір» Яўгена Рамановіча, а потым падрабязна апісвае пастаноўку «Кастуся Каліноўскага» (аўтар і рэжысёр — Еўсцігней Міровіч). Безумоўна, «Кастусь Каліноўскі» — знакавы спектакль і архіўных матэрыялаў пра яго захавалася больш, але для разумення спецыфікі развіцця беларускага тэатра, нацыянальнай драматургіі і ментальнасці тагачаснага грамадства якраз важна, што на сцэне галоўнага тэатра краіны спачатку з'явіўся спектакль пра XIX ст., потым — на хвалі поспеху «Каліноўскага» — менш паспяховы спектакль пра XVI ст., і нарэшце зусім без поспеху — спектакль пра XIII ст., пра часы Вялікага Княства Літоўскага (спроба гістарычнай рэтраспекцыі, вяртання да вытокаў беларускай дзяржаўнасці).

Гісторыя БДТ-1 разглядаецца аўтарам у жанрава-тэматычным аспекце, гісторыя БДТ-2 і БДТ-3 — у храналагічным, змена аўтарскіх стратэгій робіць манаграфію больш разнапланавай і цікавай для чытання, аднак цяжка пагадзіцца, што іскрамётная купалаўская «Паўлінка» з'яўляецца найлепшым прыкладам «сямейнай трагедыі», «Раскіданае гняздо» — усяго толькі «вобраз беларускай вёскі», а «Тутэйшыя» ўвогуле не падпадаюць пад прапанаваную класіфікацыю (дарэчы, пра адважную пастаноўку «Тутэйшых» Мікалаем Паповым у 1926 г. А. Масквін піша да крыўднага мала і ўклад гэтага выдатнага рускага рэжысёра ў беларускае тэатральнае мастацтва відавочна недаацэньвае, у адрозненне ад укладу Сяргея Розанава, якому прысвечана ажно 60 старонак манаграфіі).

З пункту гледжання літаратуразнаўцы ў манаграфіі пра станаўленне беларускага тэатра ў 20-я гг. XX ст. мала ўвагі прысвечана развіццю *драматургіі*, аналізуюцца толькі асобныя п'есы У. Галубка, Е. Міровіча, М. Грамыкі, В. Шашалевіча, Р. Кобеца, увасобленыя на сцэнах трох дзяржаўных тэатраў Савецкай Беларусі. Але даследаванне называецца «Беларускі тэатр: 1920–1930…», варта было б згадаць у кнізе і *непастаўленыя* п'есы Максіма Гарэцкага, Міхася Зарэцкага (чаму не пастаўленыя?), большую ўвагу прысвяціць драматургіі Францішка Аляхновіча і Леапольда Родзевіча, а таксама дзейнасці ў 1922–1925 гг. Беларускай драматычнай майстэрні ў Вільні (для параўнання з беларускімі савецкімі тэатрамі).

У манаграфіі «Беларускі тэатр: 1920–1930…» выкарыстана багатая навуковая літаратура на польскай, беларускай і рускай мовах, у апісанні даўніх спектакляў А. Масквін абапіраецца не толькі на архіўныя матэрыялы і рэцэнзіі крытыкаў, але і на даследаванні папярэднікаў (напрыклад, на публікацыі Уладзіміра Мальцава і Таццяны Катовіч, найлепшых у Беларусі спецыялістаў па гісторыі БДТ-2). Здзіўляе, праўда, адсутнасць у спісе літаратуры публікацый Марыны Казлоўскай і Уладзіміра Ковеля пра драматургію

Я. Купалы, Ф. Аляхновіча і пра сувязь беларускай драматургіі пачатку XX ст. з еўрапейскай «новай драмай», манаграфій люблінскага сацыёлага Рышарда Радзіка пра станаўленне нацыянальнай самасвядомасці беларусаў і артыкулаў Юрася Вашкевіча пра саветызацыю беларускай культуры ў 20–30-х гг. XX ст., апублікаваных у люблінскім штогодніку «Studia Białorutenistyczne».

Адзначаныя заўвагі не змяншаюць навуковай каштоўнасці манаграфіі А. Масквіна «Беларускі тэатр: 1920–1930. Адраджэнне і заняпад» — найбольш грунтоўнага і сістэматычнага даследавання развіцця беларускага тэатра ў перыяд 20-х гг. XX ст. Раней польскі чытач мог атрымаць хоць нейкую інфармацыю на гэтую тэму з кнігі Алены Глагоўскай «Białoruś 1914–1929: kultura pod presją polityki» (Беласток, 1996) альбо з раздзелу пра гісторыю беларускага тэатра ў манаграфіі Беаты Сівэк «Укрыжаваная свабода. Пра беларускую драматургію і тэатр». Цяпер у польскай тэатралогіі ёсць асобнае даследаванне такой унікальнай з’явы, як беларускі тэатр перыяду прафесійнага станаўлення. Улічваючы факт велізарнага ўплыву на гэтае станаўленне рускай тэатральнай школы, паплечнікаў і вучняў Канстанціна Станіслаўскага і Усевалада Меерхольда, манаграфія А. Масквіна будзе цікавай і для спецыялістаў па гісторыі рускага тэатра першай трэці XX ст.

Можна па-рознаму ацэньваць дасягненні польскіх даследчыкаў у вывучэнні гісторыі і сучаснага стану беларускага тэатра і драматургіі. Напэўна, публікацыі пра іншыя жанры беларускай літаратуры — паэзію і прозу — з’яўляюцца ў Польшчы ўсё ж такі часцей, чым пра драматургію. З іншага боку, не напісаны пакуль асобныя манаграфіі пра сучасную беларускую паэзію[1] ці прозу, а вось манаграфія пра сучасную беларускую драматургію — кніга Беаты Сівэк — ужо існуе. Напэўна, беларускія даследчыкі айчыннага тэатральнага мастацтва 20–30-х гг. XX ст. будуць зазіраць у манаграфію Андрэя Масквіна і знойдуць для сябе шмат карыснага. Бясспрэчным з’яўляецца факт, што ў ніякай іншай замежнай краіне не друкуецца столькі матэрыялаў пра беларускую літаратуру і мастацтва, як у Польшчы. Можна смела сцвярджаць, што без уліку польскіх публікацый немагчыма сёння ўсур’ёз займацца вывучэннем беларускага тэатра і драматургіі.

Літаратура

1. Гуліна, А. Национальная самоидентификация в современной русскоязычной драматургии Беларуси и Украины / А. Гуліна // Białorutenistyka Białostocka. — 2013. — T. 5. — S. 297–308.
2. Кавалёў, С. Драматургія пакалення «Бум-Бам-Літ» / С. Кавалёў // Studia Białorutenistyczne–7. — 2013. — S. 165–176.

---

[1] У манаграфіі Катажыны Бартноўскай «Białoruski postmodernizm. Liryka pokolenia Bum-Bam-Litu» (Варшава, 2009) разглядаецца творчасць адной літаратурнай суполкі і аднаго пакалення паэтаў [10].

3. Кавалёў, С. Рэцэпцыя творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа ў сучасным беларускім тэатры / С. Кавалёў // Annus Albaruthenicus. — 2011. — Т. 12. — S. 157–168.
4. Петрашкевіч, А. Рыцар свабоды: трагедыя ў дзвюх дзеях / А. Петрашкевіч // Дзеяслоў. — 2004. — № 8. — С. 124–155.
5. Пякучка-Вабішчэвіч, Т. Мінск у п'есе Янкі Купалы «Тутэйшыя»: польская прысутнасць / Т. Пякучка-Вабішчэвіч // Studia Białorutenistyczne–6. — 2012. — S. 137–152.
6. Смольская, К. Маладая генерацыя ў беларускім тэатры і драматургіі: пошук новага зместу і сродкаў сцэнічнай выразнасці / К. Смольская // Studia Białorutenistyczne–6. — 2012. — S. 191–214.
7. Arcimovicz, T. Białoruski teatr współczesny — walcząc o różnorodność / T. Arcimovicz // Raport o stanie kultury niezależnej INGO w Białorusi. — Lublin, 2011. — S. 58–66.
8. Borowiec, A. Głodomor w Lublinie / A. Borowiec // Czasopis. — 2009. — № 11. — S. 45–46.
9. Borowiec, A. O przekładzie «Powrotu głodomora» S. Kawaloua / A. Borowiec // Czasopis. — 2006. — № 11. — S. 41–42.
10. Bortnowska, K. Białoruski postmodernizm. Liryka pokolenia Bum-Bam-Litu / K. Bortnowska. — Warszawa, 2009.
11. Cymerman, J. Głodomor, diabełki i teatr białoruski / J. Cymerman // Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва=Pomiędzy Białorusią a Polską. Dramaturgia Siarhieja Kawaloua. — Мінск, 2009. — С. 353–354.
12. Głogowska, H. Białoruś 1914–1929: kultura pod presją polityki / H. Głogowska. — Białystok, 1996.
13. Jakowlewa, N. Zwierciadło Barbary / N. Jakowlewa // Teatr Lalek. — 2010. — № 1. — S. 40–41.
14. K. S. Niezależny białoruski teatr — mit czy rzeczywistość? / K. S. // Raport o stanie kultury niezależnej INGO w Białorusi. — Lublin, 2011. — S. 67–75.
15. Kawalou, S. Polsko-białoruskie kontakty teatralne / S. Kawalou // Stan i perspektywy rozwoju polsko-białoruskich kontaktów naukowych, gospodarczych i kulturalnych. — Lublin, 2005. — S. 161–168.
16. Kawalou, S. Współczesna dramaturgia białoruska: trudne warunki rozwoju / S. Kawalou // Lublin: kultura i społeczeństwo. — 2010. — № 6. — S. 76–77.
17. Kawalou, S. Współczesny dramat białoruski / S. Kawalou // Zmęczony diabeł. Dramaty. — Lublin, 2004. — S. 7–10.
18. Kuligowska-Korzeniowska, A. Niemy poeta, czyli o dramacie i teatrze białoruskim / A. Kuligowska-Korzeniowska // Dialog. — 2014. — № 1.
19. Kurejczyk, A. Białoruskie wysepki wolności / A. Kurejczyk; tłum. P. Mitzner // Dialog. — 2005. — № 12. — S. 61–69.
20. Lappo, I. Konfrontacje z tradycją: polska recepcja teatru białoruskiego / I. Lappo // Acta Albaruthenica–5. — 2005. — S. 78–89.
21. Lappo, I. Mrożek á la russe. Teatralna recepcja dramaturgii Sławomira Mrożka w rosyjskim kręgu językowo-kulturowym / I. Lappo. — Lublin, 2007.
22. Lappo, I. O pewnym polsko-białoruskim nieporozumieniu z rosyjskim klasykiem w tle / I. Lappo // Acta Albaruthenica–7. — 2007. — S. 319–330.
23. Lappo, I. O braciach naszych mniejszych / I. Lappo // Akcent. — 2007. — № 4. — S. 166–172.

24. Lappo, I. Teatr Czechowa w Polsce / I. Lappo. — Lublin, 2010.
25. Moskwin, A. Białoruska dramaturgia: w poszukiwaniu własnej drogi // A. Moskwin. Nowa dramaturgia białoruska. — Warszawa, 2011. — S. 9–15.
26. Moskwin, A. Dramaty Kowalowa po polsku / A. Moskwin // Recepcja. Transfer. Przekład. — 2005. — S. 117–121.
27. Moskwin, A. Maksim Harecki jako przedstawiciel «nowego dramatu białoruskiego» / A. Moskwin // Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej. — 2011. — T. 6. — S. 72–87.
28. Moskwin, A. Opera białoruska w Mińsku. Poszukiwanie własnej historii / A. Moskwin // Ruch Muzyczny. — 2009. — № 18. — S. 30.
29. Moskwin, A. Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX — początku XX wieku / A. Moskwin. — Warszawa, 2007.
30. Moskwin, A. Teatr białoruski: 1920–1930. Odrodzenie i zagłada / A. Moskwin. — Warszawa, 2013.
31. Moskwin, A. Teatr białoruski: zmierzenie się z Gombrowiczem / A. Moskwin // Acta Albaruthenica–7. — Warszawa, 2007. — S. 232–245.
32. Rusiecka, N. Polsko-białoruski dialog we współczesnym dramacie białoruskim (na przykładzie twórczości Sergieja Kowalowa) / N. Rusiecka // Kulturowe konteksty dramatu współczesnego / red. M. Bartosiak, M. Leyko. — Kraków, 2008. — S. 127–139.
33. Siwek, B. Białoruś między Wschodem i Zachodem. O dramacie «Tutejsi» Janka Kupały / B. Siwek // Acta Albaruthenica–6. — 2006. — S. 336–345.
34. Siwek, B. Krywicki apokryf, czyli Dramaturgia Siarhieja Kawalowa w pięciu odsłonach / B. Siwek // С. Кавалёў. Крывіцкі апокрыф. — Беласток, 2013. — С. 143–156.
35. Siwek, B. O dramatycznym poemacie Raisy Baravikowej Barbara Radziwiłł / B. Siwek // Acta Albaruthenica–9. — 2009. — S. 168–174.
36. Siwek, B. Ojczyzna duża i mała. Poeci Białoruskiego Stowarzyszenia «Białowieża» wobec problematyki ojczyźnianej / B. Siwek. — Lublin, 2004.
37. Siwek, B. W kręgu problematyki «Zmęczonego diabła» Siarhieja Kavalowa / B. Siwek // Droga ku wzajemności. Tom jubileuszowy dedykowany Profesorowi Aleksandrowi Barszczewskiemu / red. M. Cimoszuk, M. Chaustowicz. — Warszawa, 2006. — S. 248–256.
38. Siwek, B. «Wesele» Stanisława Wyspiańskiego i «Rozburzone gniazdo» Janka Kupały. Próba analizy porównawczej / B. Siwek // Slavia Orientalis. — 2003. — № 3. — S. 395–402.
39. Siwek, B. Wizja historiozoficzna czy mitotwórstwo? O dramacie Alesia Pietraszkiewicza «Rycerz wolności» / B. Siwek // Studia Białorutenistyczne. — 2008. — T. 2. — S. 207–219.
40. Siwek, B. Wolność ukrzyżowana. Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze / B. Siwek. — Lublin, 2011.
41. Żuk, G. Apetyt na większego głodomora / G. Żuk // Паміж Беларуссю і Польшчай. Драматургія Сяргея Кавалёва=Pomiędzy Białorusią a Polską. Dramaturgia Siarhieja Kawaloua. — Мінск, 2009. С. 347–352.

Beata Siwek *(Lublin, Polska)*

LITERATURA BIAŁORUSI NA SCENACH POLSKICH

Najpierw kilka wyjaśnień precyzujących temat. Pierwsze jest stosunkowo krótkie: otóż przez literaturę Białorusi rozumiem zarówno literaturę białoruskojak i rosyjskojęzyczną. W kontekście ożywionej dyskusji przetaczającej się przez białorutenistyczne prace historycznoliterackie, dotyczące tego, co właściwie należy rozumieć przez termin literatura białoruska, jest to szczególnie istotne, tym bardziej, że twórczość białoruskojęzyczna jest stosunkowo mało obecna w przestrzeni polskiej kultury. Drugie objaśnienie jest też niemniej ważne. Otóż termin scena polska, w kontekście podjętych rozważań, będzie oznaczał dla nas zarówno przestrzeń polskiego teatru, ale też miejsca, w których prezentowane były dramaty wystawiane przez teatry białoruskie, w szczególności w ramach odbywających się w Polsce międzynarodowych festiwali teatralnych. Inaczej nasz materiał badawczy byłby bardzo ograniczony.

W opublikowanej trzy lata temu monografii *Wolność ukrzyżowana. Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze* zamieściłam rozdział (*Z innej perspektywy. Białoruski dramat i teatr w Polsce po 1991 roku*) poświęcony recepcji białoruskiego dramatu i teatru w Polsce [4, s. 341–351]. Zebrane informacje pozwoliły na wyciągnięcie wniosku, że o ile teatry białoruskie stosunkowo często zaznaczały swoją obecność w polskiej przestrzeni teatralnej, to niestety repertuar, jaki prezentowały, w bardzo ograniczonym zakresie odwoływał się do białoruskojęzycznego dziedzictwa literackiego. W większości wypadków była to klasyka światowa, w szczególności cieszące się niemijającą sławą dramaty Williama Szekspira i Antoniego Czechowa, białoruska dramaturgia rosyjskojęzyczna, a także dramaturgia dziecięca. Niemniej jednak, można zauważyć powolne, ale konsekwentne wprowadzanie do repertuaru poszczególnych teatrów dramaturgii białoruskojęzycznej i odsłanianie jej niepowtarzalnych walorów polskiemu widzowi.

Wzrost zainteresowania dramaturgią białoruską przypadł na lata 90. XX wieku. Okres ten, jak wiadomo, to czas istotnych przewartościowań, poszukiwania własnej drogi twórczej, konfrontacji rodzimej tradycji z osiągnięciami, wciąż jeszcze mało znanej na Białorusi, dramaturgii zachodnioeuropejskiej. Lata 90. XX wieku to okres najbardziej znaczących debiutów dramaturgicznych przedstawicieli pokolenia «Tutejszych» — Siarhieja Kawaloua, Piatra Wasiuczenki, Mirasłaua Adamczyka, Maksima Klimkowicza, Ihara Sidaruka czy Lawona Waszko, to czas dojrzałości artystycznej uznanych już twórców — Alesia Pietraszkiewicza, Iwana Czyhrynaua, Hieorhija Marczuka, Alesia Astaszonka, Mikoły Arachouskiego, czy Alaksieja Dudaraua.

Nie dziwi zatem, że otwarcie Polski na dramat i teatr białoruski nastąpiło właśnie w tym okresie. Szczególną rolę w procesie przybliżania literackich dokonań

dramaturgów Białorusi odegrały międzynarodowe festiwale teatralne. Jednym z pierwszych był Międzynarodowy Festiwal «Kontakt», zorganizowany z inicjatywy dyrektor Teatru im. Wilama Horzycy w Toruniu, Krystyny Meissner. Festiwal ten stworzył możliwość przeglądu i promocji najciekawszych wydarzeń teatralnych z państw Europy Środkowej i Wschodniej oraz ich konfrontacji z teatrami z Europy Zachodniej. W dwudziestu dwóch edycjach festiwalu «Kontakt» wzięły udział teatry z Australii, Białorusi, Belgii, Bułgarii, Chin, Czech, Danii, Estonii, Finlandii, Francji, Grecji, Gruzji, Hiszpanii, Holandii, Jugosławii, Korei Południowej, Litwy, Łotwy, Niemiec, Norwegii, Polski, Rosji, Rumunii, Szwajcarii, Szwecji, Turkmenistanu, Ukrainy, USA, Uzbekistanu, Węgier, Wielkiej Brytanii, Wietnamu i Włoch. Warto podkreślić, że już w pierwszej edycji tego festiwalu, która odbyła się w maju 1991 roku, wystąpił Białoruski Narodowy Akademicki Teatr im. J. Kupały z *Pasją według Awdiejewa* Uładzimira Butramiejeua, w reżyserii Walerego Rajeuskiego, a w 1994 roku ze sztuką *Witajcie w naszej wsi* Hieorhija Marczuka gościł w Toruniu Teatr Wierasień z Mozyrza. W 2001 roku na festiwalu «Kontakt» ze sztuką *Chagall… Chagall…* według Uładzimira Drazdoua, w reżyserii Witala Barkouskiego wystąpił Akademicki Teatr Dramatyczny im. J. Kołasa z Witebska. Ta nastrojowa opowieść o tęsknocie za arkadią dzieciństwa, wielkiej miłości i niespełnionych pragnieniach, ukazująca losy jednego z najwybitniejszych malarzy XX wieku Marca Chagalla wywołała ogromne emocje. Jak ocenia Grzegorz Janikowski, «widzów ujęła zespołowa gra aktorów, umiejętność w operowaniu rodzajowością, historyczne, stylizowane kostiumy. Publiczność przyjęła spektakl entuzjastycznie — jury pominęło w werdykcie». Warto przypomnieć, że spektakl ten rok wcześniej został nagrodzony na Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym w Edynburgu [2].

Stosunkowo rzadko obecna jest na polskich scenach białoruska klasyka. Spośród kilkudziesięciu występów białoruskich grup teatralnych w ostatnich latach, zaledwie kilka spektakli stanowiło realizację znanych tekstów literackich. Warto podkreślić, że najważniejszą rolę w przybliżaniu odbiorcy polskiemu białoruskiej dramaturgii odegrał ośrodek lubelski. Dobrym początkiem tej wielkiej sprawy, jakiej podjęły się lubelskie ośrodki kulturalne i teatralne, był spektakl *Idylla* wg znanej sztuki Wincentego Dunina-Marcinkiewicza w wykonaniu Narodowego Teatru Akademickiego im. Janki Kupały, prezentowanego na scenie lubelskiego Teatru im. Juliusza Osterwy w 1995 roku w reżyserii Mikałaja Pinihina. Znamiennym wydarzeniem była też polska prapremiera *Zmęczonego diabła* Siarhieja Kawaloua, która odbyła się 8 listopada 1997 roku w Teatrze im. J. Osterwy w Lublinie. Reżyserem spektaklu był jeden z najciekawszych białoruskich reżyserów Ryd Talipau, znany między innymi z realizacji *Striptizu* Mrożka, *Kartoteki* Różewicza, *Czajki* Czechowa czy *Jamy* Aleksandra Kuprina. O sztuce tej sam reżyser mówi: «Nie interesuje mnie etnografia. Czas, przestrzeń, miejsce — to nie powinno być konkretne. Chciałbym, aby była to sztuka kosmopolityczna, uniwersalna. Pragnę opowiedzieć historię o bezbronnym, szarym Człowieku —

mieszkańcu Ziemi. Nie ma on żadnych popleczników. Jest skazany wyłącznie na siebie. Widzi jak przemija jego nijakie życie. Nie może doszukać się w nim sensu. […] Nie interesuje mnie jak się gra, lecz kto gra. Interesuje mnie osoba na scenie. Ona jest niepowtarzalna…» [5, s. 14]. Takie rozumienie roli artysty i siły słowa przełożyło się na sceniczny sukces sztuki, która spotkała się z bardzo dobrą recepcją lubelskiej publiczności. Zainteresowaniu lubelskiego widza dramaturgią najbliższych sąsiadów sprzyjał Międzynarodowy Festiwal «Konfrontacje Teatralne» w Lublinie, który rozpoczął swoją działalność w 1996 roku. Festiwal ten, jak podkreślają jego twórcy[1], powstał z myślą o konfrontacji różnych form i tradycji teatralnych. W jego ramach prezentowane są osiągnięcia najciekawszych osobowości teatralnych, wiele uwagi poświęca się także działaniom zmierzającym do odnajdywania nowych sposobów rozumienia teatru. Festiwal wzbogacony jest o imprezy towarzyszące m.in. wystawy fotograficzne, pokazy filmów, koncerty i sesje naukowe. W 2001 roku zaprezentowano na tym festiwalu dwa utwory sceniczne Siarhieja Kawaloua — *Salomeja Rusiecka. Concerto grosso losu kobiety* w wykonaniu Brzeskiego Teatru Dramatu i Muzyki (reż. Andriej Bakirow) oraz *Tristian i Izolda*, w realizacji Teatru Narodowego im. Janki Kupały w reżyserii Alaksandra Harcujeua. Kolejna odsłona współczesnej dramaturgii białoruskiej miała miejsce na XI Międzynarodowym Festiwalu «Konfrontacje Teatralne», w październiku 2006 roku. W ramach dwudniowego projektu «Dramat nieobecny. Czytanie współczesnego dramatu białoruskiego»[2], zrealizowanego przez teatrolog Irinę Lappo we współpracy z białoruskimi dramaturgami oraz organizatorami festiwalu, zaprezentowano w aktorskim wykonaniu cztery dramaty białoruskie. W pierwszym dniu zaprezentowano dwa dramaty białoruskojęzyczne — *Powrót Głodomora* Siarhieja Kawaloua i *Kolekcjoner* Wolhi Hapiejewej, w dniu drugim natomiast dwa dramaty twórców rosyjskojęzycznych: *Mężczyzna — kobieta — pistolet* Kanstancina Scieszyka i *Serpentyna* Pauła Priażko. Pierwszy utwór doczekał się także lubelskiej realizacji scenicznej na XIV Międzynarodowym Festiwalu «Konfrontacje Teatralne» w wykonaniu Republikańskiego Teatru Dramatu Białoruskiego. O spektaklu tym Katarzyna Myszak pisze: «Czy właściwie odczułam oglądając «Powrót Głodomora»? Tego nie wiem, ale wiem, że w przedstawieniu tym dało się wyczuć pewnego rodzaju energię, której dałam się porwać na tyle silnie, że chciałam wedrzeć się za scenę do białoruskich aktorów i dziękować im

---

[1] Radę Programową festiwalu tworzyli: dyrektor Teatru Provisorium — Janusz Opryński, dyrektor Sceny Plastycznej KUL — Leszek Mądzik, dyrektor Ośrodka Praktyk Teatralnych Gardzienice — Włodzimierz Staniewski, dyrektor Ośrodka Brama Grodzka — Tomasz Pietrasiewicz, dyrektor Teatru im. Juliusza Osterwy w Lublinie — Cezary Karpiński oraz Aleksander Szpecht — dyrektor Centrum Kultury w Lublinie.

[2] Patrz więcej na ten temat: [4, s. 19–21].

za spektakl. I chyba nie tylko ja ją poczułam, ponieważ publiczność zgromadzona na sali nagrodziła artystów gromkimi brawami»[1].

Z dobrym przyjęciem polskiej publiczności spotkał się także Grodzieński Obwodowy Teatr Lalek. Spektakle, które zaprezentował ten teatr w Polsce w 2003 roku były o tyle cenne, że przybliżały białoruską klasykę literacką. Na festiwalu «Przyjaźń Teatralna» w Białymstoku teatr ten wystąpił z *Tutejszymi* Janki Kupały (w reżyserii Mikałaja Andrejeua), natomiast w Lublinie w ramach lubelskiego Festiwalu «Konfrontacje Teatralne» z *Poematem bez słów* Janki Kupały w reżyserii, cieszącego się opinią jednego z najciekawszych reżyserów teatrów lalek na świecie, Aleha Żugżdy. Spektakl *Tutejsi* był prezentowany przez grodzieński teatr jeszcze trzykrotnie w kolejnym roku - w Łomży, Toruniu i Krakowie. Na XVII Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym «Walizka», który odbył się w Łomży w czerwcu 2004 roku, teatr otrzymał Nagrodę Prezydenta Łomży w kategorii przedstawień dla dorosłych. Z kolei w XI edycji Międzynarodowego Festiwalu Teatrów Lalek «Spotkania», który odbył się w październiku tegoż roku, białoruski teatr otrzymał za *Tutejszych* wyróżnienie honorowe.

Kolejną ważną lubelską inicjatywą teatralną, sprzyjającą promocji dramatu i teatru białoruskiego był Festiwal Teatrów Europy Środkowej «Sąsiedzi». Jak podkreśla Grzegorz Janikowski, Festiwal Teatrów Europy Środkowej «Sąsiedzi» stawia sobie za cel spotkanie tradycji teatralnych oraz odkrywanie dokonań twórców z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym także artystów z krajów sąsiadujących z Polską, z Białorusi i Ukrainy. Na przegląd składają się trzy nurty: główny (przedstawienia teatrów instytucjonalnych i offowych pokazywane w salach teatralnych), plenerowy (widowiska wystawiane na ulicach i placach miasta, skierowane do przechodniów i tzw. szerokiej publiczności), dziecięcy (spektakle familijne o rozmaitej formie, adresowane do najmłodszej widowni, interesujące zarówno dla dzieci, jak też młodzieży i rodziców). Przegląd ma charakter konkursowy. Laureaci wyłonieni w poszczególnych nurtach otrzymują tzw. Perły dla Sąsiadów, przyznawane przez specjalnie powołane kilkuosobowe jury, w skład którego wchodzą aktorzy, reżyserzy i krytycy. Festiwalowa formuła dopuszcza do udziału zarówno teatry instytucjonalne, grupy profesjonalne, jak również twórców niezależnych i alternatywnych. Co roku program «Sąsiadów» wzbogacają też liczne imprezy towarzyszące: koncerty, wystawy, panele dyskusyjne, projekcje filmów i spotkania z twórcami[2]. Pierwsza edycja tego festiwalu odbyła się w czerwcu 2006 roku. Piąty dzień był dniem białoruskim. Jako pierwszy zaprezentował się wówczas Teatr Lalek z Grodna z przedstawieniem *Wesoły cyrk,* a po nim miały miejsce

---

[1] Myszak, K. Misterium zwycięstwa ducha nad materią // Gazetka festiwalowa «5 Ściana». [online], http://wiedzaiedukacja.eu/archives/26582, [dostęp: 12.06.2014].

[2] Janikowski, G. Festiwal Teatrów Europy Środkowej «Sąsiedzi» w Lublinie // [online], http://culture.pl/pl/artykul/festiwal-teatrow-europy-srodkowej-sasiedzi-w-lublinie, [dostęp: 05.06.2014].

projekcje i pokazy Teatru Psychicznej Nierównowagi, spośród których warto wyróżnić performance Mitrycza Jurkiewicza. W lubelskim festiwalu uczestniczył także Brzeski Teatr Dramatu i Muzyki ze spektaklem *Zahukany Apostoł* (według sztuki Andreja Makajonka) oraz Teatr In Zhest ze spektaklem *Reversio*. Według jury festiwalu, to właśnie *Reversio* — monumentalne widowisko w reżyserii Wiaczasłaua Inoziemceua było najbardziej znaczącym spektaklem festiwalu i otrzymało festiwalowe Grand Prix. Warto dodać, że w ramach programu festiwalowego odbyło się także spotkanie z pisarzami z niezależnego stowarzyszenia «Fabryka bólu» (Schmerzwerk) — Alhierdem Bacharewiczem, Zmicierem Wiszniowem i Ilią Sinem. Teatry białoruskie zaznaczyły swoją obecność także w drugiej edycji Festiwalu, podczas którego wystąpił, znany już lubelskiej publiczności, Brzeski Teatr Dramatu i Muzyki ze spektaklem *Cyrk Szardam*, Republikański Teatr Dramatu Białoruskiego z *Kobietami Bergmana* Mikałaja Rudkouskiego w reżyserii Walerego Anisienki oraz zespół «In Zhest» ze spektaklem *X-Tradition*. Ostatni spektakl prezentowany był również na XV Międzynarodowym Festiwalu Teatrów Ulicznych w Jedlinie Zdroju w lipcu tego samego roku.

Ważnym wydarzeniem teatralnym 2006 roku był zaprezentowany w lipcu w Olsztynie na III Międzynarodowym Letnim Festiwalu Teatralnym «Na Pomostach» spektakl *Bondarewna* według poematu Janki Kupały w wykonaniu Teatru Wolnego z Brześcia. W tym samym roku teatr białoruski zaznaczył swoją obecność także na poznańskiej scenie. W październiku w ramach cyklu «Nowe Stulecie — Nowe Dramaty» w Teatrze Polskim w Poznaniu zostały zaprezentowane dwa teksty białoruskich dramaturgów rosyjskojęzycznych: *Pokolenie jeans* Nikałaja Chalezina i *Podaruj mi bilet* Pauła Priażko (w tłumaczeniu Jolanty Nowikow). Oba prezentowane teksty zanurzone są w rzeczywistości społecznej i politycznej Białorusi, mówią o kondycji współczesnych Białorusinów, o tęsknocie za wolnością, próbie określania własnej tożsamości w nowej, postsowieckiej rzeczywistości. O sztuce tej białoruski poeta Andrej Chadanowicz pisze: «Mamy przed sobą utwór, który mógłby się pojawić tylko w państwie, gdzie zbyt mało jest reklamy komercyjnej wysokiej jakości, natomiast więcej ni z trzeba niskojakościowej reklamy politycznej. Widzowie, przyzwyczajeni do tego, że retoryka wolności w cywilizowanym świecie zachodnim to przede wszystkim niezbędny sos reklamowy do sprzedaży papierosów malboro, a butelka coca-coli to niezły rekwizyt hollywoodzki w filmie o drugiej wojnie światowej, mogą bardzo się zdziwić. Okazuje się raptem, że w warunkach białoruskich dzieje się dokładnie na odwrót: autor sztuki zaczyna od komercyjnego chwytu, a potem, wykorzystując go, kieruje się w stronę wartości niematerialnych, na terytorium wolności [1, s. 177]. Podjęty w sztuce Chalezina, tak istotny w kontekście białoruskiej rzeczywistości politycznej i społecznej, temat sprawił, że *Pokolenie jeans* to jeden z najbardziej popularnych w polskiej przestrzeni teatralnej spektakl białoruski.

W tym samym roku, w dniach 23-26 listopada, w Prochoffni Stołecznego Centrum Edukacji Kulturalnej w Warszawie odbył się Festiwal Teatrów Białoru-

skich. Pokazano na nim m.in. sztukę *L'amour putain* Kabaretu «Srebrne Wesele» z Mińska, *Wzloty z aniołem* Zinowija Sahałaua w wykonaniu Republikańskiego Teatru Dramatu Białoruskiego, *Urodziny* — spektakl plastyczny według scenariusza i w reżyserii Jauhiena Korniaha, w realizacji Państwowego Teatru Lalek z Mińska oraz *DK Dance* autorstwa Wiaczasłaua Inoziemceua (i zarazem w jego reżyserii) w wykonaniu mińskiego Teatru «InŻest». W czasie festiwalu odbywały się także imprezy towarzyszące, m.in. pokaz slajdów z podróży po Białorusi, czytanie dramatu Nikity Mickiewicza (wł. Andrej Kurejczyk) *Niebo*, czytanie poematu Jakuba Kołasa *Nowa ziemia*, a także lekcja języka białoruskiego, prowadzona przez studentów Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego. O sztuce *Niebo* sam autor pisał: «W sztuce tej postaci rozmawiają o polityce, o życiu na Białorusi, a ponadto same przechodzą przez kręgi piekła białoruskiej biurokracji i na własnej skórze odczuwają siłę totalitarnej machiny. Dialogi w znacznym stopniu nie są wymyślone, ale podsłuchane w środowisku zwyczajnych młodych ludzi i w gabinetach wysokich urzędników. Także niektóre postaci mają swoje konkretne prototypy» [3, s. 69]. Nie dziwi zatem, że dramat ten spotkał się z dobrym odbiorem młodej publiczności, konfrontującej własne doświadczenia, z doświadczeniami bohaterów literackich.

W październiku natomiast, w ramach Międzynarodowego Festiwalu «Konfrontacje Teatralne» wystąpił w Lublinie Wolny Teatr z Mińska ze znaną już w Polsce sztuką *Pokolenie jeans* według scenariusza, w wykonaniu i reżyserii Nikałaja Chalezina. Ostatnim spektaklem białoruskim zaprezentowanym w tym roku na polskiej scenie był spektakl *Goods — Money - Goods* Teatru Wolnego z Brześcia, wystawiony w grudniu w Sali Warszawskiego Teatru Remus. Prezentowana sztuka określana jest często artystycznym manifestem grupy. Jej nadrzędnym przesłaniem jest próba ukazania zagrożeń współczesnej cywilizacji, w której nadmierny konsumpcjonizm, media i praca doprowadzają do degradacji jednostki i stanowią jedną z podstawowych przyczyn wewnętrznego zniewolenia.

Kolejny rok na polskich scenach teatralnych był zdominowany przez dwa białoruskie «wolne teatry» — Wolny Teatr z Mińska i Wolny Teatr z Brześcia. W maju, na festiwalu «Kontakt» w Toruniu, została, kolejny już raz, zaprezentowana sztuka Mikałaja Chalezina *Pokolenie jeans*, a w lipcu tegoż roku spektakl *Strefa milczenia* (tryptyk Natalli Kolady, Nikołaja Chalezina, Władimira Szczerbania i Kanstancina Scieszyka w reżyserii Władimira Szczerbania) zaprezentowany przez Wolny Teatr z Mińska na Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym «Demoludy»[1]. Sztuka ta, w przeciwieństwie do *Pokolenia jeans*, nie zebrała przychylnych opinii. Recenzje pofestiwalowe dość surowo i kategorycznie ukazywały pewne braki warsztatowe spektaklu, a także nikłą i mało interesującą fabułę: «Strefa milczenia. Tryptyk»

[1] Jak podkreślają organizatorzy festiwalu, ideą imprezy, która zastąpiła istniejący od 2003 roku międzynarodowy Letni Festiwal Teatralny «Na Pomostach» jest stworzenie przestrzeni dla wielokulturowego dialogu krajów Europy Wschodniej. Zob.: [online], www.demoludy.art.pl, [dostęp: 12 maja 2014].

Wolnego Teatru z Mińska to sztuka-guma. Nie dość, że rozciągnięta w czasie (dwie i pół godziny), to jeszcze wyżuta. Jedyną siłą spektaklu — paradoksalnie — jest sytuacja polityczna Białorusi. Bo jest to rzeczywiście kraj ciszy, gdzie nie mówi się o problemach. Jednak nie jest to powód, by jak najwięcej wrzucić do jednego garnka, wymieszać i wylewać na scenę. Takie danie jest raczej ciężkostrawne, a przede wszystkim mdłe. Białoruska zupa składa się z trzech składników. Pierwszy to dzieciństwo i jego legendy, czyli godzina monologów, kilka historii — trochę zabawnych, trochę tragicznych. Drugi smak to gorycz — panorama ludzi wykluczonych. Na scenie pojawia się więc półnagi białoruski homoseksualista. Jest też kobieta-pijaczka, kobieta-komuna oraz tańczący bezdomny. Wszyscy są wykluczeni. I w końcu trzeci składnik — metaforyczny. Projektor wyświetla dane statystyczne na temat społeczeństwa współczesnej Białorusi, a aktorzy doklejają do tych faktów etiudy na miarę amatorskiego teatru. Jednak w porównaniu do dwóch poprzednich części, tę ostatnią można określić nawet wisienką na torcie. To, że Białoruś jest krajem biednym i zniewolonym, wiadomo nie od dziś. Ale od informowania są media, a sztuka? Ma uświadomić prawdę? Ma ją podkreślić grubą krechą? Wolny Teatr może i próbuje zwrócić uwagę na problemy swojego narodu, ale powinien być szczery i to nie tylko na scenie»[1].

Zdecydowanie bardziej przychylne białoruskim teatrom opinie pojawiły się na łamach polskich periodyków teatralnych i w gazetach festiwalowych w 2008 roku. W maju, w ramach Dni Kultury Białoruskiej w Krakowie, Teatr Biełsatu przygotował utrzymaną w konwencji teatru telewizji sztukę Janki Kupały *Tutejsi,* w reżyserii Walerego Mazynskiego i Dariusza Szada-Borzyszkowskiego. Również na odbywającym się w czerwcu tego roku Festiwalu Teatrów Europy Wschodniej «Sąsiedzi», obok teatrów polskich, czeskich, słowackich i litewskich, gościły także dwie białoruskie grupy teatralne, a mianowicie, Brzeski Teatr Dramatu i Muzyki ze spektaklem *Wieczór* według sztuki Alaksieja Dudaraua oraz Teatr Wolny z Brześcia ze znaną już w Polsce z poprzednich realizacji sztuką *Bondarewna.* Ostatnim białoruskim spektaklem tego roku była sztuka *Goods — Money — Goods* zaprezentowana w grudniu na Łódzkich Spotkaniach Teatralnych przez Teatr Wolny z Brześcia.

Rok 2009, w perspektywie interesującego nas tematu, był o tyle ciekawy, że przybliżył polskiemu odbiorcy białoruską klasykę. We wrześniu, w Hajnowskim Domu Kultury w Hajnówce, w Teatrze Dramatycznym im. A. Węgierki w Białymstoku oraz w Bielskim Domu Kultury w Bielsku Podlaskim wystąpił Poleski Teatr Dramatyczny z Pińska ze spektaklem *Pińska szlachta* według sztuki Wincentego Dunina-Marcinkiewicza. Spektakl ten, któremu reżyser, Iwan Bazan, nadał charakter przypowieści lirycznej z dużym ładunkiem humoru i autoironii, jest swoistą

[1] Strefa tożsamości. O Międzynarodowym Festiwalu Teatralnym Demoludy w Olsztynie (8-11 lipca) pisze Ada Romanowska // [online], http://www.dziennikteatralny.pl/artykuly/strefa-tozsamosci.html, [dostęp: 23.05.2014].

wizytówką teatru. *Pińska szlachta* powróciła na polskie sceny także w kolejnym roku — we wrześniu w warszawskim Teatrze Rampa odbyła się premiera sztuki w polskiej wersji językowej, opartej na tłumaczeniu Barbary Krzyżańskiej-Czarnowieskiej (praprawnuczki Marcinkiewicza), a kilka miesięcy później na scenie tego samego teatru polska publiczność miała okazję obejrzeć *Pińską szlachtę* w wykonaniu Teatru Narodowego im. Janka Kupały. O sztuce tej Jan Bończa-Szabłowski pisał: «Dla mnie nie była nigdy typowym wodewilem. Uważałem, że to błyskotliwie nakreślona panorama społeczeństwa, nie tylko odwołuje się do historii, ale też odnosi do takich uniwersalnych pojęć, jak godność i honor. Nasze wyobrażenia o sobie konfrontuje z tym, jak postrzegają nas inni. Dunin-Marcinkiewicz był reprezentantem szlachty i patrzył na nią z wielką troską. Można powiedzieć, że śmiał się i płakał. W tym utworze — co może zaskoczyć niektórych — odnalazłem także pewne pierwiastki teatru absurdu rodem z Mrożka»[1].

16. Festiwal «Konfrontacje Teatralne», jaki odbył się w październiku 2011 roku kolejny raz gościł Teatr Wolny z Mińska. Tym razem grupa ta zaprezentowała nieznane jeszcze w Polsce spektakle — *Eurepica. Challenge* oraz *Być jak Harold Pinter* (inspiracją do napisania tej sztuki była mowa noblowska angielskiego dramaturga). Głównym tematem drugiej sztuki jest przemoc postrzegana z różnorodnych perspektyw i istniejąca w rozmaitych przejawach — w rodzinie, instytucjach społecznych i stosunkach międzynarodowych. Ciekawą strategią wykorzystaną w spektaklu jest połączenie fikcji z rzeczywistością, wprowadzenie na scenę, obok zdarzeń całkowicie fikcyjnych, postaci znanych z życia politycznego i społecznego. Nie bez znaczenia jest też silne zretoryzowanie wypowiedzi dramatis personae — spektakl rozpoczyna się i kończy poszukiwaniem odpowiedzi na pytania, które w mowie noblowskiej zawarł Pinter: W jaki sposób powstaje sztuka teatralna? Jak jest różnica pomiędzy prawdą w życiu i prawdą w sztuce? Czy artysta powinien być zaangażowany w politykę? Tak postawione pytania zdają się być dla twórcy-dramaturga pytaniami fundamentalnymi, jednakże sztuka nie daje gotowych odpowiedzi, niczego nie rozstrzyga, nie kategoryzuje, co najwyżej subtelnie sugeruje.

Z ciepłym przyjęciem spotkał się także spektakl Grodzieńskiego Teatru Dramatycznego *Komedia o nieszczęśliwym chłopie, jego żonie Małance, Żydzie Dawidzie i czarcie, który stracił sens isnienia* (na motywach sztuki Uładzimira Rudaua) prezentowany w Ośrodku Kultury Białoruskiej w Hajnówce w ramach projektu «I tut żywuć ludzi». Do ciekawych przedsięwzięć scenicznych należy bez wątpienia zaliczyć także grupę Kryły Halopa — niezależny alternatywny zespół teatralny z Brześcia (istniejący od 2001 roku), który w 2012 roku w ramach XX Międzynarodowego Festiwalu «Sztuka ulicy» na warszawskim Rynku Starego Miasta zaprezentował spektakl *Dzwonić Lecieć.* Warto przypomnieć, że teatr ten

---

[1] Bończa-Szabłowski, J. Konkurencja dla Fredry // [online], http://www.rp.pl/artykul/542901.html, [dostęp: 12.05.2014].

rozpoczął swoją działalność od plenerowych akcji teatralnych, a spektakle powstają w oparciu o dzieła rosyjskiego poety Daniiła Charmsa, klasyka literatury białoruskiej Janki Kupały, Franza Kafki, a także teksty autorstwa twórców teatru. Rok później zaprezentował on polskiej publiczności spektakl *Czarnobyl* na 17 Festiwalu Teatralnym Maski — spektakl oparty na wywiadach z ludźmi zmuszonymi do ewakuacji, opowieściach dzieci, które doświadczyły skutków katastrofy, dokumentach i świadectwach medycznych.

Rok 2012 to czas silnej obecności na scenach polskich białoruskiej dramaturgii rosyjskojęzycznej — sztuki *Biełływood* do tekstu Pawła Priażko, prezentowanej w ramach Konfrontacji Teatralnych w Lublinie oraz spektaklu *Czas kobiet*, opartego na dramatach *Pokolenie jeans* Mikałaja Chalezina i *Sny* Natalii Kolady wystawionego w Teatrze Polskim. Spektakl ten jest dość ponurą i przejmującą opowieścią o europejskim kraju, wypowiedzią na temat bieżącej sytuacji społecznej i politycznej na Białorusi, utrzymaną w konwencji dramatu dokumentalnego. Jak sugeruje już sam tytuł sztuki — w centrum zainteresowania dramaturgów pozostaną postaci kobiece, dodajmy — postaci znaczące w białoruskim życiu politycznym i społecznym: żona kandydata na prezydenta Białorusi, dziennikarka «Nowej Gazety» Irina Halip, redaktor portalu charter97.org — Natalia Radina, siostra Andrieja Sannikawa — Irina Bogdanowa, wdowa porwanego na Białorusi biznesmena — Irina Krasowska, córka więźnia politycznego Dmitrija Bandarenko — Julia Bandarenko oraz dyrektor Wolnego Teatru — Natalia Kolada. Jest też nadrzędny element łączący postawy wszystkich zaprezentowanych w spektaklu postaci, a mianowicie pragnienie wolności, która w systemie wartości wszystkich kobiet zajmuje pozycję dominującą.

W tym samym roku, w Teatrze Dramatycznym im. Aleksandra Węgierki zrealizowano spektakl *Czarnobyl. Last minute*, w reżyserii Agnieszki Korytkowskiej-Mazur, który oparty został na *Czarnobylskiej modlitwie* Swietłany Aleksijewicz i stanowi próbę przyjrzenia się skutkom wybuchu z 26 kwietnia 1986 roku.

Znany w Polsce jest także dramat *Majtki* Pawła Priażko, zrealizowany w 2013 roku przez Teatr TrzyRzecze w ramach festiwalu Wschód Kultury w reżyserii Konrada Dulkowskiego i sztuka *Jestem wolny*. O sztuce tej, sam reżyser — Dmitrij Wołkostriełow mówi: «Już wiele razy opowiadałem, że wolę mieć do czynienia z tekstami, które dla mnie jako dla reżysera stanowią wyzwanie. Lubię pracować z tekstami, które mają «niefabularną» strukturę i odnajdywać teatralny ekwiwalent dla tekstów, dla których na pierwszy rzut oka wydaje się to niemożliwe. W tym sensie nowa sztuka białoruskiego dramaturga Pawła Priażko rzuca reżyserowi wyzwanie, gdyż deaktualizuje wszystkie tradycyjne zasady działania w teatrze»[1]. Dzieje się tak głównie z tego względu, że spektakl tworzony jest w istocie z obrazów — 535 fotografii i 13 notek do nich. Zgodnie z wymogami dramaturga, pro-

[1] Wołkostriełow, D. Jestem wolny // [online], http://teatrstudio.pl/spektakle/91,jestem-wolny [dostęp: 15.06.2014].

jekcja zdjęć odbywa się na ścianie i na każde ujęcie przeznaczonych jest 7 sekund. Kadry pojawiają się na ekranie w ściśle określonej przez dramaturga kolejności, tworząc niemą fabułę, a w rzeczywistości kilka oddzielnych historii, które są dla widza całkowicie czytelne. Ta nowatorska i w dużej mierze intrygująca forma spektaklu, stanowi o jego niezwykłej sile i sugestywności.

Najnowszym spektaklem białoruskim wystawianym na polskiej scenie — w Teatrze Współczesnym w Warszawie — jest spektakl *Saszka* do tekstu Dmitrija Bogosławskiego, sztuka, która w przejmujący sposób opowiada o skomplikowanych relacjach rodzinnych, próbach ich zrozumienia, podejmowanych z determinacją przez tytułowego bohatera. Warto dodać, że sztuka ta na Festiwalu Młodej Dramaturgii «Lubimowka 2012» w Moskwie, została uznana za najbardziej nowatorski i niezwykły dramat, napisany w przestrzeni postsowieckiej w ciągu ostatnich lat.

Zapewne nie wszystkie prezentowane na polskich scenach teksty pisarzy Białorusi omówione zostały w niniejszym artykule. Nie wszystkie zyskały rozgłos i aprobatę publiczności. Niemniej jednak, zebrane informacje pozwalają na wyciągniecie wniosku, że dramat białoruskojęzyczny jest niestety wciąż mało obecny w polskiej przestrzeni kulturalnej. Spośród wielu wymienionych wyżej białoruskich spektakli teatralnych, zaledwie kilka to spektakle zrealizowane na podstawie dramaturgii najnowszej, choć ta zdecydowanie częściej prezentowana jest na materiale dramaturgów rosyjskojęzycznych (Priażko, Chalezin, Scieszyk). Wciąż za to niezmiennym powodzeniem cieszy się klasyczny repertuar — teatralne realizacje dramatów Janki Kupały, czy Wincentego Dunina-Marcinkiewicza. Spośród kilkunastu białoruskich teatrów najczęściej przedstawiają swój dorobek na scenie polskiej teatry lalkowe — Obwodowy Teatr Lalek z Grodna, Brzeski Teatr Lalek oraz teatry niezależne — Wolny Teatr z Mińska i Wolny Teatr z Brześcia. Miejmy nadzieję, że ta znikoma obecność w polskiej przestrzeni teatralnej dramaturgii białoruskojęzycznej jest stanem przejściowym i najbliższe lata będą jej bardziej przychylne.

Literatura

1. Chadanowicz, A. Dżinsy na barykadzie / A. Chadanowicz // Dialog. — 2009. — № 9. — S.
2. Janikowski, G. Bliscy i nieznani. Wspomnienia o teatrach z Białorusi i Ukrainy / G. Janikowski // Kultura Enter. Miesięcznik wymiany idei 2008. — № 1 (sierpień). — S. 115–145.
3. Kurejczyk, A. Białoruskie wysepki wolności / A. Kurejczyk; tłum. P. Mitzner // Dialog. — 2005. — № 12. — S. 61–69.
4. Siwek, B. Wolność ukrzyżowana. Rzecz o białoruskim dramacie i teatrze / B. Siwek. — Lublin, 2011.
5. Talipow, R. Fragmenty uwag wygłoszonych na pierwszej próbie «Zmęczonego diabła» w Teatrze im. J. Osterwy w Lublinie 26 czerwca 1997 r. / R. Talipow // S. Kowalow. Zmęczony diabeł. Program spektaklu.

Вячаслаў Караткевіч *(Магілёў, Беларусь)*

ТВОРЧАСЦЬ СЛАВАМІРА МРОЖАКА І БЕЛАРУСКАЯ ДРАМАТУРГІЯ КАНЦА XX ст.: ТЫПАЛАГІЧНЫЯ СЫХОДЖАННІ ВОБРАЗНАЙ СІСТЭМЫ

Адной з важнейшых мастацкіх дамінант у XX ст. становіцца абсурд, які рэалізуецца праз усе ўзроўні сэнсавай структуры твора. Пры гэтым першасным з'яўляецца вобраз, створаны як *reductio ad absurdum* пэўнай ідэі або як пэўная рэальнасць, выведзеная за межы здаровага сэнсу.

Асобую папулярнасць драма абсурду набыла ў Польшчы і Чэхаславакіі, дзе захоўваліся пэўныя дэмакратычныя традыцыі і не губляліся сувязі з эмігранцкімі коламі. Адным з першых польскіх драматургаў шырока пачаў выкарыстоўваць падобную стратэгію ў сваёй творчасці Славамір Мрожак, які шмат запазычыў і творча перапрацаваў як з нацыянальных традыцый польскай літаратуры (напрыклад, гратэскавых п'ес Станіслава Ігнацы Віткевіча (Віткацы)[1]), так і з заходнееўрапейскага постмадэрнісцкага мастацтва (у першую чаргу твораў Эжэна Іанеска, Сэмюэля Бэкета і іншых драматургаў плыні абсурду, якія актыўна перакладаліся на польскую мову і друкаваліся ў часопісе «Dialog» у канцы 50-х — пачатку 60-х гадоў XX ст.).

Гэта быў своеасаблівы выклік пануючай таталітарнай сістэме і кансерватызму ў мастацтве, што характарызуе нараджэнне ўсходнееўрапейскай мадыфікацыі драмы абсурду. Яна вызначаецца большай сацыяльнай скіраванасцю і сатырычнай «стратэгіяй» (гэта асабліва заўважаецца, калі параўнаць п'есы Славаміра Мрожака, Вацлава Гавела з падобнымі творамі Сэмюэля Бэкета, Эжэна Іанеска, Фернанда Арабаля, Жана Жэнэ).

У беларускую літаратуру тэатр абсурду прыйшоў пазней, толькі ў пачатку дзевяностых гадоў, што абумоўлена шэрагам прычын. Грамадскія перамены 1980–1990-х гг., з якімі звязаны сацыяльна-эканамічны крызіс, курс на дэмакратызацыю жыцця, палітыка нацыянальна-дзяржаўнага і нацыянальна-культурнага адраджэння ў Беларусі, далі магчымасць драматургам і рэжысёрам пісаць і ставіць п'есы, якія не ўкладваліся ў пэўныя дазволеныя

---

[1] Творчасць Віткевіча ў нейкай ступені з'яўляецца падмуркам еўрапейскага мастацтва абсурду. У гэтай сувязі можна прыгадаць п'есы «Вар'ят і манашка» (1926), «Новае вызваленне» (1926), «Шавец» (1948), «Маці» (1964), «Яны» (1964), дзе ў форме ўтопій, якія блізкія да экспрэсіянізму, сюррэалізму, выяўляецца драма чалавека, распад чалавечай цывілізацыі і чалавечай асобы. Крызіс духоўнасці еўрапейскага грамадства, ірацыяналізм сучаснага жыцця паказаны ў гратэскавых раманах «Развітанне з восенню» (1927) і «Ненаеднасць» (1930).

афіцыёзам рамкі. Пры гэтым пісьменнікі выкарыстоўвалі нацыянальны вопыт паэтыкі абсурду, праявы якой можна знайсці ў народнай драме, школьным тэатры, сатырычных мініяцюрах Еўсцігнея Міровіча («Графіня Эльвіра», «Тэатр купца Япішкіна»), творах Андрэя Макаёнка («Трыбунал», «Кашмар»). Разам з тым беларуская драматургія канца XX ст. на хвалі «еўрапеізацыі» актыўна запазычвала і вопыт еўрапейскіх драматургаў (і ў першую чаргу вопыт С. Мрожака). У гэтай сувязі Анатоль Дзялендзік адзначаў: «*Я ішоў ад сусветнай традыцыі гумару і сатыры, многае мне адкрылася праз сяброўства і шматгадовую перапіску з літоўскім драматургам Р. Самулявічусам. Але, бадай, самае вялікае ўражанне мела "Танга" Мрожака, якое я пабачыў у Варшаве ў сярэдзіне шасцідзесятых*» [цыт па: 4, с. 6]. Зварот менавіта да польскай, чэшскай літаратур тлумачыцца пэўным падабенствам культурнай сітуацыі, што склалася ў гэтых краінах і ў Беларусі за час панавання таталітарнага рэжыму і ўсталявання ў мастацтве прынцыпаў мастацкага сацрэалізму.

Сёння творы С. Мрожака (напрыклад, «Стрыптыз», «Дом на мяжы», «Караль», «Чароўная ноч», «У адкрытым моры» і, безумоўна, «Танга») можна ўбачыць на сцэне многіх беларускіх тэатраў (паспяхова прайшлі прэм'еры спектакляў па гэтых п'есах у Беларускім тэатры імя Янкі Купалы, Гродзенскім абласным тэатры лялек, Дзяржаўным маладзёжным тэатры, Мінскім малым тэатры-студыі, Магілёўскім абласным тэатры драмы і камедыі імя В. І. Дуніна-Марцінкевіча ў Бабруйску, Магілёўскім абласным драматычным тэатры). Папулярнасці антыдрамы на беларускай сцэне садзейнічае і шырокае даследаванне беларускім літаратуразнаўствам (напрыклад, працы І. Шаблоўскай, Е. Лявонавай, Г. Няфагінай) творчасці замежных драматургаў, якія займаліся тэатрам абсурду, у тым ліку і Славаміра Мрожака.

Адзначанае вышэй дае магчымасць праводзіць параўнальна-тыпалагічныя супастаўленні драматургічных твораў С. Мрожака і беларускіх пісьменнікаў канца XX ст. (Ігара Сідарука, Міколы Арахоўскага, Галіны Багданавай, Алеся Асташонка і інш.), што не толькі дазваляе прасачыць кантактныя літаратурныя сувязі, але і спрыяе распрацоўцы тэарэтычных мастацкіх мадэляў, якія характарызуюць эстэтычныя сістэмы розных грамадскіх утварэнняў на пэўным часавым прамежку.

1990-я гады для беларускай літаратуры — гэта час актыўнага засваення і пераасэнсавання экзістэнцыяльных мадэляў пры стварэнні вобразнай сістэмы, пра што сведчыць прасоўванне ідэі абсурднасці быцця і бессэнсоўнасці існавання чалавека ў свеце. Вобраз у такім драматургічным тэксце «спусташаецца»: у ім няма псіхалагічнага развіцця, індывідуалізацыі. Падобны герой лёгка трансфармуецца і вызваляецца фактычна ад любых сацыяльных і гістарычных сувязяў. Людзі ўяўляюцца часцей ахвярамі ўласнай агрэсіі і канфармісцкай свядомасці, што нараджаецца ў таталітарным грамадстве (*Акуліст* («Караль» С. Мрожака), *Вадзім* («Ку-ку» М. Арахоўскага) або выгнаннікамі, чужымі для сябе і іншых (*АА і XX* («Эмігранты» С. Мрожака),

Пан I і Пан II («Стрыптыз» С. Мрожака), *героі* «Рэпетыцыі» А. Асташонка, «Султана Брунея» А. Дзялендзіка). Для апошніх жыццё часам губляе сваю каштоўнасць: «[АА.] *А такі цудоўны нявольнік быў з цябе… І ўсё сапсаваў ты. Бо думаеш толькі пра сябе.* (ХХ здымае гальштук і вяжа яго ў пятлю. Прывязвае канец гальштука да патрона лямпачкі.) *Будзеш вешацца?* [ХХ.] *А што, можа мне нельга?* [АА.] *Можна, можна. Самагубства — святое права вольнага чалавека, апошняе сведчанне яго волі.* [ХХ.] *Тады пасунься»* [3, с. 304–305].

Запазычваючы стратэгію абсурдысцкага пісьма, беларускія драматургі, як і С. Мрожак, спрабуюць дэідэалагізаваць сваіх герояў, вызваліць асобу, якую яны адлюстроўваюць, ад пэўных табу. Пры гэтым назіраецца своеасаблівае адлюстраванне чалавекацэнтрысцкай канцэпцыі, дзе замест духоўнага ўзвышэння асобы паказваецца яе дэградацыя і страта здольнасці асабістай самаідэнтыфікацыі.

Пэўнай нормай у сучасным жыцці становіцца рацыяналістычная ідэя свабоды, навязаная чалавеку, яна з'яўляецца своеасаблівым фетышам утылітарнага постмадэрнісцкага грамадства. Праз розныя свае праявы (напрыклад, свабода асобы, правы чалавека, барацьба з таталітарнымі рэжымамі, філасофія геданізму) свабода, якую сёння пачынаюць разумець як усёдазволенасць пры ажыццяўленні жаданняў і памкненняў, нараджае агрэсію. Гэтаму знаходзім пацверджанне ў многіх творах С. Мрожака: Дзядуля («Караль») хоча страляць у Караля, яго *ultima ratio* — «у старасці свае правы», рука («Стрыптыз») забірае рэчы Пана I і Пана II зусім без тлумачэння, былы раб Вацлаў («Вацлаў») думае, што вольны адрозніваецца ад раба толькі тым, што любой цаной павінен стаць багатым і знакамітым.

Творчасць і творчы асяродак становяцца толькі формай самавыражэння асобы, прычым асобы, якая прызнае выключна эмпірычны спосаб пазнання сябе і грамадства. Сіла і агрэсія — як вынік бязмежнай свабоды — нараджаюць страх. Страх перад жыццём, перад самім сабой, перад будучыняй… Страх і безадказнасць стымулююць сілу і агрэсію. Атрымліваецца замкнёнае кола. Так, неперажнасць сілы канстатуецца ў «Галаве» І. Сідарука (Папяровая Галава змяняецца Гумовай, тая ў сваю чаргу — Сталёвай), «Стрыптызе» С. Мрожака (у фінале становяцца дзейнымі асобамі дзве рукі), яго ж «Вацлаве» (Вацлаў, які імкнуўся дасягнуць сваёй мэты любымі шляхамі, сам становіцца ахвярай мацнейшага).

Адсюль узнікае праблема камунікацый і дэвальвацыя чалавечых зносін, размываюцца паняцці нормы. На сцэну выходзяць псіхічна хворыя або тыя, хто знаходзіцца на мяжы з вар'яцтвам (акцэнтуяваныя асобы). У такіх героях, як Артур («Танга» С. Мрожака), Дурань («Галава» І. Сідарука), Вадзім («Ку-ку» М. Арахоўскага), большасць бачыць людзей з пэўнымі псіхічнымі адхіленнямі. Тым не менш, гэтыя асобы з'яўляюцца носьбітамі пэўнай ідэі, а калі ідэі няма, то і яе адсутнасць становіцца ідэйнай.

Так, у «Танга» Артур — практычна адзіны чалавек, здольны на шчырасць пачуццяў, але ў адказ на гэта чуе толькі дэкларацыі пэўных лозунгаў. Шчырасць Артура, яго светапогляд застаюцца незразумелымі для іншых, а незразумелае ўспрымаецца як адхіленне ад нормы — псіхічная хвароба. Адзначым, што вобраз Артура даволі супярэчлівы, бо, як слушна заўважае Ян Блоньскі, Артур — персанаж тыповы і нетыповы адначасова, а «<…> шаленства Артура не вычэрпваецца, аднак, у дыялектычных гульнях»[1] [5, с. 108].

Характары такіх вобразаў раскрываюцца праз сітуацыі, а не праз адлюстраванне падзей, што абазначаецца адсутнасцю дакладна выражанага сюжэта і кальцавой кампазіцыяй (гэта ў сваю чаргу адлюстроўвае бессэнсоўнасць чалавечых намаганняў), умоўнасцю часу і месца дзеяння: час страчвае храналагічнасць, а прастора — канкрэтнасць.

Важнай стылёвай адзнакай твораў С. Мрожака, як і іншых драматургаў-абсурдыстаў, з'яўляецца абмежаваная колькасць дзейных асоб (дзве-тры), якія часам маюць даволі ўмоўныя назовы: АА і ХХ («Эмігранты»), Пан I і Пан II («Стрыптыз»), Chlop I, II, III («Індык»), Дзед і Унук («Танга»), Я, Жонка, Дыпламат 1, Дыпламат 2 («Дом на мяжы»), Інспектар паліцыі і Злачынца («Графская пломба»), Ліс і Малпа («Ліс-аспірант»). Тым самым драматург, следам за С. Бэкетам, Э. Іанеска, спрабуе як бы нівеліраваць чалавека, звесці тыпы да схемаў. Пры гэтым назіраецца «расшчапленне» асобы: два персанажы выступаюць як два бакі аднаго і таго ж «Я», як alter ego. Рэплікі такіх герояў гучаць «па інтарэсах»: «[Пан I.] *Я проста ішоў, як звычайна…* [Пан II.] *Больш звычайна і не магло быць.* [Пан I.] *Як раптам…* [Пан II.] *Зусім неспадзявана.* [Пан I.] (нібы толькі зараз заўважыў прысутнасць Пана II). *А вы адкуль тут з'явіліся?* [Пан II.] *Вы лепш запытайцеся, адкуль мяне сюды з'явілі?»* [2, с. 11–12].

Адсюль вынікае важная прыкмета п'ес Мрожака — іх маналагічнасць. Нават тады, калі фармальна прысутнічае дыялог, застаецца ўражанне, што героі размаўляюць самі з сабой, часам не заўважаючы часу, абставін, фонавых падзей, гэта ўжо не дыялог, а калейдаскоп фраз. Такі ж прыём выкарыстоўваецца і ў творах І. Сідарука («Галава»), А. Асташонка («Рэпетыцыя», «Уначы, калі светла», «Двое», «Ахвяра»)[2]. Адзначым, што «маналагізацыя» п'есы,

---

[1] Тут і далей пераклад з польскай мовы наш. — *В. К.*

[2] Пра гэта больш падрабязна гл.: Лявонава, Е. Філасофска-эстэтычны пошук у сучаснай беларускай літаратуры і еўрапейскі тэатр абсурду («Няўжо я памру?» А. Асташонка) // Веснік БДУ. Сер 4. 1994. № 3. С. 18–21; Лявонава, Е. Агульнае і адметнае: творы беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя ў кантэксце сусветнай літаратуры. Мінск, 2003. С. 47–49; Короткевич, В. И. Абсурдное как стержневой элемент «Драматургических текстов» Алеся Асташонка // Науковий вісник Ізмаїльского державного гуманітарного університету: Спецвипуск. 2003. Вип. 15. С. 164–169.

як сцвярджаў Э. Іанэска, з'яўляецца характэрнай рысай антыдрамы: «Ніхто нікога па-сапраўднаму не чуе, калі не хоча пачуць» [1, с. 257].

У драме абсурду С. Мрожака дзеянне часцей адбываецца на ўзроўні сімулякраў, схем, умоўнасцяў, якія часам набываюць гратэскавы характар. Пэўнымі знакамі становяцца *дом*, які дзеляць дыпламаты («Дом на мяжы»), *акуляры*, якія спачатку шукае Дзядуля, а здабыўшы, становіцца сапраўдным маньякам («Караль»), *працэс выраашэння*, каго з'есці паміж Абломкамі Буйным, Сярэднім і Дробным пасля караблекрушэння («У адкрытым моры»). Усё гэта знакі сучаснага жыцця. Абстрактны сярэдні чалавек, які шукае апоры ў жыцці, паказаны і ў драме «Ку-ку» М. Арахоўскага. Тут галоўны канфлікт твора заключаецца ў неадпаведнасці рэальнасці думкам і мроям героя.

У выніку распаду старой сістэмы маральна-этычных каштоўнасцяў нараджаецца новая сучасная міфарытуальная структура, якая, здаецца, прысутнічае ў любым таталітарным грамадстве. Адмовіўшы старое як нездавальняючае, чалавек імкнецца знайсці новыя аб'екты-фетышы для пакланення. Асоба ў такіх умовах пачынае жыць светам знакаў, *label*'амі. Новая культура сведчыць пра падзенне «Я-ego» асобы, якая вымушана ўвесь час шукаць, чакаць і не знаходзіць, не заспець. Так, у жыццё чалавека прыходзіць абсурд, які адлюстроўваецца ў мастацтве, у тым ліку і тэатральным. Гэты абсурд праяўляецца на ўзроўні падсвядомасці дзейных асоб: Дзядуля проста хоча страляць у Караля, гэтым жа ганарыцца Унук («Танга» С. Мрожака); Вадзіму ўвесь час трызніцца здрада ўласнай жонкі, яго свядомасць расшчапляецца, ён ужо не належыць сам сабе, часам на сцэне замест Вадзіма гавораць Супермэн і Падушкападобны — міфічныя істоты, у якіх праяўляецца сутнасць асобы Вадзіма («Ку-ку» М. Арахоўскага); Стах імкнецца пазбавіцца ад свайго дару — жывых карцін (Лабірынт» М. Арахоўскага).

Такім чынам, важнай асаблівасцю развіцця тэатральнага мастацтва XX стагоддзя ў Польшчы і Беларусі з'яўляецца нараджэнне драмы абсурду ў межах яе ўсходняй мадэлі. Як паказвае прапанаванае даследаванне, падабенства грамадскага жыцця і культурнай сітуацыі ў Беларусі і ў Польшчы абумовіла зварот беларускіх драматургаў да вопыту вядомага і, па сутнасці, вельмі польскага, нягледзячы на доўгую эміграцыю, мастака Славаміра Мрожака. Гэтае падабенства заўважаецца найперш на ўзроўні фарміравання вобразнай сістэмы і стратэгіі яе прэзентацыі.

Літаратура

1. Ионеско, Э. Противоядия / Э. Ионеско. — М., 1992.
2. Мрожак, С. Выбраныя творы / С. Мрожак. — Мінск; Wrocław, 2008.
3. Мрожак, С. Эмігранты / С. Мрожак // Пры зачыненых дзвярах : драматычныя творы / уклад. Л. Баршчэўскага; прадм. С. Дубаўца. — Мінск, 1995. — С. 249–307.
4. Шаблоўская, І. В. Драма абсурду ў славянскіх літаратурах і еўрапейскі вопыт. Паэтыка. Тыпалогія / І. В. Шаблоўская. — Мінск, 1998.
5. Błoński, J. Wszystkie sztuki Sławomira Mrożka / J. Błoński. — Kraków, 1993.

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРАЛОГІЯ

Адам Мальдзіс *(Мінск, Беларусь)*

ПЕРАВОЗ У КРАКАЎ СТАНЬКАЎСКАГА МУЗЕЯ ГУТЭН-ЧАПСКІХ: ЗДРАДА ЦІ ПОДЗВІГ?

Пачну з далёкіх успамінаў.

Мае пошукі беларускіх экспанатаў унікальнага па багацці музея Эмерыка Гутэн-Чапскага, перавезеных у 1896 годзе ў шасці вагонах са Станькава, што пад Мінскам, у аўстра-венгерскі Кракаў, пачаліся 50 гадоў таму назад, позняй вясной 1964 года.У тыя часы я працаваў у акадэмічным Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы. Толькі што, годам раней, пад кіраўніцтвам незабыўнага Алеся Адамовіча абараніў сваю кандыдацкую дысертацыю, прысвечаную беларуска-польскаму літаратурнаму ўзаемадзеянню ў XIX стагоддзі, рыхтаваў да друку па ёй манаграфію «Творчае пабрацімства». Але запланаваная загадзя месячная навуковая камандзіроўка ў Польшчу, у час якой трэба было ўдакладніць многія факты дысертацыі, прыпазнілася і адбылася толькі вясной наступнага года. Асабліва мяне хваляваў тады лёс кніжак і рукапісаў Францішка Багушэвіча. Памятаецца, перад ад’ездам прафесар Сцяпан Александровіч, ці не найлепшы ў той час знаўца нашага пісьменства XIX стагоддзя, павучаў мяне:

— Абавязкова пашукай у Кракаве, дзе ў друкарні Анчыца выдаў свае кнігі — зборнік вершаў «Дудка беларуская» (1891) і апавяданне «Тралялёначка» (1892) — Францішвк Багушэвіч, а потым у Познані, дзе, як сведчыць тытульная старонка, у выдавецтве нейкага Р. Нікульскага пабачыў свет другі зборнік паэта — «Смык беларускі» (1894), сляды трэцяга абяцанага аўтарам зборніка — «Скрыпка беларуская», а можа, знойдзеш і сам зборнік, безумоўна, для нас найбольш насычаны і цікавы. Кажуць, што ён, у адрозненне ад папярэдніх, выйшаў з партрэтам аўтара, а такога не прыдумаеш, і што ўвесь яго тыраж канфіскавалі на граніцы царскія памежнікі, калі яго перавозіў праз мяжу ці то сам Пілсудскі, ці то ягоныя людзі.

Але ж арыгінал рукапісу павінен быў дзесьці застацца…

У Кракаве я тады даведаўся, што ні друкарня Анчыца, ні яе архіў не захаваліся. Затое высветлілася, што ў першую сталіцу Польшчы Багушэвіч прыбыў у 1891 годзе, на з’езд даследчыкаў прыроды, не адзін, а са сваім сябрам лінгвістам Янам Карловічам, у якога служыў у Вішневе (тым,

што цяпер у Смаргонскім раёне) аканомам, пакінуў у горадзе над Віслай каштоўныя музейныя памяткі і рукапісы, пакуль не выяўленыя. Польскі мовазнавец пазнаёміў у Кракаве беларускага паэта з фальклярыстам Міхалам Федароўскім, грамадскім дзеячам Шыманам Дыкштэйнам, лічыў творчасць свайго вішнеўскага сябра «справай вялікага гістарычнага значэння».

Але сляды «Скрыпкі беларускай» у Кракаве ў тую камандзіроўку не выявіліся. Некаторыя дасведчаныя людзі і тады, і ў час наступных трох паездак нашэптвалі мне, што экзэмпляр рарытэта можа аказацца ў двухпавярховым палацы па вуліцы Маніфесту Ліпцовага (а раней — Вольскай), 12, дзе над уваходам вялікімі літарамі было напісана «Muzeum Narodowe, filia imienia Emeryka Hutten-Czapskiego». Уваходзіў я туды, а дзяжурны ветліва так тлумачыў мне, што ўваход наведвальнікам забаронены. Калі ж я пытаў, як магло так здарыцца, бо ў час дарэння экспанатаў (а яны займалі, даведаўся пазней, 134 скрынкі) ранейшы, станькаўскі ўладальнік, а пасля яго смерці жонка выставілі кракаўскім гарадскім уладам дзве ўмовы: каб музей быў адчынены для наведвальнікаў і каб насіў яго імя. Першая з іх яўна парушана. Чаму? На гэта дзяжурны адказваў, што ён ніколі пра ўсё гэта не чуў. Пісьмовыя запыты таксама вынікаў не далі.

Не аказалася ў 1964 годзе ніякіх слядоў і ў Познані — не толькі «Смыка» (нібыта яго дапамагала выдаць Эліза Ажэшка), але і ўяўнага выдаўца Р. Нікульскага. Кніга не зарэгістравана ў познанскім, тады прускім, паліцэйскім прэзідыуме, бібліяграфічных даведніках. «Смыка» няма ў познанскіх бібліятэках, хаця ў кракаўскіх і варшаўскіх ён ёсць. Значыць, заказчык ці выдавец такім чынам заблытваў сляды нелегальнага, непадцэнзурнага выдання, якое ў сапраўднасці выйшла або ў тым жа Кракаве, або, як ананімны «Дзядзька Антон», у прускім Тыльзіце.

Ішоў час. Пра музей і яго першага ўладальніка з'явіліся ў друку кваліфікаваныя кнігі аўтараў-жанчын. Гэта парыжскае эмацыянальнае даследаванне ўнучкі ўладальніка Станькава Марыі Чапскай «Еўропа ў сям'і» (1970) і навуковая ды багата ілюстраваная манаграфія яе цёзкі гісторыка Кацуёвай «Айчынным рэліквіям, выратаваным у гістарычнай буры» (Кракаў, 1978). Праштудзіраваўшы абедзве кнігі, змясціў на іх у друку вялікія рэцэнзіі.

Паводле першай аўтаркі, род Чапскіх быў распаўсюджаны ў Аўстрыі, Германіі, Польшчы, Украіне. У Беларусі яны з'явіліся з Прусіі ў пачатку XVI стагоддзя. У 1772 годзе Францішак Станіслаў Костка Чапскі ажаніўся з княжной Веранікай Радзівіл, дачкой магната па мянушцы Рыбанька, жанчынай смелай, якая з шабляй у руках удзельнічала ў баях пад Слонімам.

Марыя Чапская падрабязна пераказала жыццяпіс найбольш яскравай асобы беларускай галіны роду — Эмерыка Гутэн-Чапскага. Нарадзіўся ён 5 (7) лістапада 1828 года ў Станькаве, вучыўся ў Віленскай гімназіі, дзе захапіўся гісторыяй, зборам старых манет, вывучыў старабеларускую і літоўскую мовы. Закончыўшы са ступенню кандыдата прыродазнаўчых навук

Маскоўскі ўніверсітэт, адразу стаў членам Рускага археалагічнага таварыства. У Харкаўскім універсітэце выявіў нумізматычны збор, вывезены ў 1812 годзе з Нясвіжа, і часткова набыў яго шляхам абмену. Потым даваў згоду стаць губернатарам у Ноўгарадзе Вялікім, віцэ-губернатарам у Пецярбургу, урэшце, дырэктарам Ляснога дэпартамента Міністэрства дзяржаўнай маёмасці. Знаходзячыся на апошняй пасадзе, паспрачаўся з самім імператарам з-за растранжырвання тым драўніны сярод іншаземцаў. Пайшоўшы з-за гэтага ў 1879 годзе ў адстаўку, заняўся збіральніцтвам — найперш манет і старых кніг, для якіх пабудаваў двухпавярховы «скарбчык». У 1889 годзе актыўна ўдзельнічаў у вялікай выставе ў Варшаве «Старажытнае і новае мастацтва ў прымяненні да прамысловасці».

І раптам, нечакана нават для родных, Эмерык Гутэн-Чапскі рашыў, прывёзшы экспанаты з Варшавы дамоў, зноў адправіць іх праз Вільню на гэты раз за мяжу, у Кракаў. Для прыліку апраўдваўся тым, што перасяляецца туды дзеля здароўя. Але ўчыніў пераезд таму, што ўлады ў Аўстра-Венгрыі былі куды ліберальней у нацыянальнай палітыцы, чым у Расіі ці Прусіі. Зрэшты, тады нашы многія культурныя дзеячы — Францішак Багушэвіч і Адам Гурыновіч, Аляксандр Ельскі і Іван Луцкевіч, сям'я Карловічаў — глядзелі на Кракаў і Львоў як на перспектыўныя зарубежныя, а таму надзейныя асяродкі беларускай культуры.

Але потым, пасля Кастрычніка, пасля здабыцця дзяржаўнасці і незалежнасці, іх спадзяванні апраўдаліся толькі часткова.

Больш прафесіянальна і падрабязна станькаўскія зборы, перавезеныя ў Кракаў, апісаны ў манаграфіі Марыі Кацуёвай. Асаблівую ўвагу яна ўдзяліла нумізматычным зборам, якія потым бесперапынна папаўняліся новымі ахвяраваннямі з розных еўрапейскіх краін, і бібліятэцы, куды ўвайшлі рэдкія кнігі слуцкага пастара Бегеля і мінскага збіральніка Татура. Усяго кніг, паводле слоў на сёлетнім мінскім семінары пра Гутэн-Чапскіх аднаго з кіраўнікоў польскага музея іх імя Матэвуша Возьняка, набярэцца каля 20 (!) тысяч. А колькі сярод іх, падумалася мне, павінна быць невядомых нам сёння рарытэтаў!

Сабраныя матэрыялы пра зборы Эмерыка Гутэн-Чапскага далі мне магчымасць напісаць і надрукаваць у газеце «СБ. Беларусь сегодня» вялікі артыкул пра іх «Вывезено за Буг» (2008. 6, 7 июня). Там я напісаў, што апошнія 10 год не быў у Кракаве, а ў лістах дв мяне польскія калегі нейк згладжваюць сітуацыю, таму не ведаю, як там выглядае сітуацыя цяпер: ці выканана воля беларускага дабрадзея і ці даступныя станькаўскія зборы для наведвальнікаў? «Калі акажацца, — цытую тут сябе, — што мае трывогі дарэмныя, буду толькі рады. У адмоўным выпадку ці не лепш вярнуць калекцыю Чапскіх у Станькава. Добра, што і будынак "скарбчыка" там захаваўся».

Польскі бок адрэагаваў на публікацыю 2008 года імгненна. Неўзабаве ў Мінск прыбыла і кракаўская дэлегацыя ды сваякі Чапскіх з Амерыкі, якія на

Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў Нацыянальным гістарычным музеі Рэспублікі Беларусь (2009) паведамілі, што фінансаванне на аднаўленне і пашырэнне кракаўскага музея ўжо атрымана і неўзабаве дачакаемся яго адкрыцця. Яно адбылося летам мінулага года. А на сёлетнім семінары працягнулася размова пра маю магчымую навуковую паездку туды для першых ідэнтыфікацый і апісання экспанатаў, найперш кніжных рарытэтаў і літаратурных рукапісаў, што будзе карысным для абодвух бакоў.

Пра семінар жа хачу сказаць, што ў цэнтры яго ўвагі быў сын Эмерыка Кароль (Карл) Чапскі, мінскі галава і рэфарматар канца XIX стагоддзя, будаўнік першай мінскай электрастанцыі, пракладчык першых коннага трамвая і тэлефонных ліній. У адрозненне ад бацькі яго музейныя зборы трапілі не на захад, а на ўсход — у 1916 годзе яны ў сувязі з наступленнем немцаў былі вывезены ў Маскву на захаванне. На семінары гаварылся, што даўно пара распачаць іх пошукі.

А што ж сказаць пра сляды «Скрыпкі беларускай», якую я паралельна шукаў, апрача Кракава, і ў Рызе (сярод рэштак кніжных збораў Кастуся Езавітава), і ў Лондане, і ў Пецярбургу (сярод кніг «інбелкультаўцаў»)? Але цяпер засталася толькі надзея на Кракаў, на зборы Чапскага. Бо на канферэнцыі 2009 года супрацоўніца Гістарычнага музея Ірына Зварыка прывяла невядомы раней факт, што гувернёркай у станькаўскім доме Чапскіх працавала… Канстанцыя Багушэвіч (Тунька), дачка паэта! Гэтыя факты лёгка звязваюцца адзінай ніткай.

І наогул, далейшыя пошукі ў кракаўскіх зборах могуць прынесці многа важных знаходак. Хто падрыхтаваў глебу для перавозу музея Гутэн-Чапскага ў Кракаў? Ці вучыўся ў Кракаўскім універсітэце пачынальнік расійскага кнігадрукавання Іван Фёдараў, а да гэтага, мяркуючы па гербе, беларускі шляхціц ці то з Вілейшчыны, ці то з ваколіцаў Ішкалдзі? Што прывёз над Віслу Аляксандр Ельскі? Ці трапілі туды якія рукапісы пахаваных там Адама Ганорыя Кіркора і Алеся Гаруна? Публічныя і прыватныя размовы ў Кракаве і Мінску ўпэўнілі мяне, што такія знаходкі могуць мець месца. А ўказаныя вышэй звесткі я паведамляю прысутным на той выпадак, калі мне ўсё ж па розных прычынах не ўдасца стаць першым апісальнікам збораў музея Гутэн-Чапскіх у Кракаве, нарэшце адкрытага летам мінулага года.

У заключэнне — адказ на пытанне, пастаўленае ў загалоўку: безумоўна ж, не здрада, як сцвярджаюць некаторыя дыскутанты ў кулуарах, а подзвіг! У той сітуацыі, калі было невядома, як будуць развівацца гістарычныя падзеі ў Расійскай імперыі далей, Эмерык Гутэн-Чапскі і яго радня не толькі хацелі выратаваць станькаўскія скарбы ад магчымага знішчэння ці канфіскацыі, але і зрабіць іх даступнымі славянскаму і еўрапейскаму гледачу і даследчыку. Гледачу яны летась адкрыліся, а вось карпатлівых даследчыкаў (каля 20 тысяч старых мясцовых кніг!) яшчэ чакаюць.

Лена Глагоўская *(Беласток, Польшча)*

АЛЬБІН СТЭПОВІЧ — АД МУЗЫКІ ДА ПАЛІТЫКІ. ПРА ПУБЛІЦЫСТЫЧНУЮ І ГРАМАДСКУЮ ДЗЕЙНАСЦЬ АЛЬБІНА СТЭПОВІЧА

Хаця з адкрыцця для беларускай прасторы (грамадскай-культурнай, навуковай) асобы Альбіна Стэповіча прайшло больш за 20 гадоў[1], ніхто дасюль не паклапаціўся пра выданне яго спадчыны ды не заняўся яе аналізам. Зараз упамінаецца пра яго расцярушаную літаратурную і іншую спадчыну[2]. У міжчасе яго біяграмы паявіліся ў беларускіх даведніках і энцыклапедыях[3]. На яго магіле ў Вільні быў устаноўлены помнік, якога адкрыццё адбылося ў снежні 1994 г.[4] Успомнілі яго таксама на малой радзіме — на Астравеччыне[5]. Яго спадчына была сабраная ў пачатку 90-х гадоў ХХ ст. Ленай Глагоўскай і перададзеная ў пачатку 1994 г. братанкам Альбіна — Эдмундам Стэповічам Нацыянальнаму навукова-асветнаму цэнтру імя Ф. Скарыны ў Мінску. Ужо тады пісалася, што «прысланыя матэрыялы зоймуць месца на выставе “Беларусы ў сьвеце”, а таксама ў музеі, які арганізуецца Астравецкім раённым аддзелам культуры і Беларускай каталіцкай грамадой у вёсцы Барані — у драўлянай хаце Стэповічаў, якая цудам захавалася дзякуючы клопатам вяскоўцаў»[6].

25 чэрвеня 2004 г. у роднай хаце Альбіна Стэповіча ў Баранях адбыліся «чытанні» (сарганізаваныя Грамадскім аб’яднаннем «Вільняр»), прысвечаныя яму, якія вяла астравецкая журналістка Ганна Чакур[7]. Удзельнікамі чытанняў была таксама сям’я Стэповічаў з Гданьска, Вільні і з Бараняў.

---

[1] Бабкін, Г. Ці пачуем яго голас? // Літаратура і мастацтва. № 3. 18.01.1991. С. 7; Głogowska, H. Karierę rozpoczynał w Ciechanowcu // Czasopis. 1993. № 9. С. 2–4; Глагоўская, Л. Беларусь перад усім! // Ніва. № 15. 10.04.1994. С. 9.

[2] Хільмановіч, У. 120 гадоў з дня нараджэння Альбіна Стаповіча // Ніва. № 12. 23.03.2014. С. 10.

[3] Беларускія пісьменнікі. Біябліяграфічны слоўнік. Мінск, 1995. Т. 5. С. 414–416; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Ч. І. Мінск, 2001. С. 405–406; Беларуская энцыклапедыя. Т. 15. Мінск, 2002. С. 153; Polski Słownik Biograficzny. Т. XL III/3. Сш. 178. Warszawa; Kraków, 2005. С. 433–434.

[4] Сурмач, Г. Гучалі песні // Голас радзімы. № 1. 5.01.1995. С. 4; Глагоўская, Л. Усё пачалося ад «Хаткі» // Ніва. № 5. 29.01.1995. С. 5.

[5] Альбін Стаповіч (Стэповіч) // Памяць. Астравецкі раён. Мінск, 2004. С. 171–173; Драўніцкі, І. Ён нарадзіўся ў Баранях // Астравецкая праўда. № 45. 13.06.2012. С. 6.

[6] Белавусава, А. Хроніка беларусазнаўчага жыцця // Голас радзімы. № 3. 20.01.1994. С. 5.

[7] Глагоўская, Л. Неба плакала над Баранямі // Ніва. № 31. 1.08.2004. С. 3.

У роднай хаце Альбіна Стэповіча ўпершыню прагучалі песні з яго спеўніка «За бацькаўшчыну», якія падрыхтаваў Кірыл Насаеў са сваімі студэнтамі. Гаварылася пра яго ў адкрытым у 2010 г. у Баранях Доме Казіміра Сваяка[1]. Нягледзячы на ўсё, астаецца ён у цяні свайго брата ксяндза Кастантага, паэта Казіміра Сваяка.

Альбін Стэповіч нарадзіўся 18 сакавіка 1894 г. у Баранях Свянцянскага павету Віленскай губерні, у каталіцкай сялянскай сям'і Матэўша і Альжбеты (з дому Буйко). Вучыўся ў школе ў Свянцянах і ў кансерваторыі Монтвіла ў Вільні. Яго настаўнікам там быў Людамір Рагоўскі, які «паўплываў на фарміраванне яго творчай асобы, абудзіў у ім любоў да народнай песні»[2]. У пачатку 1913 г. працаваў арганістым у касцеле ў Цеханоўцу (Гродзенская губерня)[3]. З 2 ліпеня 1913 г. быў на такой пасадзе ў Казані. Гэтага дня пісаў да бацькоў: «Dzisiaj, w poniedziałek, stanąłem na miejscu. Co za śliczne miasto Kazań! Gdzie tam Wilno! Jak niebo do ziemi niepodobne! Czystość, tramwaje elektryczne. Żydów ani duchu. Przyjechałem do księdza — nie ma w domu — powiadają, wyjechał do Warszawy na 2 tygodnie. Ulokowano mnie w plebanii. Stołować się będę w mieście, bo i ksiądz tak samo robi»[4]. Пры касцеле вёў таксама хор, пра што сведчыць захаваны кішэнны гадзіннік з прысвячэннем яму ад хору[5].

У 1918 г. паступіў на Казанскі ўніверсітэт на юрыдычны факультэт, а пасля году перавёўся на факультэт грамадскіх навук[6]. Разам з ім у Казані быў яго малодшы брат Ян, які вучыўся там у гімназіі. У 1921 г. Альбін Стэповіч як бежанец вярнуўся ў Вільню. Паступіў на факультэт грамадскіх навук Віленскага ўніверсітэта, на якім студыяваў да 1924 г. Належаў да Беларускага студэнцкага саюзу, пісаў артыкулы і допісы ў яго орган «Наш шлях», у «Крыніцу». У «Нашым Шляху» апублікаваў артыкул пра беларускую народную песню, даказваючы яе багацце і спецыфіку: «Кожны народ незалежна ад ступені свайго культурнага жыцьця, мае сваю народную песьню, у каторай як у люстры адбіваецца яго нацыянальная асобнасьць, яго характар. (…) Песьня беларуская, гэта цэлая літанія скарг пакрыўджанага чалавека. У песьні яго адбіваецца ўсё жыцьцё, пачынаючы ад калыскі і канчаючы труной. І калі нашаму гаротніку прыйдзе вясёлая часіна і з набалелых грудзей

---

[1] Чакур, Г. Экспазіцыя «Дом Казіміра Сваяка» адкрылася ў Баранях // http://www.ostrovets.by/?=3874, ад 10.10.2010; Глагоўская, Л. Адкрылі хату-музей Сваяка // Czasopis. 2010. № 11. С. 40–42.

[2] Беларускія пісьменнікі. Біябліяграфічны слоўнік. Т. 5. Мінск, 1995. С. 414.

[3] Głogowska, H. Karierę rozpoczynał w Ciechanowcu // Czasopis. 1993. № 9. С. 2.

[4] Паштоўка ад А. Стэповіча з Казані да бацькоў у Барані ад 2.07.1913 (у архіве В. Ю. Стэповіча).

[5] Захоўваецца ў зборах В. Ю. Стэповіча ў Гданьску.

[6] Архіў Казанскага ўніверсітэта. Спр. 427. Л. 1, 3.

плыве: “Чаму ж мне ня пець, чаму ня гудзець, калі ў маей хатачцы парадак ідзець”, то і гэту песьню радасну пяе на мінорны лад. Гэта заўныўная сьлёзнасьць нашых мэлёдый ня зьмяншае яе мастацкай вартасьці, а дае толькі тыповы нацыянальны воблік. Мы, Беларусы, ня маем гэніяльных тварцоў музыкі, каторыя магліб чэрпаць з народнай песьні натхненьне і выліць гэту песьню ў закончанай культывірованай форме. Можна аднак спадзявацца, што адраджаючыся народ, як дрэўца маладое расьцець хутка і не ў далекай будучыне па меры культурнага прагрэсу нашай Бацькаўшчыны дасьць нам сваіх вялікіх мастакоў, каторыя, апіраючыся на народнай творчасьці, створаць нашу беларускую музыку. (…) У сучасны мамэнт нам, Беларусам, трэба толькі сьцерагчы песьні, гэты скарб народны, ад чужацкага налёту і забыцьця»[1]. Супрацоўнічаючы з «Крыніцай» у 1926 г., палемізаваў у ёй наконт ролі арганістаў у развіцці беларускай музычнай культуры: «Arhanistyja ŭ našym krai kidajuć swaju prafesiju, na ich miesca prychodzić armija niedawučkaŭ, katoryja ŭ kaścioły našy uwodziać niemahčymuju muzyku i śpieŭ. (…) Naprykład, u kaściele św. Jana ŭ Wilni na chorach, dzie kaliści zasiadaŭ pry arhanach Maniuška, siańnia da wušej našych dalatajuć biazwiaznyja akordy razstrojenaj fisharmonii, dy razbity hołas arhanistaha. (…) Sučasnaja muzyka świeckaja biare swoj pačatak z muzyki kaścielnaj. Dzie tolki stajała wysokaja kultura ŭ światyniach, tam my widzim niaŭmiruščyja pamiatniki tworčaści muzykalnaj. A twaryli tady pierawažna arhanistyja. Dawoli prypomnić takija wialičyni, jak Palestrina, Orlando di Lasso, Bach, Haendel, Haydn, Rameaux, Gounod, Saint-Saens, Maniuška i dziesiatki inšych, kab pryznać, što los arhanistych, heta ważnaja ahulnaludzkaja sprawa, heta ŭ značnaj miery sprawa kulturnaha bahaćcia nacyi. Nam biełarusam pry našaj biednaści daloka jašče da wytwareńnia typu muzykanta-mastaka, adnak my pawinny pryzadumacca pierš-napierš nad losam našych arhanistych i šukać wychadu z ich ciažkoha pałažeńnia. Treba na pačatak, kab našy ksiandzy biełarusy zrazumieli swaich supracoŭnikaŭ u kaściele i pamahli im i materjalna i maralna. (…) Kožny biełarus arhanisty pawinien pamiatać, što jon wyjšaŭ z našaha narodu, katory tut žywie z prad wiakoŭ i, što kali dahetul arhanisty stajaŭ z boku narodu, — ciapier pawinien wiarnucca da jaho i tam pracawać. Treba, kab biełaruski arhanisty wučyŭ śpiewakoŭ swaich biełaruskija pieśni i wystupaŭ z imi na wiečarynach-kancertach. Treba, kab arhanisty zbiraŭ swaje pieśni, pierakładaŭ ich na noty i pierasyłaŭ-by ich choć-by ŭ redakcyju «Bieł. Krynicy»[2].

Альбін Стэповіч падтрымліваў і прапагандаваў развіццё беларускай песні праз стваранне хораў: «Treba było-b zasnawać Tawarystwa, jakoje-b mieła na mecie twareńnie pierš-na-pierš choraŭ, jak kaścielnych tak i świeckich. Ja kładu asabliwy nacisk na chory, bo ŭ muzycе instrumentalnaj i wokalnaj solo, my pakul što tworaŭ blizu što nia majem, tak sama jak i siłaŭ wykanaŭčych.

[1] А. С. Беларуская народная песьня // Наш шлях. 1922. № 1. С. 22–23.
[2] St. Al. Ab našych arhanistych // Biełaruskaja Krynica. 1926. № 13. С. 3.

Takija chory mahli-by arhanizawać kožnyja dobra muzykalnyja arhanistyja, abo inšyja muzykalnyja ludzi. Meta hetych choraŭ wiadomaja: pašyrać u mastackaj formie našr pieśniu i ŭzbudzić luboŭ da jaje, ładziačy wiečaryny-kancerty, a także ŭwodziačy biełaruskuju relihijnuju pieśniu ŭ kaściol»[1]. Прапанаваў закладаць гурткі беларускай песні пры Беларускім Інстытуце Гаспадаркі і Культуры, які існаваў з 1926 г.

Альбін Стэповіч вучыў спеваў і музыкі ў віленскіх школах. З 1 сакавіка 1922 г. працаваў у Віленскай беларускай гімназіі, пра што пісаў брату Кастантаму: «Ad 1-ha marca adnu z škoł astaŭlaju i pierachodžu ŭ Biełaruskuju Himnaziju. Heta ŭžo napeйna»[2]. Праца настаўніка ў Віленскай беларускай гімназіі звязана была таксама з вядзеннем хору пры ёй, які «даволі часта выступаў на канцэртах і сьвяткаваньнях»[3]. На I з'ездзе педагогаў беларускіх сярэдніх школ Заходняй Беларусі, які адбываўся ў Вільні 11–14 красавіка 1923 г., выступіў з дакладам, пасля якога была прынятая рэзалюцыя: «Лічыць пажаданым, каб лектары спеваў стараліся падгатаваць вучняў старэйшых класаў тэарэтычна і практычна ў знанні музыкі, каб яны маглі не толькі чытаць ноты галасамі, але і запісваць іх… Заснаваць пры школах музычныя гурткі і абавязкова ладзіць школьныя канцэрты ў ліку магчыма большым»[4]. Супольна з Антонам Грыневічам і Паўлам Южыкам Альбін Стэповіч выказваўся за выкладанне мастацкіх навукаў (пяяння і рысавання) на высокім узроўні[5]. Апрача настаўніцкай працы займаўся таксама пісаннем музыкі да беларускай паэзіі, сабіраў беларускія народныя песні[6]. 14 лістапада 1925 г. пісаў да брата Кастантага ў Засвір: «Dobra byłob kab ty prywioz mnie jakiejś relihijnyja pieśni. Napisaŭby bolš melodyjaŭ. Ja tolki nie razumieju, chto śpieŭnik choče wydać i za jakija hroszy. U mianie na biadu nadta mała wolnaha času. Kancelarščyna zajadaječ.

---

[1] Stepowič, A. Ab padtrymańni i raźwićci biełaruskaj pieśni // Biełaruskaja Krynica. 1926. № 39. С. 3.

[2] Паштоўка А. Стэповіча з Вільні да К. Стэповіча ад 20.02.1922 (у архіве В. Ю. Стэповіча).

[3] Заява А. Стэповіча ў Цэнтральную Беларускую Школьную Раду ад 6.06.1923 // Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 883. Воп. 1. Спр. 30. Л. 4.

[4] Цыт. па: Бабкін, Г. Ці пачуем…

[5] Матэрыялы I-га зьезду пэдагогаў беларускіх сярэдніх школаў Заходняе Беларусі 11–14 красавіка 1923 году // Заходняя Беларусь. Зборнік грамадзкае мысьлі, навукі, літаратуры, мастацтва Заходняй Беларусі. Вільня, 1924.

[6] Удалося знайсці запісаныя ім песні: Нешчасьлівы чалавек // Родныя Гоні. 1927. Кн. 2. С. 25; Узыйшлі, ўзыйшлі ды два месяцы ясны. Мэлёдыю й тэкст запісаў у 1923 г. А. Стэповіч у сваёй маці ў в. Барані Сьвянцянскага пав. // Нёман. 1932. № 1. С. 44; Ды за морам мышка // Нёман. 1932. № 1. С. 26; Ой, бяда-ж мая // Нёман. 1932. № 2. с. 76; Idziom, pajdziom ŭdol vulicy // Шлях Моладзі. 1934. № 3. С. 18.

Zdajecca časami ŭsio kinuŭby i pajechaŭ u Zaświr i uziaŭsiab za muzyku»[1]. Пра якую канцэляршчыну пісаў Альбін Стэповіч, пакуль невядома. Магчыма, заангажаваны быў у грамадскую дзейнасць у Беларускай хрысціянскай дэмакратыі або ў рэдакцыі «Крыніцы». Вёў таксама хор пры касьцеле св. Мікалая ў Вільні, дзе адбываліся службы на беларускай мове.

З 21 ліпеня 1927 г. стаў выдаўцом «Беларускай крыніцы». 26 чэрвеня 1926 г. у Вільні быў заснаваны Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, якога Віленскі аддзел узначаліў Альбін Стэповіч (вёў пры ім таксама беларускі хор), будучы адначасова сакратаром яго Цэнтральнага ўрада[2]. Напісаў яго гімн (словы і музыку) «Дзе чутны мовы нашай гукі…»[3]. З хорам БІГіК выступаў у Вільні і на правінцыі пры розных нагодах, такіх як: 10-я ўгодкі «Крыніцы» ўвосень 1926 г.[4], 10-я ўгодкі смерці Максіма Багдановіча[5], вечар беларускай песні і паэзіі ў Вільні ў 1927 г.[6] ці аматарскі тэатр у Новай Вілейцы (3 красавіка 1927 г.)[7]. 22 кастрычніка 1926 г. быў абраны сакратаром Цэнтральнага Камітэта Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД)[8]. Пэўны час быў таксама намеснікам старшыні БХД. У маі 1926 г. у Вільні пачала дзейнічаць Беларуская друкарня імя Францішка Скарыны, на кіраўніка якой быў пакліканы Альбін Стэповіч[9]. Быў ім да чэрвеня 1927 г.[10] Язэп Найдзюк пісаў, што Альбін Стэповіч зрокся становішча кіраўніка друкарні яшчэ пад канец 1926 г.: «Меў многа іншае работы. Ён супрацоўнічаў з рэдакцыяй "Бел. Крыніцы", кіраваў беларускімі хорамі касьцельным і Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры, а пасьля, ад 1928 да 1930 г., быў паслом у сойм ад БХД»[11]. Таксама варта згадаць, што ўдзельнічаў у з'ездзе Беларускага сялянскага саюзу, які адбываўся 24 сакавіка 1926 г.[12]

28 снежня 1927 г. у Вільні адбыўся Беларускі выбарчы з'езд, на якім заснаваўся Беларускі аб'яднаны выбарчы камітэт. БХД прадстаўляў у ім

---

[1] Паштоўка А. Стэповіча з Вільні да К. Стэповіча ў Засвір ад 14.11.1925 (у архіве В. Ю. Стэповіча).

[2] Krótki zarys zagadnienia białoruskiego. Sztab Generalny. Oddział II. Warszawa, 1928. С. 352.

[3] Стэповіч, А. Дзе чутны мовы нашай гукі… Вільня, 1926.

[4] Biełaruskaja Krynica. 1926. № 40. С. 4–5.

[5] Biełaruskaja Krynica. 1927. № 22. С. 1.

[6] Сялянская Ніва. 1927. № 42. С. 2.

[7] Сялянская Ніва. 1927. № 32. С. 3.

[8] Krótki zarys… С. 364; Biełaruskaja Krynica. 1926. № 40. С. 5.

[9] Цыпрыяновіч, С. (Я. Найдзюк). Беларуская друкарня імя Францішка Скарыны ў Вільні (1926–1940). Лёндан, 1991. с. 6.

[10] Пратакол справы Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады // Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы. Аддзел Рукапісаў. Ф. 21-2215. Л. 144А (паказанні А. Стэповіча).

[11] Цыпрыяновіч, С. (Я. Найдзюк). Беларуская… С. 8.

[12] Krótki zarys… С. 342.

м. інш. Альбін Стэповіч[1]. Стаў ён таксама адным з кандыдатаў у Сойм у выбарах 1928 г. з другога месца на спіску № 18 Блоку нацыянальных меншасцяў ад Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі разам з Паўлам Карузам (на першым месцы) і Канстантым Юхневічам (на трэцім месцы) у Свянцянскай выбарнай акрузе, якая абымала паветы: Свянцянскі, Пастаўскі, Дзісненскі, Браслаўскі[2]. Выбары для траіх кандыдатаў закончыліся паспяхова, паколькі ў Свянцянскай акрузе выстаўлены быў толькі адзін беларускі спісак[3]. Падчас двухгадовай кадэнцыі Сойму быў членам Беларускага пасольскага клуба, камісіі адбудовы краіны і тры разы прамаўляў на пленарных паседжаннях Сойму, выступаючы ў абарону беларускага школьніцтва і годнага жыцця беларусаў у ІІ Рэчыпаспалітай. Першы раз выступіў падчас дыскусіі над падаткавымі законамі на 33 паседжанні Сойму 23 лістапада 1928 г.: «Wysoki Sejmie! Po niefortunnem przedłożeniu rządowem projektów podatkowych ustaw na jednem z posiedzeń sesji ubiegłej, dziś jesteśmy świadkami nowej próby uchwalenia ustaw, które mają polepszyć położenie ekonomiczne klas majętnych w Polsce i jednocześnie pogorszyć stan najliczniejszej klasy włościańskiej. (…) Dziwić się należy, iż Rząd w poszukiwaniu środków zwraca się przedewszystkiem do tej części ludności, która od czasu wskrzeszenia Polski niepodległej nie może uporać się z istniejącemi dotychczas podatkami państwowemi i samorządowemi. Mam tu na myśli najbiedniejszą, najbardziej zniszczoną działaniami wojennymi i najbardziej małorolną ludność białoruską. Kto zna czem i w jakiej ilości odżywia się chłop białoruski i czem się on przyodziewa, ten stwierdzi stanowczo, że jeżeli może być mowa o podatkach, to tylko chyba o ich obniżeniu, nie zaś o podwyższeniu. (…) O ile w naszych postulatach narodowych i politycznych my Białorusini możemy być dzieleni na rozmaite odłamy, to w dziedzinie naszych żądań ekonomicznych panuje niezłomna solidarność i głębokie przekonanie, że chłop białoruski nic więcej dać nie może. (…) Wskutek przyrostu ludności widzimy takie zjawisko: na 5 ha pracuje gospodarz z pięcioma dorosłymi synami. Emigrować, jak za czasów przedwojennych ci młodzi ludzie nie mają dokąd. W miastach zarobków nie ma, w domu głód, nędza i rozpacz. A tymczasem tuż pod bokiem siedzi pan obszarnik z niezliczonemi obszarami ziemi a z drugiej strony rzecznik polonizacji kraju — osadnik polski. Oto zasadnicze przyczyny, dlaczego chłopa białoruskiego tak chętnie polska prasa i społeczeństwo lubi chrzcić mianem wywrotowca i antypaństwowca. (…) By przekonać się o tem, że chłop białoruski nie może płacić większych podatków, (…) wystarczy p. Ministrowi pojechać na naszą wieś białoruską i przekonać się naocznie o rozpaczliwej nędzy chłopa. (…) Zważywszy

[1] Biełaruski Pradwybarny Zjezd // Krynica. № 2. 5.01.1928. C. 2.

[2] Našy pieršyja 3 kandydaty ŭ Sojm na Świancianski wybarny wokruh // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 15. S. 2.

[3] Głogowska, H. Białorusini w parlamentach II Rzeczypospolitej // Przemiany społeczne, narodowościowe i polonijne / pod red. A. Chodubskiego. Toruń, 1994. C. 135–136.

to wszystko, Białoruski Klub Poselski, w którego imieniu przemawiam, głosować będzie za odrzuceniem projektów ustaw podatkowych w pierwszem czytaniu»[1].

7 лютага 1929 г. на 47-м паседжанні Сойму Альбін Стэповіч выступаў у дыскусіі над бюджэтам Міністэрства рэлігійных веравызнанняў і публічнай асветы (Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), баронячы правы беларусаў на ўласную асвету: «Wysoka Izbo! Resort Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego należy do najbardziej ważnych dla mniejszości narodowych, ponieważ szkolnictwo jest najściślej związane z życiem i rozwojem tych mniejszości. To też posłowie białoruscy (…) nie opuścili najmniejszej okazji, by spełnić swój obowiązek i domagać się szkoły w języku ojczystym w ilości odpowiadającej liczebności Białorusinów. (…) Według statystyki urzędowej w roku zeszłym było na terenie woj. wileńskiego szkół białoruskich powszechnych rządowych 11, prywatnych 3, utrakwistycznych 18; w woj. nowogródzkiem białoruskich szkół powszechnych rządowych 10, prywatnych 1, utrakwistycznych 26, czyli razem na terenie dwóch województw znajduje się obecnie 25 szkół białoruskich powszechnych, a tymczasem szkół polskich powszechnych te 2 województwa mają 2164. Jaki jest procent ludności białoruskiej w tych województwach? Trudno oczekiwać od statystyki urzędowej polskiej, by była ścisła, można natomiast twierdzić, iż jest ona na pewno tendencyjną. Otóż nawet ta statystyka polska z dnia 30 listopada 1921 r. głosi, iż woj. wileńskie i nowogródzkie, razem wzięte, posiadają 33% ludności białoruskiej. Wynika stąd, iż Białorusini z ogólnej ilości szkół polskich 2164 powinni mieć trzecią część, to znaczy 821. Mają tymczasem 25. (…) Zaznaczyć jeszcze muszę, iż statystyka rządowa zalicza wszystkich katolików białoruskich do Polaków, ale nawet pewien procent prawosławnych Białorusinów. Gdyby więc statystyka ludności białoruskiej odpowiadała rzeczywistości, szkolnictwo białoruskie przedstawiałoby się niewątpliwie jeszcze bardziej w rozpaczliwym stanie. (…) Trzeba zwrócić również uwagę na jakość szkół białoruskich. Otóż z nielicznemi wyjątkami uczą dzieci nasze w szkole białoruskiej nauczyciele Polacy, którzy niedwuznacznie przed dziećmi wyrażają pogardę dla mowy białoruskiej. Jeszcze gorzej dzieje się w szkołach utrakwistycznych. Tu nauczyciel Polak często nie ma pojęcia o białoruszczyźnie i uczy po białorusku chyba tylko gramatyki i rysowania. Ponieważ szkół białoruskich brak, Białorusini są zmuszeni, i to literalnie, posyłać swe dzieci do szkół polskich, gdzie często nie ma ani jednego dziecka polskiego. Trzeba być obecnym na lekcji w takiej szkole, by odczuć całą grozę położenia. Uderza przede wszystkiem nierozumienie języka dziecka przez nauczyciela i odwrotnie. Nauczyciel przysłany z pod Krakowa, nie rozumie wcale mowy białoruskiej, a klasa, szczególniej tam, gdzie mieszkają Białorusini, nie rozumie, czego od niej chce nauczyciel. Cóż tedy dziwnego, że dziecko przez kilka lat nie

---

[1] Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej od 27.03.1928 do 29.03.1930, 33 posiedzenie z dnia 23 listopada 1928 r., ł. 39–40.

może się nauczyć czytać. (…) Ze szkolnictwem średniem lepiej nie jest. (…) Widzimy wyraźne dążenie p. Ministra Oświaty do całkowitego likwidowania tego, co przedtem istniało. Wysiłkiem nadzwyczajnym społeczeństwa białoruskiego były otwarte gimnazja w Wilnie, Radoszkowicach, Nowogródku i Klecku. Otóż by młodzież nie emigrowała za granicę po zdobycie wyższej oświaty, nadano gimnazjum wileńskiemu prawo publiczności, ale gimnazjum w Radoszkowicach przekształcono na szkołę powszechną, innemi słowy zamknięto je pod zarzutem niskiego poziomu nauczania. (…) O szkolnictwie białoruskiem prasa polska, szczególnie endecka, a również część społeczeństwa polskiego stara się wytworzyć opinję, jakoby lud białoruski nie życzył sobie szkoły ojczystej, natomiast pragnął szkoły polskiej. Tego rodzaju zdania można nieraz usłyszeć od nauczycielstwa polskiego i władz szkolnych. Tak jednak na szczęście nie jest. Naród białoruski wbrew fałszywej opinji naszych przeciwników politycznych kategorycznie domaga się szkoły ojczystej, nie patrząc na różne przeszkody natury formalnej i na teror administracyjny. Jeszcze roku 1926 wpłynęło podań na 412 szkół białoruskich. Ostatniemi czasy ilość tego rodzaju deklaracji znacznie się powiększyła. Jak trzeba przewidywać, Rząd żadnej deklaracji nie uwzględnił. (…) Aby tembardziej uwypuklić ten opłakany stan szkolnictwa białoruskiego w granicach Państwa Polskiego, muszę dla zestawienia rzucić okiem na szkolnictwo białoruskie w Białorusi sowieckiej. (…) Dając to zestawienie, narażam się na zarzut zachwycania się ustrojem sowieckim. Dla uniknięcia nieporozumienia muszę zaznaczyć, iż daleki jestem od gloryfikowania ustroju komunistycznego, przeciwnie, klub nasz, jak i ja osobiście, stojąc na gruncie demokratycznym, nie może uznawać żadnej dyktatury, niezależnie od tego, skąd ona pochodzi, z prawa czy z lewa. My Białorusini nie uważamy eksperymentów komunistycznych za realne i potrzebne i ustosunkowujemy się do nich negatywnie. Wszystko to jednak nie przeszkadza nam patrzeć na rzeczy trzeźwo i objektywnie. Mianowicie odróżniamy ryzykowne i beznadziejne bolszewickie próby od pracy twórczej u podstaw kultury narodowej. (…) Stoimy przed faktem, iż na Białorusi sowieckiej otwarto moc szkół średnich, otwarto uniwersytet, akademję agronomiczną i wreszcie już w r. b. akademię umiejętności w Mińsku. Obalać te fakty, szkoda trudu. Mówią one same za siebie»[1].

У той жа прамове Альбін Стэповіч закрануў таксама справу паланізацыі беларусаў праз каталіцкі касцёл: «Nie tylko szkoła polonizuje Białorusinów, sekunduje jej w tem wytrwale duchowieństwo endeckie. Dnia 11 grudnia r. ub. arcybiskup Jałbrzykowski w Wilnie ogłosił w pismach okólnik, zakazujący katolikom należeć do Stronnictwa Białoruskiej Demokracji Chrześcijańskiej, (…) oraz czytać organ tego stronnictwa «Biełoruskaja Krynica». (…) Akcja arcybiskupa Jałbrzykowskiego przeciw Białorusinom nie ujawnia się jedynie w formie teroryzowania Białorusinów wspomnianym zarządzeniem. Jeszcze

---

[1] Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej od 27.03.1928 do 29.03.1930, 47 posiedzenie z dnia 7 lutego 1929 r., ł. 44–47.

wcześniej arcybiskup Jałbrzykowski zasłynął z usuwania języka białoruskiego z nabożeństw dodatkowych i kazań. Również ulubionym sposobem zwalczania wprowadzania białoruszczyzny do kościoła jest usuwanie księży Białorusinów z parafji białoruskich i wysyłanie ich do parafji polskich, a nawet zagranicę. Na miejsce usuniętego Białorusina staje naturalnie Polak nacjonalista, z wybitnie endeckiem credo politycznem»[1].

Праз год Альбін Стэповіч выступіў у дыскусіі над бюджэтам Міністэрства ўнутраных спраў у сувязі з павелічэннем сродкаў на службу бяспекі: «Widzimy dziś powiększenie wydatków na służbę bezpieczeństwa, które na ziemiach białoruskich u nas jest raczej niebezpieczeństwem. Skutek nadmiaru policji i jej politycznego nastawienia jest ten, że niżsi funkcjonariusze policji, by zadowolić wymagania swoich przełożonych, a także, by pokazać, że się darmo chleba nie je, szukają przestępstw politycznych i wykroczeń administracyjnych tam, gdzie ich niema. Widzimy stąd policyjne wizyty niemal w każdej chacie wiejskiej. Nie znam innego zjawiska w życiu wsi, któreby potrafiło tak obrzydzać życie spokojnym obywatelom, jak to wtrącanie się policji już nawet do życia prywatnego. Biada takiemu gospodarzowi, który prenumeruje albo czyta gazety białoruskie. Zapisany on jest na listę obywateli nieprawomyślnych i, co za tym idzie, może być wezwany na posterunek policyjny, a tam nawet pobity. (…) Za co biją? To zależy od nastroju komendanta danego posterunku. Czasem za to, że wezwany jest podejrzany o nieprawomyślność, a na przykład spokojnego obywatela Moroza Michała skatowano na posterunku w Nowojelni (woj. nowogródzkie) tylko za to, że chciał założyć legalną początkową szkołę białoruską. (…) W preliminarzu budżetowym widzimy również podwyżkę przeszło o 4 miljony na uposażenie wojewodów i starostów. (…) Mówiąc o starostach powiatowych, nie można pominąć ich roli w życiu t. zw. samorządów. Prawdziwą bolączką wsi białoruskiej jest widzimisię starosty w zatwierdzaniu wyborów na wójta lub sołtysa. Stworzył się u nas ciekawy typ zawodowego wójta, który będąc nam obcy narodowością i duchem, staje na czele gminy z nominacji, by być ślepem narzędziem w ręku starosty, na szkodę interesów wsi. My posłowie Białorusini nie możemy kłaść na barki obecnego pana Ministra Spraw Wewnętrznych odpowiedzialności za smutną spuściznę po p. Ministrze Składkowskim. Będziemy natomiast czekać i domagać się od p. Ministra Józewskiego likwidacji wszystkich nadużyć i bezprawia, cechującego okres urzędowania byłego Ministra Spraw Wewnętrznych»[2].

Альбін Стэповіч, будучы дэпутатам польскага Сойму ў 1928–1930 гг., бываў частым госцем у розным месцах Заходняй Беларусі. Арганізаваў сустрэчы з выбаршчыкамі, падчас якіх праводзіў таксама ўсведамляльную працу. 20 верасня 1928 г. на сустрэчы ў Свіры гаварыў: «Usie siły kožnaha polskaha

[1] Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej od 27.03.1928 do 29.03.1930, 47 posiedzenie z dnia 7 lutego 1929 r., ł. 47–48.

[2] Ibid. Ł. 85–86.

ŭradu byli i jość skirawany na toje, kab nas zrabić Palakami. Ale nie dajmosia i nie pazwalajma, kab u polskich ustanowach, kudy nas na służbu nia pryjmajuć, nas panižali i ździekwalisia nad našaj čaławiečaj hodnaściaj. My — duży, wialiki narod, nas bolej na świecie jak Żydoŭ i Litwinoŭ, Łatyšoŭ, Estoncaŭ, Finaŭ, Šwedaŭ i inš. A ŭsie my tut Biełarusy»[1]. Летам 1928 г. адведаў беларускую школу ў Шаўлянах на Браслаўшчыне (сустрэўся з дзецьмі і дарослымі, зрабіў справаздачу з працы Сойму і прадставіў агульнае палітычнае палажэнне ў Польшчы)[2], а вясной 1929 г. — беларускую школу ў Рудаўцы Слонімскага павета[3]. Выступаў таксама ў Вільні і на правінцыі з лекцыямі: «Хто такія Беларусы і да чаго яны імкнуцца (важнейшыя мамэнты з гісторыі Беларусі і сучаснае наша палажэнне пад Польшчай)» (7 ліпеня 1929 г. ў Рубяжэвічах)[4], «Беларусы і іх імкненні» (19 студзеня 1930 г. уВаракомшчыне)[5]. Яго дэпутацкая дзейнасць адносілася таксама да інтэрвенцыяў у Віленскага куратара асветы ў абарону беларускага школьніцтва і ў Віленскага архіепіскапа і апостальскага нунцыя ў Варшаве ў справе беларускай мовы ў касцеле[6]. Вясной 1928 г. заплаціў залог за арыштаваных і пасаджаных у турму на Лукішкі беларускіх дзеячаў Міколу Дварэцкага, Булыгу і Краўчонка[7].

2 сакавіка 1930 г. на агульным сходзе Беларускага нацыянальнага камітэта ў Вільні, які аб’ядноўваў прадстаўнікоў дзясятку беларускіх арганізацыяў, Альбін Стэповіч быў выбраны на намесніка старшыні БНК[8].

Будучы выдаўцом «Беларускай Крыніцы», пісаў у ёй шмат перадавых артыкулаў. У яго публіцыстыцы з 1927–1930 гг. дамінуе палітычная тэматыка, актуальная для таго часу. Прадстаўляў у ёй погляды беларускага адраджэнскага асяроддзя хадэцкага напрамку на падзеі ў Польшчы, Савецкай Беларусі ды сярод беларусаў у Польшчы. Пішучы крытычна пра Беларускую сялянска-работніцкую Грамаду, сцвярджаў: «Choć była ŭ swaich padstawach tworana čužymi rukami i dla čužych metaŭ, ale ŭsio-ž taki mieła tuju dobruju staranu, što chočučy-niachočučy uświadamlała narod i ŭ nacyjanalnych adnosinach»[9]. Шмат месца ў публіцыстыцы Альбіна Стэповіча займала асведамлянне беларусаў і агітаванне іх да ўдзелу ў грамадска-палітычным жыцці, асабліва перад парламенцкімі выбарамі. У пачатку 1928 г. пісаў: «Na kožnym świedamym Biełarusie, što lubić swaju Baćkaŭščynu i wieryć, što ŭ polskim parlamancie za

---

[1] Padświrski. Pasolski mitynh u Świry // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 46. S. 4.
[2] Prysutny. U Šaŭlanskaj Biełaruskaj Škole // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 40. S. 1.
[3] Biełaruskaja Krynica. 1929. № 20. S. 2.
[4] Biełaruskaja Krynica. 1929. № 24. S. 2.
[5] Biełaruskaja Krynica. 1930. № 4. S. 4.
[6] Sprawy Narodowościowe. 1929. № 1. S. 86.
[7] Беларускі Дзень. № 20. 30.05.1928.
[8] Biełaruskaja Krynica. 1930. № 10. S. 1.
[9] Al. S. Na parozie Nowaha Hodu // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 1. S. 1.

biełaruskuju sprawu mohuć zmahacca tolki swaje ludzi, — lažyć abawiazak budzić aspałych, pierakonywać, što chto nia pojdzie na wybary, toj škodzić sam sabie, toj dabrawolna adkazywajecca baranić swaje światyja prawy i daje mahčymaść papadać u Sojm ludziam, katoryja buduć tolki baranić swaje majontki ad parcelacyi i zrazumiełaja reč, buduć usimi siłami iści proci našych biedakoŭ»[1].

Альбін Стэповіч шмат у чым вінавацiў беларускую інтэлігенцыю і грамадскасць, бачыў у іх сляды нявольніцтва, якія вялі да паланізацыі ды адракання ад сваёй мовы: «U nas žycharstwa niapolskaje ŭ prysutnaści Palakoŭ lubić hawaryć papolsku. Robiać heta sialanie našy, robić heta časta i intelihiencyja jak biełaruskaja tak i rasiejskaja. Woś prykłady: nie adzin małady chłapiec, jaki ŭ swajoj wioscy inačaj nie haworyć jak pabiełarusku i swaju mowu lubić, pryšoŭšy na rynak u miastečka pačynaje "polščyć", spatykaje nieznajomaha dy kali jašče nieznajomy adziety pa miastowamu — zwaračwajecca da jaho "papolsku". Jedzie sielanin pa čyhuncy. Z uwachodam u wahon jaho biełaruskaja duša astajecca na wakzale, a sam užo pajechaŭ u Wilniu "Palakom". Prychodzić Biełarus na poštu, u kooperatywu, da ksiandza, u hminu, — taja samaja historyja. A našy intelihienty niedaloka adbiehli ad niahramatnaha sielanina. Šmat jašče siarod ich takich, jakija pryšoŭšy ŭ teatr, u restaran haworać prycišanym hołasam, bo nia choćuć, kab polskaja publika čuła ich biełaruskuju mowu. (…) Pakul my sami swajej mowy šanawać nia budziem, nia majem prawa damahacca, kab jaje šanawali inšyja. Haworačy miž saboj u čužoj nam mowie i zwaračywajučysia ŭ jej da niejkaha tam pisarčuka ŭ hminie, my ŭ wačach čužyncaŭ pakazujem, byccam swajej mowy čurajemsia, panižajem sami siabie i dajom powad Palakam hawaryć, byccam naš kraj sapraŭdy zdolny spalanizawacca. (…) Z hetaha wywad jasny: kožny Biełarus, kali choča, kab jon byŭ šanawany, — pawinien šanawać pieradusim swaju mowu, nie pawinien schilać u niskim pakłonie karak pierad čužyncam i ŭważać jaho i jahonuju mowu za niešta lepšaje! Kožny Biełarus pawinien urešcie wiedać, što ŭžo prajšli časy panščyny, kali naša mowa była paśmiešyščam, a my sami niawolnikami!»[2]

Пішучы пра перамены ў БССР, адрозніваў іх нацыянальны бок ад таталітарнага на яго ўплыву савецкіх уладаў: «Našy adnosiny da balšawizmu — wiedamyja. Nia mohuć jany być prychilnymi pieradusim dziela taho, što zjaŭlajemsia ščyrymi demakratami, adkidajem kožnuju dyktaturu, z jakoha-by jana boku nia była. Kožnamu, peŭnie-ž, wiedama ab tym, što ŭ Radawym Sajuzie ŭ praktycy nia istnuje swaboda słowa, druku, zboryščaŭ i sumleńnia. Praca kulturna-aświetnaja tam tak-ža skirawana pieradusim na kamunistyčnaje ŭzhadawańnie hramadzianstwa. Ale ŭsio heta nie pawinna nam pieraškadžać być ab'jektyŭnymi i ŭmieć adrožniwać ryzykoŭnyja sproby sawieckaha ŭradu na hruncie klasawaha zmahańnia ad tworčaj pracy na hruncie nacyjanalnaj kultury. I choć ułada sawieckaja ŭważaje nawuku i kultury za swajo palityčnaje aružža, to adnak žyćcio

---

[1] Al. S. Ab čym treba wiedać pierad wybarami? // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 4. S. 1.

[2] Al. S. Ślady niawolnictwa // Biełaruskaja Krynica. 1927. № 23. S. 1.

dyktuje swaje zakony i Mienskaja Akademija Nawuk nia škodziačy palityčnym planam balšawikoŭ, akažycca biazumoŭna wialikim zdabytkam Biełaruskaha Narodu, jaki ŭžo wyras da taho, kab uład sawieckaja z jaho kulturnymi patrebami wielmi ličyłasia»[1].

Альбін Стэповіч, баронячы правы нацыянальных меншасцяў у II Рэчыпаспалітай, бачыў патрэбу збліжэння з украінцамі і літоўцамі. На яго прамову 27 лістапада 1929 г. на Беларуска-украінска-літоўскім з’ездзе у Вільні звярнулі ўвагу польскія публіцысты, цытуючы фрагмент яе ў перакладзе на польскую мову: «Nasz stosunek do bolszewizmu jest znany. Nie może być przychylny przede wszystkim dlatego, że jesteśmy szczerymi demokratami, odrzucającymi każdą dyktaturę, bez względu na to, z którego skrzydła pochodzi. Nikt nie będzie sprzeczał się, że w ZSRR w istocie wolności nie ma. Praca zaś kulturalno-oświatowa jest również skierowana przede wszystkim na skomunizowanie obywateli. Niemniej jednak nie powinno to nam przeszkadzać w objektywnej ocenie i odróżniać ryzykowne eksperymenty władzy sowieckiej w dziedzinie kultury narodowej»[2].

Расфармаванне польскага парламенту 30 жніўня 1930 г. і распісанне новых выбараў у лістападзе не было найлепшым сцэнарам для разбітага беларускага руху. 28 верасня 1930 г. Цэнтральны камітэт БХД прыняў пастанову пра выстаўленне на выбарчых спісках новых кандыдатаў[3]. Забарона балатавацца са спіску БХД для Альбіна Стэповіча абазначала сыход з партыі 5 кастрычніка 1930 г. без падачы прычыны[4]. Адрокся таксама ад выдавання «Беларускай крыніцы» як органу БХД — апошні нумар, ім выдадзены (27 за 1930 г.), меў дату 25 верасня. У сувязі з рознымі намёкамі на выкарыстоўванне Альбінам Стэповічам становішча ў БХД паясняў, што «БХД карыстацца не думаў і ня думаю»[5].

У выбарах у Сойм у 1930 г. Альбін Стэповіч і Канстанцін Юхневіч балатаваліся ў свянцянскай выбарчай акрузе са спіску № 24 Незалежных беларускіх радыкалаў[6]. Гэтыя выбары прынеслі паразу ўсім беларускім кандыдатам, апрача Фабіяна Ярэміча, якому ўдалося стаць дэпутатам дзякуючы ўкраінскаму спіску.

У сувязі з прайгранымі выбарамі «модны радыкал», як Альбіна Стэповіча назвала «Беларуская крыніца», звязаўся спярша з часопісам «Нёман», дзе пэўны час быў сакратаром рэдакцыі і апублікаваў некалькі народных песняў[7]. Аднак

---

[1] Al. S. Naša Akademija Nawuk u Miensku // Biełaruskaja Krynica. 1928. № 52. S. 1.
[2] Sprawy Narodowościowe. 1930. № 5–6. S. 530.
[3] Biełaruskaja Krynica. 1930. № 28. S. 1.
[4] Ibid. № 29. S. 1.
[5] Ibid.
[6] Ibid. S. 2.
[7] Беларускі звон. № 16. 4.06.1932. S. 4.

унутраныя непаладкі з Янам Станкевічам давялі яго да збліжэння з асяроддзем беларускіх нацыянал-сацыялістаў. Стаў супрацоўнікам іх органу «Новы шлях». З гэтага перыяду (1930–1934) захавалася яго багатая публіцыстыка ў часопісе «Przegląd Wileński», які выдаваў Людвік Абрамовіч, гуртуючы вакол яго незалежных дэмакратаў краёвага напрамку. З гэтым часопісам Альбін Стэповіч супрацоўнічаў да канца жыцця. Пісаў у ім артыкулы на беларускія тэмы, падпісваючы іх «Al. S.», «S-wicz», «S-icz». Яго публіцыстыка прасякнутая ўмілаваннем роднай зямлі і нацыі, думкамі пра будучыню беларусаў у польскай дзяржаве. Будучы «краёўцам», высмейваў кракаўскіх вучоных, паводле якіх Вільня знаходзілася над Нёмнам, і варшаўскіх журналістаў, «nie czujących specyfiki narodowościowej Wileńszczyzny»[1].

Публіцыстыка Альбіна Стэповіча апрача выказванняў наконт асноўнай праблематыкі паказвае адносіны польскіх уладаў да беларусаў і менталітэт саміх беларусаў. У артыкуле «Po spisie» пісаў: «Oto w powiecie baranowickim komisarze spisowi zpośród nauczycielstwa zadawali katolikom Białorusinom pytania nie o język macierzysty, ale o język modlitwy, wiedząc doskonale, iż ci modlą się po polsku. W niektórych miejscowościach powiatu dziśnieńskiego pomimo protestu rodziców zapisywano dzieci w wieku szkolnym jako posługujące się ojczystym językiem polskim, ponieważ chodzą do polskiej szkoły. W powiecie wileńskim żądano przy spisie dokumentów potwierdzających narodowość białoruską. W powiecie wileńsko-trockim (…) wprost grożono represjami za ujawnienie języka białoruskiego (…). Piszący te słowa przed kilkoma dniami słyszał na własne uszy wynurzenia pewnej nauczycielki znad granicy bolszewickiej. Z dumą godną lepszej sprawy chwaliła się ona w licznie zebranem towarzystwie, iż wszystkim Białorusinom wpisała język polski jako ojczysty»[2].

У артыкуле «Kocioł garnkowi przygania» пісаў: «Czas by ludzie nauki ścisłej, jeśli chcą za takich uchodzić jak najmniej opierali się na wynikach magicznych sztuczek w czasie spisów powszechnych i nie wyciągali z fałszywych założeń równie fałszywych wniosków. Inaczej kongresy naukowe nieдużo będą miały wspólnego z nauką»[3].

Артыкулы Альбіна Стэповіча ў часопісе «Przegląd Wileński» сведчаць пра разнастайнасць формаў і тэмаў. Можна іх падзяліць на:

справаздаўчага характару — пра падзеі, звязаныя з жыццём беларусаў у Польшчы[4];

---

[1] S-wicz. Przez zemstę // Przegląd Wileński. 1932. № 14. S. 7; S-wicz. Krakowska geografia // Przegląd Wileński. 1932. № 15. S. 6–7.

[2] Po spisie // Przegląd Wileński. 1932. № 1–2. S. 5–7.

[3] Kocioł garnkowi przygania // Przegląd Wileński. 1934. № 14. S. 6–7.

[4] Напрыклад: Al. S. Białoruski Gandhi // Przegląd Wileński. 1933. № 1. S. 5–6; S-wicz. Towarzystwo Szkoły Białoruskiej na ławie oskarżonych // Przegląd Wileński. 1933. № 3. S. 2–4; S-wicz. Narodowe święto białoruskie // Przegląd Wileński. 1933. №

аналітычныя пра Савецкую Беларусь[1];
музычныя[2];
рэцэнзіі кніг (беларускіх і на беларускія тэмы)[3].

Сярод яго артыкулаў пра музыку выпадае згадаць абшырны тэкст «Muzyka białoruska»[4]. Пісаў таксама пра беларускія народныя песні і пра музычную культуру Вільні[5]. Да савецкай Беларусі Альбін Стэповіч ставіўся вельмі крытычна. Крытыкаваў недарэчнасці савецкай сістэмы, пісаў пра арышты беларускай інтэлігенцыі ў Мінску.

У 1929 г. выйшла друкам яго брашура «Biełarusy j dziaržaŭnaja niezaležnaść», у якой даказваў неабходнасць існавання дзяржавы для нармальнага развіцця беларускай нацыі. Даклад на гэту тэму чытаў у Вільні на святкаванні 11-х угодкаў абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі. У брашуры даказваў, што хаця акт абвяшчэння незалежнасці Беларусі не быў праведзены ў жыццё, аднак значэнне яго ў жыцці беларускага народа велізарнае[6]. Прадставіў агляд палітычнага жыцця беларусаў з боку гледжання польска-беларускіх адносінаў. Крытычна адносіўся да польскай палітыкі ў адносінах да беларусаў, м. інш. у галіне асветы: «Ciapier, jak i za časoŭ caryzmu, na ławach školnych wučacca historyi, jakaja pieradusim zwodzicca da persanalnych pieramienaŭ panujučych i wychwalańnia hetych panujučych. Amal kožnaje biełaruskaje dzicia ciapier wiedaje np. lehiendu ab Piaście ci Krakusie,

6. S. 2–4; Al. S. Blaski i cienie białoruskiej inteligencji // Przegląd Wileński. 1933. № 10. S. 3–4; S-wicz. Taraszkiewicz-Alechnowicz // Przegląd Wileński. 1933. № 15–16. S. 8–9; S-wicz. Likwidacja Białoruskiego Gimnazjum w Nowogródku // Przegląd Wileński. 1934. № 14. S. 4–5.

[1] Напрыклад: Al. S. Działalność Białoruskiej Akademii Umiejętności w Mińsku // Przegląd Wileński. 1931. № 22. S. 6–7; St. Nowe represje w Mińsku // Przegląd Wileński. 1933. № 6. S. 5–6; Al. S. BSSR w świetle najnowszych liczb // Przegląd Wileński. 1933. № 7–8. S. 3–6; St. Kontrewolucyjna lingwistyka i archeologja // Przegląd Wileński. 1933. № 9. S. 3–4; S-icz. Sowieckie cementowanie «jedynej i niepodzielnej» Rosji // Przegląd Wileński. 1934. № 12. S. 6–7; S-icz. Rozmowa z Mińczukiem // Przegląd Wileński. 1934. № 18–19. S. 3–6.

[2] Напрыклад: Al. S. Podłoże białoruskie twórczości M. Glinki // Przegląd Wileński. 1931. № 21. S. 2–5; Stepowicz, A. Muzyka białoruska // Przegląd Wileński. 1932. № 20. S. 2–7; № 21–22. S. 2–10.

[3] Напрыклад: Al. S. Książka polska w sprawie białoruskiej // Przegląd Wileński. 1931. № 16. S. 4–6; S-wicz. Krakowska geografia // Przegląd Wileński. 1932. № 15. S. 6–7; Step. Najnowsza literatura i sztuka w BSSR w świetle źródeł sowieckich // Przegląd Wileński. 1934. № 9. S. 4–5; Al. S. Studium Czecha o białoruskiej pieśni ludowej // Przegląd Wileński. 1934. № 13. S. 7–8; S-wicz (rec.). Mašara, M. Na sonečny bierah. Vilnia, 1934 // Przegląd Wileński. 1934. № 16–17. S. 11.

[4] Przegląd Wileński. 1932. № 20–21. S. 2–10.

[5] S-wicz. O kulturze muzycznej Wilna // Przegląd Wileński. 1933. № 9. S. 7–8.

[6] Stepowič, A. Biełarusy j dziaržaŭnaja niezaležnaść. Wilnia, 1929. S. 3–4.

ale ŭ jakoj mowie hawaryŭ Jahajła na Krakoŭskim dware i ci jon kali hawaryŭ papolsku, jaki i jak žyŭ u toj čas narod na našych ziemlach, ab hetym dawiedacca z školnych padručnikaŭ nia prychodzicca, a kali što i napatkajecca, to najčaściej u aświatlenni tumannym i tendencyjnym»[1]. Сцвярджаў, што «ideja dziaržaŭnaj samastojnaści, niezaležna ad taho kali jana ździejśnicca, i na siahońniašni dzień pawiadzie nas pieradusim da pieraŭzhadawańnia našaha hramadzianstwa ŭ kirunku śmiełych imknieńniaŭ, achwiarnaści, pačućcia nacyjanalnaj hodnaści i tworčaj biezupynnaj pracy! Idučy hetym šlacham my biazumoŭna ŭbačym, što niezaležnaje narodnaje samaŭładztwa ŭ swaim Narodnym Domie nia jość nijakaj utopijaj ni iluzijaj, tolki realnaj, razumnaj palitykaj, abapiortaj na naturalnym, adwiečnym zakonie raźwićcia narodaŭ»[2].

Альбін Стэповіч памёр 18 снежня 1934 г. ад хваробы сэрца. Яшчэ перад смерцю падрыхтаваў да выдання спеўнік «За бацькаўшчыну», які быў выдадзены пасмяротна ў 1935 г. Пачынаўся ён з песні «Беларусь перад усім», да якой словы і музыку напісаў Альбін Стэповіч. У ёй заключаецца жыццёвае крэда аўтара. Сталася яна своеасаблівым беларускім гімнам, асабліва для беларускай моладзі ў перыяд нямецкай акупацыі:

«Biełaruś, chaj słova heta
Budzić novy duch miž nas.
Nam dabro jaje — vo meta
I najvyššy naš nakaz.
Ni ślaza, ani stahnańnie,
Ni pakora, ani strach,
Tolki praca i zmahańnie —
Heta naš da mety šlach.
Biełarusi syn nikoli
Nie zračecca svaich praŭ;
Znojdzie dužaści davoli,
Kab niavolnikam nia staŭ.
Dyk ci ŭ ščaścia dzień pahodny,
Ci u bury dni błahim —
Znajma pierš klič narodny:
Biełaruś pieradusim»[3].

У спеўніку знайшліся таксама песні на словы Янкі Купалы, Алеся Гурлы, Уладыслава Казлоўшчыка, Францішка Грышкевіча, Міхася Машары, Казіміра Сваяка, да якіх музыку напісаў Альбін Стэповіч. Ён таксама раіў, як карыстацца спеўнікам: «Kali ŭžo pieśniu navučyŭsia dobra — vučy jaje inšych,

---

[1] Stepowič, A. Biełarusy j dziaržaŭnaja niezaležnaść. S. 9–10.
[2] Ibid. S. 15–16.
[3] Stepovič, A. Za baćkaŭščynu. Vilnia, 1935. S. 7.

zaachvočvaj da piajańnia kaho-tolki i dzie-tolki dasca, a hetym samym pašyryš nacyjanalnuju śviedamaść siarod hramadzianstva i pahłybiš jaho muzykalnaść»[1].

Падчас пахавання над яго магілай на віленскіх Росах спяваў асірацелы хор з касцёла св. Мікалая. У беларускай прэсе былі змешчаныя некралогі і ўспаміны пра яго. У «Беларускай Крыніцы» ўспамінаў яго Адольф Клімовіч як «sumiennaha pracaŭnika dla biełaruskaj sprawy na ŭsich dastupnych jamu dzialankach pracy. (…) Byŭ pierad usim mastakom-muzykaj, zajmajučysia systematyčna pieśniaj biełaruskaj naohuł i kaścielnaj u asobnaści. Piaru niaboščyka naležyć cełу rad narysaŭ ab biełaruskaj pieśni, raskidanych u roznych wydanniach, a jašče bolš i dahetul niwydanych rukapisach»[2]. Назваў яго ідэйным беларускім культурным работнікам. У «Калосьсі» быў успомнены як «заслужаны беларускі культурны і палітычны працаўнік», для якога «галоўным заняцьцем ў апошніх часах была публіцыстыка. Але штораз больш аддаваўся ён і музыцы, — агульнай і беларускай перадусім. З працы гэтай выдадзены друкам аднак толькі лічаныя нумары, ды і то не асобна, а ў розных выданьнях і зборніках»[3]. У Беларускай коопэратыўна-гаспадарскай часопісі «Самапомач» Альбін Стэповіч успамінаўся як старшыня Віленскага аддзелу БІГіК і дзейны супрацоўнік шматлікіх беларускіх арганізацыяў, які апошнім часам шмат працаваў як журналіст і кампазытар[4]. Найбольш абшырны ўспамін пра яго змясціў Уладыслаў Казлоўскі ў «Новым шляху» — органе Беларускіх нацыянал-сацыялістаў, з якім супрацоўнічаў Альбін Стэповіч пад псеўданімам Уладзімір Загорскі[5]. У «Przeglądzie Wileńskim» пісалася пра яго як пра сталага супрацоўніка часопіса, у якім змяшчаў артыкулы пра беларускае жыццё, пра патрэбы, недахопы і поспехі беларусаў: «Artykuły te (…) cechowały zawsze obiektywizm i wytrawny sąd o stosunkach wewnątrz społeczeństwa białoruskiego. Współpracując z Białoruską Chrześcijańską Demokracją i darząc ją swemi sympatjami A. Stepowicz daleki był od stronniczych uprzedzeń i w ocenie ludzi i zdarzeń kierował się wyłącznie troską o dobro publiczne, nie biorąc udziału w walkach partyjnych, które uważał za zjawisko klęskowe w obecnych warunkach bytowania narodu białoruskiego. Do polityki zresztą specjalnych inklinacyj nie czuł, chociaż piastował z ramienia B.Ch.D. mandat poselski do Sejmu Warszawskiego w latach 1928-1930. Interesowały go przedewszystkiem sprawy kulturalne, i w tej dziedzinie położył wielkie zasługi. Był zamiłowanym specjalistą muzykologiem, dużo w tym zakresie pracował, pisał i tworzył»[6].

---

[1] Stepovič, A. Za baćkaŭščynu. S. 22.

[2] Klimovič, A. Św. p. Albin Stepowič // Biełaruskaja Krynica. 25.12.1934. S. 2.

[3] Альбін Стэповіч // Калосьсе. 1935. Кн. 1. S. 66–67.

[4] Red. + Albin Stepowič // Samapomač=Самапомач. 1934. № 12. C. 1.

[5] Казлоўскі, Ул. Веч. памяці Альбін Стэповіч // Новы Шлях. 1935. № 1. C. 3.

[6] Z żałobnej karty. Albin Stapowicz // Przegląd Wileński. 1935. № 1. S. 6–7.

Гун-Брыт Колер *(Ольдэнбург, Германія)*

ЛІТАРАТУРА ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў РАКУРСЕ ТЭОРЫІ ПОЛЯ: ПАСТАНОЎКА ПРАБЛЕМЫ

З усіх маладых паэтаў і пісьменнікаў, — пралетарскіх, сялянскіх, інтэлігенцкіх, — цяпер найбольш вызначаюцца або падаюць надзеі М. Грамыка, У. Дубоўка, Н. Арсеньнева, У. Жылка, Нёманскі, Кузьма Чорны, М. Зарэцкі і некаторыя другія.

М. Гарэцкі, 1924

Уводзіны

Дадзены артыкул з'яўляецца працягам працы, якая тычылася апрабацыі метадалогіі тэорыі поля, выпрацаванай П'ерам Бурдзьё [7], для апісання заканамернасцяў існавання і развіцця беларускай літаратуры — на прыкладзе адносна невялікай храналагічнай часткі літаратурнага працэсу Беларусі першай трэці XX стагоддзя [14]. Увага згаданага аналізу звярталася перадусім на пытанні аўтанамізацыі тагачаснага беларускага літаратурнага поля на інстытуцыянальным узроўні і, адпаведна, на патэнцыяльную магчымасць выпрацоўвання аўтанамістычных стратэгій на эстэтычным узроўні. Пытанне пазіцыі заходнебеларускай літаратуры тады свядома пакідалася па-за ўвагай; меркавалася, што гэтая праблема перагружае і так ужо дастаткова складанае заданне, якое да таго ж у дачыненні да беларускай літаратуры рабілася ці не ўпершыню [14, с. 31].

Аднак у сувязі з пытаннем, наколькі прапанаваны ў артыкуле падыход дазваляе апісваць (і, мусіць, пераадольваць) тыя праблемы, якія характэрныя для ўзнікнення «малейшых» славянскіх нацыянальных літаратур (маюцца на ўвазе праблемы пагранічча, праблемы распаўсюджвання і лакалізацыі літаратурных прастор і пераасэнсоўвання літаратурных традыцый, якія агульным чынам звязаныя з супадзеннем або несупадзеннем моўных, нацыянальна-этнічных, дзяржаўных і літаратурных прастор), праблематыка літаратуры Заходняй Беларусі, цесна звязаная менавіта з такімі ж праблемамі, з'яўляецца надзвычай актуальным пытаннем [8, с. 499].

Пастаноўка праблемы

Пытанне пра «статус» заходнебеларускай літаратуры менавіта з пункту гледжання тэорыі поля, здаецца, прыдатнае для таго, каб па-новаму паглядзець

на сам гэты феномен, а таксама на самую беларускую літаратуру. Яго можна сфармуляваць так: ці дапушчальна ў рамках полевай мадэлі апісваць і разглядаць заходнебеларускую літаратуру як «уласнае», самастойнае поле? Або будзе больш адэкватным яе разумець як субполе іншага поля? А калі так, тады да якога — польскага або савецка-беларускага — ёсць большыя падставы яго адносіць, чаму і з якімі для кожнага з іх наступствамі?

Трэба адзначыць, што праз гэтае пытанне, якое на першы погляд можа падавацца другасным, беларускае літаратуразнаўства далучаецца да вельмі актуальных праблем як агульнай літаратурнай тэорыі, так і літаратурнай гістарыяграфіі ў наступных пазіцыях: якія крытэрыі, уласна кажучы, дазваляюць канцэптуалізаваць і апісваць «адзінства» дадзенай літаратурнай прасторы? Якім чынам можна вызначыць «межы» дадзенай літаратурнай сістэмы? Дзе ўвогуле «межы» літаратурнага поля і чым яны ўсталёўваюцца? Якую ролю адыгрываюць моўныя, дзяржаўныя ды і сістэмныя межы?

Гэтыя пытанні тычацца і шэрагу розных, у тым ліку і неславянскіх, еўрапейскіх літаратур: швейцарская літаратура — гэта адна літаратура або тры? Або адна літаратура, якая размяркоўваецца па трох палях [23, с. X–XI]? Бельгійская літаратура — ці гэта адна літаратура, ці дзве? Або адно поле, што складаецца з двух субпалёў двух розных дамінуючых палёў [4; 5; 10]? А нямецкая літаратура ў перыядзе падзелу (ФРГ і ГДР) — адна літаратура ці дзве [пар. 27]? Адно поле ці два? А ў дачыненні яшчэ да нямецка-швейцарскай і нямецка-аўстрыйскай літаратур?

Звяртаючы ўвагу на складанасць гэтых пытанняў, адразу адзначым, што адказаць на іх, тым больш у дачыненні да заходнебеларускай літаратуры, не з'яўляецца мэтай гэтага даклада. Але можна тэзісна паставіць праблему, і можна — таксама тэзісна — прапанаваць нейкія перспектывы для яе вырашэння.

Перадумовы

Першым неабходным крокам уяўляецца дэанталагізацыя праблемы — з мэтай пазбягаць блытання самой «літаратуры» як наяўнасці сукупнасці эстэтычных тэкстаў з канцэптам «літаратурнага поля». Паставіць пытанне пра існаванне і статус пэўнага літаратурнага поля азначае звяртаць увагу на праблемы літаратурнай сістэмы, яе функцыянавання, яе інстытуцый, іх узаемадзеяння, карацей, на сілавое поле, якое мае сваю спецыфічную логіку. Аднак, на нашу думку, варта разумець феномен заходнебеларускай літаратуры як двайную праблему і э ў р ы с т ы ч н а[1] паставіць пытанне як пра літаратуру (пра што, уласна кажучы, мы гаворым, калі гаворым пра заходнебеларускую

---

[1] Праблемы «літаратуры» і «літаратурнага поля» з'яўляюцца ўзаемазвязанымі ў тым сэнсе, што пра «межы» літаратурнага поля трэба гаварыць не толькі ў арэаль-

літаратуру? Пра пэўных аўтараў? Пра пэўныя эстэтычныя кірункі або пра пэўныя тэмы? Або пра пэўных носьбітаў-чытачоў — «заходніх беларусаў»?), так і пра поле (ці «ёсць» заходнебеларускае літаратурнае поле?). Ці пра той збег гістарычных абставін, дзякуючы якому мы можам увогуле гаварыць пра Заходнюю Беларусь як пра нейкі арэал або прастору (ізноў жа з неакрэсленымі межамі).

У беларускім літаратуразнаўстве дагэтуль падобныя пытанні не асабліва дыферэнцыраваліся або ўвогуле вылучаліся. Больш за тое, у трактоўцы заходнебеларускай літаратуры ў рамках як савецкай, так і постсавецкай гістарыяграфічнай канцэптуалізацыі назіраецца пэўная «двухаблічнасць»: адначасовая канцэптуалізацыя ў якасці і «асобнай», і «інтэгральнай часткі» агульнай беларускай літаратуры. Такім чынам, У. Калеснік у 1970-я гады «арганічна» далучыў заходнебеларускую літаратуру да агульнай гісторыі беларускай савецкай літаратуры: «Показателем идейной и художественной зрелости прогрессивной литературы Западной Белоруссии является тот факт, что после воссоединения белорусского народа в единой Белорусской Советской Социалистической Республике она органически вошла в сокровищницу национальной белорусской литературы» [15, с. 122].

А два дзесяцігоддзі пазней А. Ліс убачыў «гісторыка-пазнавальнае значэнне» той жа самай заходнебеларускай літаратуры ў тым, што яна з’яўлялася «перахоўніц[ай] знічу нацыянальнага духу»: «Такім чынам, літаратура Заходняй Беларусі на працягу дваццацігадовага свайго існавання як самастойнай інтэгральнай часткі нацыянальнай мастацкай культуры беларускага народа была выразніцай свядомасці заходніх беларусаў, іх спадзяванняў, спадарожніцай у вызваленчым змаганні» [16, с. 280, 281].

Параўнанне гэтых двух прыкладаў яўна даказвае, што канцэптуалізацыя літаратуры Заходняй Беларусі дагэтуль мяняецца ў залежнасці ад канцэптуалізацыі самой «агульнай» беларускай літаратуры. Узнікае пытанне — чаму гэта так? Чаму беларускай літаратурнай гістарыяграфіі, як здаецца, «патрэбная» нейкая асобная, спецыфічная і часам узаемавыключальная канцэпцыя заходнебеларускай літаратуры? Якая яе спецыфічная функцыя ў адпаведных мадэлях?

Варта звярнуцца да кароткага анамнезу — яго можна праводзіць у дыяхранічнай і ў тыпалагічнай перспектыве.

Пры параўнанні заходнебеларускай і ўсходнебеларускай літаратуры ў дыяхранічнай перспектыве здзіўляе тое, што пасля канстытуцыйнай *нашаніўскай фазы* (1906–1915), кансалідацыйным цэнтрам у якой з’яўляецца Вільня, на пачатку 1920-х гадоў спроба аднаўлення Вільні як агульнабеларускага або хаця б значнага літаратурнага цэнтра аказваецца не вельмі паспяховай, у

ным, а і ў «якасным» аспектах: якія тэксты, уласна кажучы, у рамках пэўнай сістэмы лічацца «літаратурай», а якія не? [Пар. 7, с. 353–355.]

той час як рэканстытуяванне гэтага цэнтра ў Мінску прыводзіць не толькі да літаратурнага росквіту, а яшчэ і да ўтварэння выразнага і больш-менш сфарміраванага літаратурнага поля [21; 14]. З чым гэта звязана? Няўжо толькі з палітычнымі абставінамі, як часта мяркуецца? А ў 1930-я гады, у той час, калі ўсходнебеларускае поле, як мяркуецца [13], ператвараецца ў апарат (*sensu* [6], г. зн. у нейкую «скамянелую» афіцыёзную структуру), якраз у Вільні пачынаюць фарміравацца новыя літаратурныя сілы і, як падаецца, робяць пэўныя спробы гэтае самае поле нанова стварыць (або захоўваць)[1].

Параўноўваючы, з іншага боку, з тыпалагічнай перспектывы паспяховасць мадэлі «Нашай нівы» на пачатку XX ст. з непаспяховасцю той жа самай мадэлі ўсяго 5 гадамі пазней[2], зноў трэба спытацца — чаму так адбываецца? Што змянілася? І ці праведзены зусім тэзісны анамнез указвае хутчэй на тое, што тут далей працуе адно поле, ці на канфлікт двух паралельных палёў, ці на яшчэ нешта іншае?

Падыход да аналізу

У якасці тэарэтычнай базы для аналізу названых пытанняў можна спасылацца на канцэпт «палевага эфекту», які Бурдзьё прапаноўвае ў сувязі з праблемай вызначэння «межаў» літаратурнага поля: «Поле трэба разумець як прастору, у якой дзейсны пэўны “палевы эфект” такім чынам, што тое, што адбываецца з аб’ектам, які праходзіць праз гэтую прастору, немагчыма вытлумачыць цалкам ягонымі ўнутранымі ўласцівасцямі. Межы поля там, дзе скончацца палявыя эфекты. Значыць, трэба ў кожным асобным выпадку і з дапамогай адпаведных метадаў спрабаваць вымяраць той пункт, на якім гэтыя статыстычна спасцігальныя эфекты памяншаюцца або цалкам спыняюцца»[3] [6, с. 131].

---

[1] Аднак П. Сарока, аналізуючы ўмовы польскага і беларускага друку ў міжваенным перыядзе на тэрыторыі Заходняй Беларусі, гаворыць пра дзве фазы, якія, як ні дзіўна, не вельмі адрозніваюцца ад адпаведных фаз у савецкай частцы: «Перыёдыка дзейнічала ў дзвюх розных умовах: да 1926 г. — першапачатковы плюралізм, і пасля 1926 г. — дыктатура» [24, с. 37–38].

[2] Маецца на ўвазе «паспяховасць» у тым сэнсе, што «Наша ніва» ў 1906–1915 гг. з’яўляецца арганізацыйным і эстэтычным ядром поля, якое фарміруецца, а «непаспяховасць» у тым, што падобную кансалідуючую функцыю газета ў 1920 г. ужо не выконвае.

[3] («…ich kann nur sagen, dass man ein Feld als einen Raum verstehen kann, in dem ein Feldeffekt wirksam ist, so dass sich das, was einem Objekt widerfährt, das durch diesen Raum hindurchgeht, nicht vollständig durch seine intrinsischen Eigenschaften erklären lässt. Die Grenzen des Feldes liegen dort, wo die Feldeffekte aufhören. Folglich muss man in jedem einzelnen Fall und mit wechselnden Mitteln versuchen, den Punkt zu vermessen, an dem diese statistisch fassbaren Effekte nachlassen oder ganz aufhören»).

Распрацоўка і вызначэнне ўзгаданых «адпаведных метадаў» з’яўляецца складаным і неадназначным заданнем. Адзначым проста, што гаворка ідзе як пра вызначэнне канстытуцыйных для поля параметраў, так і пра аналіз іх узаемадзеяння ў дачыненні менавіта да таго, што адбываецца на гэтай прасторы. Такія параметры ёсць: цэнтр, наяўнасць цэнтраімклівых і цэнтрабежных сілаў, літаратурныя інстытуцыі, кансекрацыйныя інстанцыі, дзейныя агенты, размежаванне пазіцый, формы пазіцыянавання (у тым ліку і мова) і эфекты пераламлення ўплываў з боку поля ўлады.

У дачыненні да заходнебеларускай літаратуры гэта азначае, што трэба спачатку аналізаваць, ці на прасторы Заходняй Беларусі існуюць і ўзаемадзейнічаюць названыя параметры, каб разумець, ці літаратура існуе як уласнае «поле», а не проста як «літаратура». Зыходзячы з гэтага, трэба потым праверыць, ці гэтае поле або гэтая літаратура (хай хоць часткова) падпарадкоўваецца іншаму, дамінуючаму літаратурнаму полю, польскаму або савецка-беларускаму.

Наколькі шматпланавы кожны з названых фактараў, настолькі ж складаны і аналіз іх узаемадзеяння. З гэтай прычыны фармуляванне жыццяздольнай гіпотэзы (або мадэлі гэтай літаратуры) пакуль не ўяўляецца магчымым. Аднак менавіта зыходзячы з гэтых акалічнасцяў можна сказаць, што гэта хутчэй за ўсё паказальнік таго, што ні пра заходнебеларускае поле, ні нават пра субполе гаварыць хутчэй за ўсё не даводзіцца і што найбольш лагічна будзе разглядаць заходнебеларускую літаратуру перш за ўсё ў сувязі менавіта з агульнабеларускім полем, а мусіць менавіта як тую яго частку, на якой вышэйзгаданыя палявыя эфекты выяўляюцца ўжо невыразна.

У якасці пакуль што фрагментарных вынікаў папярэдніх аналізаў названых параметраў можна сказаць наступнае.

Цэнтрам літаратурнага жыцця Заходняй Беларусі з’яўляецца, безумоўна, Вільня; доказам гэтаму можна прывесці перш за ўсё той факт, што ў Вільні выдаецца шэраг самых розных па характары выданняў, часопісаў і кніг, што там працуюць Беларуская гімназія ды і розныя іншыя арганізацыі, таварыствы і гурткі [25; 24]. Аднак пра наяўнасць кансекрацыйных інстанцый (тым больш спецыфічна літаратурных) не можа быць нават гаворкі: менавіта ў сувязі з ціскам з боку палітычнай улады заснаванне нейкай «афіцыйнай» інстытуцыі (як, напрыклад, Інбелкульта ў Мінску ў 1922 г.) з’яўляецца немагчымым[1]. Гэта, зрэшты, тычыць і шэрагу іншых інстытуцый і устаноў. Паказальны ў сувязі з гэтым каментарый, змешчаны ў часопісе «Змаганьне» ў 1923 г., пра

[1] Паказальна ў адносінах да «кансекрацыйных інстанцый», што літаратурныя і культурныя дзеячы — напрыклад, Янка Купала, Якуб Колас, Піятуховіч, Замоцін, Лёсік ды інш. — у 1928 і 1929 гг. менавіта ў якасці прадстаўнікоў Інбелкульта і іншых культурных устаноў (а Купала і Колас як «народныя паэты») выступаюць супраць прасавай палітыкі польскай улады [пар. 22, с. 92–98].

адсутнасць сталага тэатру: «У той час, як ува ўсходняй (Радавой) Беларусі ёсць у Менску добра наладжаны беларускі тэатр, які ўспешна працуе і добра развіваецца […], у нас у Вільні дагэтуль ня ўдалося, ня гледзячы на існаваўшыя драматычны Гурток, драматычную Майстроўню ды інш. "драматычныя" ўстановы, змайстраваць больш-менш зноснага тэатру, які даваў-бы спектаклі пэрыядычна. Што гэта рэч магчымая, — аб гэтым сьведчаць тыя рэдкія ўдачныя з мастацкага боку спектаклі, якія прыходзіцца часам бачыць пасьля цэлага раду аматарскай бездарнасці. Што гэтакага тэатру няма, — гэта, апрача незалежных ад нас жыцьцёвых абставін палітычнага характару, віна ў значнай меры самога грамадзянства» [3, с. 3].

Прыведзеная цытата можа і служыць прыкладам таму факту, што ўзорам для літаратурнай Вільні з'яўляецца Мінск: цэнтраімклівыя сілы больш «моцнага» літаратурнага цэнтра Мінска ўздзейнічаюць на сілавыя адносіны літаратурнай Заходняй Беларусі і на іх успрыманне літаратурнымі агентамі[1].

Нізкі ўзровень літаратурнай інстытуцыяналізацыі Заходняй Беларусі адлюстроўваецца і ў чаргаванні больш-менш ідэнтычных па накіраванасці, тэматыцы і нават аўтарах выданняў-аднаднёвак, пра што выразна сведчыць, між іншым, скарга дэпутатаў Грамады міністру ўнутраных спраў [пар. 22, с. 74–76][2]. Больш за тое: ніводнае з гэтых выданняў не здолее выйсці па-за межы выдання «агульнаграмадскага» інтарэсу. Прыклад аднаўлення (але ўжо без ранейшага поспеху) «Нашай нівы» ў 1920 г. паказвае, што спроба спрыяння раздыферэнцыяцыі літаратурных пазіцый паводле мадэлі «Нашай нівы» 1905–1915 гг. (а мусіць, нават спробы стварэння «новых класікаў») была зроблена[3] — аднак, пакуль пачынае выходзіць літаратурны часопіс «Калосьсе» ў 1935 г., няма чыста літаратурнага ці хаця б культурна-мастацкага часопіса[4]. У выніку моцнай палітызаванасці заходнебеларускага культурнага кантэксту

---

[1] Іншы прыклад параўнання — «ідэйны крызіс», які канстатуе А. Навіна ў Заходняй Беларусі, а для якога «ў Савецкае Беларусі грунту бадай няма» [11, с. 5; 26, с. 191–193].

[2] У лісце змешчаны пералік зачыненых аднаднёвак і канфіскаваных нумароў газет і часопісаў за 1922–1925 гг. і скарга на нелегальныя цэнзурныя практыкі.

[3] У 10 нумарах газеты (кастрычнік–снежань 1920 г.) змешчаныя маленькія творы Н. Арсеньневай, К. Сваяка, М. Гарэцкага, І. Румянка, С. Чараўніка, Лукаша — г. зн. аўтараў, якія лічацца прадстаўнікамі розных кірункаў. Змешчана, між іншым, рэцэнзія А. Навіны на «Гісторыю беларускае літаратуры» Гарэцкага [20, с. 2–3].

[4] Выдаваны ў 1923–1927 гг. В. Ластоўскім у Коўне (а не ў Вільні) штомесячнік «Крывіч», напрыклад, прысвечаны «служэньню беларускаму мастацтву і культуры» і пазіцыянуе сябе як «орган не партыйны» [1, с. 1–2]. Аднак часопіс стаіць на яўна «незалежніцкай» пазіцыі: самім літаратурным творам на яго старонках прысвечана зусім няшмат месца; эстэтычна ён абараняе даволі «кансерватыўную» пазіцыю.

«выбар» аўтарамі часопісаў для апублікавання з’яўляецца непазбежна хутчэй «палітычным», чым «эстэтычным» пазіцыянаваннем[1].

Слабым інстытуцыянальным статусам літаратурнага жыцця ў Заходняй Беларусі вытлумачваецца і той факт, што шэраг ініцыятываў і дзеянняў у вялікай меры залежыць непасрэдна ад канкрэтных агентаў-аўтараў. Яны часта імкнуцца менавіта да ўпісвання ва ўсходнебеларускі кантэкст (пераходзяць туды Гарэцкі, Аляхновіч, Чаржынскі, Ластоўскі, Жылка і інш.), дзе садзейнічаюць раздыферэнцыяцыі розных літаратурных пазіцый. Напрыклад, У. Жылка са зборнікам вершаў «З палёў Заходняй Беларусі» не толькі эксплiцытна пазіцыянуе сябе ў Мінску, але і выклікае актыўную рэакцыю рэцэнзентаў (чатыры рэцэнзіі гэтага зборніка ва «ўсходніх» органах за 1928 г.). У выніку ён у структуры пазіцый агульнабеларускага поля арганічна займае і ўмацоўвае лагічную — аўтанамісцкую — пазіцыю [пар. 14, с. 43–54][2]. Падобнае можна назіраць у сувязі з М. Гарэцкім, які менавіта ў гады «пераездаў» між польскай і савецкай часткамі Беларусі публікуецца і тут, і там. Больш за тое, яго «Гісторыя беларускай літаратуры» выклікае вялікую цікавасць і шырокі рэзананс як у Заходняй (першае і другое выданні), так і ва Усходняй (трэцяе і чацвёртае выданні) Беларусі[3]. Цалкам магчыма, што ўзаемадзеянне гэтых фактараў — значэнне асобных агентаў (у сэнсе патэнцыяльных «кіраўнікоў») і іх пераход ва ўсходнюю частку краіны — садзейнічае таму, што ў Заходняй Беларусі не толькі не ствараюцца літаратурныя гурткі, а (у 1920-я пакуль што) нават не ўзнікае «літаратурнага генерацыйнага канфлікту», які звычайна бачыцца неабходнай умовай для фарміравання літаратурнага поля.

Такім чынам, згаданая «цэнтрапрыцягальнасць» Мінска назіраецца ў адносінах да розных з названых фактараў. Варта, напрыклад, грунтоўна аналізаваць як уключэнне аўтараў і твораў у літаратурныя часопісы і выданні з таго і з іншага боку мяжы, так і іх успрыманне ў адпаведнай літаратурнай крытыцы: здаецца, што аўтары, якія пераходзяць мяжу, разам з гэтым і пераходзяць у тамтэйшыя часопісы і органы (прычым гэты працэс мае

---

[1] Гэтая «непазбежнасць палітычнага пазіцыянавання», зрэшты, з’яўляецца адной з галоўных адзнак літаратурнай «маласці» ў разуменні Дэлёза і Гватары [9] у тым сэнсе, што «індывідуальнае непасрэдна далучаецца да палітычнага» [9, с. 25].

[2] Параўн. у сувязі з гэтым разважанні У. Жылкі ў лісце Луцкевічу з 1923 года [12, с. 257–258]. Менавіта на прыкладзе Жылкі вельмі добра відаць, што ўключэнне яго ў «агульнабеларускі» кантэкст (дамінуючым цэнтрам з’яўляецца Мінск) у значнай меры мяняе перспектывы ўспрымання яго твораў. Што ў рамках заходнебеларускага кантэксту ўспрымаецца як «нацыянальна-рамантычнае», выяўляе ў агульным кантэксце выразны аўтанамісцкі патэнцыял [14, с. 53].

[3] Няма, зрэшты, у «Гісторыі» Гарэцкага ідэі «заходнасці» або «ўсходнасці» беларускай літаратуры, як выразна паказвае пералік аўтараў у эпіграфе.

практычна аднабаковы характар — з заходніх ва ўсходнія. Выключэнне — хіба Ф. Аляхновіч, які вярнуўся з салавецкіх лагераў у Заходнюю Беларусь). Такім чынам мяняецца і семантыка іх пазіцыянаванняў: далучэнне да пэўнага часопісу ці гуртка ў Мінску ўяўляецца ўжо хутчэй «паэталагічным», чым «палітычным» пазіцыянаваннем[1].

Што тычыцца выдавецкай справы і праблемы чытача, то як «усходнебеларускі», так і «заходнебеларускі» тагачасны чытач да сённяшнага дня застаецца амаль невядомай катэгорыяй. Але цікава тое, што чытач, як падаецца, з абодвух бакоў мяжы з'яўляецца «дэфіцытным» элементам. У дачыненні да сітуацыі ў Заходняй Беларусі Ю. Туронак канстатуе: «Wynika stąd, iż społeczny popyt na książkę białoruską kształtował się na bardzo niskim poziomie i w zasadzie ograniczał się do wąskich kręgów inteligencji. W tym stanie rzeczy działalność edytorska nie mogła mieć istotnego wpływu na wzrost świadomości narodowej w skali masowej, zwłaszcza wśród białoruskiego chłopstwa» [25, с. 50].

Цікава, што ў «Полымі» 1923 года публікуецца каментар пра беларускую кнігу, у якім абмяркоўваецца «недахоп пакупца кніг» — хаця з іншай перспектывы: «Нягледзячы на тое, што беларускае выдавецтва "Савецкая Беларусь" расцэньвае свае выданьні процантаў на 30 таней расійскіх кніжак, беларуская кніжка робіцца таксама недаступнай беларускаму чытачу. […] Справа ў тым, што для беларускае кніжкі, якая фактычна зьявілася на рынку за апошнія два гады, маецца выключна аднастайны пакупацель — сельскае настаўніцтва, студэнцтва і сялянская местачкова-працоўная інтэлігэнцыя — самыя незабясьпечныя слаі грамадзянства» [2, с. 164].

Ізноў жа гэтая паралельнасць «недахопу чытача» з'яўляецца падставай канцэптуалізаваць заходне- і ўсходнебеларускую літаратуру як агульнае поле ў працэсе кансалідацыі. Да гэтага можна яшчэ далучыць той аргумент, што рэцэпцыя «класікаў» — тая ж самая з абодвух бакоў мяжы [параўн. 25, с. 58–79; 2, с. 165] і што падручнікі, якімі карыстаецца той чытач, пра якога ідзе гаворка ў артыкуле ў «Полымі», часткова публікаваліся ў Заходняй Беларусі (напрыклад, тая ж самая «Гісторыя» Гарэцкага).

---

[1] Трэба адзначыць, што пераважна «палітычнаму» ўспрыманню Заходняй Беларусі садзейнічае ў значнай меры і савецка-беларускі дыскурс. Варта параўноўваць два зборнікі пад назвай «Заходняя Беларусь», першы з якіх выдадзены ў 1923 годзе ў Вільні (А. Луцкевічам, між іншым), а другі ў 1925 годзе ў Мінску (супрацоўнічае ў гэтым зборніку З. Бядуля). Паказальны той факт, што «самаканцэптуалізацыя» «Заходняй Беларусі» выразна адрозніваецца ад яе «канцэптуалізацыі» з боку Савецкай Беларусі: успрыманне з культурна-нацыянальнага пункту гледжання з аднаго, а з сацыяльна-палітычнага пункту гледжання з другога боку.

Перспектывы

Вышэйзгаданыя факты і тэзісы можна папярэдна разумець як пацверджанне таго, што Бурдзьё ў свой час паказаў на прыкладзе бельгійскай літаратуры — менавіта, што ў паўнавартасным полі літаратурныя сілавыя адносіны («уласна літаратурная дамінацыя») могуць быць мацнейшымі, чым палітычныя межы, і што само літаратурнае поле з'яўляецца ў вялікай меры аўтаномным, незалежным ад дзяржаўных межаў [4; 5]. З гэтай перспектывы далейшае і больш падрабязнае даследаванне «палявых эфектаў» на заходне- і ўсходнебеларускай літаратурнай прасторы падаецца прыдатным падыходам для лепшага асэнсавання функцыянавання і «межаў» беларускай літаратурнай сістэмы ў гэты перыяд.

Літаратура

1. б.а. Ад рэдакцыі // Крывіч. — 1923. — № 1. — С. 1–2.
2. б.а. Выдавецтва // Полымя. — 1923. — № 5. — С. 164–166.
3. Б.З. Чаму у нас няма тэатру? // Змаганьне. 1923. № 15. С. 3.
4. Bourdieu, P. Existe-t-il une littérature belge? Limites d'un champ et frontières politiques / P. Bourdieu // Etudes de lettres. — 1985. — № 8. — С. 3–6.
5. Bourdieu, P. Champ littéraire et rapports de domination / P. Bourdieu, J. Dubois // Textyles. — 1999. — № 15. — С. 12–16.
6. Bourdieu, P. Reflexive Anthropologie / P. Bourdieu, L. Wacquant. — Frankfurt/M., 2006.
7. Bourdieu, P. Die Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes / P. Bourdieu. — Frankfurt/M., 2001.
8. Буњак, П. Белорусская литература как модель развития «малых» (славянских) литератур […] (приказ) / П. Буњак // Славистика. — 2013. — № XVII. — С. 497–499.
9. Deleuze, G. Kafka. Für eine kleine Literatur / G. Deleuze, F. Guattari. — Frankfurt/M., 1976.
10. Dorleijn, G. Een of twee Nederlands literaturen? Is dat wel de goede vraag? Enkele methologische kanttekeningen / G. Dorleijn, D. de Geest // Een of twee Nederlandse literaturen? Contacten tussen de nederlandse en vlaamse literatuur sinds 1830 / R. Grüttemeier, J. Oosterholt. — Leuven, 2008. — С. 197–221.
11. Заходняя Беларусь. Зборнік грамадскае мыслі, навукі, літэратуры, мастацтва Зах. Беларусі. — Вільня, 1924.
12. Жылка, У. Выбраныя творы / У. Жылка. — Мінск, 1998.
13. Kohler, G.-B. 'Success' and 'failure' of literary collaboration between authors in Belarus in the 1920s / G.-B. Kohler // Precarious Alliances. Cultures of Participation in Print and Other Media / M. Butler, A. Hausmann, A. Kirchhofer. — Bielefeld, 2014 [forthcoming].
14. Колер, Г.-Б. Аспекты и стратегии институциональной и эстетической автономизации в «малых» литературах (на материале белорусской литературы первой трети XX ст.) / Г.-Б. Колер, П. Науменко // Белорусская литература как модель развития «малых» (славянских) литератур. Материалы к тематическому блоку на XV Международном съезде славистов (Минск, 20–27.08.2013). — Минск, 2013. — С. 7–90.
15. Колесник, В. Литература Западной Белоруссии / В. Колесник// История белорусской советской литературы. — Минск, 1978. — С. 90–122.

16. Ліс, А. Літаратура Заходняй Беларусі / А. Ліс // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст.: у 4 т. Т. 2. — Мінск, 1999. — С. 210–281.
17. Мароз, К. Літаратурная крытыка Заходняй Беларусі / К. Мароз. — Брэст, 2001.
18. Мікуліч, М. Паэзія Заходняй Беларусі (1921–1939) / М. Мікуліч. — Мінск, 2010.
19. Мушынскі, М. І нічога, апроч праўды. Якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры» / М. Мушынскі. — Мінск, 1990.
20. Навіна, А. Гісторыя беларускае літаратуры […] (рэцэнзія) / А. Навіна // Наша ніва. — 1920. — № 5. — С. 2–3.
21. Навуменка, П. Літаратурныя аб’яднанні першай трэці XX ст. як цэнтры кансалідацыі літаратурных сіл і стваральнікі перадумоў аўтанамізацыі / П. Навуменка // Погляды на спецыфічнасць «малых» літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры / склад. Г.-Б. Колер, П. І. Навуменка. — Мінск, 2012. — С. 225–244.
22. Польшча — Беларусь (1921–1953) / склад. А. Вабішчэвіч [і інш.]. — Мінск, 2013.
23. Rusterholz, P. Vorwort / P. Rusterholz // P. Rusterholz, A. Solbach. Schweizer Literaturgeschichte. — Stuttgart; Weimar, 2007. — С. IX–XII.
24. Сарока, П. В. Умовы развіцця польскага і беларускага перыядычнага друку на тэрыторыі Заходняй Беларусі (1920–1939) / П. Сарока // Наука–2009: зб. навук. арт. Ч. 2. — Гродна, 2009. — С. 36–38.
25. Turonek, J. Książka białoruska w II Rzeczpospolitej 1921–1939 / J. Turonek. — Warszawa, 2000.
26. Улідзе. Заходняя Беларусь […] (кнігапіс) // Полымя. — 1924. — № 1. — С. 190–195.
27. Zwei Staaten, zwei Literaturen? Das internationale Kolloquium des Schriftstellerverbandes in der DDR, Dezember 1964. Eine Dokumentation / E. Scherstjanoi. — München, 2008.

Павел Навуменка *(Мінск, Беларусь)*

ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА: ПРАБЛЕМА СІСТЭМАТЫЗАЦЫІ І ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАГА КАНТЭКСТУ

Калі разгортваеш любы падручнік па беларускай літаратуры або акадэмічную «Гісторыю беларускай літаратуры», дык адразу заўважаеш, што раздзел «Заходнебеларуская літаратура» стаіць заўсёды адасобленым астраўком, не ўпісваючыся ў тую досыць агульнапрынятую, хаця часам — з пазіцыі сённяшняга дня — дыскусійную[1] сістэму перыядызацыі і сістэматызацыі беларускага літаратурнага працэсу. Прынцып лакалізацыі раздзела «Заходнебеларуская літаратура» ў «Гісторыях…» — храналагічны, яна заўсёды мяжуе з перыядам 1920-х — 1930-х гадоў, але нідзе ніколі і нічога не «счапляе» яе з гэтым перыядам у даследаваннях і падручніках. Яна цалкам выпадае з кантэксту напружанай літаратурнай барацьбы і палемікі 1920-х, не знойдзецца ніякіх упамінанняў пра нармальны працэс эстэтычнага ўзаемадзеяння (на ўзроўні вобразаў, эстэтычных канцэпцый, фармальных пошукаў, пераемнасці, інтэртэкстуальнасці і г. д.), але яшчэ большая адасобленасць адчуваецца і ў дачыненні да 1930-х, а ў літаратуры перыяду вайны і пазнейшай, другой паловы 1940-х–1950-х, яе асобныя ацалелыя прадстаўнікі ўжо цалкам зліваюцца з агульным фонам савецкай літаратуры не самых, вядома, спрыяльных для літаратуры часоў, — як быццам і не мела заходнебеларуская літаратура нейкай канцэптуальнай, стылёвай ці тэматычнай адметнасці, прытым не мела настолькі, што немагчыма будзе вылучыць сярод пісьменнікаў прынцыпова іншай мастацкай сістэмы тых, хто прадстаўляў літаратуру, пабудаваную зусім інакш, чым савецкая. Выключэннем будзе хіба паэзія М. Танка, але і ў ёй гэтае адценне «іншасці» з’явіцца наноў толькі ў 1960-я, калі паэт выйдзе амаль з дваццацігадовага творчага крызісу.

Намнога часцей можна знайсці хіба паралелі і адсылкі да «нашаніўскага» перыяду, што зразумела: немалая частка заходнебеларускіх пісьменнікаў з «Нашай нівы» і выйшла, але ж тое тычыцца і ўсходнебеларускай літаратуры — заканамерна было б чакаць параўнання і «спаралельвання» дзвюх літаратур, што выходзяць з аднаго кораня — або ўвогуле адной літаратуры, але воляй лёсу змешчанай у розныя краіны з рознымі грамадска-палітычнымі сістэмамі. Але не — нічога падобнага мы не знойдзем.

[1] Гл. пра гэта: Лойка, А. Перыядызацыя — гэта сур’ёзна // Полымя. — 1991. — № 1. — С. 215–240; Мушынскі, М. І. І нічога, апроч праўды: якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры». — Мінск, 1990.

Гэта, безумоўна, не выпадковасць. Не можа быць тлумачэннем і тое, што «ўпісаць» у нейкую агульную канву, сістэму беларускай савецкай літаратуры літаратуру заходнебеларускую не дазволілі пэўныя ідэалагічныя меркаванні, хаця доля праўды ў такім тлумачэнні будзе. Аднак згаданыя «Гісторыі…» і падручнікі ствараліся не толькі ў 1950-я, 1960-я ці 1980-я, многія выданні — навучальныя і гісторыка-літаратурныя — напісаныя ўжо і ў навейшы час[1]. Але карціна ўсюды прыблізна аднолькавая — раздзел пра заходнебеларускую сістэму заўсёды стаіць асобна і мала чым, апрача храналогіі, з астатнімі аб'яднаны.

Тым не менш, мала хто будзе аспрэчваць той факт, што ўсе гэтыя выданні — і навуковыя, і вучэбныя — стваралі прафесіяналы, кваліфікаваныя літаратуразнаўцы і гісторыкі літаратуры. Значыць, інакш было нельга? Значыць, гэтая частка беларускай літаратуры ішла нейкім сваім шляхам, развівалася настолькі спецыфічна, што прынцыпова не спалучалася з «савецкім» працэсам? Зноў жа, чаму было не звярнуць увагу на гэтую спецыфіку — з мэтай праясніць і тыя парадоксы і феномены, якія ўласцівыя і ўсходнебеларускай літаратуры 1920-х гадоў? Тым больш, што ў 1990-я гады ніштo не перашкаджала ўжо вярнуць у кантэкст навуковага разгляду Н. Арсенневу, Ф. Аляхновіча або В. Ластоўскага і К. Сваяка, што было абсалютна немагчымым у савецкія часы і без чаго, уласна кажучы, напісанае да 1990-х сапраўды выглядае сёння ўжо куцым і бездапаможным з пункту гледжання аб'ектыўнасці і паўнаты карціны нават у звыклым, «ізаляваным» фармаце.

Вяртанне гэтае, аднак, не змяніла прынцыпова сістэматызацыю навуковага матэрыялу. Пазнейшыя выданні, як ужо казалася, трымаюцца той жа самай мадэлі — раздзел пра заходнебеларускую літаратуру стаіць асобна і абсалютна не «карэлюе» з матэрыялам усходнебеларускім па ўсіх асноўных параметрах, што характарызуюць літаратурнае поле і літаратурны працэс. Што перашкаджае гэтаму «ўпісванню» і ці магчымае яно ўвогуле?

Перш чым адказаць на гэтыя пытанні, трэба паспрабаваць вызначыць тыя «пункты разыходжання», без канстатацыі і аналізу якіх да праблемы «аб'яднання» заходне- і ўсходнебеларускага матэрыялу проста не ўдасца падысці.

1. Абедзве літаратуры (або часткі адной літаратуры — зноў жа дыскусійнае пытанне) маюць аднолькавыя карані — «нашаніўства», сфарміраваныя ў аднолькавых зыходных умовах, маюць практычна адзіную ідэйна-эстэтычную, тэматычную і нават сацыяльную аснову. Тым не менш, пасля таго як чужая палітычная воля падзяліла Беларусь на дзве практычна

---

[1] Маецца на ўвазе перш за ўсё найбольш поўная і сучасная «Гісторыя…» — Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: у 4 т. Т. 2 / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. — Мінск: Беларус. навука, 1999.

роўныя часткі (што зноў жа амаль ідэальна для кампаратыўнага аналізу), усе літаратурныя працэсы ў першай і другой ідуць абсалютна ў розных кірунках. На першы погляд цікава, дарэчы, што за гэтую велізарную розніцу (яна па ўсіх знешніх параметрах — на карысць усходнебеларускай літаратуры) не ўхапіліся прапагандысты або ідэолагі, але зноў жа, пры больш падрабязным аналізе разумееш — гэтага лепш было не рабіць: дэталізацыя магла б прадэманстраваць некаторыя моманты, для тых жа ідэолагаў непажаданыя. І гэтая «рознасць» сама па сабе ўяўляла вельмі цікавае поле для літаратуразнаўчага даследавання. Паспрабуем пералічыць некаторыя пункты, якія падаюцца асабліва важнымі.

2. Заходнебеларуская літаратура практычна цалкам па-за феноменам прыходу масавай, дзёрзкай і амбіцыйнай літаратурнай генерацыі, на канфлікце якой ва ўсходнебеларускай літаратуры практычна трымаецца літаратурны працэс у ягоных пазітыўных і негатыўных праявах. Амаль тысячны «Маладняк», элітарнае і падкрэслена прафесійна-літаратурнае «Узвышша», кампраміснае, але з яўным ухілам у літаратурны акадэмізм «Полымя» (гаворка ідзе перш за ўсё пра часопіс і ягоную рэдакцыйную палітыку, а не пра аднайменнае літаб'яднанне), шэраг іншых літаратурных арганізацый — літаратурны рух Заходняй Беларусі колькасна і якасна дэманструе зусім іншыя формы. На палеміцы і канфліктах з «нашаніўцамі», «адраджэнцамі», якой наскрозь прасякнута беларуская савецкая літаратура 1920-х гадоў, адны пісьменнікі з «новай хвалі» раслі і сталелі, іншыя — канчаткова траплялі ў тупік «пралетарскай літаратуры» і фактычна сыходзілі з літаратурнай арбіты, але усё гэта толькі пэўная форма літаратурнай эвалюцыі, «адбору», які цалкам натуральны, нават тыповы для большасці еўрапейскіх літаратур. Дарэчы, і для старэйшай літаратурнай генерацыі канфлікт, вонкавы, як у Я. Коласа, або, скажам, знешне абсалютна невыразны, але безумоўна бачны праз творчасць (Я. Купала, М. Гарэцкі), быў у нейкай ступені рухавіком літаратурнага росту і эвалюцыі. У Заходняй Беларусі няма нават знаку з'яўлення масавай маладой генерацыі, там шырокі — але, з іншага боку, абсалютна немагчымы нават для ліберальных 1920-х у Савецкай Беларусі — спектр мікравыданняў (накшталт «Крывіча» або «Сялянскай нівы»), часам з вельмі кароткім тэрмінам жыцця; але ўтвараюць гэты спектр ці не напалову ўчарашнія «нашаніўцы»; гаварыць пра нейкі масавы прыход у літаратуру маладых пісьменнікаў, паўторымся, не выпадае, і сам характар літаратурнага канфлікту зусім іншы, і разуменне яго сутнасці патрабуе настойлівага і ўважлівага аналізу — хаця ён, безумоўна, ёсць. Дынаміка літаратурных працэсаў, канцэнтрацыя літаратурнага часу — зноў жа абсалютна розная ў дзвюх частках. Ва ўсходняй шлях ад пісьменніка-пачаткоўца да сталага прафесіянала займае 5–6 гадоў (К. Чорны, К. Крапіва, М. Зарэцкі, Я. Пушча — пералік можа быць доўгі), тое ж, дарэчы, было характэрна і для «Нашай Нівы». У заходняй — літаратурны час, за выключэннем асобных, не зусім «кантэкставых» постацяў (кшталту

Н. Арсеннева), ажно да 1930-х як бы «застыў». Скажам, паэзія М. Васілька такой канцэнтрацыі пошуку (фармальнага і эстэтычнага) і мастацкай дынамікі не дэманструе.

3. Першая палова 1920-х ва ўсходнебеларускай літаратуры — час больш паэтычны, другая палова 1920-х — гэта ўжо пачатак дамінавання прозы, прытым вялікіх жанраў — аповесці і рамана. Драматургія, да з'яўлення ў 1930-х п'ес К. Крапівы, саступае і паэзіі, і прозе — колькасна і якасна. Заходнебеларуская літаратура з боку прозы — гэта «статыстычная пагрэшнасць» у параўнанні з усходнебеларускай, дамінуючай застаецца на ўсім працягу яе існавання паэзія, але досыць актыўныя і драматургі (праўда, не вельмі шматлікія), што зноў жа парадаксальна — нацыянальнага тэатра гэтая частка Беларусі не мае.

4. Адсутнасць літаратурнага цэнтру ў заходнебеларускай літаратуры. Вільня, у адрозненне ад «нашаніўскіх часоў», страчвае значэнне літаратурнай сталіцы, літаратурнага цэнтру. Яе цалкам замяніў у гэтай ролі Мінск, што, безумоўна, з'яўлялася часткай прадуманай палітыкі савецкай улады па «мяккім» далучэнні Заходняй Беларусі да СССР, у тым ліку і праз культурную палітыку. Такі ж працэс назіраецца і ў дачыненні да Заходняй Украіны[1]; ва ўсялякім выпадку, нічога падобнага літаратурным інстытуцыям усходняй часткі (літаратурная перыёдыка, выдавецтвы, тэатр, адукацыйныя ўстановы) у 1920-я гады заходняя супрацьпаставіць не можа: мікравыданні, мікравыдавецтвы, часта з вельмі кароткім тэрмінам жыцця, раздробленасць і нярэдка — антаганізм паміж рознымі плынямі, літаратурнымі лагерамі, выклікаюць у тым ліку і жаданне многіх літаратурных дзеячаў наблізіцца да рэальнага цэнтру літаратуры — што прыводзіць да пераезду тых жа М. Гарэцкага, В. Ластоўскага або Ф. Аляхновіча ў БССР. Але, з іншага боку, як толькі ў 1930-я гады Мінск як літаратурны цэнтр па многіх прычынах ужо не ўяўляецца такім для заходнебеларускіх пісьменнікаў, пачынаюцца досыць інтэнсіўныя спробы кансалідацыі і кампрамісу, аднаўлення «свайго» цэнтру, прыкладам чаго можа служыць гісторыя стварэння і функцыянавання часопіса «Калоссе».

5. Несупадзенне «эстэтычных каардынатаў». Творы з Савецкай Беларусі выдаюцца ў Заходняй Беларусі дастаткова інтэнсіўна; трапляюць яны туды і іншымі, не заўсёды легальнымі шляхамі. Але пры відавочнай дамінантнасці —

---

[1] На сённяшні дзень не існуе грунтоўнай манаграфіі, прысвечанай аналізу «беларусізацыі» і карэнізацыі ў беларускім грамадскім жыцці 1920-х гадоў, якая вызначыла многія працэсы ў літаратуры і грамадстве 1920-х, у тым ліку Заходняй Беларусі, спроба далучыць якую і была адной з прычын звароту бальшавікоў-інтэрнацыяналістаў да гэтай палітыкі. Але ёсць дастаткова грунтоўная манаграфія, якая асвятляе блізкі па сутнасці працэс ва Украіне. Гл.: Борисёнок, Е. Ю. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы. — М., 2006.

колькаснай і якаснай — літаратурнай метраполіі (а ў 1920-я гг. Савецкая Беларусь — менавіта літаратурная метраполія для Заходняй) мы не знойдзем значных уплываў на заходнебеларускія творы. Гэта той эстэтычны ўплыў, які чамусьці не «прышчапляўся». Прытым «нашаніўская» традыцыя, нават ранняя, прасочваецца ў заходнебеларускай літаратуры даволі выразна, нават у творах тых паэтаў, якія ніколі з «Нашай Нівай» не супрацоўнічалі (паэзія М. Машары або М. Васілька). З іншага боку, публікацыя паэтычнага зборніка У. Жылкі ў Савецкай Беларусі зрабіла ашаламляльны эфект, што відаць па колькасці адмоўных рэцэнзій, якія зноў жа дэманструюць пэўны комплекс ужо «савецка-беларускага» паэтычнага дыскурсу, для якога гэтая публікацыя як бы падкрэсліла пэўную страту эстэтычных арыенціраў.

Нарэшце, вельмі паказальным будзе і той факт, што большасць літаратараў Заходняй Беларусі, незалежна ад іхняй палітычнай арыентацыі (хаця можна смела гаварыць аб вельмі моцных пракамуністычных настроях сярод вельмі значнай часткі заходнебеларускай інтэлігенцыі), аказалася вельмі непажаданай пасля аб'яднання дзвюх частак, і прычыны гэтай непажаданасці і яе выніку — пераламаных лёсаў заходнебеларускіх пісьменнікаў маюць таксама не апошняе значэнне пры паўнавартасным «упісванні» заходнебеларускай літаратуры ў агульную «Гісторыю…» у якасці арганічнай і ўзаемазвязанай часткі.

Зразумела, што ў кароткім артыкуле можна толькі пазначыць, але не вызначыць праблему «выпадзення» заходнебеларускай літаратуры з агульнай сістэматыкі навуковага асэнсавання літаратурнага працэсу. Тым не менш, некаторыя папярэднія высновы зрабіць магчыма.

Першае. Пераемніцай «нашаніўскай» лініі развіцця літаратуры, як гэта ні парадаксальна, будзе заходне-, а не ўсходнебеларуская літаратура. Проста натуральны працэс раздыферэнцыяцыі, які назіраўся ўжо ў позняй «Нашай Ніве», быў непазбежным, прыводзіў да натуральнага пашырэння літаратурнага поля і разнастайнасці (эстэтычнай, светапогляднай, сацыяльнай, палітычнай), воляй гісторыі апынуўся «не ў тым часе». Логіка літаратурнага развіцця ўжо патрабавала разыходжання па розных школах, плынях, кірунках, рэаліі грамадска-палітычнага жыцця патрабавалі кроку назад — зноў да кансалідацыі вакол адзінага цэнтру, нягледзячы на рознасць ідэйна-эстэтычных прынцыпаў і арыентацый. Разуменне гэтага прыйшло занадта позна («Калоссе», Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры). Але іначай, відаць, быць не магло: дэзарыентацыя ў час дамінавання «левых» ідэалогій адчуваецца і ў намнога больш развітых літаратурах, чым заходнебеларуская.

Другое. Феномен беларускай савецкай літаратуры 1920-х гадоў дэманструе, якую велізарную ролю ў станаўленні літаратуры і літаратурнага поля адыгрываюць літаратурныя інстытуцыі (нават не цалкам незалежныя) і ліквідацыя сацыяльных бар'ераў і «кансерватыўных» сацыяльных ліфтаў. Часопісы і газеты, выдавецтвы і тэатры, універсітэт і школа (царква з гэтага

пераліку, натуральна, выпадае ў той час), а таксама сама магчымасць лёсу прафесійнага паэта, празаіка, крытыка (хай сабе і праз датацыйныя, а значыць, у пэўнай ступені маніпуляцыйныя механізмы) ствараюць пэўную мадэль літаратурнага поля і рынку і дазваляюць маладым літаратарам максімальна эфектыўна рэалізаваць свой патэнцыял, прытым у вельмі кароткі, як паказвае практыка, тэрмін. Фактар моцнага літаратурнага цэнтру, відаць, таксама тут неабходны і абавязковы.

Трэцяе. Жанравая развітасць, дынаміка, нарэшце, прадстаўленасць-непрадстаўленасць на пэўных гістарычных этапах тых ці іншых жанраў, дамінаванне адных і заняпад іншых, відавочна, вельмі моцна ўзаемазвязаны з узроўнем інстытуцыянальнай развітасці і запатрабаваннямі чытача. Але і чытач таксама фарміруецца праз інстытуцыі і ствараецца самой літаратурай, і ягонае з’яўленне, як і сам фармат кніжнага рынку, узаемасувязі літаратура-чытач, залежыць ад нейкага «першаштуршка». Інакш кажучы, на пытанне, што з’яўляецца раней — чытач або літаратура, трэба, відаць, адказваць — літаратура, нават у выглядзе не зусім залежнай ад дзяржавы і ідэалогіі. Гэты механізм сувязі быў напрацаваны «Нашай Нівай», быў змадэляваны ў значнай ступені дзяржавай у 1920-я гады ў Савецкай Беларусі, але не быў рэалізаваны — ва ўсялякім выпадку, напачатку — у Заходняй Беларусі.

Гэта толькі некалькі пытанняў, якія паўстаюць пры спробе «ўбудаваць» заходнебеларускую літаратуру ў якасці паўнавартаснай часткі агульнабеларускага літаратурнага працэсу. І, як здаецца, менавіта кампаратыўны аспект аналізу дзвюх частак адзінага цэлага дапаможа па-новаму зразумець многія заканамернасці развіцця ўсёй беларускай літаратуры XX стагоддзя.

Эльвира Воронцова, Лариса Нургалеева *(Томск, Россия)*

БЕЛОРУССКО-ПОЛЬСКАЯ МИФОЛОГИЯ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКИХ ПОСЕЛКОВ СИБИРИ В КОНТЕКСТЕ АРХИВНЫХ РАЗЫСКАНИЙ (ПО МАТЕРИАЛАМ ПОСЕЛКА ВИЛЕНКА ТОМСКОГО УЕЗДА ТОМСКОЙ ГУБЕРНИИ)

История Сибири богата не только памятью об освоении бескрайних просторов и природных ресурсов, но и чрезвычайно насыщенной переселенческой мифологией. В ней заметное место и по сей день занимает мощный мифологический пласт о польско-белорусском происхождении живущих здесь семей. По сей день в нашем городе существуют польские и белорусские сообщества, связи внутри которых тесно переплетены [23]. Потомки прежних переселенцев стараются говорить на белорусском и польском языках, исполнять национальные песни и музыку, играть театральные пьесы, обмениваться документами, фотографиями, письмами из семейных архивов, разыскивать старые географические карты. Многие посещают Римско-католический польский костел Покрова Пресвятой Богородицы царицы святого Розария, построенный в Томске в тридцатые годы девятнадцатого века по настоянию поляков, сосланных в Томск [24].

Вопрос «Откуда родом были наши предки?» является одним из ключевых для самоидентификации сибирского населения. Самые общие знания о нескольких волнах переселения из Польши и Белоруссии в Сибирь слишком масштабны для понимания конкретных деталей семейной мифологии. Стремление найти фабулу собственного рода заставляет многих обращаться к сохранившимся в архивах историческим документам и вести генеалогический поиск год за годом, отправляться в этнографические экспедиции. Как показало знакомство с потомками переселенцев, перебравшихся в Томскую губернию в конце XIX — начале XX века, подобная ситуация сложилась во многих сибирских семьях. Мы хотели бы показать типичную ситуацию, связанную с трансформацией родового мифа о белорусско-польском происхождении, происходящей на фоне сопоставления архивных данных, воспоминаний потомков переселенцев и документов из семейных архивов. Наш опыт во многих отношениях является типичным, как и поисковые проблемы, встающие перед людьми, занимающимися восстановлением исторических родовых связей.

Отправной точкой генеалогического поиска явились рассказы старших о прабабушках. Их образ складывался из таких деталей: одна приехала из Варшавы, другая — из Вильно. Одна очень хорошо говорила на польском языке.

До сих пор ее образ в воспоминаниях внуков ассоциируется с конкретными оборотами польской речи. Прабабушки были представительницами семей переселенцев, сосланных в Сибирь после восстания. Эти размытые образы и семейный миф были слишком малоинформативными, поэтому нужны были более объективные сведения. Несколько основных аспектов интересовало нас на первом этапе исследования: почему и откуда именно приехали наши предки, какова была их национальность и вероисповедание, какие родственные связи существуют между известными нам фамилиями переселенцев.

С тем чтобы по крупицам собрать более достоверный материал, нам пришлось на протяжении пятнадцати лет заниматься изучением материалов государственных и личных архивов, выезжать в малые этнографические экспедиции в окрестные поселки, записывать сведения со слов «очевидцев», собирать разрозненные коллекции фотографий и документов. В этом году нам удалось посетить места проживания наших прадедов в Белоруссии и познакомиться с людьми, которые еще помнят наших родственников и историю их переселения в Сибирь. Постепенно от генеалогического поиска мы перешли к просопографическому исследованию: родственные связи так тесно переплетены, что для того, чтобы восстановить их структуру, нужно изучить данные обо всех жителях переселенческого поселка Виленка, а порой и соседних селений.

Что открыли архивные документы? История переселения наших предков тесно связана с историей жителей нескольких поселков Томского уезда Томской губернии, являющейся одной из самых малозаселенных земель за Уралом [1]. Но в большей степени она привязана к поселку Бросовскому. К моменту приезда переселенцев он был обжит старожилами — выходцами из Пензенской, Вятской, Калужской губерний Российской империи. С 1898 г. Бросовский стал одним из многочисленных мест, где осели выходцы из Виленской, Витебской и других окрестных губерний. В 1904 г. он был переименован в поселок Виленка, что соответствовало изменившемуся за время переселенческой кампании составу населения. Сегодня это небольшой дачный поселок. Уникальная среда переселенческого быта и истории во многом утрачена. По истечении почти полутора веков со времени переезда в Сибирь невозможно встретить человека, который рассказал бы во всех нюансах историю переселения наших предков, но важным источником объективной информации остаются архивы.

Новые сведения позволяли раз за разом уточнять исходные данные. Например, по материалам метрических книг составлен Виленский некрополь (1899–1919 гг.), список брачных пар с указанием поручителей, уточнены даты рождения, причины смерти жителей деревни и т. д. Были сформированы обширные генеалогические схемы, создана схема расположения домов переселенческого поселка с именами хозяев. Однако трудность сбора информации такого рода связана с тем, что архивные коллекции часто

включают в себя неполную информацию. Она разбросана по разным тематическим разделам или нередко относится лишь к выборочным периодам истории поселений. Кроме того, представители одного и того же семейного клана могли крестить детей, венчаться и отпевать усопших в разных местах: одни — в православной церкви, другие — в католическом храме. Большая часть населения принадлежала епархии Русской православной церкви. Католической веры придерживались немногие. Соответственно, документы о близких родственниках могли храниться разными религиозными конфессиями. Подобная ситуация была характерна и для Белоруссии [5–7]. В поселке Прудцы, например, и по сей день существуют и православный храм, и католический костел.

Вернемся к начальному мифу об истории переселения. Напомним, что многие из опрошенных нами потомков переселенцев были уверены, что их предки были повстанцами, высланными из Польши. Однако исследование архивных документов показало, что переселенцы в основной своей массе были детьми и внуками крепостных крестьян, выехавших из-за малоземелья в Сибирь. Стимулом явилась государственная политика России того периода и возможность получения посемейной путевой, строительной и сельскохозяйственной ссуды. Документы о них сохранились в Государственном архиве Томской области (ГАТО) [3; 4; 8; 18; 20]. Они представляют собой интересный материал для различных форм анализа. Переселенцами, приехавшими в Виленку, становились и беженцы в период революционных волнений на железной дороге в г. Вильно в 1905 г. и Первой мировой войны. Они ехали к родственникам, уже обжившимся в Сибири. Нужно сказать, что такая категория, как «ссыльные», в период переселенческой кампании тоже существовала [16]. Но они не имели отношения к истории водворения крестьян в Томскую губернию.

В Сибири переселенцы продолжали родниться между собой. Несмотря на то что имущественное положение и социальный статус порой сильно отличались, они поддерживали родственные связи через браки детей на протяжении нескольких десятилетий [2]. Нужно отметить, что реальные связи традиций польской и белорусской культуры прослеживались и на бытовом уровне, и на культурном. Это отражалось в языке, организации жилья, приемах приготовления пищи, ведения хозяйства и т. д. Судя по анализу национальной структуры регионов, из которых выехали переселенцы Виленки, больше половины населения составляли белорусы, но также она включала в себя литовцев, латышей, евреев и поляков [6–7]. Однако в период коллективизации произошло стирание исконных национальных черт и многие люди по документам значились как «русские». Позже, в драматический период репрессий, указание на национальность могло быть одним из отягчающих факторов при формировании обвинений НКВД. Это хорошо видно из анализа известных «расстрельных дел».

Не имея возможности показать все этапы перехода от мифологического толкования семейной истории к ее более объективным описаниям, остановимся лишь на вопросах географии переселения. Данные такого рода в архивах хранятся разрозненно. Для выявления информации потребовалось сведение воедино информации, полученной из фондов ГАТО, Государственного исторического архива Литвы в Вильнюсе (ГИАЛ), районного архива Томского муниципалитета Томской области (РАТМ) и т. д. Географические сведения содержатся в прошениях о зачислении на участки земель и списках переселенцев, в протоколах, списках и ведомостях, связанных с выдачей ссуд переселенцам [3; 4; 8; 12–15; 17; 18; 20–22]. Другой достоверный источник — Материалы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. [9]; содержали важные географические данные и некоторые записи в Метрических книгах Петропавловской церкви с. Некрасовского (Петропавловского) [10–11].

Результаты систематизации собранных географических данных показали, что большую часть жителей поселка Виленка составляли приехавшие из Виленской и Витебской губерний. На момент переезда в 1898 г. эти территории относились к России [6–7]. Из *Дисненского уезда Поставской волости* прибыли семьи Лысенок (*д. Алашковцы*) и Куриловичей (*д. Дубравы*) — предположительно из соседних деревень, ранее принадлежавших помещику Людянскому. Николай Петрович Лысенок приехал уже женатым на Анисье Андреевне, урожденной Курилович. Янковский Иван Михайлович со своим многочисленным семейством переселился из Виленской губернии *Лидского уезда Лядской волости д. Прудцы*. Эта деревня до отмены крепостного права принадлежала помещице графине Урусской. Из *Гончарской волости* этого же уезда в Виленку переехали семьи Кумпяков, Дычков, Митюкевичей, Быстрицких, Школко, Говоров, Буяков. Они проживали с середины XVIII в. в деревнях, входивших до 1861 г. в состав имения Вашкевичи и принадлежавших помещикам Ленским. Из Витебской губернии приехали семьи Вагалей (*д. Липская Режицкого уезда Розенмуйжской волости*), Поплавских и Мартусевичей (*с. Освей Дриссенского уезда Освейской волости*). Как мы видим, подтверждения мифу о том, что приехавшие были ссыльными переселенцами из Польши, мы не находим.

Но нельзя не сказать об одном важном источнике формирования белорусско-польской мифологии сибирских семей. Виленская и Витебская губернии пережили несколько этапов государственно-территориального переподчинения. Напрашивается вывод о том, что необходимо более глубокое изучение истории этих земель. Примечателен факт: в «Ревизской сказке крестьян Лидского уезда» за 1795 г. все сведения даются на польском языке [19]. Возможно, здесь кроется один из интересных аспектов дальнейшего изучения польско-белорусского мифа…

Итак, накопившийся опыт сопоставления белорусско-польской мифологии переселенческих поселков Сибири с данными архивных поисков позволяет утверждать, что фрагментарные знания, передаваемые из уст в уста, могут искажать реальную картину семейной истории. Они требуют тщательной проверки и анализа данных из разных источников исторических данных. Перспектива сегодняшнего дня во многом связана с развитием сетевых проектов, которые позволят изучать исторические, генеалогические, национальные, религиозные аспекты истории на более объективной основе благодаря открытым ресурсам архивных данных и свободному обмену информацией между людьми, занимающимися генеалогическими исследованиями. Это не означает, что мифологические компоненты семейной истории исчезнут совсем, но она приобретет более реальные очертания, и передаваемые от поколения к поколению родовые легенды будут более исторически достоверными.

Литература

1. Белянин, Д. Томская губерния на рубеже XIX–XX веков / Д. Белянин. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://statehistory.ru/books/Dmitriy-Belyanin_Stolypinskaya-pereselencheskaya-politika-v-Tomskoy-gubernii—1906-1914-gg---/2. — Дата доступа: 18.06.2014.
2. Ведомости о материальном положении переселенцев. 1898 г. // ГАТО. Ф. 239. Оп. 1. Д. 4.
3. Ведомости учета ссуд переселенцев Томского уезда // ГАТО. Ф. 196. Оп. 19. Д. 2017.
4. Ведомость о суммах, выданных в путевое пособие переселенцам 1898 г. для водворения в Томскую губернию // ГАТО. Ф. 196. Оп. 19. Д. 317. Л. 24–87.
5. Виленская и Литовская епархия [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ — Дата доступа: 18.06.2014.
6. Виленский край [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ — Дата доступа: 18.06.2014.
7. Витебская губерния [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/ — Дата доступа: 18.06.2014.
8. Дело о выдаче переселенцам поселка Бросовского … дополнительной ссуды // ГАТО. Ф. 3. Оп. 40. Д. 224 (1898 г.); Оп. 46. Д. 614 (1900 г.).
9. Материалы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. // ГАТО. Ф. 239. Оп. 16. Д. 217.
10. Метрическая книга, данная из Томской духовной консистории причту Петро-Павловской церкви села Некрасовского для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших // ГАТО. Ф. 527. Оп. 1. Д. 530. Л. 104–150; Д. 583. Д. 585. Л. 53–69 об. (1901 г.); Д. 600. Л. 1-60 об. (1917 г.); Д. 600. Л. 171–205 об. (1916 г.).
11. Метрическая книга родившихся, бракосочетавшихся, умерших Петропавловской церкви, с. Некрасовское и с. Петропавловское // РАТМ. Ф. 9. Оп. 1. Д. 77 (1898–1904 гг.); Д. 117 (1905–1908 гг.); Д. 136 (1909–1911 гг.); Д. 155 (1912–1914 гг.); Д. 174 (1915–1919 гг.).
12. О водворении переселенцев // ГАТО. Ф. 239. Оп. 1. Д. 12.

13. О причислении переселенцев по месту жительства // ГАТО. Ф. 196. Оп. 10. Д. 1074.
14. О причислении переселенцев пос. Виленка Петропавловской волости // ГАТО. Ф. 196. Оп. 8. Д. 956.
15. О причислении переселенцев пос. Бросовка Петропавловской волости // ГАТО. Ф. 196. Оп. 8. Д. 989.
16. О ссыльных, прибывших в октябре и ноябре 1897 г. и январе 1898 г. // ГАТО. Ф. 196. Оп. 9. Д. 499. Д. 556; Оп. 10. Д. 1060.
17. По прошениям крестьян о перечислении их в разные волости // ГАТО. Ф. 196. Оп. 8. Д. 70.
18. Постановления общего присутствия Томской казенной палаты, протоколы волостных правлений по вопросу исчисления переселенческих ссуд и переписка с Витебской и Херсонской казенными палатами о причислении задолжности по переселенческим ссудам с 08.01.1915 г. по 22.09.1917 г. // ГАТО. Ф. 196. Оп. 7. Д. 1076.
19. Ревизская сказка крестьян Лидского уезда. 1795 г. // ГИАЛ. Ф. 515. Оп. 15. Д. 155.
20. Списки о выдаче ссуды переселенцам, водворенным на Бросовском участке Нелюбинской волости Томского уезда за 1898–1900 гг. // ГАТО. Ф. 3. Оп. 46. Д. 412. Д. 614.
21. Списки переселенцев разных участков и волостей. 1901 г. // ГАТО. Ф. 239. Оп. 1. Д. 8.
22. Список переселенцев, прибывших из России для водворения в казенные земли в Томскую губернию. 1897 г. // ГАТО. Ф. 196. Оп. 8. Д. 35.
23. Томская область. Объединения национальных меньшинств. Национально-культурные автономии и НПО [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.indem.ru/ceprs/Minorities/Tom/Tom09.htm. — Дата доступа: 18.06.2014.
24. Томская Римско-католическая Церковь Покрова Пресвятой Богородицы царицы святого Розария [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dom-polski.tpu.ru/russian/kostiol/costiol.html. — Дата доступа: 18.06.2014.

Святлана Снапкоўская *(Мінск, Беларусь)*

СУЧАСНЫЯ НАПРАМКІ ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА: РАСІЙСКІ ВЕКТАР

На сучасным этапе нямала даследаванняў прысвечана важнай навуковай праблеме — беларуска-польскім адносінам у навукова-культурнай сферы. Але пытанні беларусазнаўства сёння таксама плённа вывучаюцца не толькі заходнімі навукоўцамі, але і ўсходнімі. Я маю на ўвазе перш за ўсё дзейнасць нашых аўтарытэтных акадэмічных расійскіх школ, добра вядомых яшчэ з савецкіх часоў. Выбар тэмы майго артыкула звязаны з працэсамі расійска-беларускай інтэграцыі, скіраванай на збліжэнне нашых краін і народаў у

розных сферах жыццядзейнасці, у тым ліку і ў навукова-культурнай. Інтэграцыя ў сферы навукі і культуры — найважнейшы пункт беларуска-расійскіх пагадненняў 1996 і наступных гадоў.

Відавочна, што абмен вопытам у наладжванні працэсаў фарміравання і развіцця міжкультурнага дыялогу мае на мэце захаванне культурнай самабытнасці і разнастайнасці нашых народаў. Але гэты цярністы шлях можа быць пераадолены толькі ў выпадку сумеснай працы беларускіх і расійскіх навукоўцаў. Галоўны напрамак гэткай дзейнасці прадугледжвае як рэтраспектыўны гісторыка-культурны аналіз, так і сучасныя трэнды развіцця навукі і культуры ў Беларусі і Расіі. Наратыў «міжкультурны дыялог» першапачаткова прадугледжваў размову паміж дзвюма альбо некалькімі асобамі, але ў найноўшым навукова-культурным аспекце трактуецца як «размова на роўных». А размова на роўных засноўваецца і на раўназначных умовах функцыянавання дыялогу. Ці роўныя гэтыя ўмовы міжкультурнага расійска-беларускага дыялогу?

За адказам звернемся да нашага класіка — Максіма Багдановіча. У 1914 г. паэт пісаў, што «беларуская культура зусім не ёсць простым варыянтам культуры вялікарускай. Наадварот — гэта два самастойныя культурныя комплексы, якія з самага пачатку раслі і развіваліся незалежна адзін ад аднаго. Адрозніваючыся паміж сабою і па побытавых першаасновах, і па ўплывах, накіраваных звонку, і па падзеях далейшага гістарычнага жыцця, яны, натуральна, прыйшлі да далёка не тоесных канчатковых вынікаў»[1]. Адсюль відавочна і розная ступень культурных узаемаўплываў. На сучасным этапе ў межах адзінай рускамоўнай культурна-інфармацыйнай прасторы расійскі комплекс дамінуе над беларускім. Зразумела, што ў расійскай і беларускай культуры маецца наяўнасць цэлага комплексу элементаў культурна-гістарычнага падабенства (гістарычны, культурны, моўны, нацыянальная самасвядомасць і інш.). Але ў дадзеным выпадку гэта падабенства заканамерна іграе на карысць мацнейшаму. Адсюль сыходзіць і імкненне да ўніфікацыі нацыянальных каштоўнасцей.

Што адбываецца ў межах даследаванняў аўтарытэтных расійскіх навуковых цэнтраў, якую яны маюць накіраванасць і які змест гэтай беларусазнаўчай праблематыкі? Перш за ўсё лічу неабходным адзначыць кнігу «Беларуска-расійская інтэграцыя», што выйшла ў выдавецтве «Энцыклапедыкс» яшчэ ў 2002 г. Важна падкрэсліць, што падобная кніга, надрукаваная на беларускай мове, выйшла ўпершыню. У ёй змяшчаецца шэраг грунтоўных аналітычных артыкулаў па вузлавых праблемах прававых, эканамічных, сацыяльна-палітычных і культурных беларуска-расійскіх узаемаадносін. Даследаванне аднаго з аўтараў — Андрэя Екадумава — прысвечана культурным рэаліям беларуска-расійскай інтэграцыі. У ім паказана роля расійскага фактару ў

---

[1] Багдановіч, М. Белорусское возрождение // Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. Т. 2. Маст. проза, пераклады, чарнавыя накіды. — Мінск, 1993. — С. 259.

развіцці беларускай культурнай прасторы. У часы перабудовы (1985–1990 гг.) Расія пачала адыгрываць ролю культурнага донара БССР, што стала фактарам папярэдняга гістарычнага развіцця Беларусі. Але, адзначае аўтар, роля Расіі ў сацыякультурнай дынаміцы Беларусі канца 80-х — пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя далёка не адназначная. Расія перыяду гарбачоўскай перабудовы ў выглядзе сваіх дэмакратычных элітаў выступіла ініцыятарам развіцця нацыянальна-дэмакратычнага руху ў рэспубліках СССР, у тым ліку і ў БССР [1, с. 173–174].

За апошнія 20 гадоў у навукова-культурным асяроддзі Расійскай Федэрацыі сфарміраваліся два асноўныя напрамкі навукова-культурнага беларуска-расійскага дыялогу — акадэмічны і публіцыстычны. ***Акадэмічны*** напрамак базіруецца на ўліку нацыянальна-культурных інтарэсаў, этнічных асаблівасцей і скіраваны на захаванне нацыянальнай ідэнтычнасці, асобнасці нацый і народаў. Акадэмічны напрамак даволі ўстойліва развіваецца праз дзейнасць *Інстытута славяназнаўства і Інстытута Еўропы Расійскай акадэміі навук.* Гэта тэндэнцыя знайшла адлюстраванне і ў дзейнасці *Інстытута тэорыі і гісторыі педагогікі Расійскай акадэміі адукацыі.* Навукоўцамі-педагогамі інстытута распрацаваны шэраг істотных метадалагічных праблем, і ў першую чаргу гэта нацыянальныя каштоўнасці і ідэалы ў адукацыі дарэвалюцыйнага перыяду. На рубяжы XIX–XX стст. пачынаецца актыўнае вывучэнне этнапедагагічнай праблематыкі вядучымі вучонымі-педагогамі Расіі. Прычынамі ўзрастання цікавасці да гэтай тэматыкі былі: эканамічнае і культурнае асваенне ўскраінных зямель Расійскай імперыі; міграцыя рускага насельніцтва ў сувязі з перасяленчай палітыкай; уздым нацыянальных рухаў розных народаў; наспелая школьная рэформа, якая была накіравана на нацыянальныя каштоўнасці адукацыі; неабходнасць увядзення ўсеагульнай пачатковай адукацыі на ўсёй тэрыторыі Расійскай дзяржавы. Расійскія вучоныя і педагогі заўважылі гэтыя новыя з’явы і накіравалі ўвагу ўрадавых колаў і педагагічнай грамадскасці на праблему стварэння рускай нацыянальнай школы, а ў больш шырокім плане — на праблему суадносін агульначалавечага і нацыянальнага ў адукацыі і выхаванні. Напружаны інтарэс да нацыянальных каштоўнасцей адукацыі, які выразна праявіўся ў пачатку XX ст., быў заканамерным вынікам развіцця педагагічнай думкі Расіі: ад успрымання агульначалавечых ідэй Асветы (XVIII — пачатак XIX ст.) — праз авалоданне каштоўнасцямі заходнееўрапейскай педагогікі (першая палова XIX ст.) — да пераканання ў неабходнасці іх узаемасувязі са спецыфічнымі традыцыямі рускай школы (другая палова XIX — пачатак XX ст.) [4, с. 226].

Паспяховы вынік навуковай дзейнасці забяспечваецца ўмацаваннем і развіццём шматгадовай традыцыі акадэмічных інстытутаў. Яе сутнасць заключаецца ў наступным: пераважае не персаналісцкая выбіральнасць, але наяўнасць і высокі ўзровень ведаў у даследаванні праблем гісторыі і тэорыі культуры. Гэты падстававы спосаб навуковай і педагагічнай дзейнасці забяс-

печвае паспяховасць вынікаў даследаванняў, што ажыццяўляюцца ў сучаснай навуцы і практыцы.

Праблематыка Інстытута славяназнаўства РАН, менавіта аддзела ўсходняга славянства, выдзяляецца актуальнасцю і навукова-тэарэтычнай значнасцю, што прадэманстравана напрамкамі дзейнасці і разнастайнымі праектамі. Комплексны напрамак «Механізмы фарміравання і спосабы праяўлення этнакультурнай ідэнтычнасці» тэрытарыяльна ўключае даследаванні Украіны, Беларусі і Польшчы і ставіць на мэце вывучэнне асаблівасцей фарміравання нацыянальнай самасвядомасці і эвалюцыі этнакультурнай ідэнтычнасці народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, а таксама даследаванне ролі і ўплыву як агульнаславянскай культурнай прасторы, так і дзяржаўнага фактару на іх станаўленне і развіццё [5].

У метадалагічным плане зроблена нямала. Акрамя тэарэтычнага абгрунтавання тэрмінаў «этнас», «нацыя», «этнакультурная прастора», выяўлены крытэрыі нацыянальнай ідэнтычнасці, паказаны механізмы ідэнтыфікацыі асобы ў розных гістарычных умовах, як унутраная і знешняя ідэнтычнасць і іерархія ідэнтычнасцей, так і рэгіянальная ідэнтычнасць. Раскрыта выяўленне этнакультурнай і нацыянальнай ідэнтычнасцяў у гістарычных тэкстах, візуальных крыніцах і эга-дакументах, паказаны ўяўленні, характэрныя для розных сацыяльных слаёў. Ажыццёўлена параўнальнае вывучэнне народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, паказана асобнае і агульнае ва ўмовах фарміравання этнакультурнай і канфесійнай ідэнтычнасці, развянчаныя міфы аб нацыянальнай выключнасці і ахарактарызавана ўнікальнасць гістарычнага лёсу асобных народаў.

Праект «Усходнеславянскія этнакультурныя і рэлігійныя анклавы на прасторы Slavia Orthodox» (тэрмін для абазначэння культурна-моўных сітуацый у праваслаўных паўднёва- і ўсходнеславянскіх народаў) прадугледжвае аналіз гістарычных умоў фарміравання ўсходнеславянскіх этнакультурных і рэлігійных анклаваў, выяўленне міграцыйных працэсаў і міграцыйнай палітыкі ў адносінах да ўсходнеславянскіх перасяленчых груп. У шырокім гістарычным кантэксце разглядаюцца сацыяпалітычныя, культурныя і моўныя працэсы ў поліэтнічным рэгіёне — стратэгіі ўзаемадзеяння анклаўнага насельніцтва з жыхарамі метраполіі. Аналізуюцца теарэтычныя, метадалагічныя, ідэалагічныя, юрыдычныя асновы нацыянальна-культурнай палітыкі ў адносінах да цэлага шэрагу анклаўных груп. На тэарэтычным узроўні адбываецца пошук формаў захавання этнакультурнай ідэнтычнасці і стварэнне ўласных інстытуцый у межах анклаваў (нацыянальныя школы, сродкі масавай інфармацыі, культурныя арганізацыі і г. д.). Распрацоўваецца праблема тыпалогіі анклаўных груп і пытанні тэрміналогіі іх абазначэння (анклаў, дыяспара, зямляцтва і г. д.). Адлюстраваны ўплыў знешняга фактару на ўмовы існавання ўсходнеславянскіх анклаваў. Адну з задач аўтары бачаць у параўнальным аналізе іншаславянскіх анклаваў на прасторы Slavia Orthodox.

Кіраўніцтва Інстытута Еўропы Расійскай акадэміі навук лічыць беларуска-ўкраінскую навукова-культурную праблематыку вельмі актуальнай у сваёй навуковай дзейнасці. Інстытутам падтрыманы навуковы праект па падрыхтоўцы кнігі па Беларусі, дзе плануецца змяшчэнне цэлага раздзела «Расійска-беларускія культурна-камунікацыйныя ўзаемаадносіны». Змест раздзела прадугледжвае раскрыццё шэрагу актуальных праблем расійска-беларускіх узаемаадносін у галіне культуры, камунікацыі і інфармацыі. Аўтары бачаць сваю задачу ў выяўленні перадумоў і аб’ектыўных фактараў, якія збліжаюць нашы народы і дзяржавы ў культурна-камунікацыйнай сферы, як і таго, што перашкаджае іх збліжэнню. Асаблівая ўвага будзе нададзена пытанням фарміравання і развіцця культурна-гуманітарнага супрацоўніцтва з пачатку 1990-х гг. да нашых дзён.

Вядучымі расійскімі акадэмічнымі навукоўцамі ў 2007 г. выдадзена калектыўная манаграфія «Западные окраины Российской империи» [2]. У цэнтры ўвагі аўтараў была праблема ўзаемадзеяння імперскай улады і розных нацыянальных рухаў, у тым ліку і на тэрыторыі Паўночна-Заходняга краю. Адмова ад спрошчаных падыходаў да гэтай праблемы дазволіла больш дэталёва аналізаваць стратэгію і тактыку нацыянальна-культурнай палітыкі Расіі. У кнігу ўключаны артыкулы польскіх, украінскіх і беларускіх аўтараў, што дало магчымасць параўнаць падыходы розных гістарыяграфій.

Беларускія навукоўцы ў 2012 г. выдалі грунтоўнае навукова-тэарэтычнае даследаванне «Культура Беларусі: 20 год развіцця» [3]. У дадзеным выданні зроблена спроба асэнсаваць асноўныя вынікі развіцця культуры Беларусі за гады існавання суверэннай беларускай дзяржавы. У кнізе прааналізаваны прынцыпы дзяржаўнай палітыкі ў сферы культуры і адукацыі ў гістарычнай рэтраспектыве. Каштоўным з’яўляецца тое, што праведены падрабязны аналіз стану, тэндэнцый і прыярытэтаў развіцця культуры Беларусі дазволіў на аснове комплекснага падыходу выявіць сучасную стратэгію і перспектывы развіцця нацыянальнай культуры краіны. Відавочна, кнігай можна ганарыцца, паколькі яна развівае сучасную навуку і культурную практыку.

У межах сумеснага беларуска-расійскага праекта ў 2013 г. у выдавецтве «Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» выйшла кніга-фотаальбом «Белорусы Москвы. XVII век». Гэтая кніга — фундаментальная праца беларускіх, расійскіх і літоўскіх даследчыкаў — выразна дэманструе важкі ўклад беларускіх майстроў, архітэктараў і навукоўцаў у развіццё культуры Масквы.

Наступны напрамак вывучэння беларусазнаўства я вызначыла як ***публіцыстычны***. Чаму? Таму што ён, амаль не маючы навуковай асновы, прадстаўляе даволі шырокую сацыяльную базу — ад прафесараў да звычайных грамадзян. Я не бачу неабходнасці ў яго аналізе, але хачу толькі акрэсліць. Змест поглядаў гэтай часткі насельніцтва (прыхільнікаў публіцыстычнага напрамку) вагаецца ад ідэалогіі «заходнерусізму» (добра вядомага ў нашай найноўшай гісторыі) да банальнай неінфармаванасці, калі не сказаць болей.

Асноўныя найноўшыя характарыстыкі гэтай тэндэнцыі — сублімацыя і часам падмена паняццяў «савецкі» і «расійскі», што выяўляецца ў: 1) недахопе паліткарэктнасці ў сродках масавай інфармацыі; 2) адсутнасці дыферэнцыяцыі ў поглядах на гісторыю ўкраінскай і беларускай культуры і нават на сучасныя ідэалагічныя і сацыяльна-культурныя працэсы, што адбываюцца ў нашых дзвюх братніх краінах. Часам нават дактары філасофскіх навук запісваюць беларуса Андрэя Андрэевіча Грамыку да ўкраінцаў. Але між іншым падкрэсліваюць, што больш за 50 адсоткаў загадчыкаў кафедраў расійскіх ВНУ складаюць этнічныя беларусы і ўкраінцы.

І яшчэ вельмі важна адзначыць у сувязі з гэтым недастатковую інфармаванасць у пытаннях канфесійнага характару. Тут я маю на ўвазе, па-першае, культурныя асаблівасці функцыянавання аўтакефальнай праваслаўнай царквы ва Украіне. Па-другое, часам механічнае залічэнне беларусаў каталіцкага веравызнання заходняга рэгіёна нашай краіны да палякаў. У гэткім кантэксце варта прыгадаць прамову выбітнага віцебскага даследчыка культуры Беларусі канца XIX — пачатку XX ст. Аляксея Сапунова. У Дзярждуме сто гадоў таму ён выказаў літаральна наступнае: «Адносіць беларусаў-каталікоў да палякаў — гэта не што іншае як, прабачце, этнаграфічнае рабаванне» [4, с. 113]. Культуралагічны аналіз паказвае, што ў сённяшняй Беларусі па гэткіх пытаннях канфесіянальнага характару існуе паразуменне. Мы добра ведаем, што расіяне вельмі прыязна сустракаюць беларусаў, дзеляцца станоўчымі ўражаннямі аб нашай культуры. Але самае істотнае яны фармулююць так: «Главное, что у вас все говорят по-русски». А калі адказваеш ім па-беларуску, здзіўляюцца: «Почему вы не говорите по-белорусски, ведь это такой красивый язык?»

Сёлета ў маі месяцы я прымала ўдзел у чарговых XIV міжнародных Ліхачоўскіх навуковых чытаннях у Санкт-Пецярбургу. Выступіць там — вялікі гонар для кожнага навукоўца, паколькі чытанні сталі моцным рэсурсам развіцця навукі і навукова-тэарэтычнага ўзбагачэння ўдзельнікаў форуму. У сувязі з гэтым хачу выказаць некалькі думак. Мноства розных ідэй і падыходаў рэалізуецца перш за ўсё ў сферы адукацыі, якая разам са сферай культуры складае цэласны духоўна-маральны комплекс. Пагэтаму асноўная задача бачыцца ў тым, каб сфармуляваць перспектыўныя пазіцыі, якія важна закласці ў адукацыйную праблематыку. Беларусь — шматнацыянальная і шматканфесійная краіна. Разнастайны гістарычны вопыт — часоў ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, савецкага часу і сучасны — прадугледжвае розныя падыходы да вырашэння праблем адукацыі. Акадэмік Дзмітрый Сяргеевіч Ліхачоў падкрэсліваў, што кожная культура мае свае каштоўнасці і павінна быць падтрымана перш за ўсё праз адукацыю. У разнастайнасці культур неабходна бачыць крыніцу развіцця. Але для гэтага мы павінны навукова правільна ставіцца да адрозненняў і бачыць у іх крыніцу ўзбагачэння. Праблемы суіснавання розных культур існуюць, і неабходна выпрацаваць

падыходы да вырашэння гэтых пытанняў. Дырэктар Інстытута філасофіі РАН акадэмік Гусейнаў вылучыў тэзіс, што глабальная культура сфарміравалася, пагэтаму мы павінны навучыцца жыць не толькі ў сваіх нацыянальных культурах, культурах малых этнасаў, культуры вялікай этнічнай супольнасці, але і ў глабальных культурах. І тут спецыялісты ў адукацыйнай сферы павінны не толькі рэльефна акрэсліць прынцыпы і падыходы да гэтай праблемы.

Вельмі важна даць навуковыя рэкамендацыі, каб знайсці канкрэтныя рашэнні праз змест адукацыі. А без увядзення ў змест школьнай адукацыі прадмета «Культура Беларусі ў сусветным кантэксце» немагчыма вырашаць актуальныя задачы выхавання моладзі. Пагэтаму ўношу прапанову звярнуцца да Міністэрства адукацыі аб увядзенні ў змест школьнай адукацыі прадмета «Культура Беларусі ў сусветным кантэксце». Шэсць гадоў прайшло з таго часу, як прадмет «Сусветная мастацкая культура» быў выведзены з вучэбнага плана агульнаадукацыйнай школы. Адмоўныя вынікі гэтай памылкі ўсім вядомыя. А такое вяртанне культуры ў школу якраз і будзе адпавядаць логіцы сучаснага педагагічнага працэсу, дзе ў апошнія гады актывізавалася патрыятычнае выхаванне моладзі. Гэтаму важнейшаму напрамку ў сістэме выхавання Рэспублікі Беларусь трэба надаць трывалы грунт, навуковыя і метадычныя падставы і маральныя арыенціры, што і складае культурны змест нацыянальнай сістэмы адукацыі. А самае галоўнае — дапаможа вырашыць праблемы бездухоўнасці, абыякавасці, псіхалогіі ўтрымальніцтва.

Папярэдне мною ўжо былі распрацаваны дзве мадэлі нацыянальнай школы як у кантэксце ўласнабеларускім, так і агульнарасійскім. А зараз у русле пастаўленых задач цалкам лагічна прапанаваць уласную мадэль бачання гэтага працэсу на прыкладзе нацыянальнай сістэмы адукацыі. Аўтарская рэтраспектыўная фрэймавая мадэль адукацыі распрацавана на аснове архіўных крыніц, прайшла апрабацыю ў вядучых расійскіх навукова-педагагічных выданнях і знайшла падтрымку сярод спецыялістаў. Мадэль скіравана на гарманізацыю спецыфічных нацыянальных і ўніверсальных інтэнцый у канкрэтным гісторыка-культурным працэсе. Фрэйм мы разглядаем як блок з канкрэтна-гістарычным альбо эталонным зместам. Вынік узаемадзеяння асноўных складаючых мадэліруемага працэсу знаходзіцца ў прамой залежнасці ад зместу фрэймаў, што дазваляе на тэарэтычным узроўні будаваць і абгрунтоўваць адукацыйную парадыгму.

У якасці асноўных фрэймаў мадэлі выступаюць культурна-адукацыйная палітыка дзяржавы і нацыянальна-культурная спецыфіка дадзенага рэгіёна як кантэксна-складаючыя ўмовы развіцця нацыянальнай сістэмы адукацыі. Мадэль адлюстроўвае ўзаемадзеянне зместу двух асноўных фрэймаў пад уздзеяннем знешняга і ўнутранага фактараў. Гэта дае магчымасць вызначаць асноўныя шляхі ўзаемадзеяння розных фактараў у канкрэтных нацыянальна-культурных рэаліях, прагназаваць развіццё адукацыі, скіраванай не на процістаянне, а на інтэграцыю нацыянальных суб'ектаў.

У якасці перспектыўнага кірунку далейшага даследавання можна прапанаваць наступны: адукацыя і дыялог культур. Дзеля яго рэалізацыі неабходна вырашэнне шэрагу навукова-педагагічных задач: даследаванне прафесійнай дзейнасці расійскіх і беларускіх адукацыйных устаноў на аснове паглыбленай характарыстыкі асноў расійскай і беларускай ідэнтычнасці і рэтраспектыўнага кампаратывісцкага аналізу, па-другое — распрацоўка механізмаў узаемадзеяння культурна-адукацыйных праектаў у гуманітарнай сферы.

Сучасная эпоха радыкальных трансфармацый на постсавецкай прасторы прад'яўляе надзённыя патрабаванні да разумення культур, традыцый і ладу жыцця кожнага народа, які ўцягваецца ў мікрасістэму. Запатрабаванасць разглядаемай праблематыкі ўзмацняецца ўнікальнасцю вопыту супрацоўніцтва дзяржавы, грамадскасці і царквы ў вырашэнні праблем адукацыі і выхавання, у пошуку балансу ўладна-прававых інтарэсаў і духоўна-маральных пачаткаў у сферы адукацыі і культуры. Гэта вельмі актуальна ў сучаснай сацыякультурнай сітуацыі Расіі і Беларусі. Хаця культурны дыялог паміж Расіяй і Беларуссю ў апошнія часы ідзе для Беларусі больш інтэнсіўна, сацыяльна-культурныя мадэлі, якія пераважаюць у Беларусі, адрозніваюцца па шэрагу момантаў ад расійскіх.

Літаратура

1. Беларуска-расійская інтэграцыя. Аналітычныя артыкулы. — Мінск, 2002.
2. Западные окраины Российской империи. — М., 2007.
3. Культура Беларусі: 20 год развіцця (1991–2011) / С. П. Вінакурава [і інш.]; навук. рэд. І. І. Крук. — Мінск, 2012.
4. Снапковская, С. В. Развитие образования и педагогической мысли Беларуси во второй половине XIX — начале XX вв. / С. В. Снапковская. — М., 2011.
5. Этнокультурная идентичность народов Украины, Белоруссии и Польши: механизмы формирования и способы проявления. — М., 2011.

Маргарыта Петухова *(Мінск, Беларусь)*

ЭКФРАСІС ВА ЎСПАМІНАХ ЯНА БУЛГАКА «КРАЙ ДЗІЦЯЧЫХ ГАДОЎ»

У сувязі з ростам у літаратуразнаўстве цікавасці да інтэрмедыяльнай праблематыкі (інтэрмедыяльнасць, згодна з Н. Цішунінай, уяўляе сабой «адметны тып унутрытэкставых узаемасувязей у мастацкім творы, заснаваны на ўзаемадзеянні мастацкіх кодаў розных відаў мастацтваў», а таксама з'яўляецца спецыфічнай метадалогіяй «аналізу як асобнага мастацкага твора, так і мовы мастацкай культуры ў цэлым, якая грунтуецца на прынцыпах міждысцыплінарных даследаванняў» [6, с. 153]) сярод даследчыкаў абудзілася цікавасць да пытання экфрасісу. У навуковай літаратуры ўсё часцей з'яўляюцца матэрыялы, у якіх раскрываецца сутнасць з'явы, высвятляюцца межы паняцця, распрацоўваецца тыпалогія і акрэсліваюцца функцыі экфрасісу. Традыцыйна паняццем экфрасісу акрэсліваецца вербальная рэпрэзентацыя ў мастацкай літаратуры твораў візуальнага мастацтва (экфрасіс — гэта «міжнародная» форма паняцця; у працах даследчыкаў ужываюцца і іншыя варыянты — экфразіс, экфраза).

Гісторыя экфрасісу звязана з развіццём рыторыкі: для сафістаў II–I стст. да н. э. экфрасіс з'яўляўся адным з найважнейшых і абавязковых практыкаванняў пры навучанні красамоўству. Аратар павінен быў так візуалізаваць прадмет, каб ва ўяўленні слухача ўзнік дакладны вобраз твора мастацтва, пары года, чалавека. Слухач павінен быў быць уражаны, захоплены і здзіўлены яскравым апісаннем і прамовай выступоўцы ў цэлым.

Экфрастычнае апісанне было арганічна засвоена і літаратурай. Найбольш раннія прыклады экфрасісаў сустракаюцца яшчэ ў эпасе Гамэра «Іліяда»: апісанне посцілкі Алены, калясніцы Геры, шчыта Афіны, даспехаў Агамемнана. Аднак самым яскравым экфрасісам у творы з'яўляецца апісанне шчыта Ахілеса (дадзены прыклад можна лічыць энцыклапедычным, бо ён карыстаецца асаблівай папулярнасцю сярод даследчыкаў, і нават папулярныя электронныя рэсурсы разглядаюць урывак з 18 Песні «Іліяды» ў якасці аднаго з першых у гісторыі літаратуры экфрасісаў). Экфрасіс лёг у аснову «Карцін» Філастрата, пабудаваных у форме гутаркі на тэму выяўленчага мастацтва, сфарміраваўшы папулярны жанр «слоўных галерэй»; экфрастычныя апісанні з'яўляюцца неад'емным элементам жанру падарожжа.

Відавочна, што з часоў антычнасці разуменне сутнасці, аб'ёму і спецыфікі экфрасісу значна змянілася, бо кожная эпоха насычала паняцце сваім зместам, што адпавядаў пануючым эстэтычным поглядам. Да гэтага часу адсутнічае адзіная фармулёўка паняцця: адны даследчыкі называюць экфрасіс рытарычнай фігурай (Р. Гольдт), іншыя — самастойным жанрам (расійская даслед-

чыца Г. Сідарава вылучае нават раман-экфрасіс), семіятычным перакладам, прыёмам, топасам і стылістычнай фігурай.

Па-рознаму вызначаецца і аб'ём з'яў, якія акрэсліваюцца паняццем экфрасісу. Вылучаюцца вузкі і шырокі падыходы. У вузкім разуменні экфрасіс — гэта слоўнае апісанне твораў выяўленчага мастацтва. У шырокім сэнсе экфрасіс ахоплівае не толькі апісанне твораў жывапісу, графікі, скульптуры і архітэктуры, але і апісанні горада, інтэр'ераў, арнаментаў, фотаздымкаў, касцюмаў, начыння і іншых артэфактаў. Л. Гелер, аўтар адной з ключавых для вывучэння дадзенага пытання прац, да экфрасісаў адносіць апісанні не толькі прасторавых, але і часавых аб'ектаў (напрыклад, музычны экфрасіс) [2]. У сваёй працы мы таксама звяртаемся да шырокага разумення з'явы, засяроджваючыся, аднак, на разглядзе экфрастычных апісанняў візуальных артэфактаў.

Ядром экфрасісу з'яўляецца дакладнае ўзнаўленне рэчаіснасці, але найбольш каштоўнае ў такім прадстаўленні артаб'екта — гэта інтэрпрэтацыя, тлумачэнне, заключанае ў самім апісанні. Менавіта гэта стварае «дадатковую сімвалічную глыбіню, спараджае новыя вобразы і сэнсы» [5, с. 3]. У агульнакультуралагічным кантэксце экфрасіс выступае як адзін з набольш распаўсюджаных спосабаў паяднаць у адной мастацкай прасторы розныя пачаткі — вербальны і візуальны.

Важнае месца экфрасіс займае ў творчасці Яна Булгака, вядомага беларуска-польскага фатографа і пісьменніка, для якога спроба сумясціць вербальны і візуальны аспекты ягонага таленту з'яўляецца аўтарскай стратэгіяй. Узаемасувязь і ўзаемадзеянне слова і фотавыявы назіраецца ў спадчыне Булгака на ідэйна-тэматычным узроўні (усё багацце творчага набытку майстра можна апісаць трыядай ЗЯМЛЯ-КРАЯВІД-ЧАЛАВЕК); праяўляецца ў імкненні да сінтэзу вербальнага і візуальнага кампанентаў (узорам гарманічнага паяднання тэксту і фотаілюстрацыі з'яўляецца цыкл «Вандроўкі фатографа ў слове і выяве», аўтабіяграфічная аповесць «ДОМ»), а таксама выяўляецца ў паэтыцы ягоных літаратурных твораў (экфрасіс).

Яскравым прыкладам выкарыстання экфрастычнага апісання з'яўляюцца ўспаміны Яна Булгака «Край дзіцячых гадоў» — твор, які ўваскрашае зніклы свет шляхецкага двара. Даследчыкі называюць «Край дзіцячых гадоў» энцыклапедыяй шляхецкага жыцця на Навагрудчыне ў канцы XIX стагоддзя, у многім дзякуючы засяроджанасці майстра на апісаннях не толькі архітэктуры, але і асобных дэталяў. Багаты матэрыял, прадстаўлены ва ўспамінах, дае разгорнутую характарыстыку духоўнага і матэрыяльнага свету шляхецкай Навагрудчыны.

Характаралагічная функцыя — адна з асноўных, што выконваюць экфрасісы ў тэксце літаратурнага твора. Падрабязныя апісанні архітэктуры шляхецкай сядзібы, ландшафтнага дызайну, інтэр'ераў, твораў прыкладнога

мастацтва не з’яўляюцца для Я. Булгака самамэтай ці спосабам упрыгожыць твор (хаця і дэкаратыўныя магчымасці экфрасісаў нельга выключаць з-пад увагі), а працуюць на раскрыццё вобразаў-персанажаў успамінаў, перадаюць духоўную атмасферу і адметны клімат дому, а ў цэлым — характарызуюць эпоху.

Шляхецкі двор ва ўспамінах «Край дзіцячых гадоў» — сапраўдны зладжаны ансамбль розных па прызначэнні пабудоў, колькасць якіх была дакладна вызначана і не змянялася даволі працяглы час. Лямус, свіран, стайня, гумно, пякарня і іншыя фальваркавыя будынкі, што не заўсёды адпавядалі запатрабаванням двара, сведчылі аб моцнай сувязі з традыцыяй і захоўвалі ў сабе адбіткі папярэдніх эпох, слаўных часоў і часоў заняпаду. Ва ўмовах пасля паўстання 1863 года, у перыяд нацыянальнай дэпрэсіі, захаванне ў нязменным выглядзе аблічча двара (а двор — гэта праекцыя вольнай Айчыны) было ў асяродку сям’і Булгакаў ці не адзіным сродкам пратэсту супраць новай улады і тых рэформаў, якія яна актыўна насаджала. Перабудоўка сядзібы, змена белага колеру сцен (менавіта **белы двор** стаў сапраўдным топасам для літаратуры — А. Міцкевіч, З. Манькоўская) сведчылі аб духоўнай дэградацыі асобы і разглядаліся як сапраўдная здрада, за якую заўсёды чакала пакаранне: *«У нас было звычайнай справай, што калі які-небудзь двор трапляў у рукі расіяніна, то адразу з’яўлялася маляваная бляха і драўляныя прыбудоўкі самага дрэннага густу, сапраўды варварскага, а за ім — здзічэласць і агульнае знішчэнне двара, так што па знешнім выглядзе можна было заўсёды пазнаць, хто жыве ў двары»* [1, с. 109].

Аднак не толькі знешні выгляд двара характарызуе рэчаіснасць і людзей: унутраны выгляд сядзібы, а таксама свет рэчаў з’яўляюцца адлюстраваннем псіхалогіі як асобных персанажаў успамінаў, так і шляхецкага саслоўя ў цэлым. Амаль кожны прадмет у доме няўлоўнымі настальгічнымі ніткамі звязаны з персанажамі ўспамінаў: фарфоравая статуэтка пастушкі з «крывавым запекшымся румянцам» нагадвае аб заўчаснай смерці маці героя, такой жа далікатнай, наіўнай і хваравітай; гравюры з выявай Яна Сабескага асацыююцца з вобразам бацькі, які, нягледзячы на тое, што прадстаўляе ў творы распаўсюджаны ў XIX стагоддзі тып «шляхціца-грэчкасея», носіць у сабе сармацкія ідэалы, сканцэнтраваныя ў асобе караля-воіна; а апісанне недарэчных зялёных шпалераў *«са сцэнамі палявання, у якіх ганчак глядзеў на аленя зусім абыякава, а засеўшы ў засадзе паляўнічы меў выраз твару бандыта»* [1, с. 58] падрыхтоўвае чытача да ўспрыняцця даволі камічнай асобы пана Лапушынскага, настаўніка, які аддаваў перавагу здароваму пасляабедзеннаму сну, а не заняткам з вучнем.

Булгак праводзіць сапраўдную экскурсію па шляхецкім доме, распавядаючы пра кожны прадмет, які трапляецца на вочы (варта адзначыць, што даволі эклектычны інтэр’ер майстар называе «радасцю для вачэй»), і, згодна

з сутнасцю экфрасісу, не толькі апісвае, але і робіць акцэнт на сімвалічным змесце рэчаў і іх унутранай гісторыі. Экфрасісы абразоў сведчаць пра духоўнасць і хрысціянскі светапогляд герояў «Краю дзіцячых гадоў»; мэбля розных стыляў і эпох (барока, ракако, ампір) і прадметы, зробленыя ва ўласных майстэрнях, з'яўляюцца знакам ашчаднасці; а сапраўдная ода «пузатаму» самавару — хвалебны спеў гасціннасці і адкрытасці дому.

Як чалавек з даволі яскравым візуальным бачаннем свету, Ян Булгак падае вельмі дэталёвае апісанне двара, часам ператвараючыся ў фатографа з уласцівай дадзенай прафесіі цікавасцю да святла (інтэнсіўнасці, тэмпературы, крыніцы асвятлення), прапорцый, ліній, кантрастаў і фактуры. Тым не менш, экфрастычныя апісанні майстра не пераходзяць у сухую інвентарызацыю дзякуючы пісьменніцкаму таленту бачыць у рэчах іх глыбінную сутнасць, звязваць іх са сваім унутраным жыццём і разуменнем, што толькі падкрэслівае пануючую ў доме атмасферу гармоніі, раўнавагі і любові.

Шляхецкі двор ва ўспамінах Яна Булгака з'яўляецца сапраўдным героем успамінаў, што дае падставы ўжываць у дачыненні да твора паняцце топаэкфрасісу, прапанаванае расійскім даследчыкам А. Клінгам. Топаэкфрасіс — гэта «апісанне ў літаратурным творы месца дзеяння, якое нясе на сабе асаблівую эстэтычную нагрузку» [4, с. 97]. Акрамя эстэтычнай нагрузкі топаэкфрасіс шляхецкага двара выконвае ва ўспамінах яшчэ і структуратваральную функцыю: вакол апісання шляхецкіх засценкаў выбудоўваецца сюжэт і кампазіцыя «Краю дзіцячых гадоў».

Галоўнай жа функцыяй экфрастычных апісанняў у творы з'яўляецца функцыя захавання памяці (акумулятыўная функцыя): *«Я так прагна хацеў бы ўваскрасіць непараўнальную чароўнасць гэтага малога свету, поўнага высакародных пачуццяў, добрых людзей і прыгожых мілых рэчаў…»* [1, с. 49].

Экфрасіс з'яўляецца важным элементам вербальнай тканіны ўспамінаў Яна Булгака і выконвае шэраг функцый: экфрастычныя апісанні падаюць разгорнутую характарыстыку персанажаў, акрэсліваюць атмасферу шляхецкага двара, а таксама перадаюць аблічча эпохі. Топаэкфрасіс у творы выконвае структуратваральную функцыю — вызначае сюжэт і кампазію «Краю дзіцячых гадоў».

Экфрасіс — універсальная катэгорыя: прыклады экфрастычных апісанняў можна знайсці фактычна ў кожнага пісьменніка, што тлумачыцца жаданнем творцы выйсці за межы вербальнай прасторы, а таксама адлюстроўвае глыбінную сувязь мастацтваў.

Літаратура

1. Булгак, Я. Край дзіцячых гадоў / Я. Булгак. — Мінск, 2004.
2. Геллер, Л. Воскрешение понятия, или Слово об экфрасисе / Л. Геллер // Экфрасис в русской литературе / под ред. Л. Геллера. — М., 2002. — С. 5–22.

3. Дзічкоўская, Н. Паэтыка экфрасіса ў аповесці «Лабірынты» Вацлава Ластоўскага / Н. Дзічкоўская // Роднае слова. — 2011. — № 5. — С. 29–32.
4. Клинг, О. Топоэкфрасис: место действия как герой литературного произведения (возможности термина) / О. Клинг // Экфрасис в русской литературе / под ред. Л. Геллера. — М., 2002. — С. 97–110.
5. Постнова, Е. А. Экфрасис в творчестве В. А. Каверина 1960-1970-х гг. : автореф. дис. … канд. филол. наук: 10.01.01 / Е. А. Постнова. — Пермь, 2012.
6. Тишунина, Н. В. Методология интермедиального анализа в свете междисциплинарных исследований / Н. В. Тишунина // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана. Материалы междунар. науч. конф., 18 мая 2001 г., Санкт-Петербург. Серия «Symposium». Вып. 12. — СПб.: Санкт-Петерб. филос. об-во, 2001. — С. 149–154.

Ірына Багдановіч *(Мінск, Беларусь)*

БЕЛАРУСКІ СВЯТАР — АСОБА І ВОБРАЗ У ГІСТАРЫЧНЫХ ПЕРЫПЕТЫЯХ XX ст.

(на матэрыяле творчасці Вінцука Адважнага)

Нацыянальнае адраджэнне пачатку XX ст. моцнай хваляй ускалыхнула ўсе сферы грамадскага і культурнага жыцця Беларусі. Мы прызвычаіліся, гаворачы пра гэтую з’яву, згадваць пераважна выбітныя постаці грамадска-палітычных дзеячаў і пісьменнікаў. Аднак неабходна падкрэсліць, што выключна важную ролю ў нацыянальным адраджэнні, у яго духоўнай сферы адыгралі беларускія святары. Святар перадусім — гэта рукапаложаная асоба, якая атрымала святарскае пасвячэнне і асноўная місія якой звязана з цэлебрацыяй Святой Імшы, падчас якой адбываецца таямнічае пераўтварэнне хлеба і віна ў Цела і Кроў Хрыста, якое прымаецца святарамі і вернікамі ў сакрамэнце Эўхарыстыі (Прычасця). Святар таксама нясе і тлумачыць вернікам Слова Божае, прамаўляе «навуку» (казанне), удзяляе іншыя сакрамэнты (напрыклад, хросту, сужэнства, намашчэння хворых), адпраўляе належныя абрады (напрыклад, пахавання, асвячэння жытла). Вакол святара звычайна ўтвараецца і своеасаблівы культурны цэнтр парафіі: арганізуецца хор, нядзельная школа катэхезы для дзяцей, гурток мастацкай самадзейнасці альбо тэатральны гурток, распаўсюджваюцца газеты і кнігі. Падобную дзейнасць шырока разгарнулі ў сваіх парафіях беларускія святары, выпускнікі Віленскай духоўнай семінарыі і Пецярбургскай духоўнай каталіцкай акадэміі, якія былі шчырымі прыхільнікамі выкарыстання беларускай мовы ў богаслужэнні і праводзілі асветніцкую працу па адраджэнні беларускай нацыянальнай

самасвядомасці сярод жыхароў сваіх парафій. Невыпадкова касцёл лічыўся школай жыцця, дзе адбываецца духоўнае станаўленне і выхаванне асобы. Прынамсі, так пісаў у вершы «Брату настаўніку», прысвечаным, відавочна, некаму са знаёмых святароў-адраджэнцаў, слынны заходнебеларускі паэт і святар Казімір Сваяк (кс. Кастусь Стэповіч). Ён заклікаў «брата» не гараваць у нядолі, не сумаваць, хоць льюцца слёзы, але верыць у адраджэнне беларусаў:

Вер, што беларус устане,
Згіне хітрых панаванне.
Духам глянь кругом-наўкола:
Закрасуе касцёл-школа;
Роднай мовай, родным чынам
Аджыве наш бедачына [2, с. 79].

Нямала асобаў сярод нацыянальна свядомых святароў-беларусаў, шчырых працаўнікоў на ніве адраджэння, былі і выдатнымі пісьменнікамі: гэта, напрыклад, ксяндзы-беларусы Адам Станкевіч, згаданы ўжо Кастусь Стэповіч (Казімір Сваяк), Аляксандр Астрамовіч (Андрэй Зязюля) ды іншыя. Іх прыяцелем і таксама выдатным, арыгінальным паводле асаблівасцяў таленту пісьменнікам быў заходнебеларускі святар, айцец марыянін Язэп Германовіч (1890–1978), вядомы пад псеўдонімам Вінцук Адважны.

Ён нарадзіўся ў Гальшанах Ашмянскага павета, скончыў Віленскую духоўную семінарыю, у 1913 г. быў пасвечаны ў ксяндзы, а ў 1924 г. уступіў у ордэн айцоў марыянаў у Друі. Ужо ў гэты перыяд ён актыўна далучаецца да беларускага духоўнага і нацыянальнага адраджэння: служыць святаром у вёсках Лапеніца Ваўкавыскага павета, затым Луконіца Слуцкага павета, дзе актыўна спрычыняецца да справы беларусізацыі касцёла; затым, як айцец марыянін, шчыра аддаецца святарскаму служэнню ў Друйскім кляштары, а таксама ў Вільні. У гэты ж перыяд ён набывае вядомасць як беларускі літаратар: з 1919 г. пачынае выступаць на старонках газеты «Беларуская крыніца» як палымяны публіцыст, а ў далейшым часта друкуецца як паэт, празаік, перакладчык. Апрача перыядычнага друку, асобнымі выданнямі ў Вільні пад крыптанімам A. W. выходзяць яго вершаваныя і празаічныя аповесці «Як Казюк сабраўся да споведзі» (1928), «Казюкова жанімства» (1929), «Як Ганула збіралася ў Аргенціну» (1930), «Адам і Анэлька» (1931), «Унія на Палессі» (Альбертын, 1932), «Батлейка» (1932), пераклад вядомай расійскай казкі П. Яршова «Канёк-гарбунёк» (1932). У 1933 г. у Вільні выходзіць першы зборнік яго вершаў «Беларускія цымбалы» з прадмовай кс. А. Станкевіча, якая ўяўляла сабой грунтоўны нарыс творчасці Вінцука Адважнага.

У 1932 г. а. Я. Германовіча адарвалі ад чыннай працы на Бацькаўшчыне і як місіянера накіравалі на Далёкі Усход — у Харбін, дзе ён мусіў працаваць сярод рускага насельніцтва. Місія ўспрымалася хутчэй як высылка з радзімы — падалей ад нацыянальна-адраджэнскай працы на рэлігійнай ніве,

супраць якой былі варожа настроеныя афіцыйныя каталіцкія ўлады ў тагачаснай Заходняй Беларусі. Але і ў Харбіне, нягледзячы на досыць цяжкія ўмовы працы, перагружанасць абавязкамі, В. Адважны не кідае пісаць, у 1933 г. піша і дасылае на радзіму свой новы твор — аўтабіяграфічную аповесць «Хлапец», якая друкуецца ў «Беларускай крыніцы» ў 1934–1935 гг. і выходзіць асобным выданнем (Вільня, 1935). З Харбіна, як вядома, арыштаваны ў канцы 1948 г., святар трапляе ў сталінскі лагер. Гэта быў цяжкі перыяд выпрабаванняў і цярпенняў, перыяд адарванасці ад радзімы і выжывання ў нялюдскіх умовах лагернага жыцця. Духоўная моц і глыбокая вера айца Язэпа дазволілі яму выжыць і не зламацца ў той рэчаіснасці. Пасля вызвалення ў 1955 г. ён быў дэпартаваны ў Польшчу, затым выехаў у Рым, а адтуль у Вялікабрытанію, дзе ў лонданскім беларускім Доме айцоў марыянаў працягваў плённую святарскую службу (малітоўную і выхаваўчую) і літаратурную дзейнасць, рэдагаваў часопіс «Божым шляхам», напісаў і апублікаваў успаміны з лагернага жыцця «Кітай–Сібір–Масква» (Мюнхен, 1962), якія былі перакладзеныя на розныя мовы і сталіся шырока вядомымі ва ўсім свеце. Часопіс «Божым шляхам» на працягу 1960–1970-х гг. рэгулярна выходзіў з яго вершамі на рэлігійна-біблійную тэматыку і байкамі, дзе напоўніцу раскрываўся талент В. Адважнага як гумарыста і сатырыка. Байка была яго ўлюбёным жанрам, у якім найбольш яскрава рэалізаваўся яго паэтычны талент на ўсіх этапах творчасці. У часе эміграцыі была выдадзена і асобная кніга В. Адважнага «Байкі і іншыя вершы» (Лондан, 1973). Пяру а. Я. Германовіча ў гэты перыяд належаць таксама шматлікія мемуарныя творы: апрача лагерных успамінаў ён піша ўспаміны са свайго гальшанскага і ашмянскага дзяцінства і юнацтва «Учора, сягоння, заўтра», піша пра сваіх бацькоў і шматлікіх сяброў-святароў, многія з якіх на той час ужо спачылі ў вечнасці (пра К. Сваяка, А. Зязюлю ды інш.).

Уся творчасць В. Адважнага (а. Язэпа Германовіча) звязана з лёсам і гістарычнымі шляхамі беларускага народа. Пачынаючы ад ранняй палымянай публіцыстыкі 1919–1920 гг., дзе ён у духу і стылі «Мужыцкай праўды» Кастуся Каліноўскага тлумачыў суайчыннікам, што яны — беларусы, асобны народ са сваёй гісторыяй, мовай, традыцыямі, характарам, знешнім выглядам («Мы беларусы», «Наша імя — беларусы», «Зямля наша — беларуская», «Дарагія Браты Беларусы» і інш.), ён і надалей, у паэзіі і прозе заходнебеларускага перыяду, рабіў акцэнт на праблеме нацыянальнага самаўсведамлення беларускага народа як галоўным чынніку яго адраджэння. Прывядзём як адзін з узораў гэтага ўрачыстага тлумачальнага красамоўства фрагмент артыкула «Мы беларусы» (1919):

«Дарагія Браты Беларусы! Пэўне будзеце дзівіцца, што я вас Беларусамі называю, але чакайце — вы такі сапраўды Беларусы. “Што ж гэта Беларусь?” — пытаюць мяне суседзі. Адзін стары, дзядзька Міхал, казаў: “Я ўжо шэсцьдзесят гадоў жыву, а зроду не чуў, што мы Беларусы”. Вось і гавары з

людзьмі: здзівіўся Гнедка, што яго канём называюць. — Вось, Браты Беларусы, мы, як і шмат другіх народаў, таксама есмо асобным народам <…>

Мы таксама, як і другія народы, маем сваю гутарку; простая наша гаворка, але родная і для нас дарагая. Маем свой Край, зямлі многа, прастору, бароў, рэкаў, азёраў. Маглі б мы быць шчаслівы, толькі ўся бяда, што не ведаем, як называемся. Кажам, што мы "тутэйшыя". Яно то праўда, але гэтага мала, бо кожны ў сваім краі "тутэйшы". Другія паблыталі народ і веру; кажуць: "мы польскія" або "рускія". Не, браткі, мы ані польскія, ані рускія, мы саўсім інакшыя. Мы Беларусы.

Расказваў мне адзін бывалы чалавек. "Перш, — казаў ён, — я таксама не разумеў, хто я такі. Я думаў і называў сябе «польскім». Здарылася мне быць прад вайной у Польшчы. Сэрца маё цешылася: я каталік. Быў у касцёлах пекных, ламаў язык, каб пекна па-польску гаварыць. Аднак палякі крыва на мяне паглядалі. Як прыйшлося работы шукаць, то яшчэ горай выйшла.

Так і вярнуўся дахаты. Не далей як у два гады пасля таго ўцякалі мы ад вайны да Расеі. Там ізноў бяда: маскалі лаюць нас «паляцкай» мордай. Хто ж мы, калі гэтак? Нідзе нас не прымаюць. У Расеі і ў Польшчы мы чужыя. Па-літоўску не ўмеем — то ж мы не ліцвіны. Мы Беларусы — вось хто мы!" <…>» [1, с. 526–527].

Апрача публіцыстыкі К. Каліноўскага, традыцыяй, на якую абапіраўся В. Адважны, была творчасць Францішка Багушэвіча, а асабліва прадмова да паэтычнага зборніка «Дудка беларуская» (1891), дзе былі сфармуляваны асноўныя ідэі беларускага нацыянальнага адраджэння. Уплыў Ф. Багушэвіча адчувальны ў вершах зборніка В. Адважнага «Беларускія цымбалы», сама назва якога наследуе «музычную» традыцыю «Дудкі…». Да таго ж, паводле біяграфічных крыніц, менавіта творчасць Ф. Багушэвіча зрабіла вызначальны ўплыў на станаўленне нацыянальнай свядомасці самога В. Адважнага і як беларускага святара і як беларускага паэта. Так, кс. А. Станкевіч у прадмове да «Беларускіх цымбалаў» пісаў: «Беларуская народная свядомасць прыйшла да В. А. хутка. Далі яе "Дудка" і "Смык" Багушэвіча, якіх яму дастарчылі ягоныя аднапаветнікі, беларускія адраджэнцы кс. А. Лісоўскі і паэт кс. А. Астрамовіч (Андрэй Зязюля)» [1, с. 554]. А вучань айца Язэпа біскуп Чэслаў Сіповіч згадваў пра гэты ж факт крыху інакш. Ён пісаў, што першы раз у сваім жыцці Я. Германовіч сутыкнуўся з беларускім друкаваным словам, калі трапіў у гарадскую школу ў Ашмянах, і гэта была менавіта «Дудка» Багушэвіча, «якую дае яму і ягонай сястры Людвіні беларускі каталіцкі святар Гуневіч. Гэтая кніжачка адчыніла ім вочы, што яны беларусы, і з гэтай пазіцыі яны не сышлі праз усё жыццё» [1, с. 567].

Гэты аўтабіяграфічны факт адлюстраваўся таксама і ў аповесці «Хлапец», дзе па-мастацку глыбока і праўдзіва раскрываецца няпросты лёс беларускага хлопчыка Вінцука Паўловіча, прататыпам якога з'яўляецца, без сумнення,

сам аўтар. На жыцёвым шляху Вінцука важную ролю адыгрываюць не толькі сям'я, сацыяльна-гістарычныя абставіны, якія ставяць перад хлопчыкам свае вымогі, але, можа найбольш, менавіта каталіцкі касцёл і ягоныя прадстаўнікі — гэта найперш беларускі ксёндз Тамаш Галуза, які сее ў вучнях нацыянальную свядомасць, даводзіць, што яны асобны беларускі народ, пушчаны самім Богам у свет, і арганіст Харашуха — таксама шчыры свядомы беларус, які становіцца добрым апекуном для хлопчыка пасля смерці ягонай матулі, удавы Ганулі Якубіхі, бо ад сіраты адвярнуліся ўсе сваякі.

У аповесці малююцца глыбока праўдзівыя карціны жыцця беларускай вёскі пачатку ХХ ст., калі завірыла нацыянальнае адраджэнне, пракладваючы сабе шлях паміж ціскам польскага духавенства і расійскага чыноўніцтва. Адзін з цэнтральных персанажаў твора — малады ксёндз вікарый Галуза, які за сваю актыўную беларускую дзейнасць у касцёле, у школе і сярод парафіянаў у вёсцы Мураванцы быў пакараны адхіленнем ад працы ў парафіі і высланы ў кляштар: «…варункі кары выйшлі ксяндзу Галузу самыя лёгкія (дай, Божа, кожнаму такую кару!) — тры месяцы кляштару, пяцьдзясят рублёў штрафу і тры гады без права быць пробашчам» [1, с. 216]. На развітанне ксёндз запрасіў да сябе сваіх любімых вучняў, сярод якіх быў, вядома ж, Вінцусь, а таксама арганіст Харашуха. Ксёндз шчыра размаўляе з хлопцамі, наказвае ім быць сапраўднымі мужчынамі, годна трымацца ва ўсіх жыццёвых выпрабаваннях. Ён расказвае гісторыю са сваіх дзіцячых гадоў, звязаную з Францішкам Багушэвічам. Аднак спачатку пытаецца ў вучняў, ці ведаюць яны, хто такі Мацей Бурачок? Вучні адказваюць, што гэта беларускі паэт, які напісаў «Дудку беларускую» і «Смык беларускі». Ксёндз, задаволены адказам, распавядае далей пра тое, што ён ведаў асабіста Мацея Бурачка і што сапраўднае прозвішча таго — «Францішак Багушэвіч».

Да знаёмства спрычыніўся бацька ксяндза Галузы, у якога завёўся па «нейкай напасці» суд з суседзямі з-за кавалка арандаванай зямлі і ён, запрогшы каня і ўзяўшы дванаццацігадовага сына, паехаў «да Багушэвіча на раду». Багушэвіч слухаў бацькаву скаргу, нешта запісваў, пытаўся, радзіў, як і належыць адвакату. Пасля абмеркавання зямельнай справы, распавядаў ксёндз Галуза, «Багушэвіч звярнуўся ка мне і пытае: “Ну, а ты, маладзец, хто ты?” А я яму рэзва кажу: “Я Тамаш Галуза, сын Габрыэля Галузы з вёскі Пярхулева”. А ён мяне пытае: “А скажы ты, ці ты польскі, ці рускі?” Я падумаў і кажу: “Я тутэйшы!” А бацька мяне штурхае пад бок і падказвае: “Кажы — польскі!” Але я стаяў на сваім: яшчэ раз падумаў і кажу: «Тутэйшы, але польскай веры!» І думаю сабе тагды: добра я сказаў ці не. Ну, і смяяўся тагды Багушэвіч, смяяўся, але нейкім смехам неабідным! Мы самі з бацькам прачувалі, што тут нешта напуталі і не маглі гэтай путаніцы разблытаць, — дык і мы смяяліся самі з сябе, гледзячы на пана Багушэвіча. А ён абняў мяне і кажа: “Ах ты, малыш, будзеш калісьці бойкім чалавекам: я віджу, што стараешся думаць, а

гэта многа значыць. Бацька, помні, вучы хлапца: будзеш мецъ пацеху з яго!” Тагды Багушэвіч пасадзіў нас на крэслы, угасціў нас і стаў нам тлумачыць аб веры і народнасці: хто мы такія і як трэба любіць зямлю і мову сваю, — адным словам, ён першы пасеяў у маім сэрцы любоў да Бацькаўшчыны. Ад гэтай пары я ўжо ніколі не называў сябе тутэйшым, бо ведаў, што я беларус. Пасля ўжо я сам талкаваў суседзям і аб'ясняў народныя катэхізмы» [1, с. 220]. Так успамінаў знаёмства з Багушэвічам ксёндз Галуза, дадаўшы, што на развітанне паэт прачытаў ім «з памяці некалькі сваіх вершаў», ад якіх «мой бацька аж клаўся ад смеху», і «падараваў нам на памятку сваю кніжачку “Дудка беларуская”, а мяне пацалаваў у абедзве шчакі». Арганіст Харашуха заўважыў, што такім чынам ён дастаў «багаславенства ад самога беларускага патрыярха» [1, с. 221].

Далей падчас гэтай сустрэчы, нягледзячы на тое, што ўжо было позна і вучняў трэба было адпускаць дамоў, ксёндз чытаў усім «Дудку беларускую», тлумачыў сэнс яе вершаў, «гаварыў аб адносінах расейскай улады да нашага народа і аб патрэбе адраджэння» [1, с. 221]. Гэта была сапраўды «народная катэхізма» — вучэнне аб страце і неабходнасці вяртання нацыянальнай самасвядомасці: «Наш народ праз доўгія гады ляжыць як бы ў гарачцы <…>, а ведама, што дзеецца з чалавекам у гарачцы: ён траціць памяць, не ўладае сам сабой <…>. Так і на нас, беларусаў, напаў нейкі страшэнны чад ці чмут: мы страцілі памяць і розум, і вот нам здаецца, што мы нейкія другія — палякі ці маскалі <…>. Мы з гэтага дуру забыліся, што мы былі калісьці вялікім, магутным і разумным народам; а наша простая беларуская мова не толькі была мовай мужыцкай, але панавала на князёўскіх дварах у Навагрудку, Менску, Крэве, Віцебску і Полацку, а нават і на каралеўскім двары ў Вільні. Тым часам цяпер кожны смаркаты пісака крывіць душу на маскоўскі фасон, а мы перад ім топчамся, стыдаемся роднай мовы і баімся кожнага смердзюха, што здалёку да нас прыехаў. Мы ахвотна хватаемся за чужое, бо гэта нам здаецца лепшае і моднае. Чужыя людзі ў вочы нас, як малых дзяцей, зводзяць; а за вочы з нас, як з дурных, смяюцца. Вот да чаго мы дажыліся! <…>. Мы можам ужо вылезці з чужых пялёнак і стаць на свае собскія ногі, загаварыць сваім уласным голасам, пазнаць самі сябе і пастаяць за сваё <…>» [1, с. 221].

Такім чынам, ксёндз Галуза ў аповесці В. Адважнага «Хлапец» выступае сапраўдным светачам праўды, носьбітам нацыянальнай свядомасці і хрысціянскай духоўнасці. Ён ахвярна змагаецца за гэтую праўду, за гістарычнае права роднага народа на самастойнае развіццё. Духоўнае правадырства ксяндза Галузы абумоўлена самім яго пакліканнем да святарства, пакліканнем да абвяшчэння Божага Слова сярод свайго народа, які мусіць уваскрэснуць з доўгага замагільнага сну. Калі арганіст Харашуха ў адной з размоў з ксяндзом выказвае сумненне, што такое магчыма, — «паўстаць і быць незалежнымі», бо «нашы людзі такія некультурныя, простыя, несвядомыя», — ксёндз Галуза

ўпэўнена адказвае: «Што ў людзей немагчыма — то магчыма ў Бога! <…> Наша справа — справа Божая: мы стаім за справядлівасць і жадаем, каб кожны чалавек і кожны народ меў тое і ўладарыў тым, што яму належыць ад Бога <…> Наша адраджэнне апіраецца на праве прыродным» [1, с. 200–201]. Прыроднае права ксёндз папулярна тлумачыць як «закон натуры», паводле якога нельга «каня карміць мясам, а сабаку сенам, бо гэта супрацiўляецца іхнай натуры». Так і беларускі народ, прыроднае права якога сталася парушаным: «…ён вельмі працавіты, здольны, а вось не можа выдаць нічога вялікага, бо мы жывём чужым духам — культурай чужацкай, якая марнуе нашы сілы. О, каб даць нашаму простаму народу ягонае роднае слова ў школе, у касцёле, у царкве — дык народ стаў бы расці і развівацца…» [1, с. 201].

Пасля гэтай размовы з ксяндзом, падчас якой закраналіся і іншыя пытанні нацыянальнага быцця, арганіст Харашуха доўга не мог заснуць, думкі наплывалі, і ён сам сабе казаў: «Эх, каб хоць з дзесяць такіх энергічных ксяндзоў, як наш Галуза, дык сапраўды адрадзілі б край. А так… І дзіўна, чаму папоў беларусаў няма?..» [1, с. 202]. А далей герой бачыць незвычайную відзежу: нібыта ў біскупскай мітры перад ім ізноў з’яўляецца ксёндз вікарый, трымаючы ў руках «дзве Майсеевы табліцы», але Харашуха не можа прачытаць, што на іх напісана. Вікарый працёр табліцы, літары на іх сталі агністымі і асляпілі арганіста. Тады «сам вікарый стаў чытаць грамавым голасам, як бы труба ерыхонская». Гэта быў «новы закон адраджэння», прамоўлены нібыта самім Богам на ўзор хрысціянскага дэкалогу, які, абудзіўшыся, запісаў «на свежую памяць» арганіст: «Слухай, Харашуха, і ўвесь Народ Беларускі! 1. Беларус, пазнай сам сябе! 2. Беларус, не стыдайся свайго імені! 3. Беларус, помні, што дзень тваёй волі саўсім блізкі! 4. Любі Бацькаўшчыну сваю, зямлю сваю, мову сваю! 5. Не адракайся ані абсмейвай братоў сваіх! 6. Не ганяйся за нічым чужым! 7. Не прыкідвайся сам чужынцам! 8. Не абмаўляй сваіх братоў, каторыя працуюць для адраджэння! 9. Не завідуй чужынцам іхнай бацькаўшчыны. 10. Ані іхнай мовы, ні культуры, і ані ежы, ані адзежы, ані ўсяго таго, што бачыш у іх» [1, с. 202].

Такім чынам, можна казаць, што аповесць В. Адважнага «Хлапец» утрымлівала ў сваім ідэйным змесце сапраўды праграму беларускага нацыянальнага адраджэння, стварала яго «катэхізіс» — вучэнне, заснаванае на хрысціянскім і патрыятычным грунце. Не дзіўна, што праваднікам такога вучэння паказаны святар — сапраўдны духоўны лідар народа, які вядзе яго да пазнання адвечных Божых праўдаў веры, навучае распазнаваць гэтыя праўды і бараніцца ад зманлівых спакусаў чужымі раскошамі, якія насамрэч абарочваюцца гвалтам і прымусам, стратаю самога гістарычнага быцця народа.

Творчасць Вінцука Адважнага, як і сама асоба айца Язэпа Германовіча, дае нам яскрава жыццёвы і ў многім тыповы прыклад беларускага святара першых дзесяцігоддзяў XX ст. — пастыра і настаўніка народа, асветніка і патрыёта,

які падзяляў лёс свайго, даручанага яму Богам, народа ва ўсіх няпростых, а часта варожых і неспрыяльных, варунках акрэсленага часу. Многае з таго, аб чым пісаў В. Адважны, пра што дбаў герой яго аповесці «Хлапец» малады ксёндз Галуза, застаецца актуальным і ў сённяшняй беларускай рэчаіснасці.

Літаратура

1. Адважны, В. Выбраныя творы / В. Адважны. — Мінск: Кнігазбор, 2011. — 592 с.
2. Сваяк, К. Выбраныя творы / К. Сваяк. — Мінск: Кнігазбор, 2010. — 472 с.

ЗМЕСТ

МОВАЗНАЎСТВА

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

ГІСТОРЫЯ І КУЛЬТУРАЛОГІЯ

Пры афармленні кнігі выкарыстаны:
на вокладцы — «Тры багіні». Гравюра Эўгеніуша Мальдзіса (Познань);
на тытуле — «Вуліца Св. Ігнацыя, Вільня, 1917». Фота Яна Булгака.

Навукова-папулярнае выданне

Беларусіка = Albaruthenica
Кніга 36

БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІЯ МОЎНЫЯ, ЛІТАРАТУРНЫЯ, ГІСТАРЫЧНЫЯ І КУЛЬТУРНЫЯ СУВЯЗІ

Зборнік артыкулаў

Адказны за выпуск *Генадзь Вінярскі*
Рэдактар *Ірына Багдановіч*
Вёрстка *Ларысы Ваўчок*
Карэктар *Наталля Кучмель*

Падпісана да друку 24.12.2014. Фармат 60x84 $^{1}/_{16}$.
Рызаграфія. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 13,3. Ул.-выд. арк. 13,64.
Наклад 115 асобнікаў. Зак. 765.

ПУП «Кнігазбор».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў ААТ «Аргбуд».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/167 ад 1.10.2014.
Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.